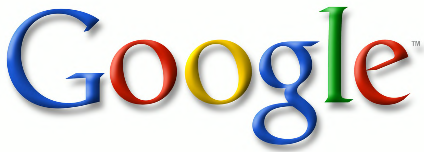

TITI LIVII

PATAVINI

TOMUS II.

TITI LIVII
PATAVINI
HISTORIARUM
AB URBE CONDITA
LIBRI QUI SUPERSUNT XXXV.

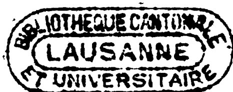
Recensuit J. N. LALLEMAND.

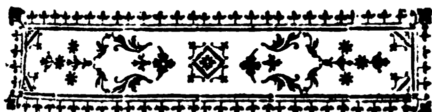
TOMUS II.

PARISIIS,
Typis BARBOU, viâ Mathurinensium.

M DCC LXXV.

BIBLIOTHEQUE CANTONALE
LAUSANNE
ET UNIVERSITAIRE

EPITOME

LIBRI SEXTI LIVIANI.

Res adversùs Æquos & Volſcos & Præneſtinos proſpere geſtas continet. Quatuor tribus additæ ſunt, Stellatina, Sabatina, Tromentina, Arnienſis. M. Manlius, qui Capitolium a Gallis defenderat, quum obſtrictos ære alieno liberaret, nexos exſolveret, crimine affectati regni damnatus, de ſaxo Tarpeio dejectus eſt; in cujus notam ſenatusconſultum factum eſt, ne cui de Manlia gente Marco cognomen eſſet. C. Licinius & L. Sextius tribuni plebis legem promulgarunt, ut conſules etiam ex plebe fierent, qui ex Patribus creabantur; eamque legem cum magna contentione, repugnantibus Patribus,

quum iidem tribuni plebis per quinquennium ſoli magiſtratus fuiſſent, pertulerunt; & primus ex plebe conſul L. Sextius creatus eſt. Lata eſt & altera lex, ne cui plus quingentis jugeribus agri liceret poſſidere.

T. LIVII PATAVINI
HISTORIARUM
AB URBE CONDITA
LIBER SEXTUS.

U.c. 365. a.C. 387.

Clarior jam certiorque Historia Romana.

I. QUÆ ab condita urbe Roma ad captam eamdem urbem Romani sub regibus primùm, consulibus deinde ac dictatoribus, decemvirisque, ac tribunis consularibus gessere, foris bella, domi seditiones, quinque libris exposui; res quum vetustate nimiâ obscuras, velut quæ magno ex intervallo loci vix cernuntur; tum quòd parvæ & raræ per eadem tempora litteræ fuere, una custodia fidelis memoriæ rerum gestarum; & quòd, etiamsi quæ in commentariis pontificum, aliisque publicis privatisque erant monumentis, incensâ urbe pleræque interiere. Clariora deinceps certioraque, ab secunda origine velut ab stirpibus lætiùs feraciúsque renatæ urbis, gesta domi militiæque exponentur. Ceterum quo primo adminiculo erecta erat, eodem in-

nixa M. Furio principe ſtetit; neque eum abdicare ſe dictaturâ, niſi anno circumacto, paſſi ſunt. Comitia in inſequentem annum tribunos habere, quorum in magiſtratu capta urbs eſſet, non placuit: res ad interregnum rediit. Quum civitas in opere ac labore aſſiduo reficiendæ urbis teneretur, interim Q. Fabio, ſimul primùm magiſtratu abiit, ab C. Marcio tribuno plebis dicta dies eſt, quòd legatus in Gallos, ad quos miſſus erat orator, contra jus gentium pugnaſſet: cui judicio eum mors adeo opportuna, ut voluntariam magna pars crederet, ſubtraxit. Interregnum initum: P. Cornelius Scipio interrex, & poſt eum M. Furius Camillus iterum. Is tribunos militum conſulari poteſtate creat L. Valerium Publicolam iterum, L. Virginium, P. Cornelium, A. Manlium, L. Æmilium, L. Poſtumium. Hi ex interregno quum extemplo magiſtratum iniſſent, nulla de re priùs, quàm de religionibus, ſenatum conſuluere. In primis fœdera ac leges (erant autem eæ duodecim tabulæ, & quædam regiæ leges) conquiri quæ comparerent, juſſerunt: alia ex eis edita etiam in vulgus: quæ autem ad ſacra pertinebant, a pontificibus maximè, ut religione obſtrictos haberent multitudinis animos, ſuppreſſa. Tum de diebus religioſis agitari cœptum, diemque ante diem decimum quintum Kalendas Sextiles duplici clade inſignem (quo

U.c.365. a.C.387.

Q. Fabius accuſatus moritur.

U.c.366. a.C.386. L. Valerio II, &c. Tr. Mil.

die ad Cremeram Fabii cæsi, quo deinde ad Alliam cum exitio urbis fœdè pugnatum) a posteriore clade Alliensem appellarunt, insignemque rei nulli publicè privatimque agendæ fecerunt. Quidam, quòd postridie Idus Quintiles non litasset Sulpicius tribunus militum, neque inventâ pace deûm post diem tertium objectus hosti exercitus Romanus esset, etiam postridie Idus rebus divinis supersederi jussum; inde, ut postridie Kalendas quoque ac Nonas eadem religio esset, traditum putant. U.c. 366. a.C. 385.

II. Nec diu licuit quietis consilia erigendæ ex tam gravi casu reipublicæ secum agitare. Hinc Volsci veteres hostes ad exstinguendum nomen Romanum arma ceperant; hinc Etruriæ principum ex omnibus populis conjurationem de bello ad fanum Voltumnæ factam mercatores afferebant: novus quoque terror accesserat defectione Latinorum Hernicorumque, qui, post pugnam ad lacum Regillum factam, per annos propè centum, numquam ambiguâ fide in amicitia populi Romani fuerant. Itaque quum tanti undique terrores circumstarent, appareretque omnibus, non odio solùm apud hostes, sed contemptu etiam inter socios nomen Romanum laborare; placuit eisdem auspiciis defendi rempublicam, quibus recuperata esset, dictatoremque dici M. Furium Camillum. Is dictator C. Servilium Ahalam magistrum equitum dixit; Camillus dictator III.

U.c.366. a. C.386. justitioque indicto, delectùm juniorum habuit, ita ut seniores quoque, quibus aliquid roboris superesset, in verba sua juratos centuriaret. Exercitum conscriptum armatumque trifariam divisit: partem unam in agro Veiente Etruriæ opposuit; alteram ante urbem castra locare jussit: tribuni militum his A. Manlius, illis, qui adversùs Etruscos mittebantur, L. Æmilius præpositi; tertiam partem ipse ad Volscos duxit: nec procul ab Lanuvio (*ad Mæcium* is locus dicitur) castra oppugnare est adortus. Quibus ab contemptu (quòd prope omnem deletam a Gallis Romanam juventutem crederent) ad bellum profectis, tantum Camillus auditus imperator terroris intulerat, ut vallo se ipsi, vallum congestis arboribus sepirent, ne quà intrare ad munimenta hostis posset. Quod ubi animadvertit Camillus, ignem in objectam sepem conjici jussit; & fortè erat vis magna venti versa in hostem: itaque non aperuit solùm incendio viam, sed flammis in castra tendentibus, vapore etiam ac fumo, crepituque viridis materiæ flagrantis, ita consternavit hostes, ut minor moles superantibus vallum in castra Volscorum Romanis fuerit, quàm transscendentibus sepem incendio absumptam fuerat. Fusis hostibus cæsisque, quum castra impetu cepisset dictator, prædam militi dedit, quò minùs speratam a minimè largitore duce, eò militi

Volscorum castra capit.

gratiorem. Persecutus deinde fugientes quum omnem Volscum agrum depopulatus esset, ad deditionem Volscos septuagesimo demum anno subegit. Victor ex Volscis in Æquos transiit, & ipsos bellum molientes: exercitum eorum ad Bolas oppressit; nec castra modò, sed urbem etiam aggressus, impetu primo cepit. U.c. 366. a.C. 386.

III. Quum in ea parte, in qua caput rei Romanæ Camillus erat, ea fortuna esset, aliam in partem terror ingens ingruerat. Etruria propè omnis armata Sutrium, socios populi Romani, obsidebat; quorum legati opem rebus affectis orantes, quum senatum adissent, decretum tulere, ut dictator primo quoque tempore auxilium Sutrinis ferret. Cujus spei moram quum pati fortuna obsessorum non potuisset, confectaque paucitas oppidanorum opere, vigiliis, vulneribus, quæ semper eosdem urgebant, per pactionem urbe hostibus traditâ, inermes cum singulis emissi vestimentis, miserabili agmine penates relinquerent; eo fortè tempore Camillus cum exercitu Romano intervenit: cui quum se mœsta turba ad pedes provolvisset, principumque orationem, necessitate ultimâ expressam, fletus mulierum ac puerorum, qui exsilii comites trahebantur, excepisset; parcere lamentis Sutrinos jussit; *Etruscis se luctum lacrymasque ferre.* Sarcinas inde deponi, Sutrinosque ibi considere, modico præsidio re-

Sutrium a Tuscis captum recipit.

licto, arma secum militem ferre jubet. Ita expedito exercitu profectus ad Sutrium, id quod rebatur, soluta omnia rebus (ut fit) secundis invenit: nullam stationem ante moenia, patentes portas, victorem vagum praedam ex hostium tectis egerentem. Iterum igitur eodem die Sutrium capitur: victores Etrusci passim trucidantur ab novo hoste, neque se conglobandi coëundique in unum, aut arma capiendi datur spatium: quum pro se quisque tenderent ad portas, si quà fortè se in agros ejicere possent, clausas (id enim primum dictator imperaverat) portas inveniunt. Inde alii arma capere, alii, quos fortè armatos tumultus occupaverat, convocare suos, ut proelium inirent: quod accensum ab desperatione hostium fuisset, ni praecones per urbem dimissi, poni arma, & parci inermi jussissent, nec praeter armatos quemquam violari. Tum etiam quibus animi in spe ultima obstinati ad decertandum fuerant, postquam data spes vitae est, jactare passim arma; inermesque, quod tutius fortuna fecerat, se hosti offerre. Magna multitudo in custodias divisa; oppidum ante noctem redditum Sutrinis inviolatum integrumque ab omni clade belli, quia non vi captum, sed traditum per conditiones fuerat.

U.c. 366. a.C. 386.

Triumphat.

IV. Camillus in urbem triumphans rediit, trium simul bellorum victor. Longè plurimos captivos ex Etruscis ante currum

duxit; quibus sub hasta venumdatis, tan-
tum æris redactum est, ut pretio pro auro U.c.366.
matronis persoluto, ex eo quod supererat a.C.386.
tres pateræ aureæ factæ sint, quas cum
titulo nominis Camilli, ante Capitolium
incensum, in Jovis cella constat ante pe-
des Junonis positas fuisse. Eo anno in ci-
vitatem accepti, qui Veientium Capena-
tiumque ac Faliscorum per ea bella transfu-
gerant ad Romanos, agerque iis novis ci-
vibus assignatus. Revocati quoque in ur-
bem senatusconsulto a Veiis, qui ædifi-
candi Romæ pigritiâ, occupatis ibi vacuis
tectis, Veios se contulerant. Et primò fre-
mitus fuit aspernantium imperium: dies
deinde præstituta, capitalisque pœna, qui
non remigrasset Romam, ex ferocibus uni-
versis singulos, metu suo quemque, obe-
dientes fecit. Et Roma quum frequentiâ
crescere, tum tota simul exsurgere ædifi-
ciis, & republicâ impensas adjuvante, &
ædilibus velut publicum exigentibus opus,
& ipsis privatis (admonebat enim deside-
rium usûs) festinantibus ad effectum ope-
ris; intraque annum nova urbs stetit. Exitu
anni comitia tribunorum militum consulari
potestate habita: creati T. Quintius Cin- U.c.367.
cinnatus, Q. Servilius Fidenas quintùm, a.C.385.
L. Julius Iulus, L. Aquilius Corvus, L. Lu- T. Quintio, &c. Tr. Mil.
cretius Tricipitinus, Ser. Sulpicius Rufus.
Exercitum alterum in Æquos, non ad bel-
lum (victos namque se fatebantur) sed

U.c.367. a.C.385.

ab odio ad pervastandos fines, ne quid ad nova consilia relinquerent virium, duxere; alterum in agrum Tarquiniensem. Ibi oppida Etruscorum Cortuosa & Contenebra vi capta dirutaque. Ad Cortuosam nihil certaminis fuit: improvisò adorti, primo clamore atque impetu cepere: direptum oppidum atque incensum est. Contenebra paucos dies oppugnationem sustinuit; laborque continuus, non die non nocte remissus, subegit eos, quum in sex partes divisus exercitus Romanus, senis horis in orbem succederet prœlio; oppidanos eosdem integro semper certamini paucitas fessos objiceret: cessere tandem, locusque invadendi urbem Romanis datus est. Publicari prædam tribunis placebat; sed imperium, quàm consilium, segnius fuit: dum cunctantur, jam militum præda erat, nec nisi per invidiam adimi poterat.

Capitolii substructio.

Eodem anno, ne privatis tantùm operibus cresceret urbs, Capitolium quoque saxo quadrato substructum est, opus vel in hac magnificentia urbis conspiciendum.

Tr. pl. molitiones.

V. Jam & tribuni plebis, civitate ædificando occupatâ, conciones suas frequentare legibus agrariis cònabantur: ostentabatur in spem Pomptinus ager, tum primùm, post accisas a Camillo Volscorum res, possessionis haud ambiguæ. Criminabantur, *Multò eum infestiorem agrum ab nobilitate esse, quàm a Volscis fuerit; ab*

illis enim tantùm, quoad vires & arma habuerunt, incursiones eò factas; nobiles homines in possessionem agri publici grassari; nec, nisi, antequam omnia præcipiant, divisus sit, locum ibi plebi fore. Haud magnopere plebem moverant, & infrequentem in foro propter ædificandi curam, & eódem exhaustam impensis, eóque agri immemorem, ad quem instruendum vires non essent. In civitate plena religionum, tum etiam ab recenti clade superstitiosis principibus, ut renovarentur auspicia, res ad interregnum rediit: interreges deinceps M. Manlius Capitolinus, Ser. Sulpicius Camerinus, L. Valerius Potitus. Hic demum tribunorum militum consulari potestate comitia habuit. L. Papirium, C. Cornelium, C. Sergium, L. Æmilium iterum, L. Menenium, L. Valerium Publicolam tertiùm creat: hi ex interregno magistratum occœpere. Eo anno ædes Martis, Gallico bello vota, dedicata est a T. Quintio duumviro sacris faciundis. Tribus quatuor ex novis civibus additæ, Stellatina, Tromentina, Sabatina, Arniensis: eæque viginti quinque tribuum numerum explevere.

U.c.367. a.C.385.

U.c.368. a.C.384. L. Papirio, &c. Tr. Mil.

VI. De agro Pomptino ab L. Sicinio tribuno plebis actum ad frequentiorem jam populum, mobilioremque ad cupiditatem agri, quàm fuerat. Et de Latino Hernicoque bello mentio facta in senatu, majoris belli curâ, quòd Etruria in armis erat, di-

[redacted] lata est. Res ad Camillum tribunum militum consulari potestate rediit: collegæ additi quinque, Ser. Cornelius Maluginensis, Q. Servilius Fidenas sextùm, L. Quintius Cincinnatus, L. Horatius Pulvillus, P. Valerius. Principio anni aversæ curæ hominum sunt a bello Etrusco, quòd fugientium ex agro Pomptino agmen repentè illatum in urbem attulit, Antiates in armis esse, Latinorumque populos juventutem submisisse ad id bellum, eò abnuentes publicum fuisse consilium, quòd non prohibitos tantummodo voluntarios dicerent militare ubi vellent. Desierant jam ulla contemni bella: itaque senatus diis agere gratias, quòd Camillus in magistratu esset. *Dictatorem quippe dicendum eum fuisse, si privatus esset*: & collegæ fateri, *regimen omnium rerum, ubi quid bellici terroris ingruat, in viro uno esse; sibique destinatum in animo esse, Camillo submittere imperium, nec quidquam de majestate sua detractum credere, quod majestati ejus viri concessissent.* Collaudatis ab senatu tribunis, & ipse Camillus, confusus animo, gratias egit. *Ingens*, inde ait, *onus a populo Romano sibi, qui se dictatorem jam quartùm creasset, magnum a senatu talibus de se judiciis ejus ordinis, maximum tam honoratorum collegarum obsequio injungi. Itaque si quid laboris vigiliarumque adjici possit, certantem secum ipsum annisurum, ut tanto de se consensu ci-*

U.c.369. a.C.383 M. Furio Camillo V, &c. Tr. Mil.

Antiates in armis.

Camillo regimen omnium rerum collegæ permittunt.

vitatis opinionem, quæ maxima sit, etiam constantem efficiat. Quod ad bellum atque Antiates attineat, plus ibi minarum, quàm periculi esse: se tamen, ut nihil timendi, sic nihil contemnendi auctorem esse. Circumsederi urbem Romanam ab invidia & odio finitimorum: itaque & ducibus pluribus & exercitibus administrandam rempublicam esse. Te, inquit, *P. Valeri, socium imperii consiliique legiones mecum adversùs Antiatem hostem ducere placet: te, Q. Servili, altero exercitu instructo paratoque in urbe castra habere, intentum, sive Etruria se interim, ut nuper, sive nova hæc cura, Latini atque Hernici, moverint. Pro certo habeo ita rem gesturum, ut patre, avo, teque ipso ac sex tribunatibus dignum est. Tertius exercitus ex causariis senioribusque a L. Quintio scribatur, qui urbi mœnibusque præsidio sit. L. Horatius arma, tela, frumentum, quæque belli alia tempora poscent, provideat. Te, Servi Corneli, præsidem hujus publici consilii, custodem religionum, comitiorum, legum, rerum omnium urbanarum, collegæ facimus.* Cunctis in partes muneris sui benignè pollicentibus operam, Valerius socius imperii lectus adjecit, *M. Furium sibi pro dictatore, seque ei pro magistro equitum futurum. Proinde quam opinionem de unico imperatore, eam spem de bello haberent. Se verò bene sperare* Patres *& de bello, & de pace, universaque republica,* erecti gaudio fremunt: *nec dictatore umquam*

U.c.369.
a.C.383.

opus fore reipublicæ, si tales viros in magistratu habeat, tam concordibus junctos animis; parêre atque imperare juxtà paratos, laudemque conferentes potiùs in medium, quàm ex communi ad se trahentes.

U.c. 369. a.C. 383.

VII. Justitio indicto, delectuque habito, Furius ac Valerius ad Satricum profecti; quò non Volscorum modò juventutem Antiates ex nova subole lectam, sed ingentem Latinorum Hernicorumque conciverant ex integerrimis diutinâ pace populis: itaque novus hostis veteri adjunctus commovit animos militis Romani. Quod ubi aciem jam instruenti Camillo centuriones renuntiaverunt, *Turbatas militum mentes esse, segniter arma capta, cunctabundosque & resistentes egressos castris esse; quin voces quoque auditas, cum centenis hostibus singulos pugnaturos, & ægre inermem tantam multitudinem, nedum armatam, sustineri posse;* in equum insilit, & ante signa obversus in aciem, ordines interequitans, *Quæ tristitia, milites, hæc, quæ insolita cunctatio est? Hostem, an me, an vos ignoratis? Hostis est quid aliud, quàm perpetua materia virtutis gloriæque vestræ? Vos contrà, me duce (ut Falerios Veiosque captos, & in capta patria Gallorum legiones cæsas taceam) modò trigeminæ victoriæ triplicem triumphum ex his ipsis Volscis & Æquis, & ex Etruria egistis. An me, quòd non dictator vobis, sed tribunus signum dedi, non agnoscitis ducem?*

Oratio Camilli ad milites.

Neque ego maxima imperia in vos desidero; & vos in me nihil præter me ipsum intueri decet: neque enim dictatura mihi umquam animos fecit, ut ne exsilium quidem ademit. Iidem igitur omnes sumus; &, quum eadem omnia in hoc bellum afferamus, quæ in priora attulimus, eumdem eventum exspectemus. Simul concurreritis, quod quisque didicit ac consuevit, faciet. Vos vincetis, illi fugient. U.c.369. a.C.385.

VIII. Dato deinde signo, ex equo desilit, & proximum signiferum manu arreptum secum in hostem rapit, *Infer miles*, clamitans, *signum*: quod ubi vidêre ipsum Camillum, jam ad munera corporis senectâ invalidum, vadentem in hostes, procurrunt pariter omnes, clamore sublato, *Sequere imperatorem*, pro se quisque clamantes. Emissum etiam signum Camilli jussu in hostium aciem ferunt, idque ut repeteretur, concitatos antesignanos: ibi primùm pulsum Antiatem, terroremque non in primam tantùm aciem, sed etiam ad subsidiarios perlatum. Nec vis tantùm militum movebat, excitata præsentiâ ducis, sed quòd Volscorum animis nihil terribilius erat, quàm ipsius Camilli fortè oblata species: ita quocumque se intulisset, victoriam secum haud dubiam trahebat. Maximè id evidens fuit, quum in lævum cornu propè jam pulsum, arrepto repentè equo, cum scuto pedestri advectus, conspectu suo *Vincit Volscos.*

prœlium reſtituit, oſtentans vincentem ce-
U.c.369. teram aciem. Jam inclinata res erat, ſed
a.C.383. turbâ hoſtium & fuga impediebatur, & longâ cæde conficienda multitudo tanta feſſo militi erat; quum repentè ingentibus procellis fuſus imber certam magis victoriam, quàm prœlium, diremit. Signo deinde receptui dato, nox inſecuta, quietis Romanis, perfecit bellum. Latini namque & Hernici, relictis Volſcis, domos profecti ſunt, malis conſiliis pares adepti eventus. Volſci, ubi ſe deſertos ab eis vidêre, quorum fiduciâ rebellaverant, relictis caſtris, mœnibus Satrici ſe includunt: quos primò Camillus vallo circumdare, & aggere atque operibus oppugnare eſt adortus. Quæ poſtquam nullâ eruptione impediri videt, minus eſſe animi ratus in hoſte, quàm ut in eo tam lentæ ſpei victoriam exſpectaret; cohortatus milites, ne tamquam Veios oppugnantes in opere longinquo ſeſe tererent, *Victoriam in manibus eſſe;* ingenti militum alacritate mœnia undique aggreſſus, ſcalis oppidum cepit. Volſci abjectis armis ſeſe dediderunt.

IX. Ceterum animus ducis rei majori, Antio, imminebat: *Id caput Volſcorum, eam fuiſſe originem proximi belli.* Sed quia niſi magno apparatu, tormentis machiniſque, tam valida urbs capi non poterat; relicto ad exercitum collegâ, Romam eſt profectus, ut ſenatum ad excidendum An-

tium hortaretur. Inter sermonem ejus (credo rem Antiatem diuturniorem manere diis cordi fuisse) legati ab Nepete ac Sutrio, auxilium adversus Etruscos petentes, veniunt, brevem occasionem esse ferendi auxilii memorantes: eò vim Camilli ab Antio fortuna avertit. Namque quum ea loca opposita Etruriæ, & velut claustra inde portæque essent, & illis occupandi ea, quum quid novi molirentur, & Romanis recuperandi tuendique cura erat. Igitur senatui cum Camillo agi placuit, ut, omisso Antio, bellum Etruscum susciperet. Legiones urbanæ, quibus Quintius præfuerat, ei decernuntur. Quamquam expertum exercitum, assuetumque imperio, qui in Volscis erat, mallet, nihil recusavit; Valerium tantummodo imperii socium depoposcit. Quintius Horatiusque successores Valerio in Volscis missi. Profecti ab urbe Sutrium Furius & Valerius, partem oppidi jam captam ab Etruscis invenere; ex parte altera, interseptis itineribus, ægre oppidanos vim hostium ab se arcentes. Quum Romani auxilii adventus, tum Camilli nomen celeberrimum apud hostes sociosque, & in præsentia rem inclinatam sustinuit, & spatium ad opem ferendam dedit. Itaque diviso exercitu, Camillus collegam, eam in partem circumductis copiis quam hostes tenebant, mœnia aggredi jubet, non tantâ spe scalis capi urbem posse, quàm ut aversis eò hosti-

U.c. 369. a.C. 383.

Bellum cum Etruscis Sutrium obsidentibus.

U.c.369. a.C.383. bus, & oppidanis jam pugnando fessis laxaretur labor, & ipse spatium intrandi sine certamine mœnia haberet. Quod quum simul utrimque factum esset, ancepsque terror Etruscos circumstaret, & mœnia summâ vi oppugnari, & intra mœnia esse hostem viderent; portâ se, quæ una fortè non obsidebatur, trepidi uno agmine ejecere. Magna cædes fugientium & in urbe & per agros est facta: plures a Furianis intra mœnia cæsi; Valeriani expeditiores ad persequendos fuere; nec ante noctem, quæ conspectum ademit, finem cædendi fecere. Sutrio recepto, restitutoque sociis, Nepete exercitus ductus, quod per deditionem acceptum jam totum Etrusci habebant.

Nepete recipitur. X. Videbatur plus in ea urbe recipienda laboris fore, non in eo solùm, quòd tota hostium erat, sed etiam quòd, parte Nepesinorum prodente civitatem, facta erat deditio. Mitti tamen ad principes eorum placuit, ut secernerent se ab Etruscis, fidemque, quam implorassent ab Romanis, ipsi præstarent. Unde quum responsum allatum esset, nihil suæ potestatis esse, Etruscos mœnia custodiasque portarum tenere; primò populationibus agri terror est oppidanis admotus: deinde, postquam deditionis quàm societatis fides sanctior erat, fascibus sarmentorum ex agro collatis, ductus ad mœnia exercitus, completisque fossis scalæ admotæ, & clamore primo im-

petaque oppidum capitur. Nepesinis inde edictum, ut arma ponant, parcique jussum inermi. Etrusci pariter armati atque inermes cæsi. Nepesinorum quoque auctores deditionis securi percussi, innoxiæ multitudini redditæ res, oppidumque cum præsidio relictum. Ita duabus sociis urbibus ex hoste receptis, victorem exercitum tribuni cum magna gloria Romam reduxerunt. Eodem anno ab Latinis Hernicisque res repetitæ, quæsitumque, cur per eos annos militem ex instituto non dedissent. Responsum frequenti utriusque gentis concilio est, *Nec culpam in eo publicam, nec consilium fuisse, quòd suæ juventutis aliqui apud Volscos militaverint: eos tamen ipsos pravi consilii pœnam habere, nec quemquam ex his reducem esse. Militis autem non dati causam, terrorem assiduum a Volscis fuisse, quam pestem adhærentem lateri suo tot super alia aliis bellis exhauriri nequisse.* Quæ relata Patribus, magis tempus, quàm causam, non visa belli habere.

U.c. 369. a.C. 383.

A Latinis Hernicisque res repetitæ.

XI. Insequenti anno, A. Manlio, P. Cornelio, T. & L. Quintiis Capitolinis, L. Papirio Cursore iterum, C. Sergio iterum tribunis consulari potestate, grave bellum foris, gravior domi seditio exorta: bellum a Volscis, adjunctâ Latinorum atque Hernicorum defectione; seditio, unde minimè timeri potuit, a patriciæ gentis viro, & inclytæ famæ, M. Manlio Capitolino,

U.c. 370. a.C. 382. A. Manlio II, &c. Tr. Mil.

Bellum Volscum.

M. Manlii pravæ molitiones.

U.c.370. a.C.382. qui nimius animi, quum alios principes sperneret, uni invideret, eximio simul honoribus atque virtutibus, M. Furio, ægre ferebat *solum eum in magistratibus, solum apud exercitus esse; tantum jam eminere, ut iisdem auspiciis creatos, non pro collegis, sed pro ministris habeat: quum interim, si quis verè æstimare velit, a M. Furio recuperari patria ex obsidione hostium non potuerit, nisi a se priùs Capitolium atque arx servata esset: & ille, inter aurum accipiendum & spem pacis solutis animis, Gallos aggressus sit; ipse armatos capientesque arcem depulerit: illius gloriæ pars virilis apud omnes milites sit, qui simul vicerint; suæ victoriæ neminem omnium mortalium socium esse.* His opinionibus inflato animo, ad hoc vitio quoque ingenii vehemens & impotens, postquam inter Patres, non, quantum æquum censebat, excellere suas opes animadvertit; primus omnium ex Patribus popularis factus, cum plebeiis magistratibus consilia communicare: criminando Patres, alliciendo ad se plebem, jam aurâ, non consilio ferri, famæque magnæ malle, quàm bonæ esse: & non contentus agrariis legibus, quæ materia semper tribunis plebis seditionum fuisset; fidem moliri cœpit: *Acriores quippe æris alieni stimulos esse, qui non egestatem modò atque ignominiam minentur, sed nervo ac vinculis corpus liberum territent.* Et erat æris alieni magna vis,

re damnosissimâ etiam divitibus, ædificando contracta. Bellum itaque Volscum, grave per se, oneratum Latinorum atque Hernicorum defectione, in speciem causæ jactatum, ut major potestas quæreretur. Sed nova consilia Manlii magis compulere senatum ad dictatorem creandum. Creatus A. Cornelius Cossus magistrum equitum dixit T. Quintium Capitolinum.

U.c.370. a.C.382.

A. Cornelius Cossus dictator.

XII. Dictator, etsi majorem dimicationem propositam domi quàm foris cernebat, tamen, seu quia celeritate ad bellum opus erat, seu victoriâ triumphoque dictaturæ ipsi vires se additurum ratus, delectu habito, in agrum Pomptinum, quò a Volscis exercitum indictum audierat, pergit. Non dubito, præter satietatem, tot jam libris assidua bella cum Volscis gesta legentibus illud quoque succursurum (quod mihi percensenti propiores temporibus harum rerum auctores miraculo fuit) unde toties victis Volscis & Æquis suffecerint milites: quod quum ab antiquis tacitum prætermissumque sit, cujus tandem ego rei præter opinionem, quæ sua cuique conjectanti esse potest, auctor sim? Simile veri est, aut intervallis bellorum, sicut nunc in delectibus fit Romanis, aliâ atque aliâ subole juniorum ad bella instauranda toties usos esse; aut non ex iisdem semper populis exercitus scriptos, quamquam eadem semper gens bellum intulerit; aut

Unde Volscis & Æquis toties victis suffecerint milites.

innumerabilem multitudinem liberorum capitum in eis fuisse locis, quæ nunc, vix seminario exiguo militum relicto, servitia Romana ab solitudine vindicant. Ingens certè (quod inter omnes auctores convenit) quamquam nuper Camilli ductu atque auspicio accisæ res erant, Volscorum exercitus fuit. Ad hoc Latini Hernicique accesserant, & Circeiensium quidam, & coloni etiam a Velitris. Romanus dictator, castris eo die positis, postero quum auspicatò prodisset, hostiâque cæsâ pacem deûm adorasset; lætus ad milites, jam arma ad propositum pugnæ signum, sicut edictum erat, luce primâ capientes processit: *Nostra victoria est, milites*, inquit, *si quid dii vatesque eorum in futurum vident: itaque, ut decet certæ spei plenos, & cum imparibus manus conserturos, pilis ante pedes positis, gladiis tantùm dextras armemus: ne procurri quidem ab acie velim, sed obnixos vos stabili gradu impetum hostium excipere. Ubi illi vana injecerint missilia, & effusi stantibus vobis se intulerint, tum micent gladii, & veniat in mentem unicuique, deos esse, qui Romanum adjuvent; deos, qui secundis avibus in prœlium miserint. Tu, T. Quinti, equitem intentus ad primum initium moti certaminis teneas: ubi hærere jam aciem collato pede videris, tum terrorem equestrem occupatis alio pavore infer, invectusque ordines pugnantium dissipa.* Sic eques, sic pedes, ut

U.c.370 a.C.382.

Dictatoris oratio ad milites.

præceperat, pugnant; nec dux legiones, nec fortuna fefellit ducem. U.c.370. a C.382. Viat Vo.ſci.

XIIII. Multitudo hoſtium nullâ re præterquam numero freta, & oculis utramque metiens aciem, temere prœlium iniit, temere omiſit. Clamore tantùm, miſſilibuſque telis, & primo pugnæ impetu ferox, gladios, & collatum pedem, & vultum hoſtis ardore animi micantem ferre non potuit. Impulſa frons prima, & trepidatio ſubſidiis illata, & ſuum terrorem intulit eques: rupti inde multis locis ordines, motaque omnia, & fluctuanti ſimilis acies erat: deinde, poſtquam cadentibus primis, jam ad ſe quiſque perventuram cædem cernebat, terga vertunt. Inſtare Romanus; &, donec armati confertique abibant, peditum labor in perſequendo fuit: poſtquam jactari arma paſſim, fugâque per agros ſpargi aciem hoſtium animadverſum eſt; tum equitum turmæ emiſſæ, dato ſigno, *Ne in ſingulorum morando cæde ſpatium ad evadendum interim multitudini darent: ſatis eſſe miſſilibus ac terrore impedire curſum, obequitandoque agmen teneri, dum aſſequi pedes & juſtâ cæde conficere hoſtem poſſet.* Fugæ ſequendique non ante noctem finis fuit: capta quoque ac direpta eodem die caſtra Volſcorum, prædaque omnis, præter libera corpora, militi conceſſa eſt. Pars maxima captivorum ex Latinis atque Hernicis fuit; nec hominum de plebe, ut credi poſ-

U.c.370. a.C.382. ——— set mercede militasse, sed principes quidam juventutis inventi, manifesta fides, publicâ ope Volscos hostes adjutos. Circeiensium quoque quidam cogniti, & coloni a Velitris; Romamque omnes missi, percunctantibus primoribus Patrum, eadem, quæ dictatori, defectionem sui quisque populi, haud perplexè indicavere.

Manliana seditio. XIV. Dictator exercitum in stativis tenebat, minimè dubius bellum cum his populis Patres jussuros; quum major domi exorta moles coëgit acciri Romam eum, gliscente in dies seditione, quam solito magis metuendam auctor faciebat: non enim jam orationes modò M. Manlii, sed facta, popularia in speciem, tumultuosa eadem, quâ mente fierent, intuenda erant. Centurionem, nobilem militaribus factis, judicatum pecuniæ quum duci vidisset, medio foro cum caterva sua accurrit, & manum injecit; vociferatusque de superbia Patrum, ac crudelitate fœneratorum, & miseriis plebis, virtutibus ejus viri fortunaque, *Tum verò ego*, inquit, *nequidquam hac dextrâ Capitolium arcemque servaverim, si civem commilitonemque meum, tamquam Gallis victoribus captum, in servitutem ac vincula duci videam.* Inde rem creditori palam populo solvit, librâque & ære liberatum emittit, deos atque homines obtestantem, *Ut M. Manlio liberatori suo, parenti plebis Romanæ, gratiam referant.* Acceptus extemplò in

in tumultuosam turbam, & ipse tumultum augebat, cicatrices acceptas Veienti, Gallico, aliisque deinceps bellis, ostentans. *Se militantem, se restituentem eversos penates, multiplici jam sorte exsolutâ, mergentibus semper sortem usuris, obrutum fœnore esse. Videre lucem, forum, civium ora, M. Manlii operâ: omnia parentum beneficia ab illo se habere: illi devovere corporis vitæque ac sanguinis quod supersit: quodcumque sibi cum patria, penatibus publicis ac privatis juris fuerit, id cum uno homine esse.* His vocibus instincta plebes quum jam unius hominis esset, addita alia commotioris ad omnia turbanda consilii res. Fundum in Veienti, caput patrimonii, subjecit præconi: *Ne quem vestrûm*, inquit, *Quirites, donec quidquam in re mea supererit, judicatum addictumve duci patiar.* Id verò ita accendit animos, ut per omne fas ac nefas secuturi vindicem libertatis viderentur. Ad hoc domi, concionantis in modum, sermones pleni criminum in Patres; inter quos, quum omisso discrimine, vera an vana jaceret, *Thesauros Gallici auri occultari a Patribus* jecit; *nec jam possidendis publicis agris contentos esse, nisi pecuniam quoque publicam avertant. Ea res si palam fiat, exsolvi plebem ære alieno posse.* Quæ ubi objecta spes est, enimvero indignum facinus videri, quum conferendum ad redimendam civitatem a Gallis aurum fuerit, tributo col-

U.c.370. a.C.382.

U. c. 370. A. C. 382.

lationem factam; idem aurum, ex hostibus captum, in paucorum prædam cessisse. Itaque exsequebantur quærendo, ubi tantæ rei furtum occultaretur; differenteque, & tempore suo se indicaturum dicente, ceteris omissis, eò versæ erant omnium curæ; apparebatque nec veri indicii gratiam mediam, nec falsi offensionem fore.

Dictator in urbem accitus.

XV. Ita suspensis rebus dictator, accitus ab exercitu, in urbem venit: postero die senatu habito, quum, satis periclitatus voluntates hominum, discedere senatum ab se vetuisset; stipatus eâ multitudine, sellâ in comitio positâ, viatorem ad M. Manlium misit; qui dictatoris jussu vocatus, quum signum suis dedisset adesse certamen, agmine ingenti ad tribunal venit. Hinc senatus, hinc plebs, suum quisque intuentes ducem, velut in acie constiterant. Tum dictator, silentio facto, *Utinam*, inquit, *mihi Patribusque Romanis ita de ceteris rebus cum plebe conveniat, quemadmodum, quod ad te attinet eamque rem, quam de te sum quæsiturus, conventurum satis confido. Spem factam a te civitati video, fide incolumi, ex thesauris Gallicis, quos primores Patrum occultent, creditum solvi posse. Cui ego rei tantum abest ut impedimento sim, ut contrà te, M. Manli, adhorter, liberes fœnore plebem Romanam, & istos incubantes publicis thesauris ex præda clandestina evolvas. Quod nisi facis, sive quòd & ipse in parte prædæ*

Manlium vocat.

sis, sive quia vanum indicium est, in vincula te duci jubebo, nec diutius patiar a te multitudinem fallaci spe concitari. Ad ea Manlius, *Nec se fefellisse,* ait, *non adversùs Volscos toties hostes, quoties Patribus expediat, nec adversùs Latinos Hernicosque, quos falsis criminibus in arma agant, sed adversùs se ac plebem Romanam dictatorem creatum esse. Jam, omisso bello, quod simulatum sit, in se impetum fieri: jam dictatorem profiteri patrocinium fœneratorum adversùs plebem: jam sibi ex favore multitudinis crimen & perniciem quæri. Offendit,* inquit, *te, A. Corneli, vosque, Patres Conscripti, circumfusa turba lateri meo? Quin eam diducitis a me singuli vestris beneficiis, intercedendo, eximendo de nervo cives vestros, prohibendo judicatos addictosque duci, ex eo quod affluit opibus vestris, sustinendo necessitates aliorum? Sed quid ego vos, de vestro impendatis, hortor? Sortem aliam ferte; de capite deducite, quod usuris pernumeratum est: jam nihilò mea turba, quàm ullius, conspectior erit. At enim, quid ita solus ego civium curam ago? Nihilò magis, quod respondeam, habeo, quàm si quæras, quid ita solus Capitolium arcemque servaverim. Et tum universis, quam potui, opem tuli, & nunc singulis feram. Nam quod ad thesauros Gallicos attinet, rem suâpte naturâ facilem, difficilem interrogatio facit. Cur enim quæritis quod scitis? cur quod in sinu vestro est, excuti*

U.c.370.
u.C.382.

jubetis potiùs, quàm ponatis? nisi aliqua
U.c. 370. a.C. 382. *fraus subest. Quò magis argui præstigias jubetis vestras, eò plus vereor ne abstuleritis observantibus etiam oculos. Itaque non ego, vobis ut indicem prædas vestras, sed vos id cogendi estis, ut in medium proferatis.*

XVI. Quum mittere ambages dictator juberet, & aut peragere verum indicium cogeret, aut fateri facinus insimulati falso crimine senatûs, oblatæque vani furti invidiæ; negantem arbitrio inimicorum se locuturum, in vincula duci jussit. Arreptus a viatore, *Jupiter*, inquit, *optime maxime, Junoque Regina, ac Minerva, ceterique dii deæque, qui Capitolium arcemque incolitis, siccine vestrum militem ac præsidem sinitis vexari ab inimicis? Hæc dextra, quâ Gallos fudi a delubris vestris, jam in vinculis & catenis erit?* Nullius nec oculi, nec aures indignitatem ferebant. Sed invicta sibi quædam patientissima justi imperii civitas fecerat; nec adversùs dictatoriam vim aut tribuni plebis, aut ipsa plebs, attollere oculos aut hiscere audebant. Conjecto in carcerem Manlio, satis constat magnam partem plebis vestem mutasse, multos mortales capillum ac barbam promisisse, obversatamque vestibulo carceris mœstam turbam. Dictator de Volscis triumphavit; invidiæque magis triumphus quàm gloriæ fuit: quippe *Domi, non militiæ, partum eum; actumque de cive, non de hoste*, fre-

Manlius in carcerem missus.

niebant : *unum defuisse tantùm superbiæ, quòd non M. Manlius ante currum sit ductus.* U.c.370. a.C.382. Jamque haud procul seditione res erat ; cujus leniendæ causâ, postulante nullo, largitor voluntarius repentè senatus factus, Satricum coloniam duo millia civium Romanorum deduci jussit : bina jugera & semisses agri assignati. Quod quum & parvum, & paucis datum, & mercedem esse prodendi M. Manlii interpretarentur, remedio irritatur seditio. Et jam magis insignis & sordibus & facie reorum turba Manliana erat ; amotusque post triumphum abdicatione dictaturæ terror & linguam & animos liberaverat hominum.

XVII. Audiebantur itaque propalam voces exprobrantium multitudini, *Quòd defensores suos in præcipitem semper locum favore tollat, deinde in ipso discrimine periculi destituat. Sic Sp. Cassium in agros plebem vocantem, sic Sp. Mælium ab ore civium famem suis impensis propulsantem, oppressos ; sic M. Manlium, mersam & obrutam fœnore partem civitatis in libertatem ac lucem extrahentem, proditum inimicis. Saginare plebem populares suos, ut jugulentur. Hoccine patiendum fuisse, si ad nutum dictatoris non responderet vir consularis ? Fingerent mentitum antè, atque ideo non habuisse quod tum responderet : cui servo umquam mendacii pœnam vincula fuisse ? Non obversatam esse memoriam noctis illius, quæ pene ultima atque*

Querela ad multitudinem de prodito Manlio.

U.C.375. a.C.382. *æterna nomini Romano fuerit? non speciem agminis Gallorum, per Tarpeiam rupem scandentis? non ipsius M. Manlii, qualem eum armatum, plenum sudoris ac sanguinis, ipso pene Jove erepto ex hostium manibus, vidissent? Selibrisne farris gratiam servatori patriæ relatam? &, quem propè cœlestem, cognomine certè Capitolino Jovi parem fecerint, eum pati vinctum in carcere, in tenebris, obnoxiam carnificis arbitrio ducere animam! Adeo in uno omnibus satis auxilii fuisse; nullam opem in tam multis uni esse.* Jam ne nocte quidem turba ex eo loco dilabebatur, refracturosque carcerem minabantur; quum remisso, id quod erepturi erant, ex senatusconsulto Manlius vinculis liberatur; quo facto non seditio finita, sed dux seditioni datus est. *Manlius a carcere educitur.* Per eosdem dies Latinis & Hernicis, simul colonis Circeiensibus, & a Velitris, purgantibus se Volsci crimine belli, captivosque repetentibus, ut suis legibus in eos animadverterent, tristia responsa reddita; tristiora colonis, quòd cives Romani patriæ oppugnandæ nefanda consilia inissent. Non negatum itaque tantùm de captivis; sed, in quo ab sociis tamen temperaverant, denuntiatum senatûs verbis, facesserent propere ex urbe, ab ore atque oculis populi Romani, ne nihil eos legationis jus, externo non civi comparatum, tegeret.

XVIII. Recrudescente Manlianâ seditio-

tiæ, sub exitu anni comitia habita, creatique tribuni militum consulari potestate ex Patribus Ser. Cornelius Maluginensis tertiùm, P. Valerius Potitus iterum, M. Furius Camillus, Ser. Sulpicius Rufus iterum, C. Papirius Crassus, T. Quintius Cincinnatus secundùm. Cujus principio anni, & Patribus & plebi peropportunè externa pax data; plebi, quòd non avocata delectu spem cepit, dum tam potentem haberet ducem, fœnoris expugnandi; Patribus, ne quo externo terrore avocarentur animi ab sanandis domesticis malis. Igitur quum pars utraque acrior aliquantò coorta esset, in propinquum certamen aderat & Manlius. Advocatâ domum plebe, cum principibus novandarum rerum interdiu noctuque consilia agitat, plenior aliquantò animorum irarumque, quàm antea fuerat. Iram accenderat ignominia recens in animo ad contumeliam inexperto; spiritus dabat, quòd nec ausus esset idem in se dictator, quod in Sp. Mælio Cincinnatus Quintius fecisset; & vinculorum suorum invidiam non dictator modò abdicando dictaturam fugisset, sed ne senatus quidem sustinere potuisset. His simul inflatus exacerbatusque, jam per se accensos incitabat plebis animos: *Quousque tandem ignorabitis vires vestras, quas natura ne belluas quidem ignorare voluit? Numerate saltem quot ipsi sitis, quot adversarios habeatis. Si singuli singulos ag-*

U. c. 371. a. C. 381. Ser. Cornelio III, &c. Tr. Mil.

Oratio seditiosa Manlii.

U.c.371. a.C.381.

gressuri essetis, tamen acriùs crederem vos pro libertate, quàm illos pro dominatione certaturos. Quot enim clientes circa singulos fuistis patronos, tot nunc adversùs unum hostem eritis. Ostendite modò bellum; pacem habebitis. Videant vos paratos ad vim; jus ipsi remittent. Audendum est aliquid universis, aut omnia singulis patienda. Quousque me circumspectabitis? Ego quidem nulli vestrûm deero: ne fortuna mea desit, videte. Ipse vindex vester, ubi visum inimicis est, nullus repentè fui; & vidistis in vincula duci universi eum, qui a singulis vobis vincula depuleram. Quid sperem, si plus in me audeant inimici? an exitum Cassii Mæliique exspectem? Bene facitis, quòd abominamini: dii prohibebunt hæc: sed numquam propter me de cœlo descendent. Vobis dent mentem oportet, ut prohibeatis; sicut mihi dederunt armato togatoque, ut vos a barbaris hostibus, a superbis defenderem civibus. Tam parvus animus tanti populi est, ut semper vobis auxilium adversùs inimicos satis sit; nec ullum, nisi quatenus imperari vobis sinatis, certamen adversùs Patres noritis? Nec hoc naturâ insitum vobis est, sed usu possidemini. Cur enim adversùs externos tantum animorum geritis, ut imperare illis æquum censeatis? Quia consuestis cum eis pro imperio certare; adversùs hos tentare magis, quàm tueri libertatem. Tamen, qualescumque duces habuistis, qualescumque ipsi fuistis, omnia adhuc, quantacumque pe-

tiflis, obtinuistis seu vi, seu fortunâ vestrâ. Tempus est, etiam majora conari. Experimini modò & vestram felicitatem, & me (ut spero) feliciter expertum. Minore negotio, qui imperet Patribus, imponetis, quàm, qui resisterent imperantibus, imposuistis. Solo æquandæ sunt dictaturæ consulatusque, ut caput attollere Romana plebes possit. Proinde adeste, prohibete jus de pecuniis dici. Ego me patronum profiteor plebis, quod mihi cura mea & fides nomen induit. Vos si quo insigni magis imperii honorisve nomine vestrum appellabitis ducem, eo utemini potentiore ad obtinenda ea quæ vultis. Inde de regno agendi ortum initium dicitur; sed nec cum quibus, nec quem ad finem consilia pervenerint, sat planum traditur.

U.c.371. a.C.381.

Senatus de coercendo Manlio agitat.

XIX. At in parte altera senatus de secessione, in domum privatam, plebis, fortè etiam in arce positam, & imminenti mole libertati, agitat. Magna pars vociferantur, Servilio Ahalâ opus esse, qui non in vincula duci jubendo irritet publicum hostem, sed unius jacturâ civis finiat intestinum bellum. Decurritur ad leniorem verbis sententiam, vim tamen eamdem habentem; *Ut videant magistratus, ne quid ex perniciosis consiliis M. Manlii respublica detrimenti capiat.* Tum tribuni consulari potestate, tribunique plebei (nam &, quia eumdem & suæ potestatis, quem libertatis omnium, finem cernebant, Patrum aucto-

ritati se dediderant) hi tum omnes, quid
U.c.371. a.C.381. opus facto sit, consultant. Quum præter vim & cædem nihil cuiquam occurreret, eam autem ingentis dimicationis fore appareret; tum M. Mænius & Q. Publilius tribuni plebis, *Quid Patrum & plebis certamen facimus, quod civitatis esse adversus unum pestiferum civem debet? Quid cum plebe aggredimur eum, quem per ipsam plebem tutius aggredi est, ut suis ipse oneratus viribus ruat? Diem dicere ei nobis in animo est: nihil minùs populare quàm regnum est. Simul multitudo illa non secum certari viderint, & ex advocatis judices facti erunt, & accusatores de plebe, patricium reum intuebuntur, & regni crimen in medio; nulli magis, quàm libertati favebunt suæ.*

Manlio dies dicitur a tr. pl.

XX. Approbantibus cunctis, diem Manlio dicunt: quod ubi est factum, primò commota plebs est, utique postquam sordidatum reum viderunt, nec cum eo non modò Patrum quemquam, sed ne cognatos quidem aut affines, postremò ne fratres quidem A. & T. Manlios; quod ad eum diem numquam usu venisset, ut in tanto discrimine non & proximi vestem mutarent. *Appio Claudio in vincula ducto, C. Claudium inimicum, Claudiamque omnem gentem sordidatam fuisse: consensu opprimi popularem virum, quòd primus a Patribus ad plebem defecisset.* Quum dies venit, quæ, præter cœtus multitudinis seditiosasque vo-

-ta, & largitionem & fallax indicium, pertinentia propriè ad regni crimen, ab accusatoribus objecta sint reo, apud neminem auctorem invenio; nec dubito haud parva fuisse, quum damnandi mora plebi non in causa, sed in loco fuerit. Illud notandum videtur, ut sciant homines, quæ & quanta decora fœda cupiditas regni, non ingrata solùm, sed invisa etiam reddiderit. Homines propè quadringentos produxisse dicitur, quibus sine fœnore expensas pecunias tulisset, quorum bona venire, quos duci addictos prohibuisset. Ad hæc, decora quoque belli non commemorasse tantùm, sed protulisse etiam conspicienda; spolia hostium cæsorum ad triginta, dona imperatorum ad quadraginta, in quibus insignes duas murales coronas, civicas octo. Ad hæc servatos ex hostibus cives produxisse, inter quos C. Servilium magistrum equitum absentem nominatum: &, quum ea quoque, quæ bello gesta essent, pro fastigio rerum oratione etiam magnificâ, facta dictis æquando, memorasset, nudasse pectus insigne cicatricibus bello acceptis; & identidem Capitolium spectans, Jovem deosque alios devocasse ad auxilium fortunarum suarum; precatusque esse, ut, quam mentem sibi Capitolinam arcem protegenti ad salutem populi Romani dedissent, eam populo Romano in suo discrimine darent; & orasse singulos universosque, ut Capitolium atque

U. c. 371.
a. C. 381.

lationem factam ; idem aurum, ex hostibus captum, in paucorum prædam cessisse. Itaque exsequebantur quærendo, ubi tantæ rei furtum occultaretur ; differenteque, & tempore suo se indicaturum dicente, ceteris omissis, eò versæ erant omnium curæ ; apparebatque nec veri indicii gratiam mediam, nec falsi offensionem fore.

U.C.370. A.C.382.

Dictator in urbem accitus.

XV. Ita suspensis rebus dictator, accitus ab exercitu, in urbem venit : postero die senatu habito, quum, satis periclitatus voluntates hominum, discedere senatum ab se vetuisset ; stipatus eâ multitudine, sellâ in comitio positâ, viatorem ad M. Manlium misit ; qui dictatoris jussu vocatus, quum signum suis dedisset adesse certamen, agmine ingenti ad tribunal venit. Hinc senatus, hinc plebs, suum quisque intuentes ducem, velut in acie constiterant. Tum dictator, silentio facto, *Utinam*, inquit, *mihi Patribusque Romanis ita de ceteris rebus cum plebe conveniat, quemadmodum, quod ad te attinet eamque rem, quam de te sum quæsiturus, conventurum satis confido. Spem factam a te civitati video, fide incolumi, ex thesauris Gallicis, quos primores Patrum occultent, creditum solvi posse. Cui ego rei tantum abest ut impedimento sim, ut contrà te, M. Manli, adhorter, liberes fœnore plebem Romanam, & istos incubantes publicis thesauris ex præda clandestina evolvas. Quod nisi facis, sive quòd & ipse in parte prædæ*

Manlium vocat.

sis, sive quia vanum indicium est, in vincula te duci jubebo, nec diutius patiar a te multitudinem fallaci spe concitari. Ad ea Manlius, *Nec se fefellisse*, ait, *non adversùs Volscos toties hostes, quoties Patribus expediat, nec adversùs Latinos Hernicosque, quos falsis criminibus in arma agant, sed adversùs se ac plebem Romanam dictatorem creatum esse. Jam, omisso bello, quod simulatum sit, in se impetum fieri: jam dictatorem profiteri patrocinium fœneratorum adversùs plebem: jam sibi ex favore multitudinis crimen & perniciem quæri. Offendit*, inquit, *te, A. Corneli, vosque, Patres Conscripti, circumfusa turba lateri meo? Quin eam diducitis a me singuli vestris beneficiis, intercedendo, eximendo de nervo cives vestros, prohibendo judicatos addictosque duci, ex eo quod affluit opibus vestris, sustinendo necessitates aliorum? Sed quid ego vos, de vestro impendatis, hortor? Sortem aliam ferte; de capite deducite, quod usuris pernumeratum est: jam nihilò mea turba, quàm ullius, conspectior erit. At enim, quid ita solus ego civium curam ago? Nihilò magis, quod respondeam, habeo, quàm si quæras, quid ita solus Capitolium arcemque servaverim. Et tum universis, quam potui, opem tuli, & nunc singulis feram. Nam quod ad thesauros Gallicos attinet, rem suâpte naturâ facilem, difficilem interrogatio facit. Cur enim quæritis quod scitis? cur quod in sinu vestro est, excuti*

U.c.370.
A.C.382.

U.c.370. a.C.382. *jubetis potiùs, quàm ponatis? nisi aliqua fraus subest. Quò magis argui præstigias jubetis vestras, eò plus vereor ne abstuleritis observantibus etiam oculos. Itaque non ego, vobis ut indicem prædas vestras, sed vos id cogendi estis, ut in medium proferatis.*

XVI. Quum mittere ambages dictator juberet, & aut peragere verum indicium cogeret, aut fateri facinus insimulati falso crimine senatûs, oblatæque vani furti invidiæ; negantem arbitrio inimicorum se locuturum, in vincula duci jussit. Arreptus a viatore, *Jupiter*, inquit, *optime maxime, Junoque Regina, ac Minerva, ceterique dii deæque, qui Capitolium arcemque incolitis, siccine vestrum militem ac præsidem sinitis vexari ab inimicis? Hæc dextra, quâ Gallos fudi a delubris vestris, jam in vinculis & catenis erit?* Nullius nec oculi, nec aures indignitatem ferebant. Sed invicta sibi quædam patientissima justi imperii civitas fecerat; nec adversùs dictatoriam vim aut tribuni plebis, aut ipsa plebs, attollere oculos aut hiscere audebant. Conjecto in carcerem Manlio, satis constat magnam partem plebis vestem mutasse, multos mortales capillum ac barbam promisisse, obversatamque vestibulo carceris mœstam turbam. Dictator de Volscis triumphavit; invidiæque magis triumphus quàm gloriæ fuit: quippe *Domi, non militiæ, partum eum; actumque de cive, non de hoste, fre-*

Manlius in carcerem missus.

timebant : unum defuisse tantùm superbiæ, quòd non M. Manlius ante currum sit ductus. Jamque haud procul seditione res erat; cujus leniendæ causâ, postulante nullo, largitor voluntarius repentè senatus factus, Satricum coloniam duo millia civium Romanorum deduci jussit : bina jugera & semisses agri assignati. Quod quum & parvum, & paucis datum, & mercedem esse prodendi M. Manlii interpretarentur, remedio irritatur seditio. Et jam magis insignis & sordibus & facie reorum turba Manliana erat; amotusque post triumphum abdicatione dictaturæ terror & linguam & animos liberaverat hominum.

U.c. 370. a.C. 382.

XVII. Audiebantur itaque propalam voces exprobrantium multitudini, *Quòd defensores suos in præcipitem semper locum favore tollat, deinde in ipso discrimine periculi destituat. Sic Sp. Cassium in agros plebem vocantem, sic Sp. Mælium ab ore civium famem suis impensis propulsantem, oppressos; sic M. Manlium, mersam & obrutam fœnore partem civitatis in libertatem ac lucem extrahentem, proditum inimicis. Saginare plebem populares suos, ut jugulentur. Hoccine patiendum fuisse, si ad nutum dictatoris non responderet vir consularis? Fingerent mentitum antè, atque ideo non habuisse quod tum responderet : cui servo umquam mendacii pœnam vincula fuisse? Non obversatam esse memoriam noctis illius, quæ pene ultima atque*

Querela ad multitudinem de prodito Manlio.

U.c.372. a.C.382. *æterna nomini Romano fuerit? non speciem agminis Gallorum, per Tarpeiam rupem scandentis? non ipsius M. Manlii, qualem eum armatum, plenum sudoris ac sanguinis, ipso pene Jove erepto ex hostium manibus, vidissent? Selibrisne farris gratiam servatori patriæ relatam? &, quem propè cœlestem, cognomine certè Capitolino Jovi parem fecerint, eum pati vinctum in carcere, in tenebris, obnoxiam carnificis arbitrio ducere animam! Adeo in uno omnibus satis auxilii fuisse; nullam opem in tam multis uni esse.* Jam ne nocte quidem turba ex eo loco dilabebatur, refracturosque carcerem minabantur; quum remisso, id quod erepturi erant, ex senatusconsulto Manlius vinculis liberatur; quo facto non seditio finita, sed dux seditioni datus est. Per eosdem dies Latinis & Hernicis, simul colonis Circeiensibus, & a Velitris, purgantibus se Volsci crimine belli, captivosque repetentibus, ut suis legibus in eos animadverterent, tristia responsa reddita; tristiora colonis, quòd cives Romani patriæ oppugnandæ nefanda consilia inissent. Non negatum itaque tantùm de captivis; sed, in quo ab sociis tamen temperaverant, denuntiatum senatûs verbis, facesserent propere ex urbe, ab ore atque oculis populi Romani, ne nihil eos legationis jus, externo non civi comparatum, tegeret.

Manlius a carcere educitur.

XVIII. Recrudescente Manlianâ seditio-

ne, sub exitu anni comitia habita, creatique tribuni militum consulari potestate ex Patribus Ser. Cornelius Maluginensis tertium, P. Valerius Potitus iterum, M. Furius Camillus, Ser. Sulpicius Rufus iterum, C. Papirius Crassus, T. Quintius Cincinnatus secundum. Cujus principio anni, & Patribus & plebi peropportune externa pax data; plebi, quod non avocata delectu spem cepit, dum tam potentem haberet ducem, fœnoris expugnandi; Patribus, ne quo externo terrore avocarentur animi ab sanandis domesticis malis. Igitur quum pars utraque acrior aliquantò coorta esset, in propinquum certamen aderat & Manlius. Advocatâ domum plebe, cum principibus novandarum rerum interdiu noctuque consilia agitat, plenior aliquantò animorum irarumque, quàm antea fuerat. Iram accenderat ignominia recens in animo ad contumeliam inexperto; spiritus dabat, quòd nec ausus esset idem in se dictator, quod in Sp. Mælio Cincinnatus Quintius fecisset; & vinculorum suorum invidiam non dictator modò abdicando dictaturam fugisset, sed ne senatus quidem sustinere potuisset. His simul inflatus exacerbatusque, jam per se accensos incitabat plebis animos: *Quousque tandem ignorabitis vires vestras, quas natura ne belluas quidem ignorare voluit? Numerate saltem quot ipsi sitis, quot adversarios habeatis. Si singuli singulos ag-*

U. c. 371. a. C. 381. Ser. Cornelio III, &c. Tr. Mil.

Oratio seditiosa Manlii.

gressuri essetis, tamen acriùs crederem vos pro libertate, quàm illos pro dominatione certaturos. Quot enim clientes circa singulos fuistis patronos, tot nunc adversùs unum hostem eritis. Ostendite modò bellum; pacem habebitis. Videant vos paratos ad vim; jus ipsi remittent. Audendum est aliquid universis, aut omnia singulis patienda. Quousque me circumspectabitis? Ego quidem nulli vestrûm deero: ne fortuna mea desit, videte. Ipse vindex vester, ubi visum inimicis est, nullus repentè fui; & vidistis in vincula duci universi eum, qui a singulis vobis vincula depuleram. Quid sperem, si plus in me audeant inimici? an exitum Cassii Mæliique exspectem? Bene facitis, quòd abominamini: dii prohibebunt hæc: sed numquam propter me de cœlo descendent. Vobis dent mentem oportet, ut prohibeatis; sicut mihi dederunt armato togatoque, ut vos a barbaris hostibus, a superbis defenderem civibus. Tam parvus animus tanti populi est, ut semper vobis auxilium adversùs inimicos satis sit; nec ullum, nisi quatenus imperari vobis sinatis, certamen adversùs Patres noritis? Nec hoc naturâ insitum vobis est, sed usu possidemini. Cur enim adversùs externos tantum animorum geritis, ut imperare illis æquum censeatis? Quia consuestis cum eis pro imperio certare; adversùs hos tentare magis, quàm tueri libertatem. Tamen, qualescumque duces habuistis, qualescumque ipsi fuistis, omnia adhuc, quantacumque pe-

U.c. 371. a.C. 381.

tistis, obtinuistis seu vi, seu fortunâ vestrâ. Tempus est, etiam majora conari. Experimini modò & vestram felicitatem, & me (ut spero) feliciter expertum. Minore negotio, qui imperet Patribus, imponetis, quàm, qui resisterent imperantibus, imposuistis. Solo æquandæ sunt dictaturæ consulatusque, ut caput attollere Romana plebes possit. Proinde adeste, prohibete jus de pecuniis dici. Ego me patronum profiteor plebis, quod mihi cura mea & fides nomen induit. Vos si quo insigni magis imperii honorisve nomine vestrum appellabitis ducem, eo utemini potentiore ad obtinenda ea quæ vultis. Inde de regno agendi ortum initium dicitur; sed nec cum quibus, nec quem ad finem consilia pervenerint, sat planum traditur. U.c.371. a.C.381.

XIX. At in parte altera senatus de secessione, in domum privatam, plebis, fortè etiam in arce positam, & imminenti mole libertati, agitat. Magna pars vociferantur, Servilio Ahalâ opus esse, qui non in vincula duci jubendo irritet publicum hostem, sed unius jacturâ civis finiat intestinum bellum. Decurritur ad leniorem verbis sententiam, vim tamen eamdem habentem; *Ut videant magistratus, ne quid ex perniciosis consiliis M. Manlii respublica detrimenti capiat.* Tum tribuni consulari potestate, tribunique plebei (nam &, quia eumdem & suæ potestatis, quem libertatis omnium, finem cernebant, Patrum aucto- *Senatus de coercendo Manlio agitat.*

ritati se dediderant) hi tum omnes, quid
U.c. 371. a.C. 381. opus facto sit, consultant. Quum præter vim & cædem nihil cuiquam occurreret, eam autem ingentis dimicationis fore appareret; tum M. Mænius & Q. Publilius tribuni plebis, *Quid Patrum & plebis certamen facimus, quod civitatis esse adversus unum pestiferum civem debet? Quid cum plebe aggredimur eum, quem per ipsam plebem tutius aggredi est, ut suis ipse oneratus viribus ruat? Diem dicere ei nobis in animo est: nihil minùs populare quàm regnum est. Simul multitudo illa non secum certari viderint, & ex advocatis judices facti erunt, & accusatores de plebe, patricium reum intuebuntur, & regni crimen in medio; nulli magis, quàm libertati favebunt suæ.*

Manlio dies dicitur a tr. pl. XX. Approbantibus cunctis, diem Manlio dicunt: quod ubi est factum, primò commota plebs est, utique postquam sordidatum reum viderunt, nec cum eo non modò Patrum quemquam, sed ne cognatos quidem aut affines, postremò ne fratres quidem A. & T. Manlios; quod ad eum diem numquam usu venisset, ut in tanto discrimine non & proximi vestem mutarent. *Appio Claudio in vincula ducto, C. Claudium inimicum, Claudiamque omnem gentem sordidatam fuisse: consensu opprimi popularem virum, quòd primus a Patribus ad plebem defecisset.* Quum dies venit, quæ, præter cœtus multitudinis seditiosasque vo-

tis, & largitionem & fallax indicium, pertinentia propriè ad regni crimen, ab accusatoribus objecta sint reo, apud neminem auctorem invenio; nec dubito haud parva fuisse, quum damnandi mora plebi non in causa, sed in loco fuerit. Illud notandum videtur, ut sciant homines, quæ & quanta decora fœda cupiditas regni, non ingrata solùm, sed invisa etiam reddiderit. Homines propè quadringentos produxisse dicitur, quibus sine fœnore expensas pecunias tulisset, quorum bona venire, quos duci addictos prohibuisset. Ad hæc, decora quoque belli non commemorasse tantùm, sed protulisse etiam conspicienda; spolia hostium cæsorum ad triginta, dona imperatorum ad quadraginta, in quibus insignes duas murales coronas, civicas octo. Ad hæc servatos ex hostibus cives produxisse, inter quos C. Servilium magistrum equitum absentem nominatum: &, quum ea quoque, quæ bello gesta essent, pro fastigio rerum oratione etiam magnificâ, facta dictis æquando, memorasset, nudasse pectus insigne cicatricibus bello acceptis; & identidem Capitolium spectans, Jovem deosque alios devocasse ad auxilium fortunarum suarum; precatusque esse, ut, quam mentem sibi Capitolinam arcem protegenti ad salutem populi Romani dedissent, eam populo Romano in suo discrimine darent; & orasse singulos universosque, ut Capitolium atque U. c. 371. a. C. 381.

arcem intuentes, ut ad deos immortales
U.c.371. a.C.381. versi, de se judicarent. In Campo Martio quum centuriatim populus citaretur, & reus ad Capitolium manus tendens, ab hominibus ad deos preces avertisset; apparuit tribunis, nisi oculos quoque hominum liberassent ab tanti memoria decoris, numquam fore in præoccupatis beneficio animis vero crimini locum. Ita prodictâ die, in Pœtelinum lucum extra portam Nomentanam, unde conspectus in Capitolium non esset, concilium populi indictum est: ibi
Damnatur. crimen valuit, & obstinatis animis triste judicium, invisumque etiam judicibus, factum. Sunt qui per duumviros, qui de perduellione anquirerent, creatos, auctores sint damnatum. Tribuni de saxo Tarpeio dejecerunt; locusque idem in uno homine & eximiæ gloriæ monumentum, & pœnæ ultimæ fuit. Adjectæ mortuo notæ sunt; publica una, quòd, quum domus ejus fuisset, ubi nunc ædes atque officina Monetæ est, latum ad populum est, ne quis patricius in arce aut Capitolio habitaret; gentilitia altera, quòd gentis Manliæ decreto cautum est, ne quis deinde M. Manlius vocaretur. Hunc exitum habuit vir, nisi in libera civitate natus esset, memorabilis. Populum brevi, postquam periculum ab eo nullum erat, per se ipsas recordantem virtutes, desiderium ejus tenuit: pestilentia etiam brevi consecuta, nullis occurren-

tibus tantæ cladis caufis, ex Manliano fupplicio magnæ parti videri orta: *Violatum Capitolium esse sanguine servatoris; nec diis cordi fuisse pœnam ejus oblatam propè oculis suis, a quo sua templa erepta e manibus hostium essent.*

U.c. 371. a.C. 381.

XXI. Peftilentiam inopia frugum, & vulgatam utriufque mali famam anno infequente multiplex bellum excepit, L. Valerio quartùm, A. Manlio tertiùm, Ser. Sulpicio tertiùm, L. Lucretio, L. Æmilio tertiùm, M. Trebonio, tribunis militum confulari poteftate. Hoftes novi præter Volfcos, velut forte quâdam propè in æternum exercendo Romano militi datos, Circeiofque & Velitras colonias, jamdiu molientes defectionem, & fufpectum Latium, Lanuvini etiam, quæ fideliffima urbs fuerat, fubitò exorti. Id Patres rati contemptu accidere, quòd Veliternis civibus fuis tamdiu impunita defectio effet, decreverunt, ut primo quoque tempore ad populum ferretur de bello eis indicendo: ad quam militiam quò paratior plebes effet, quinqueviros Pomptino agro dividendo, & triumviros Nepete coloniæ deducendæ creaverunt. Tum, ut bellum juberent, latum ad populum eft; &, nequidquam diffuadentibus tribunis plebis, omnes tribus bellum jufferunt. Apparatum eo anno bellum eft; exercitus propter peftilentiam non eductus: eaque cunctatio colonis fpatium dederat

U.c. 372. a.C. 380. L. Valerio IV, &c. Tr. Mil.

Novi hostes Lanuvini.

deprecandi senatum; & magna hominum
U.c. 372. a.C. 380. pars eò, ut legatio supplex Romam mitteretur, inclinabat, ni privato (ut fit) periculo publicum implicitum esset, auctoresque defectionis ab Romanis, metu ne, soli crimini subjecti, piacula iræ Romanorum dederentur, avertissent colonias a consiliis pacis. Neque in senatu solùm per eos legatio impedita est, sed magna pars plebis incitata, ut prædatum in agrum Romanum exirent: hæc nova injuria exturbavit omnem spem pacis. De Prænestinorum quoque defectione eo anno primùm fama exorta; arguentibusque eos Tusculanis, & Gabinis, & Lavicanis, quorum in fines incursatum erat, ita placidè ab senatu responsum est, ut minùs credi de criminibus, quia nollent ea vera esse, appareret.

U.c. 373. a.C. 379. Sp. & L. Papiriis, & c. Tr. Mil. XXII. Insequenti anno Sp. & L. Papirii, novi tribuni militum consulari potestate, Velitras legiones duxere, quatuor collegis Ser. Cornelio Maluginense quartùm, Q. Servilio, Ser. Sulpicio, L. Æmilio quartùm tribunis, ad præsidium urbis, & si qui ex Etruria novi motus nuntiarentur (omnia enim inde suspecta erant) relictis. Ad Velitras adversùs majora pene auxilia Prænestinorum, quàm ipsam colonorum multitudinem, secundo prœlio pugnatum est; ita ut propinquitas urbis hosti & causa maturioris fugæ, & unum ex fuga receptaculum esset. Oppidi oppugnatione

tribuni abstinuere, quia & anceps erat, nec in perniciem coloniæ pugnandum censebant. Litteræ Romam ad senatum, cum victoriæ nuntiis, acriores in Prænestinum quàm in Veliternum hostem, missæ. Itaque ex senatusconsulto populique jussu, bellum Prænestinis indictum; qui conjuncti Volscis anno insequente Satricum, coloniam populi Romani pertinaciter a colonis defensam, vi expugnarunt, fœdéque in captis exercuere victoriam. Eam rem ægre passi Romani, M. Furium Camillum septimùm tribunum militum creavere: additi collegæ A. & L. Postumii Regillenses, ac L. Furius, cum L. Lucretio & M. Fabio Ambusto. Volscum bellum M. Furio extra ordinem decretum: adjutor ex tribunis sorte L. Furius datur, non tam e republica, quàm ut collegæ materia ad omnem laudem esset; & publicè, quòd rem temeritate ejus prolapsam restituit; & privatim, quòd ex errore gratiam potiùs ejus sibi, quàm suam gloriam, petiit. Exactæ jam ætatis Camillus erat, comitiisque jurare parato in verba excusandæ valetudini solita, consensus populi restiterat: sed vegetum ingenium in vivido pectore vigebat, virebatque integris sensibus; & civiles jam res haud magnopere obeuntem bella excitabant. Quatuor legionibus quaternûm millium scriptis, exercitu indicto ad portam Esquilinam in posterum diem, ad Satricum profectus. Ibi

U. c. 373.
A. C. 379.

U. c. 374.
A. C. 378.
M. Furio Camillo VII, &c. Tr. Mil.

Bellum Volscum.

U.c. 374. a.C. 378. eum expugnatores coloniæ haud quaquam perculsi, fidentes militum numero, quo aliquantùm præstabant, opperiebantur: postquam appropinquare Romanos sensere-runt, extemplo in aciem procedunt, nihil dilaturi, quin periculum summæ rerum facerent; ita paucitati hostium nihil artes imperatoris unici, quibus solis confiderent, profuturas esse.

XXIII. Idem ardor & in Romano exercitu erat, & in altero duce; nec præsentis dimicationis fortunam ulla res, præterquam unius viri consilium atque imperium, morabatur, qui occasionem juvandarum ratione virium trahendo bello quærebat. Eò magis hostis instare; nec jam pro castris tantùm suis explicare aciem, sed procedere in medium campi, & vallo propè hostium signa inferendo, superbam fiduciam virium ostentare. *L. Furii temeritas.* Id ægre patiebatur Romanus miles, multò ægriùs alter ex tribunis militum L. Furius, ferox quum ætate & ingenio, tum multitudinis, ex incertissimo sumentis animos, spe inflatus. Hic per se jam milites incitatos insuper instigabat elevando, quâ unâ poterat, ætate auctoritatem collegæ: *Juvenibus bella data* dictitans, & *cum corporibus vigere & deflorescere animos. Cunctatorem ex acerrimo bellatore factum, &, qui adveniens castra urbesque primo impetu rapere sit solitus, eum residem intra vallum tempus terere, quid accessurum suis, decess-*

ſurumve hoſtium viribus ſperantem? quam occaſionem, quod tempus, quem inſidiis inſtruendis locum? Frigere ac torpere ſenis conſilia. Sed Camillo quum vitæ ſatis, tum gloriæ eſſe: quid attinere cum mortali corpore uno, civitatis, quam immortalem eſſe deceat, pati conſeneſcere vires? His ſermonibus tota in ſe averterat caſtra; &, quum omnibus locis poſceretur pugna, *Suſtinere*, inquit, *M. Furi, non poſſumus impetum militum; & hoſtis, cujus animos cunctando auximus, jam minimè tolerandâ ſuperbiâ inſultat. Cede unus omnibus, & patere te vinci conſilio, ut maturiùs bello vincas.* Ad ea Camillus, *Quæ bella ſuo unius auſpicio geſta ad eam diem eſſent*, negare *in eis neque ſe, neque populum Romanum, aut conſilii ſui, aut fortunæ pœnituiſſe: nunc ſcire ſe collegam habere jure imperioque parem, vigore ætatis præſtantem. Itaque ſe, quod ad exercitum attineat, regere conſueſſe, non regi: collegæ imperium ſe non poſſe impedire: diis bene juvantibus ageret, quod e republica duceret. Ætati ſuæ ſe veniam etiam petere, ne in prima acie eſſet: quæ ſenis munia in bello ſint, iis ſe non defuturum. Id a diis immortalibus precari, ne qui caſus ſuum conſilium laudabile efficiat.* Nec ab hominibus ſalutaris ſententia, nec ab diis tam piæ preces auditæ ſunt: primam aciem auctor pugnæ inſtruit; ſubſidia Camillus firmat, validamque ſtationem pro caſtris opponit: ipſe edito loco

U.c. 374. a.C. 378.

Camilli moderatio.

Pugna cum Volſcis.

U.c.374. a.C.378.

spectator intentus in eventu alieni consilii constitit.

XXIV. Simul primo concursu concrepuere arma, hostis dolo, non metu, pedem retulit: lenis ab tergo clivus erat inter aciem & castra; &, quod multitudo suppeditabat, aliquot validas cohortes in castris armatas instructasque reliquerant, quæ inter commissum jam certamen, ubi vallo appropinquasset hostis, erumperent.

Primò Romanis improspera.

Romanus, cedentem hostem effusè sequendo, in locum iniquum pertractus, opportunus huic eruptioni fuit: versus itaque in victorem terror, & novo hoste, & supinâ valle Romanam inclinavit aciem. *Instant* Volsci recentes, qui e castris impetum fecerant: integrant & illi pugnam, qui simulatâ cesserant fugâ. Jam non recipiebat se Romanus miles, sed, immemor recentis ferociæ, veterisque decoris, terga passim dabat, atque effuso cursu castra repetebat; quum Camillus, subjectus a circumstantibus in equum, & raptim subsidiis oppositis, *Hæc est*, inquit, *milites, pugna, quam poposcistis? Quis homo, quis deus est, quem accusare possitis? Vestra illa temeritas, vestra ignavia hæc est. Secuti alium ducem, sequimini nunc Camillum, &, quod ductu meo soletis, vincite. Quid vallum & castra spectatis? neminem vestrûm illa, nisi victorem, receptura sunt.* Pudor primò tenuit effusos: inde, ut circumagi signa, obver-

tique aciem viderunt in hostem, & dux, præterquam quòd tot insignis triumphis, etiam ætate venerabilis, inter prima signa, ubi plurimus labor periculumque erat, se offerebat; increpare singuli se quisque & alios, & adhortatio in vicem totam alacri clamore pervasit aciem. Neque alter tribunus rei defuit; sed missus a collega restituente peditum aciem ad equites, non castigando, ad quam rem leviorem auctorem eum culpæ societas fecerat, sed ab imperio totus ad preces versus, orare singulos universosque, *Ut se, reum fortunæ ejus diei, crimine eximerent. Abnuente ac prohibente collegâ, temeritatis me omnium potiùs socium, quàm unius prudentiæ, dedi. Camillus in utraque vestra fortuna suam gloriam videt; ego, ni restituitur pugna (quod miserrimum est) fortunam cum omnibus, infamiam solus sentiam.* Optimum visum est, in fluctuantem aciem tradi equos, & pedestri pugnâ invadere hostem. Eunt insignes armis animisque, quâ premi parte maximè peditum copias vident: nihil neque apud duces, neque apud milites remittitur a summo certamine animi. Sensit ergo eventus virtutis enixæ opem; & Volsci, quà modo simulato metu cesserant, eà in veram fugam effusi, magna pars & in ipso certamine, & pòst in fuga cæsi; ceteri in castris, quæ capta eodem impetu sunt, plures tamen capti quàm occisi.

U. c. 374. a. C. 378.

Victi Volsci.

U.c.374. a.C.378. XXV. Ubi in recensendis captivis quum Tusculani aliquot noscitarentur, secreti ab aliis ad tribunos adducuntur, percunctantibusque fassi, publico consilio se militasse: cujus tam vicini belli metu Camillus motus, *Extemplo se Romam captivos ducturum* ait, *ne Patres ignari sint Tusculanos ab societate descisse: castris exercituique interim, si videatur, præsit collega.* Documento unus dies fuerat, ne sua consilia melioribus præferret: nec tamen aut ipsi, aut in exercitu cuiquam satis placato animo Camillus laturus culpam ejus videbatur, quâ data in tam præcipitem casum respublica esset; & quum in exercitu, tum Romæ constans omnium fama erat, quum variâ fortunâ in Volscis gesta res esset, adversæ pugnæ fugæque in L. Furio culpam, secundæ decus omne penes M. Furium esse. *Bellum Tusculanis indictum.* Introductis in senatum captivis, quum bello persequendos Tusculanos Patres censuissent, Camilloque id bellum mandassent, adjutorem sibi ad eam rem unum petit; permissoque, ut ex collegis optaret quem vellet, contra spem omnium L. Furium optavit: quâ moderatione animi quum collegæ levavit infamiam, tum sibi gloriam ingentem peperit. *A Tusculanis pace constanti propulsatum.* Nec fuit cum Tusculanis bellum: pace constanti vim Romanam arcuerunt, quam armis non poterant. Intrantibus fines Romanis, non demigratum ex propinquis itineris locis, non cultus agrorum intermis-

ſus : patentibus portis urbis, togati obviàm frequentes imperatoribus proceſſere : commeatus exercitui comiter in caſtra ex urbe & ex agris devehitur. Camillus, caſtris ante portas poſitis, eademne forma pacis, quæ in agris oſtentaretur, etiam intra mœnia eſſet, ſcire cupiens, ingreſſus urbem, ubi patentes januas, & tabernis apertis propoſita omnia in medio vidit, intentoſque opifices ſuo quemque operi, & ludos litterarum ſtrepere diſcentium vocibus, ac repletas ſemitas, inter vulgus aliud, puerorum & mulierum huc atque illuc euntium, quà quemque ſuorum uſuum cauſæ ferrent ; nihil uſquam, non pavidis modò, ſed ne mirantibus quidem ſimile ; circumſpiciebat omnia, inquirens oculis, ubinam bellum fuiſſet : adeo nec amotæ rei uſquam, nec oblatæ ad tempus veſtigium ullum erat ; ſed ita omnia conſtanti tranquilla pace, ut eò vix fama belli perlata videri poſſet. U.c. 374. a.C. 378.

XXVI. Victus igitur patientiâ hoſtium, ſenatum eorum vocari juſſit. *Soli adhuc*, inquit, *Tuſculani, vera arma veraſque vires, quibus ab ira Romanorum veſtra tutaremini, inveniſtis. Ite Romam ad ſenatum : æſtimabunt Patres, utrùm plus antè pœnæ, an nunc veniæ meriti ſitis. Non præcipiam gratiam publici beneficii : deprecandi poteſtatem a me habueritis ; precibus eventum veſtris ſenatus, quem videbitur, dabit.* Poſtquam

U.c.374. a.C.378. Romam Tusculani venerunt, senatusque paulò antè fidelium sociorum mœstus in vestibulo curiæ est conspectus, moti extemplo Patres, vocari eos jam tum hospitaliter magis, quàm hostiliter, jussere. Dictator Tusculanus ita verba fecit: *Quibus bellum indixistis intulistisque, Patres Conscripti, sicut nunc videtis nos stantes in vestibulo curiæ vestræ, ita armati paratique obviàm imperatoribus legionibusque vestris processimus. Hic noster, hic plebis nostræ habitus fuit, eritque semper, nisi si quando a vobis, proque vobis, arma acceperimus. Gratias agimus & ducibus vestris & exercitibus, quòd oculis magis quàm auribus crediderunt, &, ubi nihil hostile erat, ne ipsi quidem fecerunt. Pacem quam nos præstitimus, eam a vobis petimus: bellum eò, sicubi est, avertatis precamur. In nos quid arma polleant vestra, si patiendo experiundum est, inermes experiemur. Hæc mens nostra est; dii immortales faciant, tam felix, quàm pia. Quod ad crimina attinet, quibus moti bellum indixistis, etsi revicta rebus, verbis confutare nihil attinet; tamen, etiamsi vera sint, vel fateri nobis ea, quum tam evidenter pœnituerit, tutum censemus. Peccetur in vos, dum digni sitis, quibus ita satisfiat.* Tantum ferè verborum ab Tusculanis factum. Pacem in præsentia, nec ita multò pòst civitatem etiam impetraverunt: ab Tusculo legiones reductæ.

XXVII. Camillus consilio & virtute in

Volsco bello, felicitate in Tusculana expeditione, utrobique singulari adversùs collegam patientiâ & moderatione insignis, magistratu abiit; creatis tribunis militaribus in insequentem annum L. & P. Valeriis, Lucio quintùm, Publio tertiùm, & C. Sergio tertiùm, L. Menenio secundùm, Sp. Papirio, Ser. Cornelio Maluginense. Censoribus quoque eguit annus, maximè propter incertam famam æris alieni; aggravantibus summam etiam invidiæ ejus tribunis plebis, quum ab iis elevaretur, quibus fide magis, quàm fortunâ, debentium laborare creditum videri expediebat. Creati censores C. Sulpicius Camerinus, Sp. Postumius Regillensis; cœptaque jam res, morte Postumii, quia collegam suffici censori religio erat, interpellata est. Igitur quum Sulpicius abdicasset se magistratu, censores alii vitio creati non gesserunt magistratum: tertios creari (velut diis non accipientibus in eum annum censuram) religiosum fuit. Eam verò ludificationem plebis tribuni ferendam negabant. *Fugere senatum testes, tabulas publicas, census cujusque, quia nolint conspici summam æris alieni, quæ indicatura sit demersam partem a parte civitatis; quum interim obæratam plebem objectari aliis atque aliis hostibus. Passim jam sine ullo discrimine bella quæri: ab Antio Satricum, ab Satrico Velitras, inde Tusculum legiones ductas. Latinis, Hernicis,*

U.c.375. a.C.377.

L. & P. Valeriis, &c. Tr. Mil.

Maximum æs alienum Romæ.

Tr. pl. seditiosa oratio.

U.c.375. a.C.377. *Prænestinis jam intentari arma, civium magis quàm hostium odio; ut in armis terant plebem, nec respirare in urbe, aut per otium libertatis meminisse sinant, aut consistere in concione, ubi aliquando audiant vocem tribunitiam de levando fœnore, & fine aliarum injuriarum, agentem. Quòd si sit animus plebi memor patrum libertatis, se nec addici quemquam civem Romanum, ob creditam pecuniam, passuros, neque delectum haberi; donec, inspecto ære alieno, initâque ratione minuendi ejus, sciat unusquisque quid sui, quid alieni sit; supersit sibi liberum corpus, an id quoque nervo debeatur.* Merces seditionis proposita confestim seditionem excitavit: nam & addicebantur multi, & ad Prænestini famam belli novas legiones scribendas Patres censuerant; quæ utraque simul auxilio tribunitio, & consensu plebis impediri cœpta: nam neque duci addictos tribuni sinebant, neque juniores nomina dabant. Quum Patribus minor præsens cura creditæ pecuniæ juris exsequendi, quàm delectûs, esset, quippe jam a Præneste profectos hostes in agro Gabino consedisse nuntiabatur; interim tribunos plebis fama ea ipsa irritaverat magis ad susceptum certamen, quàm deterruerat: neque aliud ad seditionem exstinguendam in urbe, quàm propè illatum mœnibus ipsis bellum, valuit.

Bellum Prænestinum.

XXVIII. Nam quum esset Prænestinis nuntiatum, nullum exercitum conscriptum Romæ,

Romæ, nullum ducem certum esse, Patres ac plebem in semetipsos versos; occasionem rati duces eorum, raptim agmine acto, pervastatis protinus agris, ad portam Collinam signa intulere. Ingens in urbe trepidatio fuit: conclamatum *ad arma*, concursumque in muros atque portas est; tandemque ab seditione ad bellum versi, dictatorem T. Quintium Cincinnatum creavere. Is magistrum equitum A. Sempronium Atratinum dixit. Quod ubi auditum est (tantus ejus magistratûs terror erat) simul hostes a mœnibus recessere, & juniores Romani ad edictum sine retractatione convenere. Dum conscribitur Romæ exercitus, castra interim hostium haud procul Alliâ flumine posita: inde agrum latè populantes, *Fatalem se urbi Romanæ locum cepisse*, inter se jactabant: *similem pavorem inde ac fugam fore, ac bello Gallico fuerit. Etenim, si diem contactum religione, insignemque nomine ejus loci timeant Romani, quantò magis Alliensi die Alliam ipsam, monumentum tantæ cladis, reformidaturos? Species profectò his ibi truces Gallorum, sonumque vocis, in oculis atque in auribus fore.* Has inanium rerum inanes ipsas volventes cogitationes, fortunæ loci delegaverant spes suas. Romani contrà, *Ubicumque esset Latinus hostis, satis scire eum esse, quem ad Regillum lacum devictum, centum annorum pace obnoxiâ tenuerint. Locum, insignem me-*

U. c. 375.
a. C. 377.

T. Quintiu: dictator.

U.c.375. a.C.377. *moriâ cladis, irritaturum se potiùs ad delendam memoriam dedecoris, quàm ut timorem faciat, ne qua terra sit nefasta victoriæ suæ. Quin ipsi sibi Galli si offerantur illo loco, se ita pugnaturos, ut Romæ pugnaverint in repetenda patria, ut postero die ad Gabios, tunc, quum effecerint, ne quis hostis, qui mœnia Romana intrasset, nuntium secundæ adversæque fortunæ domum perferret.*

XXIX. His utrimque animis ad Alliam ventum est. Dictator Romanus, postquam in conspectu hostes erant instructi intentique, *Videsne tu*, inquit, *A. Semproni, loci fortunâ illos fretos ad Alliam constitisse? Nec illis dii immortales certioris quidquam fiduciæ, majorisve quod sit auxilii, dederint? At tu, fretus armis animisque, concitatis equis invade mediam aciem: ego cum legionibus in turbatos trepidantesque inferam signa. Adeste, dii testes fœderis, & expetite pœnas debitas simul vobis violatis, nobisque per vestrum numen deceptis.* Non equitem, non peditem sustinuere Prænestini: primo impetu ac clamore dissipati ordines sunt. Dein, postquam nullo loco constabat acies, terga vertunt; consternatique, & præter castra etiam sua pavore prælati, non priùs se ab effuso cursu sistunt, quàm in conspectu Præneste fuit. Ibi, ex fuga dissipati, locum, quem tumultuario opere communirent, capiunt; ne, si intra mœnia se recepissent, extemplo ureretur ager, depo-

Vincuntur Prænestini.

populatisque omnibus obsidio urbi inferretur. *Sed* postquam, direptis ad Alliam castris, victor Romanus aderat, id quoque munimentum relictum; & vix mœnia tuta rati, oppido se Præneste includunt. Octo præterea oppida erant sub ditione Prænestinorum: ad ea circumlatum bellum; deincepsque haud magno certamine captis, Velitras exercitus ductus: eæ quoque expugnatæ. Tum ad caput belli Præneste ventum: id non vi, sed per deditionem receptum est. T. Quintius semel acie victor, binis castris hostium, novem oppidis vi captis, Præneste in deditionem accepto, Romam revertit; triumphansque signum, Præneste devectum, Jovis Imperatoris in Capitolium tulit. Dedicatum est inter cellam Jovis ac Minervæ; tabulaque sub eo fixa, monumentum rerum gestarum, his ferme incisa litteris fuit: *Jupiter atque divi omnes hoc dederunt, ut T. Quintius dictator oppida novem caperet.* Die vigesimo quàm creatus erat, dictaturâ se abdicavit.

U.c. 375. a.C. 377.

Jupiter Imperator.

XXX. Comitia inde habita tribunorum militum consulari potestate; quibus æquatus patriciorum plebeiorumque numerus. Ex Patribus creati P. & C. Manlii cum L. Julio: plebes C. Sextilium, M. Albinium, L. Antistium dedit. Manliis, quòd genere plebeios, gratiâ Julium anteibant, Volsci provincia, sine sorte, sine comparatione, extra ordinem data; cujus & ipsos postmo-

U.c. 376. a C. 376. P. & C. Manliis, &c. Tr. Mil.

do, & Patres, qui dederant, pœnituit.
U.c.376. a.C.376. Inexploratò pabulatum cohortes misere: quibus velut circumventis, quum id falsò nuntiatum esset, dum, præsidio ut essent, citati feruntur, ne auctore quidem asservato, qui eos, hostis Latinus pro milite Romano, frustratus erat, ipsi in insidias præcipitavere. Ibi dum iniquo loco solâ virtute militum restantes cæduntur cæduntque, castra interim Romana, jacentia in campo, ab altera parte hostes invasere. Ab ducibus utrobique proditæ temeritate atque inscitiâ res: quidquid superfuit fortunæ populi Romani, id militum etiam sine rectore stabilis virtus tutata est. Quæ ubi Romam sunt relata, primùm dictatorem dici placebat: deinde, postquam quietæ res ex Volscis afferebantur, & apparuit nescire eos victoriâ & tempore uti, revocati etiam inde exercitus ac duces; otiumque inde, quantum a Volscis, fuit: id modò extremo anno tumultuatum, quòd Prænestini, concitatis Latinorum populis, rebellarunt. Eodem anno Setiam, ipsis querentibus penuriam hominum, novi coloni adscripti. Rebusque haud prosperis bello, domestica quies, quam tribunorum militum ex plebe gratia majestasque inter suos obtinuit, solatium fuit.

U.c.377. a.C.375. Sp. Furio, &c. Tr. Mil. XXXI. Insequentis anni principia statim seditione ingenti arsere, tribunis militum consulari potestate, Sp. Furio, Q. Servilio

secundùm, C. Licinio, P. Clœlio, M. Horatio, L. Geganio. Erat autem & materia & causa seditionis æs alienum; cujus noscendi gratiâ, Sp. Servilius Priscus, Q. Clœlius Siculus censores facti, ne rem agerent, bello impediti sunt: namque trepidi nuntii primò, fuga deinde ex agris legiones Volscorum ingressas fines, popularique passim Romanum agrum, attulere. In qua trepidatione tantum abfuit, ut civilia certamina terror externus cohiberet, ut contrà eò violentior potestas tribunitia impediendo delectui esset; donec conditiones impositæ Patribus, ne quis, quoad bellatum esset, tributum daret, aut jus de pecunia credita diceret. Eo laxamento plebi sumpto, mora delectui non est facta. Legionibus novis scriptis, placuit duos exercitus in agrum Volscum legionibus divisis duci. Sp. Furius, M. Horatius dextrorsus maritimam oram atque Antium, Q. Servilius & L. Geganius lævâ ad montes Ecetram pergunt. Neutrâ parte hostis obvius fuit. Populatio itaque non illi vagæ similis, quam Volscus latrocinii more, discordiâ hostium fretus, & virtutem metuens, per trepidationem raptim fecerat; sed ab justo exercitu, justâ irâ, facta, spatio quoque temporis gravior. Quippe a Volscis, timentibus ne interim exercitus ab Roma exiret, incursiones in extrema finium factæ erant: Romano contrà, etiam in hostico

U.C. 377. 1.C. 375. Seditiones ob æs alienum.

Volscorum agri devastantur.

morandi causa erat, ut hostem ad certamen eliceret. Itaque, omnibus passim tectis agrorum, vicisque etiam quibusdam exustis, non arbore frugiferâ, non satis in spem frugum relictis, omni, quæ extra mœnia fuit, hominum pecudumque prædâ abactâ, Romam utrimque exercitus reducti.

U.c. 377. a.C. 375.

XXXII. Parvo intervallo ad respirandum debitoribus dato, postquam quietæ res ab hostibus erant, celebrari de integro jurisdictio; & tantum abesse spes veteris levandi fœnoris, ut tributo novum fœnus contraheretur in murum, a censoribus locatum saxo quadrato faciundum: cui succumbere oneri coacta plebes, quia, quem delectum impedirent, non habebant tribuni plebis. Tribunos etiam militares patricios omnes, coacta principum opibus, fecit, L. Æmilium, P. Valerium quartum, C. Veturium, Ser. Sulpicium, L. & C. Quintios Cincinnatos. Iisdem opibus obtinuere, ut adversùs Latinos Volscosque, qui conjunctis legionibus ad Satricum castra habebant, nullo impediente, omnibus junioribus sacramento adactis, tres exercitus scriberent: unum, ad præsidium urbis; alterum, qui, si qui alibi motus exstitisset, ad subita belli mitti posset; tertium longè validissimum P. Valerius & L. Æmilius ad Satricum duxere: ubi quum aciem instructam hostium loco æquo invenissent, extemplo pugnatum; &, ut nondum satis

U.c. 378. a.C. 374. L. Æmilio V, &c. Tr. Mil.

Volsci & Latini fusi.

claram victoriam, sic prosperæ spei pugnam imber ingentibus procellis fusus diremit. Postero die iterata pugna; & aliquamdiu æquâ virtute fortunâque Latinæ maximè legiones, longâ societate militiam Romanam edoctæ, restabant: eques immissus ordines turbavit; turbatis signa peditum illata; quantumque Romana se invexit acies, tantum hostes gradu demoti: &, ut semel inclinavit pugna, jam intolerabilis Romana vis erat. Fusi hostes quum Satricum, quod duo millia inde aberat, non castra, peterent, ab equitatu maximè cæsi: castra capta direptaque. Ab Satrico nocte, quæ prœlio proxima fuit, fugæ simili agmine petunt Antium; &, quum Romanus exercitus propè vestigiis sequeretur, plus tamen timor, quàm ira, celeritatis habuit. Priùs itaque mœnia intravere hostes, quàm Romanus extrema agminis carpere aut morari posset: inde aliquot dies vastando agro absumpti, nec Romanis satis instructis apparatu bellico ad mœnia aggredienda, nec illis ad subeundum pugnæ casum. U.c.378. a.C.374.

XXXIII. Seditio tum inter Antiates Latinosque coorta; quum Antiates victi malis, subactique bello, in quo & nati erant & consenuerant, deditionem spectarent; Latinos ex diutina pace nova defectio recentibus adhuc animis ferociores ad perseverandum in bello faceret: finis certaminis fuit, postquam utrisque apparuit,

nihil per alteros ſtare, quominus incepta
U.c.378. a.C.374. perſequerentur. Latini profecti, a ſocietate pacis, ut rebantur, inhoneſtæ, ſeſe vindicaverunt. Antiates, incommodis arbitris ſalutarium conſiliorum remotis, urbem agroſque Romanis dedunt. Ira & rabies Latinorum, quia nec Romanos bello lædere, nec Volſcos in armis retinere potuerant, eò erupit, ut Satricum urbem, quæ receptaculum primum eis adverſæ pugnæ fuerat, igni concremarent; nec aliud tectum ejus ſuperfuit urbis (quum faces pariter ſacris profaniſque injicerent) quàm matris *Matutæ* templum. Inde eos nec ſua religio, nec verecundia deûm arcuiſſe dicitur, ſed vox horrenda, edita templo cum triſtibus minis, ni nefandos ignes procul delubris amoviſſent. Incenſos eâ rabie impetus Tuſculum tulit, ob iram, quòd deſerto communi concilio Latinorum, non in ſocietatem modò Romanam, ſed etiam in civitatem ſe dediſſent. Patentibus portis quum improvisò incidiſſent, primo clamore oppidum præter arcem captum eſt: in arcem oppidani refugêre cum conjugibus ac liberis, nuntioſque Romam, qui certiorem de ſuo caſu ſenatum facerent, miſere. Haud ſegniùs, quàm fide populi Romani dignum fuit, exercitus Tuſculum ductus. L. Quintius, & Servius Sulpicius tribuni militum duxere: clauſas portas Tuſculi, Latinoſque ſimul obſidentium atque obſeſſorum

Tuſculum a Latinis captum.

animo hinc mœnia Tusculi tueri vident, illinc arcem oppugnare; terrere unà ac pavere. Adventus Romanorum mutaverat utriusque partis animos: Tusculanos ex ingenti metu in summam alacritatem; Latinos ex propè certa fiducia mox capiendæ arcis, quoniam oppido potirentur, in exiguam de se ipsis spem verterat. Tollitur ex arce clamor ab Tusculanis; excipitur aliquantò majore ab exercitu Romano. Utrimque urgentur Latini: nec impetus Tusculanorum decurrentium ex superiore loco sustinent; nec Romanos subeuntes mœnia, molientesque obices portarum, arcere possunt. Scalis priùs mœnia capta; inde effracta claustra portarum: & quum anceps hostis & a fronte & a tergo urgeret, nec ad pugnam ulla vis, nec ad fugam loci quidquam superesset, in medio cæsi ad unum omnes. Recuperato ab hostibus Tusculo, exercitus Romam est reductus.

U.c.378. a.C.374. *A Romanis receptum.*

XXXIV. Quantò magis prosperis eo anno bellis tranquilla omnia foris erant, tantò in urbe vis Patrum in dies miseriæque plebis crescebant; quum eo ipso quòd necesse erat solvi, facultas solvendi impediretur. Itaque, quum jam ex re nihil dari posset, famâ & corpore, judicati atque addicti, creditoribus satisfaciebant, pœnaque in vicem fidei cesserat. Adeò ergo obnoxios summiserant animos, non infimi solùm, sed principes etiam plebis, ut non

U.c.378. a.C.374.

modò ad tribunatum militum inter patricios petendum, quod, tantâ vi, ut liceret, tetenderant, sed ne ad plebeios quidem magistratus capessendos petendosque ulli viro acri experientique animus esset; possessionemque honoris, usurpati modò a plebe per paucos annos, recuperasse in perpetuum Patres viderentur. Ne id nimis lætum parti alteri esset, parva (ut plerumque solet) rem ingentem moliundi causa intervenit. M. Fabii Ambusti, potentis viri, quum inter sui corporis homines, tum etiam ad plebem, quòd haudquaquam inter id genus contemptor ejus habebatur, filiæ duæ nuptæ, Ser. Sulpicio major, minor C. Licinio Stoloni erat, illustri quidem viro, tamen plebeio; eaque ipsa affinitas haud spreta gratiam Fabio ad vulgum quæsierat. Fortè ita incidit, ut in Ser. Sulpicii tribuni militum domo sorores Fabiæ quum inter se (ut fit) sermonibus tempus tererent, lictor Sulpicii, quum is de foro se domum reciperet, forem (ut mos est) virgâ percuteret: quum ad id, moris ejus insueta, expavisset minor Fabia, risui sorori fuit, miranti ignorare id sororem. Ceterum is risus stimulos parvis mobili rebus animo muliebri subdidit: frequentiâ quoque prosequentium, rogantiumque num quid vellet, credo fortunatum matrimonium ei sororis visum; suique ipsam, malo arbitrio, quo a proximis quis-

Fabiarum sororum æmulatio.

que minimè anteiri vult, pœnituisse. Confusam eam ex recenti morsu animi quum pater fortè vidisset, percunctatus, *satin' salvæ*, avertentem causam doloris (quippe nec satis piam adversùs sororem, nec admodum in virum honorificam) elicuit, comiter sciscitando, ut fateretur, eam esse causam doloris, quòd juncta impari esset, nupta in domo, quam nec honos, nec gratia intrare posset. Consolans inde filiam Ambustus, *Bonum animum habere* jussit; *eosdem propediem domi visuram honores, quos apud sororem videat.* Inde consilia inire cum genero cœpit, adhibito L. Sextio, strenuo adolescente, & cujus spei nihil præter genus patricium deesset. U.c 378. a.C. 374.

XXXV. Occasio videbatur rerum novandarum propter ingentem vim æris alieni, cujus levamen mali plebes, nisi suis in summo imperio locatis, nullum speraret. *Accingendum ad eam cogitationem esse; conando agendoque jam eò gradum fecisse plebeios, unde si porrò adnitantur, pervenire ad summa, & Patribus æquari tam honore, quàm virtute, possent.* In præsentia tribunos plebis fieri placuit, quo in magistratu sibimet ipsi viam ad ceteros honores aperirent; creatique tribuni C. Licinius & L. Sextius, promulgavere leges omnes adversùs opes patriciorum, & pro commodis plebis; unam de ære alieno, ut deducto eo de capite, quod usuris pernume- U.c.379. a.C.373. L. Papirio, &c. Tr. Mil. *Lex de ære alieno.*

ratum esset, id quod superesset, triennio æquis portionibus persolveretur; alteram de modo agrorum, ne quis plus quingenta jugera agri possideret; tertiam, ne tribunorum militum comitia fierent, consulumque utique alter ex plebe crearetur: cuncta ingentia, & quæ sine certamine maximo obtineri non possent. Omnium igitur simul rerum, quarum immodica cupido inter mortales est, agri, pecuniæ, honorum, discrimine proposito, conterriti Patres quum trepidassent, publicis privatisque consiliis nullo remedio alio, præter expertam multis jam antè certaminibus intercessionem, invento, collegas adversùs tribunitias rogationes comparaverunt: qui, ubi tribus ad suffragium ineundum citari a Licinio Sextioque viderunt, stipati Patrum præsidiis, nec recitari rogationes, nec solenne quidquam aliud ad sciscendum plebi fieri, passi sunt. Jamque frustra sæpe concilio advocato, quum pro antiquatis rogationes essent; *Bene habet*, inquit Sextius: *quandoquidem tantum intercessionem pollere placet, isto ipso telo tutabimur plebem. Agitedum, comitia indicite, Patres, tribunis militum creandis: faxo, ne juvet vox ista* VETO, *quâ nunc concinentes collegas nostros tam læti auditis.* Haud irritæ cecidere minæ: comitia, præter ædilium tribunorumque plebis, nulla sunt habita. Licinius Sextiusque tribuni plebis refecti, nullos curules

U.c. 379. a.C. 373.

De modo agrorum.

De consulatu plebeio.

Nulli curules magistratus per quinquennium.

magistratus creari passi sunt; eaque solitudo magistratuum, & plebe reficiente duos tribunos, & his comitia tribunorum militum tollentibus, per quinquennium urbem tenuit. U.c 379. a.C. 373.

XXXVI. Alia bella opportunè quievere: Veliterni coloni, gestientes otio, quòd nullus exercitus Romanus esset, & agrum Romanum aliquoties incursavere, & Tusculum oppugnare adorti sunt; eaque res, Tusculanis, veteribus sociis, novis civibus, opem orantibus, verecundiâ maximè non patres modò, sed etiam plebem movit. Remittentibus tribunis plebis, comitia per interregem sunt habita; creatique tribuni militum L. Furius, A. Manlius, Ser. Sulpicius, Ser. Cornelius, P. & C. Valerii, haudquaquam tam obedientem in delectu, quàm in comitiis plebem habuere; ingentique contentione exercitu scripto profecti, non ab Tusculo modò submovêre hostem, sed intra suamet ipsum mœnia compulere: obsidebanturque haud paulò vi majore Velitræ, quàm Tusculum obsessum fuerat; nec tamen ab eis a quibus obsideri cœptæ erant, expugnari potuere. Antè novi creati sunt tribuni militum, Q. Servilius, C. Veturius iterum, A. & M. Cornelii, Q. Quintius, M. Fabius: nihil ne ab his quidem tribunis ad Velitras memorabile factum. In majore discrimine domi res vertebantur: nam præter Sextium Liciniumque latores legum, jam octavùm

U.c.385. a.C.367. L. Furio II, &c. Tr. Mil.

Velitræ obsessæ.

U.c.386. a.C.366. Q. Servilio III, &c. Tr. Mil.

tribunos plebis refectos, Fabius quoque tribunus militum, Stolonis socer, quarum legum auctor fuerat, earum suasorem se haud dubium ferebat : &, quum octo ex collegio tribunorum plebis primò intercessores legum fuissent, quinque soli erant ; & (ut ferme solent, qui a suis descifcunt) capti & stupentes animi, vocibus alienis id modò, quod domi præceptum erat, intercessioni suæ prætendebant : *Velitris in exercitu plebis magnam partem abesse : in adventum militum comitia differri debere, ut universa plebes de suis commodis suffragium ferret.* Sextius Liciniusque, cum parte collegarum, & uno ex tribunis militum Fabio, artifices jam tot annorum usu tractandi animos plebis, primores Patrum productos interrogando de singulis, quæ ferebantur ad populum, fatigabant : *Auderentne postulare, ut, quum bina jugera agri plebi dividerentur, ipsis plus quingenta jugera habere liceret ? ut singuli propè trecentorum civium possiderent agros ; plebeio homini vix ad tectum necessarium, aut locum sepulturæ, suus pateret ager ? An placeret, fœnore circumventam plebem potiùs, quàm sorte creditum solvat, corpus in nervum ac supplicia dare ? & gregatim quotidie de foro addictos duci ? & repleri vinctis nobiles domos ? &, ubicumque patricius habitet, ibi carcerem privatum esse ?*

U.c.386. a.C.366.

Tr. pl. oratio pro legibus suis.

XXXVII. Hæc indigna miserandaque au-

ditu, quum apud timentes sibimet ipsos, majore audientium indignatione, quàm suâ, increpuissent: *Atqui nec agros occupandi modum, nec fœnore trucidandi plebem alium Patribus umquam fore* affirmabant, *nisi alterum ex plebe consulem, custodem suæ libertatis, plebes fecisset. Contemni jam tribunos plebis, quippe quæ potestas jam suam ipsa vim frangat intercedendo. Non posse æquo jure agi, ubi imperium penes illos, penes se auxilium tantùm sit: nisi imperio communicato, numquam plebem in parte pari reipublicæ fore. Nec esse quòd quisquam satis putet, si plebeiorum ratio comitiis consularibus habeatur: nisi alterum consulem utique ex plebe fieri necesse sit, neminem fore. An jam memoriâ exisse, quum tribunos militum idcirco potiùs, quàm consules, creari placuisset, ut & plebeiis pateret summus honos, quatuor & quadraginta annis neminem ex plebe tribunum militum creatum esse? Quî crederent, duobusne in locis suâ voluntate impartituros plebi honorem, qui octona loca tribunis militum creandis occupare soliti sint? & ad consulatum viam fieri passuros, qui tribunatum septum tam diu habuerint? Lege obtinendum esse, quod comitiis per gratiam nequeat; & seponendum extra certamen alterum consulatum, ad quem plebi sit aditus; quoniam in certamine relictus, præmium semper potentioris futurus sit. Nec jam posse dici id, quod antea jactare soliti sint, non esse in*

U.c.386.
a.C.366.

plebeiis idoneos viros ad curules magistratus.
U.c.386. a.C.366. *Numquid enim socordiùs aut segniùs rempublicam administrari post P. Licinii Calvi tribunatum, qui primus ex plebe creatus sit, quàm per eos annos gesta sit, quibus præter patricios nemo tribunus militum fuerit? Quin contrà patricios aliquot damnatos post tribunatum, neminem plebeium. Quæstores quoque, sicut tribunos militum, paucis antè annis ex plebe cœptos creari; nec ullius eorum populum Romanum pœnituisse. Consulatum superesse plebeiis: eam esse arcem libertatis, id columen: si eò perventum sit, tum populum Romanum verè exactos ex urbe reges, & stabilem libertatem suam existimaturum. Quippe ex illa die in plebem ventura omnia, quibus patricii excellant, imperium atque honorem, gloriam belli, genus, nobilitatem, magna ipsis fruenda, majora liberis relinquenda.* Hujus generis orationes ubi accipi vidêre, novam rogationem promulgant, ut pro duumviris sacris faciundis decemviri creentur, ita ut pars ex plebe, pars ex Patribus fiat; omniumque earum rogationum comitia in adventum ejus exercitûs differunt, qui Velitras obsidebat.

XXXVIII. Priùs circumactus est annus, quàm a Velitris reducerentur legiones: ita suspensa de legibus res, ad novos tribunos militum dilata: nam plebis tribunos eosdem, duos utique, quia legum latores erant, plebes reficiebat. Tribuni

militum creati T. Quintius, Ser. Cornelius, Ser. Sulpicius, Sp. Servilius, L. Papirius, L. Veturius. Principio statim anni ad ultimam dimicationem de legibus ventum; &, quum tribus vocarentur, nec intercessio collegarum latoribus obstaret, trepidi Patres ad duo ultima auxilia, summum imperium, summumque ad civem, decurrunt. Dictatorem dici placet: dicitur M. Furius Camillus, qui magistrum equitum L. Æmilium cooptat. Legum quoque latores, adversùs tantum apparatum adversariorum, & ipsi causam plebis ingentibus animis armant; concilioque plebis indicto, tribus ad suffragium vocant. Quum dictator, stipatus agmine patriciorum, plenus iræ minarumque consedisset, atque ageretur res solito primùm certamine inter se tribunorum plebei, ferentium legem, intercedentiumque, &, quantò jure potentior intercessio erat, tantum vinceretur favore legum ipsarum latorumque, &, *Uti rogas*, primæ tribus dicerent; tum Camillus, *Quandoquidem*, inquit, *Quirites, jam vos tribunitia libido, non potestas, regit, & intercessionem secessione quondam plebis partam, vobis eâdem vi facitis irritam, quâ peperistis; non reipublicæ magis universæ, quàm vestrâ causâ dictator intercessioni adero, eversumque vestrum auxilium imperio tutabor. Itaque, si C. Licinius & L. Sextius intercessioni collegarum cedunt, nihil patricium*

U.c. 387. a.C. 365. T. Quintio, &c. Tr. Mil.

Dictator creatur Camillus IV.

Certamen inter dictatorem & tribunos.

magistratum inseram concilio plebis : si adversùs intercessionem , tamquam captæ civitati leges imponere tendent , vim tribunitiam a seipsa dissolvi non patiar. Adversùs ea quum contemptim tribuni plebis rem nihilò segniùs peragerent ; tum percitus irâ Camillus lictores, qui de medio plebem emoverent, misit ; & addidit minas , *Si pergerent , sacramento omnes juniores adacturum , exercitumque extemplo ex urbe educturum.* Terrorem ingentem incusserat plebi ; ducibus plebis accendit magis certamine animos , quàm minuit : sed re neutrò inclinatâ , magistratu se abdicavit ; seu quia vitio creatus erat , ut scripsere quidam ; seu quia tribuni plebis tulerunt ad plebem , idque plebs scivit , ut , si M. Furius pro dictatore quid egisset , quingentûm millium ei multa esset. Sed auspiciis magis , quàm novi exempli rogatione , deterritum ut potiùs credam , quum ipsius viri facit ingenium , tum quòd ei suffectus est extemplo P. Manlius dictator (quem quid creari attinebat ad id certamen , quo M. Furius victus esset ?) & quòd eumdem M. Furium dictatorem insequens annus habuit , haud sine pudore certè fractum priore anno in se imperium repetiturum : simul quòd eo tempore , quo promulgatum de multa ejus traditur , aut & huic rogationi , quâ se in ordinem cogi videbat , obsistere potuit ; aut ne illas quidem , propter quas & hæc lata erat , impe-

U.c.387. a.C.365.

P. Manlius dictator.

dire: &, quoad usque ad memoriam nostram tribunitiis consularibusque certatum viribus est, dictaturæ semper altius fastigium fuit. U.c.387. a.C.365.

XXXIX. Inter priorem dictaturam abdicatam, novamque a Manlio initam, ab tribunis velut per interregnum concilio plebis habito, apparuit, quæ ex promulgatis plebi, quæ latoribus gratiora essent: nam de fœnore atque agro rogationes jubebant, de plebeio consulatu antiquabant; & perfecta utraque res esset, ni tribuni se in omnia simul consulere plebem dixissent. P. Manlius deinde dictator rem in causam plebis inclinavit, C. Licinio, qui tribunus militum fuerat, magistro equitum de plebe dicto. Id ægre Patres passos accipio; dictatorem propinquâ cognatione Licinii se apud Patres excusare solitum; simul negantem magistri equitum majus, quàm tribuni consularis, imperium esse. Licinius Sextiusque, quum tribunorum plebis creandorum indicta comitia essent, ita se gerere, ut, negando jam sibi velle continuari honorem, acerrimè accenderent ad id, quod dissimulando petebant, plebem. *Novum se annum jam velut in aciem adversùs optimates maximo privatim periculo, nullo publicè emolumento, stare: consenuisse jam secum & rogationes promulgatas, & vim omnem tribunitiæ potestatis. Primò intercessione collegarum in leges suas pugnatum esse:*

C. Licinius primus magister equitum de plebe.

Sextii & Licinii tribb. pl. oratio de conjunctim ferendis rogationibus suis.

U.c.387. a.C.365. *deinde ablegatione juventutis ad Veliternum bellum; postremò dictatorium fulmen in s intentatum. Jam nec collegas, nec bellum nec dictatorem obstare, quippe qui etiam omen plebeio consuli, magistro equitum ex plebe dicendo, dederit: se ipsam plebem, & commoda morari sua. Liberam urbem ac forum a creditoribus, liberos agros ab injustis possessoribus extemplo, si velit, habere posse. Quæ munera quando tandem satis grato animo æstimaturos, si inter accipiendas de suis commodis rogationes, spem honoris latoribus earum incidant? Non esse modestiæ populi Romani id postulare, ut ipse fœnore levetur, & in agrum injuriâ possessum a potentibus inducatur; per quos ea consecutus sit, senes tribunitios, non sine honore tantùm, sed etiam sine spe honoris relinquat. Proinde, ipsi primùm statuerent apud animos quid vellent; deinde comitiis tribunitiis declararent voluntatem. Si conjunctim ferri ab se promulgatas rogationes vellent, esse quòd eosdem reficerent tribunos plebis; perlaturos enim quæ promulgaverint: sin, quod cuique privatim opus sit, id modò accipi velint; opus esse nihil invidiosâ continuatione honoris: nec se tribunatum, nec illos ea quæ promulgata sint, habituros.*

Adversùs eos Ap. Claudii oratio. XL. Adversùs tam obstinatam orationem tribunorum, quum, præ indignitate rerum, stupor, silentiumque inde ceteros Patrum defixisset; App. Claudius Crassus,

nepos decemviri, dicitur odio magis irâque, quàm spe, ad dissuadendum processisse, & locutus in hanc ferè sententiam esse: *Neque novum, neque inopinatum mihi sit, Quirites, si, quod unum familiæ nostræ semper objectum est ab seditiosis tribunis, id nunc ego quoque audiam: Claudiæ genti jam inde ab initio nil antiquius in republica Patrum majestate fuisse; semper plebis commodis adversatos esse. Quorum alteram non ego, non ceteri Claudii inficiamur; nos, ex quo adsciti sumus simul in civitatem & Patres, enixè operam dedisse, ut per nos aucta potiùs quàm imminuta majestas earum gentium, inter quas nos esse voluistis, dici verè posset. Illud alterum pro me majoribusque meis contendere ausim, Quirites (nisi quæ pro universa republica fiant, ea plebi tamquam aliam incolenti urbem adversa quis putet) nihil nos neque privatos, neque in magistratibus, quod incommodum plebi esset, scientes fecisse; nec ullum factum dictumve nostrum contra utilitatem vestram (etsi quædam contra voluntatem fuerint) verè referri posse. An hoc, si Claudiæ familiæ non sim, nec ex patricio sanguine ortus, sed unus Quiritium quilibet, qui modò me duobus ingenuis ortum, & vivere in libera civitate sciam, reticere possim? L. illum Sextium, & C. Licinium, perpetuos (si diis placet) tribunos, tantum licentiæ novem annis, quibus regnant, sumpsisse, ut vobis negent potestatem liberam*

U.c.387. a.C.365.

U.c.387. a.C.365.

suffragii, non in comitiis, non in legibus jubendis, se permissuros esse? Sub conditione, inquit, nos reficietis decimùm tribunos. Quid est aliud dicere, quod petunt alii, nos adeo fastidimus, ut sine mercede magna non accipiamus? Sed quæ tandem ista merces est, quâ vos semper tribunos plebis habeamus? Ut rogationes, inquit, nostras, seu placent, seu displicent, seu utiles, seu inutiles sunt, omnes conjunctim accipiatis. Obsecro vos, Tarquinii tribuni plebis, putate me ex media concione unum civem succlamare: Bonâ veniâ vestrâ liceat ex his rogationibus legere, quas salubres nobis censemus esse: antiquare alias. Non, inquit, licebit. Tu de fœnore atque agris, quod ad vos omnes pertinet, jubeas; & hoc portenti non fiat in urbe Romana, uti L. Sextium atque hunc C. Licinium consules, quod indignaris, quod abominaris, videas? Aut omnia accipe; aut nihil fero. Ut si quis ei, quem urgeat fames, venenum ponat cum cibo, & aut abstinere eo quod vitale sit jubeat, aut mortiferum vitali admisceat. Ergo, si esset libera hæc civitas, non tibi frequentes succlamassent, Abi hinc cum tribunatibus ac rogationibus tuis? quid? si tu non tuleris, quod commodum est populo accipere, nemo erit qui ferat illud? Si quis patricius, si quis (quod illi volunt invidiosius esse) Claudius diceret, Aut omnia accipite, aut nihil fero; quis vestrûm, Quirites, ferret? Numquamne

vos res potiùs, quàm auctores spectabitis; sed omnia semper, quæ magistratus ille dicet, secundis auribus, quæ ab nostrûm quo dicentur, adversis accipietis? At hercule, sermo est minimè civilis. Quid? rogatio qualis est, quam a vobis antiquatam indignantur? Sermoni, Quirites, simillima. Consules, inquit, rogo, ne vobis, quos velitis, facere liceat. An aliter rogat, qui utique alterum ex plebe fieri consulem jubet; nec duos patricios creandi potestatem vobis permittit? Si hodie bella sint, quale Etruscum fuit, quum Porsena Janiculum insedit, quale Gallicum modò, quum præter Capitolium atque arcem omnia hæc hostium erant, & consulatum cum hoc M. Furio & quolibet alio ex Patribus L. ille Sextius peteret; possetisne ferre Sextium haud pro dubio consulem esse, Camillum de repulsa dimicare? Hoccine est in commune honores vocare, ut duos plebeios fieri consules liceat, duos patricios non liceat? & alterum ex plebe creari necesse sit, utrumque ex Patribus præterire liceat? Quænam ista societas, quænam consortio est? Parum est, si, cujus pars tua nulla adhuc fuit, in partem ejus venis, nisi partem petendo, totum traxeris? Timeo, inquit, ne, si duos licebit creari patricios, neminem creetis plebeium. Quid est aliud dicere, quia indignos vestrâ voluntate creaturi non estis, necessitatem vobis creandi, quos non vultis, imponam? Quid sequitur, nisi ut ne benefi-

U.c.387.
a.C.365.

U. c. 387. a. C. 365.

cium quidem debeat populo, si cum duobus patriciis unus petierit plebeius, & lege se, non suffragio, creatum dicat?

XLI. *Quomodo extorqueant, non quomodo petant honores, quærunt; & ita maxima sunt adepturi, ut nihil ne pro minimis quidem debeant; & occasionibus potiùs, quàm virtute petere honores malunt. Est aliquis, qui se inspici, æstimari fastidiat; qui certos sibi uni honores inter dimicantes competitores æquum censeat esse; qui se arbitrio vestro eximat; qui vestra necessaria suffragia pro voluntariis, & serva pro liberis faciat. Omitto Licinium Sextiumque, quorum annos in perpetua potestate, tamquam regum in Capitolio, numeratis: quis est hodie in civitate tam humilis, cui non via ad consulatum facilior, per istius legis occasionem, quàm nobis ac liberis nostris, fiat? si quidem nos, ne quum volueritis quidem, creare interdum poteritis; istos, etiam si nolueritis, necesse sit. De indignitate satis dictum est: etenim dignitas ad homines pertinet. Quid de religionibus atque auspiciis, quæ propria deorum immortalium contemptio atque injuria est, loquar? Auspiciis hanc urbem conditam esse, auspiciis bello ac pace, domi militiæque omnia geri, quis est qui ignoret? Penes quos igitur sunt auspicia, more majorum? Nempe, penes Patres: nam plebeius quidem magistratus nullus auspicatò creatur. Nobis adeo propria sunt auspicia, ut non solùm quos populus*

treat patricios magistratus, non aliter quàm auspicatò creet; sed nos quoque ipsi sine suffragio populi auspicatò interregem prodamus, & privatim auspicia habeamus, quæ isti ne in magistratibus quidem habent. Quid igitur aliud, quàm tollit ex civitate auspicia, qui plebeios consules creando, a Patribus, qui soli ea habere possunt, aufert? Eludant nunc licet religiones. Quid enim est, si pulli non pascentur? si ex cavea tardiùs exierint? si occinuerit avis? Parva sunt hæc: sed parva ista non contemnendo, majores nostri maximam hanc rem fecerunt. Nunc nos, tamquam jam nihil pace deorum opus sit, omnes cæremonias polluimus. Vulgò ergo pontifices, augures, sacrificuli reges creentur: cuilibet apicem Dialem, dummodo homo sit, imponamus: tradamus ancilia, penetralia, deos deorumque curam, quibus nefas est: non leges auspicatò ferantur, non magistratus creentur: nec centuriatis, nec curiatis comitiis Patres auctores fiant. Sextius & Licinius, tamquam Romulus ac Tatius, in urbe Romana regnent, quia pecunias alienas, quia agros dono dant: tanta dulcedo est ex alienis fortunis prædandi. Nec in mentem venit, alterâ lege solitudines vastas in agris fieri, pellendo finibus dominos; alterâ fidem abrogari, cum qua omnis humana societas tollitur. Omnium rerum causâ vobis antiquandas censeo istas rogationes. Quod faxitis, deos velim fortunare.

U. c. 387.
a C. 365.

XLII. Oratio Appii ad id modò valuit, ut tempus rogationum jubendarum proferretur. Refecti decimùm iidem tribuni Sextius & Licinius, de decemviris sacrorum ex parte de plebe creandis legem pertulere : creati quinque Patrum, quinque plebis, graduque eo jam via facta ad consulatum videbatur.

U.c.387. a.C.365. Decemviri sacrorum ex plebe, & ex Patribus.

Hac victoriâ contenta plebes cessit Patribus, ut in præsentia consulum mentione omissâ, tribuni militum crearentur : creati A. & M. Cornelii iterum, M. Geganius, P. Manlius, L. Veturius, P. Valerius sextùm.

U.c.388. a.C.364. A. & M. Cornelii, &c. Tr. Mil.

Quum præter Velitrarum obsidionem, tardi magis rem exitûs, quàm dubii, quietæ externæ res Romanis essent ; fama repens belli Gallici allata perpulit civitatem, ut M. Furius dictator quintùm diceretur : is T. Quintium Pennum magistrum equitum dixit. Bellatum cum Gallis eo anno circa Anienem flumen, auctor est Claudius ; inclytamque in ponte pugnam, quâ T. Manlius Gallum, cum quo provocatus manus conseruit, in conspectu duorum exercituum cæsum torque spoliavit, tum pugnatam. Pluribus auctoribus magis adducor ut credam, decem haud minùs post annos ea acta ; hoc autem anno, in Albano agro cum Gallis, dictatore M. Furio, signa collata. Nec dubia, nec difficilis Romanis (quamquam ingentem Galli terrorem memoriâ pristinæ cladis attulerant) victoria fuit. Multa millia

Camillus V dictator.

Bellum Gallicum.

barbarorum in acie, multa captis castris cæsa: palati alii Apuliam maximè petentes, quum fugâ se longinquâ, tum quòd passim eos simul pavor terrorque distulerant, ab hoste sese tutati sunt. Dictatori, consensu Patrum plebisque, triumphus decretus. Vixdum perfunctum eum bello, atrocior domi seditio excepit; & per ingentia certamina dictator senatusque victus, ut rogationes tribunitiæ acciperentur; & comitia consulum adversâ nobilitate habita, quibus L. Sextius de plebe primus consul factus. Et ne is quidem finis certaminum fuit: quia patricii se auctores futuros negabant, prope secessionem plebis res terribilesque alias minas civilium certaminum venit; quum tamen per dictatorem conditionibus sedatæ discordiæ sunt, concessumque ab nobilitate plebi de consule plebeio, a plebe nobilitati de prætore uno, qui jus in urbe diceret, ex Patribus creando. Ita ab diutina ira tandem in concordiam redactis ordinibus, quum dignam eam rem senatus censeret esse, meritóque id, si quando umquam aliàs, deûm immortalium causâ libenter facturos fore, ut ludi maximi fierent, & dies unus ad triduum adjiceretur; recusantibus id munus ædilibus plebis, conclamatum a patriciis est juvenibus, se id honoris deûm immortalium causâ libenter acturos, ut ædiles fierent. Quibus quum ab universis gratiæ actæ

U.c.388. a.C.364.

Rogationes tribunorum acceptæ.

eſſent, factum ſenatuſconſultum, ut duo
U.c.388. a.C.364. viros ædiles ex Patribus dictator populum
rogaret; Patres auctores omnibus ejus anni
comitiis fierent.

EPITOME
LIBRI SEPTIMI LIVIANI.

Duo novi magistratus adjecti sunt, prætura & ædilitas curulis. Pestilentiâ civitas laboravit, eamque insignem fecit mors Furii Camilli: cujus remedium & finis quum per novas religiones quæreretur, ludi scenici tunc primùm facti sunt. Quum dies L. Manlio dicta esset a M. Pomponio tribuno plebis, propter delectum acerbè actum, & ob T. Manlium filium rus relegatum sine ullo crimine; adolescens ipse, cujus relegatio patri objiciebatur, venit in cubiculum tribuni, strictoque gladio coëgit eum in verba sua jurare, Non perseveraturum se in accusatione. Quum telluris hiatu tota ad ultimum territa patria foret, tunc omnia pretiosa missa sunt in præaltam voraginem urbis Romæ: in eam Curtius armatus, sedens equo, se præcipitavit, eaque expleta est. T. Manlius adolescens, qui patrem a tribunitia vexatione vindicaverat, contra Gallum provocantem aliquem ex militibus Romanis, in singulare certamen descendit, eique occiso torquem aureum detraxit; quem ipse postea tulit, & ex eo Torquatus est nuncupatus. Duæ tribus additæ, Pomptina & Publilia. Licinius Stolo lege ab ipso latâ damnatus est, quòd plus quingentis jugeribus agri possideret. M. Valerius tribunus

militum Gallum, a quo provocatus erat, insidente galeæ corvo, & unguibus rostroque hostem infestante, occidit, & ex eo Corvi nomen accepit; consulque proximo anno, quum annos viginti tres haberet, ob virtutem creatus est. Amicitia cum Carthaginiensibus juncta. Campani, quum urgerentur a Samnitibus bello, auxilio adversùs eos a senatu petito, quum id non impetrarent, urbem atque agros populo Romano dediderunt: ob quam causam ea, quæ populi Romani facta essent, defendi bello adversùs Samnites placuit. Quum ab A. Cornelio consule exercitus in iniquum locum deductus in magno discrimine esset, P. Decii Muris tribuni militum operâ servatus est; qui occupato colle super id jugum, in quo Samnites consederant, occasionem consuli in æquiorem locum evadendi dedit; ipse ab hostibus circumsessus erupit. Quum milites Romani, qui Capuæ in præsidio erant relicti, de ea occupanda urbe conspirassent, &, detecto consilio, metu supplicii a populo Romano defecissent, per M. Valerium Corvum dictatorem, qui consilio suo eos a furore revocaverat, patriæ restituti sunt. Res præterea contra Hernicos, & Gallos, & Tiburtes, & Privernates, & Tarquinienses, & Samnites, & Volscos, prospere gestas continet.

LIBER VII.

I. Annus hic erit insignis novi hominis consulatu, insignis novis duobus magistratibus, præturâ & curuli ædilitate. Hos sibi patricii quæsivere honores, pro concesso plebi altero consulatu. Plebes consulatum L. Sextio, cujus lege partus erat, dedit: Patres præturam Sp. Furio M. filio Camillo, ædilitatem Cn. Quintio Capitolino & P. Cornelio Scipioni, suarum gentium viris, gratiâ campestri ceperunt. L. Sextio collega ex Patribus datus L. Æmilius Mamercinus. Principio anni, & de Gallis, quos primò palatos per Apuliam congregari jam fama erat, & de Hernicorum defectione, agitata mentio. Quum de industria omnia, ne quid per plebeium consulem ageretur, proferrentur, silentium omnium rerum, ac justitio simile otium fuit; nisi quòd, non patientibus tacitum tribunis, quòd pro consule uno plebeio tres patricios magistratus, curulibus sellis prætextatos tamquam consules sedentes, nobilitas sibi sumpsisset, prætorem quidem etiam jura reddentem, & collegam consulibus, atque iisdem auspiciis creatum, verecundia inde imposita est senatui ex Patribus jubendi ædiles curules creari: primò ut alternis annis ex plebe fierent, convenerat; postea promiscuum fuit. Inde

U.c.389. a.C.363. L. Sextio, L. Æmilio Coss.

Primus de plebe consul.

Prætor & ædiles curules primùm creati.

U.c.390. a.C.362. L. Genucio, Q. Servilio Coss.

L. Genucio & Q. Servilio consulibus, & ab seditione & a bello quietis rebus, ne quando a metu ac periculis vacarent, pestilentia ingens orta. Censorem, ædilem curulem, tres tribunos plebis mortuos ferunt; pro portione & ex multitudine *alia* multa funera fuisse; maximéque eam pestilentiam insignem mors quàm matura, tam acerba, M. Furii fecit. Fuit enim verè vir unicus in omni fortuna: princeps pace belloque, priusquam exsulatum iret; clarior in exsilio, vel desiderio civitatis, quæ capta absentis imploravit opem, vel felicitate, quâ restitutus in patriam, secum patriam ipsam restituit. Par deinde per quinque & viginti annos (tot enim postea vixit) titulo tantæ gloriæ fuit, dignusque habitus, quem secundum a Romulo conditorem urbis Romanæ ferrent.

Pestilentia.

Camilli mors.

U.c.391. a.C 361 C. Sulpicio, C. Licinio Coss.

II. Et hoc, & insequenti anno, C. Sulpicio Petico, C. Licinio Stolone consulibus, pestilentia fuit: eò nihil dignum memoriâ actum; nisi quòd pacis deûm exposcendæ causâ tertiò tum post conditam urbem lectisternium fuit: &, quum vis morbi nec humanis consiliis nec ope divinâ levaretur, victis superstitione animis, ludi quoque scenici, nova res bellicoso populo (nam circi modò spectaculum fuerat) inter alia cœlestis iræ placamina instituti dicuntur. Ceterum parva quoque, ut ferme principia omnia, & ea ipsa peregrina

Ludi scenici primi.

res fuit. Sine carmine ullo, sine imitandorum carminum actu, ludiones ex Etruria acciti, ad tibicinis modos saltantes, haud indecoros motus more Tusco dabant: imitari deinde eos juventus, simul inconditis inter se jocularia fundentes versibus, cœpere; nec absoni a voce motus erant. Accepta itaque res, sæpiusque usurpando excitata: vernaculis artificibus, quia hister Tusco verbo ludio vocabatur, nomen histrionibus inditum; qui non, sicut antè, Fescennino versu similem incompositum temerè ac rudem alternis jaciebant; sed impletas modis saturas, descripto jam ad tibicinem cantu, motuque congruenti peragebant. Livius post aliquot annos, qui ab saturis ausus est primus argumento fabulam serere (idem scilicet, id quod omnes tum erant, suorum carminum actor) dicitur, quum sæpius revocatus vocem obtudisset, veniâ petitâ puerum ad canendum ante tibicinem quum statuisset, canticum egisse aliquantò magis vigente motu, quia nihil vocis usus impediebat: inde ad manum cantari histrionibus cœptum, diverbiaque tantùm ipsorum voci relicta. Postquam lege hac fabularum ab risu ac soluto joco res avocabatur, & ludus in artem paulatim verterat; juventus, histrionibus fabellarum actu relicto, ipsa inter se more antiquo ridicula intexta versibus jactitare cœpit; quæ exodia postea appellata, consertaque fabel-

U.c. 391. a.C. 361.

Exodia & Atellanæ.

D v

U.c.391. a.C. 361.

lis potissimùm Atellanis sunt. Quod genus ludorum ab Oscis acceptum tenuit juventus, nec ab histrionibus pollui passa est. Eo institutum manet, ut actores Atellanarum nec tribu moveantur, & stipendia, tamquam expertes artis ludicræ, faciant. Inter aliarum parva principia rerum, ludorum quoque prima origo ponenda visa est; ut appareret, quàm ab sano initio res in hanc vix opulentis regnis tolerabilem insaniam venerit.

U.c.392. a.C. 360. Cn. Genucio, L. Æmilio II, Coss.

Manlius dictator clavum pangit.

III. Nec tamen ludorum primum initium, procurandis religionibus datum, aut religione animos, aut corpora morbis levavit: quin etiam, quum medios fortè ludos circus Tiberi superfuso irrigatus impedisset, id verò, velut aversis jam diis, aspernantibusque placamina iræ, terrorem ingentem fecit. Itaque, Cn. Genucio, L. Æmilio Mamercino secundùm consulibus, quum piaculorum magis conquisitio animos, quàm corpora morbi afficerent, repetitum ex seniorum memoria dicitur, pestilentiam quondam clavo ab dictatore fixo sedatam. Eâ religione adductus senatus, dictatorem clavi figendi causâ dici jussit: dictus L. Manlius Imperiosus, L. Pinarium magistrum equitum dixit. Lex vetusta est, priscis litteris verbisque scripta, ut qui prætor maximus sit, Idibus Septembribus clavum pangat. Fixa fuit dextro lateri ædis Jovis optimi maximi, ex qua parte Mi-

nervæ templum est. Eum clavum, quia raræ per ea tempora litteræ erant, notam numeri annorum fuisse ferunt; eóque Minervæ templo dicatam legem, quia numerus Minervæ inventum sit. Volsiniis quoque clavos, indices numeri annorum, fixos in templo Nortiæ, Etruscæ deæ, comparere, diligens talium monumentorum auctor Cincius affirmat. M. Horatius consul eâ lege templum Jovis optimi maximi dedicavit anno post reges exactos: a consulibus postea ad dictatores, quia majus imperium erat, solenne clavi figendi translatum est. Intermisso deinde more, digna etiam per se visa res, propter quam dictator crearetur. Qua de causa creatus L. Manlius, perinde ac reipublicæ gerendæ, ac non solvendæ religione, gratiâ creatus esset, bellum Hernicum affectans, delectu acerbo juventutem agitavit; tandemque, omnibus in eum tribunis plebis coortis, seu vi, seu verecundiâ victus, dictaturâ abiit.

U.c. 392. a. C. 360. *Clavus annorum index.*

Manlius delectum habere conatur, frustra.

IV. Neque eò minùs, principio insequentis anni, Q. Servilio Ahalâ, L. Genucio secundùm consulibus, dies Manlio dicitur a M. Pomponio tribuno plebis. Acerbitas in delectu, non damno modò civium, sed etiam laceratione corporum lata, partim virgis cæsis, qui ad nomina non respondissent, partim in vincula ductis, invisa erat; & ante omnia invisum ipsum ingenium atrox, cognomenque *Imperiosi* grave

U.c. 393. a. C. 359. Q. Servilio II, L. Genucio II, Coss.

Manlio dies dicta.

liberæ civitati, ab ostentatione sævitiæ adscitum, quam non magis in alienis, quàm in proximis, ac sanguine ipse suo exerceret: criminique ei tribunus inter cetera dabat, *Quòd filium juvenem, nullius probri compertum, extorrem urbe, domo, penatibus, foro, luce, congressu æqualium prohibitum, in opus servile, propè in carcerem atque in ergastulum dederit; ubi summo loco natus dictatorius juvenis quotidianâ miseriâ disceret, verè imperioso patre se natum esse. At quam ob noxam? Quia infacundior sit, & linguâ impromptus. Quod naturæ damnum utrum nutriendum patri, si quidquam in eo humani esset, an castigandum, ac vexatione insigne faciendum fuisse? Ne mutas quidem bestias minùs alere ac fovere, si quid ex progenie sua parum prosperum sit. At, Hercule, L. Manlium, malum malo augere filii; & tarditatem ingenii insuper premere; &, si quid in eo exiguum naturalis vigoris sit, id exstinguere vitâ agresti, & rustico cultu, inter pecudes habendo.*

U.c.393. a.C.359.

Acerbitas ejus in filium.

Filii ejus pietas.

V. Omnium potiùs his criminationibus, quàm ipsius juvenis irritatus est animus: quin contrà se quoque parenti causam invidiæ atque criminum esse ægre passus, ut omnes dii hominesque scirent, se parenti opem latam, quàm inimicis ejus, malle, capit consilium, rudis quidem atque agrestis animi, &, quamquam non civilis exempli, tamen pietate laudabile.

Inscientibus cunctis, cultro succinctus, manè in urbem, atque a porta domum confestim ad M. Pomponium tribunum pergit: janitori, *Opus esse sibi domino ejus convento extemplo*, ait: *nuntiaret T. Manlium Lucii filium esse*. Mox introductus (etenim percitum irâ in patrem spes erat aut criminis aliquid novi, aut consilii ad rem agendam deferre) salute acceptâ redditâque, *Esse* ait *quæ cum eo agere arbitris remotis velit*. Procul inde omnibus abire jussis, cultrum stringit; & super lectum stans ferro intento, nisi in quæ ipse concepisset verba, juraret, *Se patris ejus accusandi causâ concilium plebis numquam habiturum*, se eum extemplo transfixurum minatur. Pavidus tribunus (quippe qui ferrum ante oculos micare, se solum, inermem, illum prævalidum juvenem, &, quod haud minùs timendum erat, stolidè ferocem viribus suis, cerneret) adjurat in quæ adactus est verba; & præ se deinde tulit, eâ vi subactum se incepto destitisse. Nec perinde ut maluisset plebes, sibi suffragii ferendi de tam crudeli & superbo reo potestatem fieri, ita ægre habuit filium id pro parente ausum; eóque id laudabilius erat, quòd animum ejus tanta acerbitas patria nihil a pietate avertisset. Itaque non patri modò remissa causæ dictio est, sed ipsi etiam adolescenti ea res honori fuit; &, quum eo anno primùm placuisset tribunos mili-

U.c. 393.
a.C. 359.

U.c. 393. a.C. 359. tum ad legiones suffragio fieri (nam & antea, sicut nunc, quos Rufulos vocant, imperatores ipsi faciebant) secundum in sex locis tenuit, nullis domi militiæque ad conciliandam gratiam meritis, ut qui rure, & procul cœtu hominum, juventam egisset.

VI. Eodem anno, seu motu terræ, seu quâ vi aliâ, forum medium ferme specu vasto collapsum in immensam altitudinem dicitur; neque eam voraginem conjectu terræ, quum pro se quisque gereret, expleri potuisse priùs, quàm deûm monitu quæri cœptum, quo plurimùm populus Romanus posset. Id enim illi loco dicandum vates canebant, si rempublicam Romanam perpetuam esse vellent. Tum M. Curtium, juvenem bello egregium, castigasse ferunt dubitantes, an ullum magis Romanum bonum, quàm arma virtusque, esset. Silentio facto, templa deorum immortalium, quæ foro imminent, Capitoliumque intuentem, & manus nunc in cœlum, nunc in patentes terræ hiatus ad deos Manes porrigentem, se devovisse: equo deinde quàm poterat maximè exornato insidentem, armatum se in specum immisisse, donaque ac fruges super eum a multitudine virorum ac mulierum congestas; lacumque Curtium, non ab antiquo illo T. Tatii milite Curtio Mettio, sed ab hoc appellatum. Cura non deesset, si qua ad verum via inquirentem ferret: nunc famâ rerum stan-

Vorago in foro.

In eam se M. Curtius immittit.

dum est, ubi certam derogat vetustas fidem; & lacûs nomen ab hac recentiore insignitius fabula est. Post tanti prodigii procurationem, eodem anno de Hernicis consultus senatus, quum feciales ad res repetendas nequidquam misisset, primo quoque die ferendum ad populum de bello indicendo Hernicis censuit; populusque id bellum frequens jussit. L. Genucio consuli ea provincia sorte evenit. In exspectatione civitas erat, quòd primus ille de plebe consul bellum suis auspiciis gesturus esset; perinde ut eveniret res, ita communicatos honores pro bene aut secus consulto habitura. Fortè ita tulit casus ut Genucius ad hostes magno conatu profectus, in insidias præcipitaret; legionibus necopinato pavore fusis, consul circumventus ab insciis quem interfecissent occideretur. Quod ubi est Romam nuntiatum, nequaquam tantum publicâ calamitate mœsti Patres, quantum feroces infelici consulis plebeii ductu, fremunt omnibus locis, *Irent, crearent consules ex plebe, transferrent auspicia, quò nefas esset. Potuisse Patres plebiscito pelli honoribus suis; num etiam in deos immortales inauspicatam legem valuisse? Vindicasse ipsos suum numen, sua auspicia: quæ ut primùm contacta sint ab eo, a quo nec jus nec fas fuerit, deletum cum duce exercitum documento fuisse, ne deinde, turbato gentium jure, comitia haberentur.* His vocibus curia & fo-

U.c.393. a.C.359. *Bellum cum Hernicis.*

U.c. 393. a.C. 359. *Appius Claudius dictator.*

rum personat. Appium Claudium, quia dissuaserat legem, majore nunc auctoritate eventum reprehensi ab se consilii incusantem, dictatorem consensu patriciorum Servilius consul dicit, delectusque & justitium indictum.

VII. Priusquam dictator legionesque novæ in Hernicos venirent, ductu C. Sulpicii legati res per occasionem gesta egregiè est. In Hernicos, morte consulis contemptim ad castra Romana cum haud dubia expugnandi spe succedentes, hortante legato, & plenis iræ atque indignitatis militum animis, eruptio est facta. Multum ab spe adeundi valli res Hernicis abfuit; adeo turbatis inde ordinibus abscessere. Dictatoris deinde adventu novus veteri exercitus jungitur, & copiæ duplicantur: & pro concione dictator laudibus legati militumque, quorum virtute castra defensa erant, simul audientibus laudes meritas tollit animos; simul ceteros ad æmulandas virtutes acuit. Neque segniùs ad hostes bellum apparatur, qui & parti antè decoris memores, neque ignari auctarum virium hostis, suas quoque vires augent. Omne Hernicum nomen, omnis militaris ætas excitur: quadringenariæ octo cohortes, lecta robora virorum, scribuntur. Hunc eximium florem juventutis eò etiam, quòd, ut duplex acciperent stipendium, decreverant, spei animorumque implevere. Immunes

quoque operum militarium erant, ut, in unum pugnæ laborem reservati, plus sibi quàm pro virili parte annitendum scirent. Extra ordinem etiam in acie locati, quò conspectior virtus esset. Duûm millium planicies castra Romana ab Hernicis dirimebat: ibi pari ferme utrimque spatio in medio pugnatum est. Primò stetit ambiguâ spe pugna, nequidquam sæpe conatis equitibus Romanis impetu turbare hostium aciem. Postquam equestris pugna effectu quàm conatibus vanior erat, consulto priùs dictatore equites, permissu deinde ejus, relictis equis, clamore ingenti provolant ante signa, & novam integrant pugnam: neque sustineri poterant, ni extraordinariæ cohortes pari corporum animorumque robore se objecissent. U.c. 393. a.C. 359. *Atrox pugna.*

VIII. Tunc inter primores duorum populorum res geritur: quidquid hinc aut illinc communis Mars belli aufert, multiplex quàm pro numero damnum est: vulgus aliud armatorum, velut delegatâ primoribus pugnâ, eventum suum in virtute aliena ponit: multi utrimque cadunt, plures vulnera accipiunt. Tandem equites alius alium increpantes, *Quid deinde restaret*, quærendo, *si neque ex equis pepulissent hostem, neque pedites quidquam momenti facerent? quam tertiam exspectarent pugnam? quid ante signa feroces prosiluissent, & alieno pugnarent loco?* His inter se vocibus con-

citati, clamore renovato, inferunt pedem: & primùm gradu moverunt hostem, deinde pepulerunt, postremò jam haud dubiè avertunt. Neque, tam vires pares quæ superaverit res, facile dictu est, nisi quòd perpetua fortuna utriusque populi & extollere animos, & minuere potuit. Usque ad castra fugientes Hernicos Romanus sequitur: castrorum oppugnatione, quia serum erat diei, abstinuere. Diu non perlitatum tenuerat dictatorem, ne ante meridiem signum dare posset: eò in noctem tractum erat certamen. Postero die deserta fugâ castra Hernicorum, & saucii relicti quidam inventi; agmenque fugientium ab Signinis, quum præter mœnia eorum infrequentia conspecta signa essent, fusum, ac per agros trepidâ fugâ palatum est. Nec Romanis incruenta victoria fuit: quarta pars militum amissa, &, ubi haud minùs jacturæ fuit, aliquot equites Romani cecidere.

U.c.393. a.C.359. *Vincuntur Hernici.*

IX. Insequenti anno, quum C. Sulpicius & C. Licinius Calvus consules in Hernicos exercitum duxissent, neque inventis in agro hostibus, Ferentinum urbem eorum vi cepissent, revertentibus inde eis Tiburtes portas clausere. Ea ultima fuit causa, quum multæ antea querimoniæ ultro citroque jactatæ essent, cur, per feciales rebus repetitis, bellum Tiburti populo indiceretur. Dictatorem T. Quintium Pennum eo anno fuisse satis constat, & magistrum equi-

U.c.394. a.C.358. C. Sulpicio II, C. Licinio II Coss. *Bellum cum Tiburtibus.* *T. Quintius Pennus dictator.*

tum Servium Cornelium Maluginensem. Macer Licinius, comitiorum habendorum causâ, & ab Licinio consule dictum scribit, quia, collegâ comitia bello præferre festinante, ut continuaret consulatum, obviàm eundum pravæ cupiditati fuerit. Quæsita ea propriæ familiæ laus, leviorem auctorem Licinium facit: quum mentionem ejus rei in vetustioribus annalibus nullam inveniam, magis, ut belli Gallici causâ dictatorem creatum arbitrer, inclinat animus: eo certè anno Galli ad tertium lapidem Salariâ viâ trans pontem Anienis castra habuere. Dictator, quum tumultûs Gallici causâ, justitium edixisset, omnes juniores sacramento adegit, ingentique exercitu ab urbe profectus, in citeriore ripa Anienis castra posuit. Pons in medio erat, neutris eum rumpentibus, ne timoris indicium esset. Prœlia de occupando ponte crebra erant; nec, qui potirentur, incertis viribus satis discerni poterat. Tum eximiâ corporis magnitudine in vacuum pontem Gallus processit; &, quantum maximâ voce potuit, *Quem nunc*, inquit, *Roma fortissimum virum habet, procedat, agedum, ad pugnam, ut noster duorum eventus ostendat, utra gens bello sit melior.*

U.c. 394. a.C. 358.

Bellum Gallicum.

X. Diu inter primores juvenum Romanorum silentium fuit, quum & abnuere certamen vererentur, & præcipuam sortem periculi petere nollent. Tum T. Man-

Singulare certamen T. Manlii cum Gallo.

U.c.394. a.C.358. lius, L. filius, qui patrem a vexatione tribunitia vindicaverat, ex ſtatione ad dictatorem pergit: *Injuſſu tuo*, inquit, *imperator, extra ordinem numquam pugnaverim, non, ſi certam victoriam videam. Si tu permittis, volo ego illi belluæ oſtendere, quando adeo ferox præſultat hoſtium ſignis, me ex ea familia ortum, quæ Gallorum agmen ex rupe Tarpeia dejecit.* Tum dictator, *Macte virtute*, inquit, *ac pietate in patrem patriamque, T. Manli, eſto. Perge, & nomen Romanum invictum, juvantibus diis, præſta.* Armant inde juvenem æquales: pedeſtre ſcutum capit, Hiſpano cingitur gladio, ad propiorem habili pugnam. Armatum adornatumque adversùs Gallum ſtolidè lætum, & (quoniam id quoque memoriâ dignum antiquis viſum eſt) linguam etiam ab irriſu exſerentem, producunt. Recipiunt inde ſe ad ſtationem, & duo in medio armati, ſpectaculi magis more, quàm lege belli, deſtituuntur, nequaquam viſu ac ſpecie æſtimantibus pares. Corpus alteri magnitudine eximium, verſicolori veſte, pictiſque & auro cælatis refulgens armis; media in altero militaris ſtatura, modicaque in armis habilibus magis quàm decoris ſpecies: non cantus, non exſultatio, armorumque agitatio vana; ſed pectus animorum iræque tacitæ plenum, omnem ferociam in diſcrimen ipſum certaminis diſtulerat. Ubi conſtitere inter duas acies, tot circà mortalium

animis spe metuque pendentibus, Gallus velut moles supernè imminens, projecto lævâ scuto, in advenientis arma hostis vanum cæsim cum ingenti sonitu ensem dejecit. Romanus, mucrone surrecto, quum scuto scutum imum perculisset, totoque corpore interior periculo vulneris factus, insinuasset se inter corpus armaque, uno alteroque subinde ictu ventrem atque inguina hausit, & in spatium ingens ruentem porrexit hostem: jacentis inde corpus, ab omni alia vexatione intactum, uno torque spoliavit; quem resspersum cruore collo circumdedit suo. Defixerat pavor cum admiratione Gallos. Romani alacres ab statione obviàm militi suo progressi, laudantes gratulantesque ad dictatorem perducunt. Inter carminum prope modum incondita quædam militariter joculantes, *Torquati* cognomen auditum; celebratum deinde posteris etiam familiæque honori fuit. Dictator coronam auream addidit donum, mirisque pro concione eam pugnam laudibus tulit. U.c.394. a. C.358.

XI. Et, Hercule, tanti ea ad universi belli eventum momenti dimicatio fuit, ut Gallorum exercitus proximâ nocte, relictis trepidè castris, in Tiburtem agrum, atque inde, societate belli factâ, commeatuque benignè ab Tiburtibus adjutus, mox in Campaniam transierit. Ea fuit causa, cur proximo anno C. Pœtelius Balbus consul, *Galli in Campaniam transeunt.*

U.C. 395 a. C. 357 C. Poetelio, M. Fabio Coss.

quum collegæ ejus M. Fabio Ambusto Hernici provincia evenisset, adversùs Tiburtes jussu populi exercitum duceret: ad quorum auxilium quum Galli ex Campania redissent, fœdæ populationes in Lavicano, Tusculanoque, & Albano agro, haud dubiè Tiburtibus ducibus, sunt factæ. Et quum adversùs Tiburtem hostem duce consule contenta respublica esset, Gallicus tumultus dictatorem creari coëgit: creatus

Q. Servilius dictator.

Q. Servilius Ahala, T. Quintium magistrum equitum dixit; & ex auctoritate Patrum, si prospere id bellum evenisset, ludos magnos vovit. Dictator, ad continendos proprio bello Tiburtes consulari exercitu jusso manere, omnes juniores, nullo detrectante militiam, sacramento adegit.

Pugna atrox cum Gallis.

Pugnatum haud procul porta Collina est totius viribus urbis, in conspectu parentum conjugumque ac liberorum; quæ magna, etiam absentibus, hortamenta animi, tùm subjecta oculis, simul verecundiâ misericordiâque militem accendebant. Magnâ utrimque editâ cæde, avertitur tandem acies Gallorum: fugâ Tibur, sicut arcem belli Gallici, petunt: palati a consule Poetelio haud procul Tibure excepti, egressis ad opem ferendam Tiburtibus, simul cum his intra portas compelluntur. Egregiè quum ab dictatore, tum ab consule res gesta est. Et consul alter Fabius prœliis primùm parvis, postremò unâ insigni pugnâ,

quum hostes totis adorti copiis essent, Hernicos devincit. Dictator, consulibus in senatu & apud populum magnificè collaudatis, & suarum quoque rerum illis remisso honore, dictaturâ se abdicavit. Pœtelius de Gallis Tiburtibusque geminum triumphum egit. Fabio satis visum, ut ovans urbem iniret. Irridere Pœtelii triumphum Tiburtes: *Ubi enim eum secum acie conflixisse? Spectatores paucos fugæ trepidationisque Gallorum, extra portas egressos, postquam in se quoque fieri impetum viderint, & sine discrimine obvios cædi, recepisse se intra urbem. Eam rem triumpho dignam visam Romanis? Ne nimis mirum magnumque censerent, tumultum exciere in hostium portis, majorem ipsos trepidationem ante mœnia sua visuros.* U.c.395. a.C.357.

XII. Itaque insequenti anno, M. Popillio Lænate, Cn. Manlio consulibus, primo silentio noctis ab Tibure agmine infesto profecti, ad urbem Romam venerunt: terrorem repentè ex somno excitatis subita res & nocturnus pavor præbuit; ad hoc multorum inscitia, qui, aut unde hostes advenissent. Conclamatum tamen celeriter ad arma est, & portæ stationibus, murique præsidiis firmati; &, ubi prima lux mediocrem multitudinem ante mœnia, neque alium quàm Tiburtem hostem ostendit, duabus portis egressi consules, utrimque aciem subeuntium jam muros aggrediuntur: apparuitque occasione magis U.c.396. a.C.356. M. Popillio, Cn. Manlio Coss. *Tiburtes ad Romæ mœnia victi.*

U.c.396. a.C.356.

quàm virtute fretos venisse; adeo vix primum impetum Romanorum sustinuere. Quin etiam bono fuisse Romanis adventum eorum constabat, orientemque jam seditionem inter Patres & plebem metu tam propinqui belli compressam. Alius adventus hostium fuit proximo bello, agris quàm urbi terribilior. Populabundi Tarquinienses fines Romanos, maximè qua ex parte Etruriam adjacent, peragravere; rebusque nequidquam repetitis, novi consules, C. Fabius & C. Plautius, jussu populi bellum indixere; Fabioque ea provincia, Plautio Hernici evenere. Gallici quoque belli fama increbrescebat. Sed inter multos terrores solatio fuit pax Latinis petentibus data, & magna vis militum ab iis ex fœdere vetusto, quod multis intermiserant annis, accepta: quo præsidio quum fulta res Romana esset, levius fuit, quòd Gallos mox Præneste venisse, atque inde circa Pedum consedisse, auditum est. Dictatorem dici C. Sulpicium placuit: consul ad id accitus C. Plautius dixit: magister equitum dictatori additus M. Valerius. Hi robora militum, ex duobus consularibus exercitibus electa, adversùs Gallos duxerunt. Lentius id aliquantò bellum, quàm parti utrique placebat, fuit. Quum primò Galli tantùm avidi certaminis fuissent, deinde Romanus miles, ruendo in arma ac dimicationem, aliquantùm Gallicam ferociam

Tarquiniense bellum.

U.c.397. a.C.355. C. Fabio, C. Plautio Coss.

Sulpicius dictator.

Bellum Gallicum.

ferociam vinceret; dictatori neutiquam placebat, quando nulla cogeret res, fortunæ se committere adversùs hostem, quem tempus deteriorem in dies & locus alienus faceret, sine præparato commeatu, sine firmo munimento morantem, ad hoc iis animis corporibusque, quorum omnis in impetu vis esset, parvâ eadem languesceret morâ. His consiliis dictator bellum trahebat, gravemque edixerat pœnam, si quis injussu in hostem pugnasset. Milites ægre id patientes, primò in stationibus vigiliisque inter se dictatorem sermonibus carpere, interdum Patres communiter increpare, quòd non jussissent per consules geri bellum. *Electum esse eximium imperatorem, unicum ducem, qui nihil agenti sibi de cœlo devolaturam in sinum victoriam censeat.* Eadem deinde hæc interdiu propalam, ac ferociora his jactare; *Se injussu imperatoris aut dimicaturos, aut agmine Romam ituros.* Immiscerique militibus centuriones; nec in circulis modò fremere, sed jam in principiis ac prætorio in unum sermones confundi, atque in concionis magnitudinem crescere turba, & vociferari ex omnibus locis, ut extemplo ad dictatorem iretur, verba pro exercitu faceret Sex. Tullius, ut virtute ejus dignum esset.

U.c. 397. a.C. 355. *Dictatori cunctatio.*

Ingrata militibus.

XIII. Septimùm primum pilum jam Tullius ducebat, neque erat in exercitu, qui quidem pedestria stipendia fecisset, vir

factis nobilior: is præcedens militum agmen, ad tribunal pergit; mirantique Sulpicio, non turbam magis, quàm turbæ principem Tullium, imperiis obedientissimum militem: *Scilicet, dictator*, inquit, *condemnatum se universus exercitus a te ignaviæ ratus, & propè ignominiæ causâ destitutum sine armis, oravit me, ut suam causam apud te agerem. Equidem, sicubi loco cessum, si terga data hosti, si signa fœdè amissa objici nobis possent, tamen hoc a te impetrari æquum censerem, ut nos virtute culpam nostram corrigere, & abolere flagitii memoriam novâ gloriâ patereris. Etiam ad Alliam fusæ legiones eamdem, quam per pavorem amiserant patriam, profectæ postea ab Veiis, virtute recuperavere. Nobis, deûm benignitate, felicitate tuâ populique Romani, & res & gloria est integra. Quamquam de gloria vix dicere ausim, si nos & hostes haud secus, quàm feminas, abditos intra vallum omnibus contumeliis eludunt; & tu imperator noster, quod ægriùs patimur, exercitum tuum, sine animis, sine armis, sine manibus judicas esse; &, priusquam expertus nos esses, de nobis ita desperasti, ut te mancorum ac debilium ducem judicares esse. Quid enim aliud esse causæ credamus, cur veteranus dux, fortissimus bello, compressis, quod aiunt, manibus sedeas? Utcumque enim se habet res, te de nostra virtute dubitasse videri, quàm nos de tua, verius est. Sin aut*

U.c.397.
a.C.355.
Sex. Tullii ad dictatorem oratio militum nomine.

rem non tuum istuc, sed publicum est consilium, & consensus aliquis Patrum, non Gallicum bellum, nos ab urbe, a penatibus nostris ablegatos tenet; quæso ut ea quæ dicam, non a militibus imperatori dicta censeas, sed a plebe Patribus, quæ, sicut vos vestra habeatis consilia, sic se sua habituram dicat. Quis tandem succenseat milites nos esse, non servos vestros? ad bellum, non in exsilium, missos? si quis det signum, in aciem educat, ut viris ac Romanis dignum sit, pugnaturos? si nihil armis opus sit, otium Romæ potiùs, quàm in castris acturos? hæc dicta sint Patribus. Te, imperator, milites tui oramus, ut nobis pugnandi copiam facias: quum vincere cupimus, tum te duce vincere, tibi lauream insignem deferre, tecum triumphantes urbem inire, tuum sequentes currum Jovis optimi maximi templum gratantes ovantesque adire. Orationem Tullii exceperunt preces multitudinis; & undique, ut signum daret, ut capere arma juberet, clamabant. U.c.397. a.C.355.

XIV. Dictator, quamquam rem bonam exemplo haud probabili actam cernebat, tamen facturum, quod milites vellent, se recepit; Tulliumque secretò, quænam hæc res sit, aut quo acta more, percunctatur. Tullius magnopere a dictatore petere, ne se oblitum disciplinæ militaris, ne sui, neve imperatoriæ majestatis, crederet: *Multitudini concitatæ, quæ ferme auctoribus similis esset, non subtraxisse se ducem; ne*

U.c.397. a.C.355. *quis alius, quales mota creare multitudo soleret, existeret: nam se quidem nihil non arbitrio imperatoris acturum. Illi quoque tamen videndum magnopere esse, ut exercitum in potestate haberet. Differri non posse adeo concitatos animos: ipsos sibi locum ac tempus pugnandi sumpturos, si ab imperatore non detur.* Dum hæc loquuntur, jumenta fortè pascentia extra vallum Gallo abigenti duo milites Romani ademerunt. In eos saxa conjecta a Gallis; deinde ab Romana statione clamor ortus, ac procursum utrimque est. Jamque haud procul justo prœlio res erant, ni celeriter diremptum certamen per centuriones esset. Affirmata certè eo casu Tullii apud dictatorem fides est; nec recipiente jam dilationem re, in posterum diem edicitur, acie pugnaturos. Dictator tamen, ut qui magis animis, quàm viribus, fretus ad certamen descenderet, omnia circumspicere atque agitare cœpit, ut arte aliquâ terrorem hostibus incuteret. Solerti animo rem novam excogitat, quâ deinde multi nostri atque externi imperatores, nostrâ quoque quidam ætate, usi sunt. Mulis strata detrahi jubet; binisque tantùm centunculis relictis, agasones, partim captivis, partim ægrorum armis ornatos imponit. His ferè mille effectis, centum admiscet equites; & nocte super castra in montes evadere, ac sylvis se occultare jubet, neque inde antè moveri, quàm ab se acci-

perent signum. Ipse, ubi illuxit, in radicibus montium extendere aciem cœpit sedulò, ut adversùs montes consisteret hostis. Instructo vani terroris apparatu, qui quidem terror plus pene veris viribus profuit, primò credere duces Gallorum non descensuros in æquum Romanos; deinde ubi degressos repentè viderunt, & ipsi avidi certaminis in prœlium ruunt; priúsque pugna cœpit, quàm signum ab ducibus daretur. U.c.397. a.C.355.

XV. Acriùs invasere Galli dextrum cornu; neque sustineri potuissent, ni fortè eo loco dictator fuisset, Sex. Tullium nomine increpans, rogitansque, *Siccine pugnaturos milites spopondisset? Ubi illi clamores sint arma poscentium? ubi minæ injussu imperatoris prœlium inituros? En ipsum imperatorem clarâ voce vocare ad prœlium, & ire armatum ante prima signa. Ecquis sequeretur eorum, qui modò ducturi fuerint, in castris feroces, in acie pavidi?* Vera audiebant: itaque tantos pudor stimulos admovit, ut ruerent in hostium tela, alienatis a memoria periculi animis. Hic primò impetus propè vecors turbavit hostes: eques deinde emissus turbatos avertit. Ipse dictator, postquam labantem unâ parte vidit aciem, signa in lævum cornu confert, quò turbam hostium congregari cernebat; & iis, qui in monte erant, signum, quod convenerat, dedit. Ubi inde quoque novus cla-

Prœlium, quo vincuntur Galli.

mor ortus, & tendere obliquo monte ad castra Gallorum visi sunt; tum metu, ne excluderentur, omissa pugna est, cursuque effuso ad castra ferebantur: ubi quum occurrisset eis M. Valerius, magister equitum, qui profligato dextro cornu obequitabat hostium munimentis, ad montes sylvasque vertunt fugam; plurimique ibi a fallaci equitum specie, agasonibusque excepti sunt; & eorum, quos pavor pertulerat in sylvas, atrox cædes post sedatum prœlium fuit. Nec alius post M. Furium, quàm C. Sulpicius, justiorem de Gallis egit triumphum: auri quoque ex Gallicis spoliis satis magnum pondus saxo quadrato septum in Capitolio sacravit. Eodem anno & a consulibus vario eventu bellatum: nam Hernici a C. Plautio devicti subactique sunt. Fabius collega ejus incautè atque inconsultè adversùs Tarquinienses pugnavit: nec in acie tantum ibi cladis acceptum, quàm quòd trecentos septem milites Romanos captos Tarquinienses immolarunt; quâ fœditate supplicii aliquantò ignominia populi Romani insignitior fuit. Accessit ad eam cladem & vastatio Romani agri, quam Privernates, Veliterni deinde, incursione repentinâ fecerunt. Eodem anno duæ tribus, Pomptina & Publilia, additæ. Ludi votivi, quos M. Furius dictator voverat, facti. Et de ambitu ab C. Pœtelio, tribuno plebis, auctoribus Patribus, tum primùm ad po-

U.c. 397. a.C. 355.

Sulpicius triumphat.

Contra Tarquinienses res malè gestæ.

Lex de ambitu tum primùm lata

pulum latum est; eâque rogatione novorum maximè hominum ambitionem, qui nundinas & conciliabula obire soliti erant, compressam credebant. U.c.398. a.C.354.

XVI. Haud æquè læta Patribus insequenti anno, C. Marcio, Cn. Manlio consulibus, de unciario fœnore a M. Duilio, L. Mænio tribunis plebis rogatio est perlata; & plebs aliquantò eam cupidiùs scivit accepitque. Ad bella nova, priore anno destinata, Falisci quoque hostes exorti, duplici crimine; quòd & cum Tarquiniensibus juventus eorum militaverat, & eos qui Falerios perfugerant, quum malè pugnatum est, repetentibus fecialibus Romanis non reddiderant. Ea provincia Cn. Manlio obvenit: Marcius exercitum in agrum Privernatem, integrum pace longinquâ, induxit, militemque prædâ implevit. Ad copiam rerum addidit munificentiam, quòd nihil in publicum secernendo, augenti rem privatam militi favit. Privernates quum ante mœnia sua castris permunitis consedissent; vocatis ad concionem militibus, *Castra nunc*, inquit, *vobis hostium, urbemque prædæ do, si mihi pollicemini vos fortiter in acie operam navaturos, nec prædæ magis, quàm pugnæ paratos esse*. Signum poscunt ingenti clamore; celsique & spe haud dubiâ feroces in prœlium vadunt. Ibi ante signa Sex. Tullius, de quo antè dictum est, exclamat: *Adspice, imperator*,

C. Marcio, Cn. Manlio II Coss.

Bellum cum Faliscis & Privernatibus.

Privernates victi.

inquit, *quemadmodum exercitus tuus tibi promissa præstet*; piloque posito, stricto gladio in hostem impetum facit. Sequuntur Tullium antesignani omnes, primoque impetu avertêre hostem: fusum inde ad oppidum persecuti, quum jam scalas mœnibus admoverent, in deditionem urbem acceperunt: triumphus de Privernatibus actus. Ab altero consule nihil memorabile gestum; nisi quòd legem, novo exemplo, ad Sutrium in castris tributim de vicesima eorum qui manumitterentur, tulit. Patres, quia eâ lege haud parvum vectigal inopi ærario additum esset, auctores fuerunt. Ceterum tribuni plebis, non tam lege quàm exemplo moti, ne quis postea populum sevocaret, capite sanxerunt: *Nihil enim non per milites, juratos in consulis verba, quamvis perniciosum populo, si id liceret, ferri posse.* Eodem anno C. Licinius Stolo, a M. Popillio Lænate suâ lege decem millibus æris est damnatus, quòd mille jugerum agri cum filio possideret, emancipandoque filium fraudem legi fecisset.

U.c.398. a.C.354.

Lex de vicesima manumissorum, in castris lata.

C. Licinius suâ lege damnatus.

XVII. Novi consules inde, M. Fabius Ambustus secundùm & M. Popillius Lænas secundùm, duo bella habuere. Facile alterum cum Tiburtibus, quod Lænas gessit; qui hoste in urbem compulso, agros vastavit. Falisci Tarquinienfesque alterum consulem primâ pugnâ fuderunt: inde terror maximus fuit, quòd sacerdotes eorum,

a.C.399. U.c.353.

M. Fabio Ambusto II, M. Popillio II Coss.

Fabius a Faliscis fusus restituit aciem.

facibus ardentibus anguibusque prælatis, incessu furiali militem Romanum insuetâ turbaverunt specie. Et tunc quidem velut lymphati & attoniti munimentis suis trepido agmine inciderunt; deinde ubi consul legatique ac tribuni puerorum ritu vana miracula paventes irridebant increpabantque; vertit animos repentè pudor, & in ea ipsa, quæ fugerant, velut cæci ruebant. Discusso itaque vano apparatu hostium, quum in ipsos armatos se intulissent, averterunt totam aciem; castrisque etiam eo die potiti, prædâ ingenti partâ, victores reverterunt, militaribus jocis, quum apparatum hostium, tum suum increpantes pavorem. Concitatur deinde omne nomen Etruscum, &, Tarquiniensibus Faliscisque ducibus, ad Salinas perveniunt. Adversùs eum terrorem dictator C. Marcius Rutilus primus de plebe dictus, magistrum equitum item de plebe C. Plautium dixit. Id verò Patribus indignum videri, etiam dictaturam jam in promiscuo esse; omnique ope impediebant, ne quid dictatori ad id bellum decerneretur parareturve: eò promptiùs cuncta, ferente dictatore, populus jussit. Profectus ab urbe, utrâque parte Tiberis, ratibus exercitu, quocumque fama hostium ducebat, trajecto, multos populatores agrorum vagos palantes oppressit. Castra quoque, necopinatò aggressus, cepit; & octo millibus hostium captis,

U.c.399. a.C.353.

Etruscum bellum.

C. Marcius primus dictator e plebe.

Vincit Etruscos.

ceteris aut cæsis, aut ex agro Romano fugatis, sine auctoritate Patrum, populi jussu triumphavit. Quia nec per dictatorem plebeium, nec per consulem, comitia consularia haberi volebant, & alter consul Fabius bello retinebatur; res ad interregnum rediit. Interreges deinceps Q. Servilius Ahala, M. Fabius, Cn. Manlius, C. Fabius, C. Sulpicius, L. Æmilius, Q. Servilius, M. Fabius Ambustus. In secundo interregno orta contentio est, quòd duo patricii consules creabantur; intercedentibusque tribunis, interrex Fabius aiebat *In duodecim tabulis legem esse, ut, quodcumque postremum populus jussisset, id jus ratumque esset; jussum populi & suffragia esse.* Quum intercedendo tribuni nihil aliud, quàm ut differrent comitia, valuissent; duo patricii consules creati sunt, C. Sulpicius Peticus tertiùm, M. Valerius Publicola, eodemque die magistratum inierunt.

U.c.399. a.C.353.

XVIII. Quadringentesimo anno quàm urbs Romana condita erat, quinto tricesimo quàm a Gallis reciperata, ablato post undecimum annum a plebe consulatu, patricii consules ambo ex interregno magistratum iniere, C. Sulpicius Peticus tertiùm, M. Valerius Publicola. Empulum eo anno ex Tiburtibus haud memorando certamine captum; sive duorum consulum auspicio bellum ibi gestum est, ut scripsere quidam, seu per idem tempus Tarquiniensium

U.c.400. a.C.352. C. Sulpicio III, M. Valerio Coss.

Ambo coss. patricii.

quoque sunt vastati agri ab Sulpicio consule, quo Valerius adversùs Tiburtes legiones duxit. Domi majus certamen consulibus cum plebe ac tribunis erat. Fidei jam suæ, non solùm virtutis, ducebant esse, ut accepissent duo patricii consulatum, ita ambobus patriciis mandare: quin aut toto cedendum esse, si plebeius jam magistratus consulatus fiat, aut totum possidendum, quam possessionem integram a patribus accepissent. Plebes contrà fremit: *Quid se vivere, quid in parte civium censeri, si, quod duorum hominum virtute, L. Sextii ac C. Licinii, partum sit, id obtinere universi non possint? Vel reges, vel decemviros, vel, si quod tristius sit imperii nomen, patiendum esse potiùs, quàm ambos patricios consules videant, nec in vicem pareatur atque imperetur, sed pars altera, in æterno imperio locata, plebem nusquam aliò natam, quàm ad serviendum putet.* Non desunt tribuni auctores turbarum; sed inter concitatos per se omnes vix duces eminent. Aliquoties frustra in campum descensum quum esset, multique per seditiones acti comitiales dies, postremò victæ perseverantiâ consulum plebis eò dolor erupit, ut tribunos, actum esse de libertate vociferantes, relinquendumque non campum jam solùm, sed etiam urbem captam atque oppressam regno patriciorum, mœsta plebs sequeretur. Consules relicti a parte populi, per infrequen- U.c.400. a.C.352.

tiam comitia nihilò segniùs perficiunt: creati consules ambo patricii, M. Fabius Ambustus tertiùm, T. Quintius. In quibusdam annalibus pro T. Quintio M. Popilium consulem invenio.

U.c.401. a.C.351. M. Fabio III, T. Quintio Coss.

XIX. Duo bella eo anno prospere gesta; cum Tiburtibusque ad deditionem pugnatum. Sassula ex his urbs capta; ceteraque oppida eamdem fortunam habuissent, ni universa gens, positis armis, in fidem consulis venisset. Triumphatum de Tiburtibus: alioquin mitis victoria fuit. In Tarquinienses acerbè sævitum. Multis mortalibus in acie cæsis, ex ingenti captivorum numero trecenti quinquaginta octo delecti, nobilissimus quisque, qui Romam mitterentur: vulgus aliud trucidatum. Nec populus in eos, qui missi Romam erant, mitior fuit: medio in foro omnes virgis cæsi ac securi percussi: id pro immolatis in foro Tarquiniensium Romanis pœnæ hostibus redditum. Res bello bene gestæ, ut Samnites quoque amicitiam peterent, effecerunt. Legatis eorum comiter ab senatu responsum: fœdere in societatem accepti. Non eadem domi, quæ militiæ, fortuna erat plebi Romanæ; nam etsi, unciario fœnore facto, levata usura erat, sorte ipsâ obruebantur inopes, nexumque inibant: eò nec patricios ambo consules, neque comitiorum curam, publicave studia præ privatis incommodis plebs ad animum admittebat. Con-

Triumphus de Tiburtibus: supplicia de Tarquiniensibus.

Fœdus cum Samnitibus.

ſulatus uterque apud patricios manet. Conſules creati C. Sulpicius Peticus quartùm, M. Valerius Publicola iterum. In bellum Etruſcum intentam civitatem, quia Cæritem populum miſericordiâ conſanguinitatis Tarquinienſibus adjunctum fama ferebat, legati Latini ad Volſcos convertêre, nuntiantes, exercitum conſcriptum armatumque jam ſuis finibus imminere; inde populabundos in agrum Romanum venturos eſſe. Cenſuit igitur ſenatus, neutram negligendam rem eſſe: utróque legiones ſcribi, conſuleſque ſortiri provincias juſſit. Inclinavit deinde pars major curæ in Etruſcum bellum, poſtquam litteris Sulpicii conſulis, cui Tarquinii provincia evenerat, cognitum eſt, depopulatum agrum circa Romanas Salinas, prædæque partem in Cæritum fines avectam, & haud dubiè juventutem ejus populi inter prædatores fuiſſe. Itaque Valerium conſulem Volſcis oppoſitum, caſtraque ad finem Tuſculanum habentem, revocatum inde ſenatus dictatorem dicere juſſit. T. Manlium Lucii filium dixit. Is quum ſibi magiſtrum equitum A. Cornelium Coſſum dixiſſet, conſulari exercitu contentus, ex auctoritate Patrum ac populi juſſu, Cæritibus bellum indixit.

U.c.402. a.C.350. C. Sulpicio IV, M. Valerio II Coſſ.

T. Manlius dictator.

XX. Tum primùm Cærites, tamquam in verbis hoſtium vis major ad bellum ſignificandum, quàm in ſuis factis, qui per populationem Romanos laceſſierant, eſſet,

U.c.402. a.C.350. verus belli terror invasit : &, quàm non suarum virium ea dimicatio esset, cernebant; pœnitebatque populationis, & Tarquinienses exsecrabantur defectionis auctores : nec arma, aut bellum quisquam apparare, sed pro se quisque legatos mitti jubebat ad petendam erroris veniam. Legati senatum quum adissent, ab senatu rejecti ad populum, deos rogaverunt, quorum sacra bello Gallico accepta rite procurassent, ut Romanos florentes ea sui misericordia caperet, quæ se rebus adfectis quondam populi Romani cepisset; conversique ad delubra Vestæ, hospitium flaminum vestaliumque ab se castè ac religiosè cultum invocabant. *Eane meritos, crederet quisquam hostes repentè sine causa factos? aut, si quid hostiliter fecissent, consilio id magis, quàm furore lapsos fecisse, ut sua vetera beneficia, locata præsertim apud tam gratos, novis corrumperent maleficiis? florentemque populum Romanum ac felicissimum bello sibi desumerent hostem, cujus afflicti amicitiam cepissent? Ne appellarent consilium, quæ vis ac necessitas appellanda esset. Transeuntes agmine infesto per agrum suum Tarquinienses, quum præter viam nihil petissent, traxisse quosdam agrestium, populationis ejus, quæ sibi crimini detur, comites. Eos, seu dedi placeat, dedere se paratos esse; seu supplicio affici, daturos pœnas. Cære, sacrarium populi Romani, de-*

Cærites bellum deprecantur.

versorium sacerdotum, ac receptaculum Romanorum sacrorum, intactum inviolatumque crimine belli, hospitio vestalium cultisque diis darent. Movit populum non tam causa præsens, quàm vetus meritum, ut maleficii, quàm beneficii, potiùs immemores essent. Itaque pax populo Cæriti data, induciasque in centum annos factas in senatusconsultum referri placuit. In Faliscos, eodem noxios crimine, vis belli conversa est; sed hostes nusquam inventi. Quum populatione peragrati fines essent, ab oppugnatione urbium temperatum; legionibusque Romam reductis, reliquum anni muris turribusque reficiendis consumptum, & ædes Apollinis dedicata est.

U.c. 402. a.C. 350.

Pacem impetrant.

XXI. Extremo anno comitia consularia certamen Patrum ac plebis diremit, tribunis negantibus passuros comitia haberi, ni secundùm Liciniam legem haberentur; dictatore obstinato tollere potiùs totum e republica consulatum, quàm promiscuum Patribus ac plebi facere. Prolatandis igitur comitiis, quum dictator magistratu abisset, res ad interregnum rediit. Infestam inde Patribus plebem interreges quum accepissent, ad undecimum interregem seditionibus certatum est. Legis Liciniæ patrocinium tribuni jactabant. Propior dolor plebi fœnoris ingravescentis erat; curæque privatæ in certaminibus publicis erumpebant. Quorum tædio Patres L. Cornelium Scipionem

Discordia de consulatu plebeio.

interregem, concordiæ causâ, observare legem Liciniam comitiis consularibus jussere. P. Valerio Publicolæ datus e plebe collega C. Marcius Rutilus. Inclinatis semel in concordiam animis, novi consules fœnebrem quoque rem, quæ distinere unanimos videbatur, levare aggressi, solutionem alieni æris in publicam curam verterunt; quinqueviris creatis, quos mensarios ab dispensatione pecuniæ appellarunt. Meriti æquitate curâque sunt, ut per omnium annalium monumenta celebres nominibus essent. Fuere autem C. Duilius, P. Decius Mus, M. Papirius, Q. Publilius, & Ti. Æmilius; qui rem difficillimam tractatu, & plerumque parti utrique, semper certè alteri gravem, quum aliâ moderatione, tum impendio magis publico, quàm jacturâ sustinuerunt: tarda enim nomina, & impeditiora inertiâ debitorum quàm facultatibus, aut ærarium, mensis cum ære in foro positis, dissolvit, ut populo priùs caveretur; aut æstimatio æquis rerum pretiis liberavit: ut non modò sine injuria, sed etiam sine querimoniis partis utriusque, exhausta vis ingens æris alieni sit. Terror inde vanus belli Etrusci, quum conjurasse duodecim populos fama esset, dictatorem dici coëgit: dictus in castris (eò enim ad consules missum senatusconsultum est) C. Julius, cui magister equitum adjectus L. Æmilius. Ceterum foris tranquilla omnia fuere.

U.c.403. a.C.349. P. Valerio. C. Marcio II Coss.

C. Julius dictator.

XXII. Tentatum domi per dictatorem, ut ambo patricii consules crearentur, rem ad interregnum perduxit: duo interreges, C. Sulpicius, & M. Fabius interpositi obtinuere, quod dictator frustra tetenderat, mitiore jam plebe ob recens meritum levati æris alieni, ut ambo patricii consules crearentur: creati ipse C. Sulpicius Peticus, qui prior interregno abiit, & T. Quintius Pennus: quidam Cæsonem, alii Caium nomen Quintio adjiciunt. Ad bellum ambo profecti, Faliscum Quintius, Sulpicius Tarquiniense, nusquam acie congresso hoste, cum agris magis, quàm cum hominibus, urendo populandoque, gesserunt bella: cujus lentæ velut tabis senio victa utriusque pertinacia populi est, ut primùm a consulibus, dein permissu eorum ab senatu inducias peterent: in quadraginta annos impetraverunt. Ita, positâ duorum bellorum quæ imminebant curâ, dum aliqua ab armis quies esset, quia solutio æris alieni multarum rerum mutaverat dominos, censum agi placuit: ceterum quum censoribus creandis indicta comitia essent, professus censuram se petere C. Marcius Rutilus, qui primus dictator de plebe fuerat, concordiam ordinum turbavit; quod videbatur quidem tempore alieno fecisse, quia ambo tum fortè patricii consules erant, qui rationem ejus se habituros negabant. Sed & ipse constantiâ inceptum obtinuit, &

U.c. 403. a.C. 349.

U.c. 404. a.C. 348. C. Sulpicio V, T. Quintio Coss.

Induciæ 40 annorum cum Tarquiniensibus & Faliscis.

tribuni, omni vi recuperando jus consularibus comitiis amissum, adjuverunt; & quum ipsius viri majestas nullius honoris fastigium non æquabat, tum per eumdem, qui ad dictaturam aperuisset viam, censuram quoque in partem vocari plebes volebat. Nec variatum comitiis est, quin cum Manlio Cnæo censor Marcius crearetur. Dictatorem quoque hic annus habuit M. Fabium, nullo terrore belli, sed ne Licinia lex comitiis consularibus observaretur. Magister equitum dictatori additus Q. Servilius. Nec tamen dictatura potentiorem eum consensum Patrum consularibus comitiis fecit, quàm censoriis fuerat.

U.c.404. a.C.348.

C. Marcius primus censor de plebe.

M. Fabius dictator.

U.c.405. a.C.347. M. Popillio III, L. Cornelio Coss.

Bellum Gallicum.

XXIII. M. Popillius Lænas a plebe consul, a Patribus L. Cornelius Scipio datus. Fortuna quoque illustriorem plebeium consulem fecit. Nam quum ingentem Gallorum exercitum in agro Latino castra posuisse nuntiatum esset; Scipione gravi morbo implicito, Gallicum bellum Popillio extra ordinem datum. Is, impigre exercitu scripto, quum omnes extra portam Capenam ad Martis ædem convenire armatos juniores jussisset, signaque eódem quæstores ex ærario deferre, quatuor expletis legionibus, quod superfuit militum, P. Valerio Publicolæ prætori tradidit; auctor Patribus scribendi alterius exercitûs, quod ad incertos belli eventus subsidium reipublicæ esset. Ipse, jam satis omnibus ins-

tractis comparatisque, ad hostem pergit: cujus ut prius nosceret vires, quàm periculo ultimo tentaret, in tumulo, quem proximum castris Gallorum capere potuit, vallum ducere cœpit. Gens ferox, & ingenii avidi ad pugnam, quum procul visis Romanorum signis, ut extemplo prœlium initura, explicuisset aciem, postquam neque in æquum demitti agmen vidit, &, quum loci altitudine, tum vallo etiam integi Romanos, perculsos pavore rata, simul opportuniores, quòd intenti tum maximè operi essent, truci clamore aggreditur. Ab Romanis nec opus intermissum (triarii erant, qui muniebant) & ab hastatis principibusque, qui pro munitoribus intenti armatique steterant, prœlium initum. Præter virtutem locus quoque superior adjuvit, ut pila omnia hastæque, non tamquam ex æquo missa, vana (quod plerumque fit) caderent, sed omnia librata ponderibus figerentur; oneratique telis Galli, quibus aut corpora transfixa, aut prægravata inhærentibus gerebant scuta, quum cursu pene in adversum subissent, primò incerti restitere: dein, quum ipsa cunctatio & his animos minuisset & auxisset hosti, impulsi retro ruere alii super alios, stragemque inter se cæde ipsâ fœdiorem dare; adeo præcipiti turbâ obtriti plures, quàm ferro necati.

U. c. 405. a. C. 347.

Vincuntur Galli, sed difficulter.

XXIV. Necdum certa Romanis victoria

U.c. 405. A.C. 347. erat : alia in campum degressis supererat moles. Namque multitudo Gallorum, sensum omnem talis damni exsuperans, velut novâ rursus exoriente acie, integrum militem adversùs victorem hostem ciebat; stetitque suppresso impetu Romanus, & quia iterum fessis subeunda dimicatio erat; & quòd consul, dum inter primores incautus agitat, lævo humero matari propè trajecto, cesserat parumper ex acie. Jamque omissa cunctando victoria erat, quum consul, vulnere alligato, revectus ad prima signa : *Quid stas miles ?* inquit. *Non cum Latino Sabinoque hoste res est, quem victum armis socium ex hoste facias. In belluas strinximus ferrum : hauriendus, aut dandus est sanguis. Propulistis a castris, supinâ valle præcipites egistis, stratis corporibus hostium superstatis. Complete eâdem strage campos, quâ montes replestis. Nolite exspectare dum stantes vos fugiant : inferenda sunt signa, & vadendum in hostem.* His adhortationibus iterum coorti, pellunt loco primos manipulos Gallorum ; cuneis deinde in medium agmen perrumpunt. Inde barbari dissipati, quibus nec certa imperia, nec duces essent, vertunt impetum in suos ; fusique per campos, & præter castra etiam sua fugâ prælati, quod editissimum inter æquales tumulos occurrebat oculis, arcem Albanam petunt. Consul, non ultra castra insecutus, quia & vulnus degravabat, &

subjicere exercitum pugnâ fessum tumulis ab hoste occupatis nolebat, prædâ omni castrorum militi datâ, victorem exercitum, opulentumque Gallicis spoliis, Romam reduxit. Moram triumpho vulnus consulis attulit; eademque causa dictatoris desiderium senatui fecit, ut esset qui ægris consulibus comitia haberet. Dictator L. Furius Camillus dictus, addito magistro equitum P. Cornelio Scipione, reddidit Patribus possessionem pristinam consulatûs: ipse ob id meritum ingenti Patrum studio creatus consul, collegam Ap. Claudium Crassum dixit.

U.c.405. a.C.347.

Dictator L. Furius Camillus.

XXV. Priusquam inirent novi consules magistratum, triumphus a Popillio de Gallis actus, magno favore plebis; mussantesque inter se rogitabant, num quem plebeii consulis pœniteret. Simul dictatorem increpabant, qui legis Liciniæ spretæ mercedem consulatum, privatâ cupiditate, quàm publicâ injuriâ fœdiorem, cepisset, ut se ipse consulem dictator crearet. Annus multis variisque motibus fuit insignis. Galli ex Albanis montibus, quia hiemis vim pati nequiverant, per campos maritimaque loca vagi populabantur: mare infestum classibus Græcorum erat, oraque littoris Antiatis, Laurensque tractus, & Tiberis ostia; ut prædones maritimi cum terrestribus congressi, ancipiti semel prœlio decertarint, dubiique discesserint in

U.c.406. a.C.346. L. Furio, Ap. Claudio Coss.

castra Galli, Græci retro ad naves, victi se an victores putarent. Inter hos longe maximus exstitit terror, concilia populorum Latinorum ad lucum Ferentinæ habita, responsumque haud ambiguum imperantibus milites Romanis datum, *Absisterent imperare iis, quorum auxilio egerent: Latinos pro sua libertate potiùs, quam pro alieno imperio laturos arma.* Inter duo simul bella externa, defectione etiam sociorum senatus anxius, quum cerneret metu tenendos, quos fides non tenuisset, extendere omnes imperii vires consules delectu habendo jussit; civili quippe standum exercitu esse, quando socialis cœtus desereret. Undique, non urbanâ tantùm, sed etiam agresti juventute, decem legiones scriptæ dicuntur quaternûm millium & ducenorum peditum, equitumque trecenorum. Quem nunc novum exercitum, si qua externa vis ingruat, hæ vires populi Romani, quas vix terrarum capit orbis, contractæ in unum haud facilè efficiant; adeo in quæ laboramus sola crevimus, divitias, luxuriamque. Inter cetera tristia ejus anni, consul alter Ap. Claudius in ipso belli apparatu moritur; redierantque res ad Camillum; cui unico consuli, vel ob aliam dignationem haud subjiciendam dictaturæ, vel ob omen faustum ad Gallicum tumultum cognominis, dictatorem arrogari haud satis decorum visum est Patribus. *Consul*

U.c. 406. A.C. 346.

Scribuntur decem legiones.

Alter consul moritur.

Bellum Gallicum.

duabus legionibus urbi præpositis, octo cum L. Pinario prætore divisis, memor paternæ virtutis, Gallicum sibi bellum extra sortem sumit; prætorem maritimam oram tutari, Græcosque arcere littoribus jussit: &, quum in agrum Pomptinum descendisset, quia neque in campis congredi nullâ cogente re volebat, & prohibendo populationibus quos rapto vivere necessitas cogeret, satis domari credebat hostem, locum idoneum stativis delegit. U.c.406. a.C.346.

XXVI. Ubi quum stationibus quieti tempus tererent, Gallus processit magnitudine atque armis insignis; quatiensque scutum hastâ, quum silentium fecisset, provocat per interpretem unum ex Romanis, qui secum ferro decernat. M. erat Valerius tribunus militum, adolescens, qui haud indigniorem eo decore se quàm T. Manlium ratus, priùs sciscitatus consulis voluntatem, in medium armatus processit. Minùs insigne certamen humanum numine interposito deorum factum: namque conserenti jam manum Romano corvus repentè in galea consedit, in hostem versus; quod primò, ut augurium cœlo missum, lætus accepit tribunus: precatus deinde, *Si divus, si diva esset, qui sibi præpetem misisset, volens propitius adesset.* Dictu mirabile, tenuit non solùm ales captam semel sedem, sed, quotiescumque certamen initum est, levans se alis, os oculosque hostis rostro & unguibus

M. Valerii cum Gallo singulare certamen.

Corvus.

U. c. 406. A. C. 346.

appetiit ; donec territum prodigii talis visu, oculisque simul ac mente turbatum Valerius obtruncat : corvus e conspectu elatus Orientem petit. Hactenus quietæ utrimque stationes fuere : postquam spoliare corpus cæsi hostis tribunus cœpit, nec Galli se statione tenuerunt, & Romanorum cursus ad victorem etiam ocior fuit. Ibi circa jacentis Galli corpus contracto certamine, pugna atrox concitatur. Jam non manipulis proximarum stationum, sed legionibus utrimque effusis res geritur.

Prœlium committitur, quo Galli victi.

Camillus lætum militem victoriâ tribuni, lætum tam præsentibus ac secundis diis, ire in prœlium jubet ; ostentansque insignem spoliis tribunum, *Hunc imitare miles*, aiebat ; *& circa jacentem ducem sterne Gallorum catervas.* Dii hominesque illi affuere pugnæ, depugnatumque haudquaquam certamine ambiguo cum Gallis est ; adeo duorum militum eventum, inter quos pugnatum erat, utraque acies animis perceperat. Inter primos, quorum concursus alios exciverat, atrox prœlium fuit : alia multitudo, priusquam ad conjectum teli veniret, terga vertit. Primò per Volscos, Falernumque agrum dissipati sunt : inde Apuliam ac mare Superum petierunt. Consul, concione advocatâ, laudatum tribunum decem bubus, aureâque coronâ donat : ipse jussus ab senatu bellum maritimum curare, cum prætore junxit castra : ibi, quia res trahi

trahi segnitiâ Græcorum non committentium se in aciem videbantur, dictatorem comitiorum causâ T. Manlium Torquatum ex auctoritate senatûs dixit. Dictator, magistro equitum A. Cornelio Cosso dicto, comitia consularia habuit, æmulumque decoris sui absentem M. Valerium Corvum (id enim illi deinde cognominis fuit) summo favore populi, tres & viginti natum annos, consulem renuntiavit: collega Corvo de plebe M. Popillius Lænas quartùm consul futurus datus est. Cum Græcis a Camillo nulla memorabilis gesta res: nec illi terrâ, nec Romanus mari bellator erat. Postremò, quum littoribus arcerentur, aquâ etiam præter cetera necessaria usui deficiente, Italiam reliquere. Cujus populi ea, cujusque gentis classis fuerit, nihil certi est: maximè Siciliæ fuisse tyrannos crediderim; nam ulterior Græcia, eâ tempestate intestino fessa bello, jam Macedonum opes horrebat.

U.c. 406. a. C. 346. T. Manlius dictator.

U.c. 407. a. C. 345. M. Valerio, M. Popillio IV. Coss.

XXVII. Exercitibus dimissis, quum & foris pax & domi concordiâ ordinum otium esset, ne nimis lætæ res essent, pestilentia civitatem adorta coëgit senatum imperare decemviris, ut libros Sibyllinos inspicerent; eorumque monitu lectisternium fuit. Eodem anno Satricum ab Antiatibus colonia deducta, restitutaque urbs, quam Latini diruerant. Et cum Carthaginiensibus legatis Romæ foedus ictum, quum amicitiam

Fœdus cum Carthaginiensibus.

ac societatem petentes venissent. Idem

U.c.408. a.C.344. T. Manlio, C. Plautio Coss.

otium domi forisque mansit T. Manlio Torquato, C. Plautio consulibus; semunciarium tantùm ex unciario fœnus factum, & in pensiones æquas triennii, ita ut quarta præsens esset, solutio æris alieni dispensata est: & sic quoque parte plebis affectâ, fides tamen publica privatis difficultatibus potior ad curam senatui fuit. Levatæ maximè res, quia tributo ac delectu super-

U.c.409. a.C.343. M. Valerio II, C. Pœtelio Coss.

sessum. Tertio anno post Satricum restitutum a Volscis, M. Valerius Corvus, secundùm consul cum C. Pœtelio factus, quum ex Latio nuntiatum esset, legatos ab Antio circumire populos Latinorum ad concitandum bellum, priusquam plus hostium

Bellum cum Volscis.

fieret, Volscis arma inferre jussus, ad Satricum exercitu infesto pergit: quò quum Antiates aliique Volsci præparatis jam antè, si quid ab Roma moveretur, copiis occurrissent, nulla mora inter infensos diutino odio dimicandi facta est. Volsci, ferocior ad rebellandum quàm ad bellandum gens, certamine victi, fugâ effusâ Satrici mœnia petunt; & ne in muris quidem satis firmâ spe, quum coronâ militum cincta jam scalis caperetur urbs, ad quatuor millia militum, præter multitudinem imbellem, sese dedidere. Oppidum dirutum atque incensum: ab æde tantùm Matris Matutæ abstinuere ignem. Præda omnis militi data. Extra prædam quatuor millia dedito-

rum habita : eos vinctos consul ante currum triumphans egit ; venditis deinde magnam pecuniam in ærarium redegit. Sunt qui hanc multitudinem captivam servorum fuisse scribant ; idque magis verisimile est, quàm deditos venisse. U.c. 409. a.C. 343.

XXVIII. Hos consules secuti sunt M. Fabius Dorso, Ser. Sulpicius Camerinus. Auruncum inde bellum ab repentina populatione cœptum ; metuque ne id factum populi unius, consilium omnis nominis Latini esset, dictator velut adversùs armatum jam Latium L. Furius creatus, magistrum equitum Cn. Manlium Capitolinum dixit ; & quum (quod per magnos tumultus fieri solitum erat) justitio indicto, delectus sine vacationibus habitus esset ; legiones, quantum maturari potuit, in Auruncos ductæ : ibi prædonum magis, quàm hostium, animi inventi. Primâ itaque acie debellatum est. Dictator tamen, quia & ultro bellum intulerant, & sine detrectatione se certamini offerebant, deorum quoque opes adhibendas ratus, inter ipsam dimicationem ædem Junoni Monetæ vovit ; cujus damnatus voti quum victor Romam revertisset, dictaturâ se abdicavit. Senatus duumviros ad eam ædem pro amplitudine populi Romani faciendam creari jussit : locus in arce destinatus, quæ area ædium M. Manlii Capitolini fuerat. Consules dictatoris exercitu ad bellum Volscum usi, Soram ex hosti-

U.c. 410. a.C. 342. M. Fabio, Ser. Sulpicio Coss. Dictator L. Furius.

Junio Monetæ.

U.c.411. a.C.341. C. Marcio III, T. Manlio II, Coss.

bus, incautos adorti, ceperunt. Anno postquam vota erat, ædes Monetæ dedicatur, C. Marcio Rutilo tertiùm, T. Manlio Torquato secundùm consulibus. Prodigium extemplo dedicationem secutum, simile vetusto montis Albani prodigio: namque & lapidibus pluit, & nox interdiu visa intendi; librisque inspectis, quum plena religione civitas esset, senatui placuit, dictatorem feriarum constituendarum causâ dici. Dictus P. Valerius Publicola: magister equitum ei Q. Fabius Ambustus datus est. Non tribus tantùm supplicatum ire placuit, sed finitimos etiam populos; ordoque iis, quo quisque die supplicarent, statutus. Judicia eo anno populi tristia in fœneratores facta, quibus ab ædilibus dicta dies esset, traduntur. Et res, haud ullâ insigni ad memoriam causâ, ad interregnum rediit. Ex interregno, ut id actum videri posset, ambo patricii consules creati sunt, M. Valerius Corvus tertiùm, A. Cornelius Cossus.

U.c.412. a.C.340. M. Valerio III, A. Cornelio Coss.

XXIX. Majora jam hinc bella, & viribus hostium, & longinquitate vel regionum, vel temporum spatio, quibus bellatum est, dicentur: namque eo anno adversùs Samnites, gentem opibus armisque validam, mota arma. Samnitium bellum, ancipiti Marte gestum, Pyrrhus hostis, Pyrrhum Pœni secuti. Quanta rerum moles? quoties in extrema periculorum ventum, ut in hanc magnitudinem, quæ vix

sustinetur, erigi imperium posset? Belli autem causa cum Samnitibus, Romanis, quum societate amicitiâque juncti essent, extrinsecus venit, non orta inter ipsos est. Samnites Sidicinis injusta arma, quia viribus plus poterant, quum intulissent, coacti inopes ad opulentiorum auxilium confugere, Campanis sese conjungunt. Campani magis nomen ad præsidium sociorum, quàm vires, quum attulissent, fluentes luxu ab duratis usu armorum in Sidicino pulsi agro, in se deinde molem omnem belli verterunt: namque Samnites, omissis Sidicinis, ipsam arcem finitimorum Campanos adorti, unde æquè facilis victoria, prædæ atque gloriæ plus esset, Tifata, imminentes Capuæ colles, quum præsidio firmo occupassent, descendunt inde quadrato agmine in planitiem, quæ Capuam Tifataque interjacet. Ibi rursus acie dimicatum; adversoque prœlio Campani intra mœnia compulsi, quum, robore juventutis suæ acciso, nulla propinqua spes esset, coacti sunt ab Romanis petere auxilium.

U.c.412. a.C.340. *Samnitici belli origo.*

XXX. Legati, introducti in senatum, maximè in hanc sententiam locuti sunt: *Populus nos Campanus legatos ad vos, Patres Conscripti, misit, amicitiam in perpetuum, auxilium præsens a vobis petitum: quam si secundis rebus nostris petissemus, sicut cœpta celeriùs, ita infirmiore vinculo contracta esset; tunc enim, ut qui ex æquo nos venisse-*

Campani a senatu Romano auxilium petunt.

U.c.412. a.C.340.

in amicitiam meminissemus, amici forsitan pariter ac nunc, subjecti atque obnoxii vobis minùs essemus. Nunc misericordiâ vestrâ conciliati, auxilioque in dubiis rebus defensi, beneficium quoque acceptum colamus oportet, ne ingrati, atque omni ope divinâ humanâque indigni videamur. Neque, Hercule, quòd Samnites priores amici sociique vobis facti sunt, ad id valere arbitror, ne nos in amicitiam accipiamur, sed ut vetustate & gradu honoris nos præstent: neque enim fœdere Samnitium, ne qua nova jungeretis fœdera, cautum est. Fuit quidem apud vos semper satis justa causa amicitiæ, velle eum vobis amicum esse, qui vos appeteret. Campani, etsi fortuna præsens magnificè loqui prohibet, non urbis amplitudine, non agri ubertate, ulli populo præterquam vobis cedentes, haud parva (ut arbitror) accessio bonis rebus vestris in amicitiam venimus vestram. Æquis Volscisque, æternis hostibus hujus urbis, quandocumque se moverint, ab tergo erimus; &, quod vos pro salute nostra priores feceritis, id nos pro imperio vestro & gloria semper faciemus. Subactis iis gentibus, quæ inter nos vosque sunt, quod propediem futurum spondet & virtus & fortuna vestra, continens imperium usque ad nos habebitis. Acerbum ac miserum est, quod fateri nos fortuna nostra cogit. Eò ventum est, Patres Conscripti, ut aut amicorum, aut inimicorum Campani simus: si defenditis, vestri; si deseritis,

Samnitium erimus. Capuam ergo & Campaniam omnem vestris an Samnitium viribus accedere malitis, deliberate. Omnibus quidem, Romani, vestram misericordiam, vestrumque auxilium æquum est patere; iis tamen maximè, qui, eam implorantibus aliis auxilium dum supra vires suas præstant, omnes ipsi in hanc necessitatem venerunt. Quamquam pugnavimus verbo pro Sidicinis, re pro nobis, quum videremus finitimum populum nefario latrocinio Samnitium peti, &, ubi conflagrassent Sidicini, ad nos trajecturum illud incendium esse. Nec enim nunc, quia dolent injuriam acceptam Samnites, sed quia gaudent oblatam sibi esse causam, oppugnatum nos veniunt. An, si ultio iræ hæc, & non occasio cupiditatis explendæ esset, parum fuit, quòd semel in Sidicino agro, iterum in Campania ipsa legiones nostras cecidere? Quæ est ista tam infesta ira, quam per duas acies fusus sanguis explere non potuerit? Adde huc populationem agrorum, prædas hominum atque pecudum actas, incendia villarum ac ruinas, omnia ferro ignique vastata. Hiscine ira expleri non potuit? Sed cupiditas explenda est: ea ad oppugnandam Capuam rapit: aut delere urbem pulcherrimam, aut ipsi possidere volunt. Sed vos potiùs, Romani beneficio vestro occupate eam, quàm illos habere per maleficium sinatis. Non loquor apud recusantem justa bella populum: sed tamen, si ostenderitis U.c.412. a. C.340.

U.C.412. a.C.340. *auxilia vestra, ne bello quidem arbitror vobis opus fore. Usque ad nos contemptus Samnitium pervenit, supra non escendit. Itaque umbrâ vestri auxilii, Romani, tegi possumus, quidquid deinde habuerimus, quidquid ipsi fuerimus, vestrum id omne existimaturi. Vobis arabitur ager Campanus, vobis Capua urbs frequentabitur: conditorum, parentum, deorum immortalium numero nobis eritis. Nulla colonia vestra erit, quæ nos obsequio erga vos fideque superet. Annuite Patres Conscripti, nutum numenque vestrum invictum Campanis, & jubete sperare incolumem Capuam futuram. Quâ frequentiâ omnium generum multitudinis prosequente creditis nos illinc profectos? quàm omnia votorum lacrymarumque plena reliquisse? in qua nunc exspectatione senatum populumque Campanum, conjuges liberosque nostros esse? Stare omnem multitudinem ad portas, viam hinc ferentem prospectantes, certum habeo, quid illis nos, Patres Conscripti, sollicitis ac pendentibus animi renuntiare jubeatis. Alterum responsum salutem, victoriam, lucem, ac libertatem; alterum ominari horreo, quæ ferat. Proinde ut aut de vestris futuris sociis atque amicis, aut nusquam ullis futuris nobis, consulite.*

XXXI. Summotis deinde legatis, quum consultus senatus esset, etsi magnæ parti urbs maxima opulentissimaque Italiæ, uberrimus ager marique propinquus ad varie-

tates annonæ horreum populi Romani fore videbatur; tamen tantâ utilitate fides antiquior fuit, responditque ita ex auctoritate senatûs consul: *Auxilio vos, Campani, dignos censet senatus; sed ita vobiscum amicitiam institui par est, ne qua vetustior amicitia ac societas violetur. Samnites nobiscum fœdere juncti sunt: itaque arma, deos priùs, quàm homines violatura, adversùs Samnites vobis negamus. Legatos, sicut fas jusque est, ad socios atque amicos precatum mittemus, ne qua vobis vis fiat.* Ad ea princeps legationis (sic enim domo mandatum attulerant) *Quandoquidem*, inquit, *nostra tueri adversùs vim atque injuriam justâ vi non vultis, vestra certè defendetis. Itaque populum Campanum, urbemque Capuam, agros, delubra deûm, divina humanaque omnia in vestram, Patres Conscripti, populique Romani ditionem dedimus; quidquid deinde patiemur, deditītii vestri passuri.* Sub hæc dicta, omnes manus ad consules tendentes, pleni lacrymarum in vestibulo curiæ procubuerunt. Commoti Patres vice fortunarum humanarum, si ille præpotens opibus populus, luxuriâ superbiâque clarus, a quo paulò antè auxilium finitimi petissent, adeo infractos gereret animos, ut se ipse suaque omnia potestatis alienæ faceret: tum jam fides agi visa, deditos non prodi; nec facturum æqua Samnitium populum censebant, si agrum urbemque, per deditio-

U.c.412. A.C. 340. *Negatur auxilium Campanis.*

Accipitur illorum deditio.

nem, factam populi Romani, oppugnarent. Legatos itaque extemplo mitti ad Samnites placuit : data mandata, *Ut preces Campanorum, responsum senatûs amicitiæ Samnitium memor, deditionem postremò factam, Samnitibus exponerent. Peterent pro societate amicitiaque, ut dedititiis suis parcerent; neque in eum agrum, qui populi Romani factus esset, hostilia arma inferrent. Si leniter agendo parum proficerent, denuntiarent Samnitibus populi Romani senatûsque verbis, ut Capuâ urbe Campanoque agro abstinerent.* Hæc legatis agentibus in concilio Samnitium adeo est ferociter responsum, ut non solùm gesturos se esse dicerent id bellum, sed magistratus eorum e curia egressi, stantibus legatis, præfectos cohortium vocarent, iisque clarâ voce imperarent, ut prædatum in agrum Campanum extemplo proficiscerentur.

U.c.412. a.C.340 *Legatio Rom. ad Samnites.*

XXXII. Hac legatione Romam relatâ, positis omnium aliarum rerum curis, Patres, fecialibus ad res repetendas missis, belloque, quia non redderentur, solenni more indicto, decreverunt, ut primo quoque tempore de ea re ad populum ferretur; jussuque populi consules ambo cum duobus ab urbe exercitibus profecti, Valerius in Campaniam, Cornelius in Samnium, ille ad montem Gaurum, hic ad Saticulam, castra ponunt. Priori Valerio Samnitium legiones (eò namque omnem belli

Bellum cum Samnitibus.

molem inclinaturam censebant) occurrunt: simul in Campanos stimulabat ira, tam promptos nunc ad ferenda, nunc ad arcessenda adversùs se auxilia. Ut verò castra Romana viderunt, ferociter pro se quisque signum duces poscere; affirmare, eâdem fortunâ Romanum Campano laturum opem, quâ Campanus Sidicino tulerit. Valerius, levibus certaminibus, tentandi hostis causâ, haud ita multos moratus dies, signum pugnæ proposuit, paucis suos adhortatus: *Ne novum bellum eos, novusque hostis terreret: quidquid ab urbe longiùs proferrent arma, magis magisque in imbelles gentes eos prodire. Ne Sidicinorum Campanorumque cladibus Samnitium æstimarent virtutem: qualescumque inter se certaverint, necesse fuisse alteram partem vinci. Campanos quidem haud dubiè magis nimio luxu fluentibus rebus, mollitiâque suâ, quàm vi hostium, victos esse. Quid autem esse duo prospera in tot seculis bella Samnitium adversùs tot decora populi Romani? qui triumphos pene plures, quàm annos ab urbe condita, numeret: qui omnia circa se, Sabinos, Etruriam, Latinos, Hernicos, Æquos, Volscos, Auruncos, domita armis habeat: qui Gallos tot prœliis cæsos, postremò in mare ac naves fugâ compulerit. Quum gloriâ belli ac virtute suâ quemque fretos ire in aciem debere, tum etiam intueri, cujus ductu auspicioque ineunda pugna sit: utrum qui audiendus duntaxat*

U.c.412. a. C.340.

Consul Romanus suos ad prælium hortatur.

U.c.412. a.C. 340.

magnificus adhortator sit, verbis tantùm ferox, operum militarium expers; an qui & ipse tela tractare, procedere ante signa, versari media in mole pugnæ sciat. Facta mea, non dicta vos, milites, inquit, *sequi volo; nec disciplinam modò, sed exemplum etiam a me petere. Non factionibus modò, nec per coitiones usitatas nobilibus, sed hac dextrâ mihi tres consulatus summamque laudem peperi. Fuit, quum hoc dici poterat: Patricius enim eras, & a liberatoribus patriæ ortus; & eodem anno familia ista consulatum, quo urbs hæc consulem habuit. Nunc jam nobis Patribus, vobisque plebeiis, promiscuus consulatus patet; nec generis, ut antè, sed virtutis est præmium. Proinde summum quodque spectate, milites, decus. Non, si mihi novum hoc Corvi cognomen diis auctoribus homines dedistis, Publicolarum vetustum familiæ nostræ cognomen memoriâ excessit. Semper ego plebem Romanam militiæ domique, privatus, in magistratibus parvis magnisque, æquè tribunus ac consul, eodem tenore per omnes deinceps consulatus, colo atque colui. Nunc quod instat, diis bene juvantibus, novum atque integrum de Samnitibus triumphum mecum petite.*

Valerius Corvus familiaris militi dux.

XXXIII. Non aliàs militi familiarior dux fuit, omnia inter infimos militum haud gravatè munia obeundo. In ludo præterea militari, quum velocitatis viriumque inter se æquales certamina ineunt, comiter facilis

vincere ac vinci vultu eodem; nec quemquam aspernari parem, qui se offerret; factis benignus pro re, dictis haud minùs libertatis alienæ quàm suæ dignitatis memor: &, quò nihil popularius est, quibus artibus petierat magistratus, iisdem gerebat. Itaque universus exercitus, incredibili alacritate adhortationem prosecutus ducis, castris egreditur. Prœlium, ut quod maximè umquam, pari spe, utrimque æquis viribus, cum fiducia sui, sine contemptu hostium, commissum est. Samnitibus ferociam augebant novæ res gestæ, & paucos ante dies geminata victoria; Romanis contrà quadringentorum annorum decora, & conditæ urbi æqualis victoria. Utrisque tamen novus hostis curam addebat. Pugna indicio fuit, quos gesserint animos; namque ita conflixerunt, ut aliquamdiu in neutram partem inclinarent acies. Tum consul, trepidationem injiciendam ratus, quando vi pelli non poterant, equitibus immissis turbare prima signa hostium conatur: quos ubi nequidquam tumultuantes in spatio exiguo volvere turmas vidit, nec posse aperire in hostes viam; revectus ad antesignanos legionum, quum desiluisset ex equo, *Nostrum*, inquit, *peditum illud, milites, est opus: agitedum, ut me videritis, quacumque incessero in aciem hostium, ferro viam facientem, sic pro se quisque obvios sternite. Illa omnia, quà nunc erecta micant*

U. c. 411. a. C. 340.

Prœlium cum Samnitibus atrox.

U.c. 412. a.C. 340.

hastæ, patefacta strage vastâ cernetis. Hæc dicta dederat, quum equites consulis jussu discurrunt in cornua, legionibus in mediam aciem aperiunt viam. Primus omnium consul invadit hostem; &, cum quo fortè contulit gradum, obtruncat. Hoc spectaculo accensi dextrâ lævâque, ante se quisque memorandum prœlium cient. Stant obnixi Samnites, quamquam plura accipiunt quàm inferunt vulnera. Aliquamdiu jam pugnatum erat: atrox cædes circa signa Samnitium, fuga ab nulladum parte erat; adeo morte solâ vinci destinaverant animis. Itaque Romani, quum & fluere jam lassitudine vires sentirent, & diei haud multum superesset, accensi irâ concitant se in hostem. Tum primùm referri pedem atque inclinari rem in fugam apparuit; tum capi, occidi Samnis: nec superfuissent multi, ni nox victoriam magis, quàm prœlium, diremisset. Et Romani fatebantur, numquam cum pertinaciore hoste conflictum; & Samnites, quum quæreretur quænam prima causa tam obstinatos movisset in fugam, *Oculos sibi Romanorum ardere visos* aiebant, *vesanosque vultus & furentia ora: inde plus, quàm ex alia ulla re, terroris ortum.* Quem terrorem non pugnæ solùm eventu, sed nocturnâ profectione confessi sunt. Postero die, vacuis hostium castris Romanus potitur; quò se omnis Campanorum multitudo gratulabunda effudit.

Vincuntur Samnites in Campania.

XXXIV. Ceterum hoc gaudium magnâ prope clade in Samnio fœdatum est: nam ab Saticula profectus Cornelius consul exercitum incautè in saltum, cavâ valle pervium, circàque insessum ab hoste induxit; nec priùs, quàm recipi tutò signa non poterant, imminentem capiti hostem vidit. Dum id moræ Samnitibus est, quoad totum in vallem infimam demitteret agmen, P. Decius tribunus militum, conspicit unum editum in saltu collem imminentem hostium castris, aditu arduum impedito agmini, expeditis haud difficilem. Itaque consuli territo animi, *Videsne tu*, inquit, *A. Corneli, cacumen illud supra hostem? Arx illa est spei salutisque nostræ, si eam, quam cæci reliquere Samnites, impigre capimus. Ne tu mihi plus quàm unius legionis principes hastatosque dederis; cum quibus ubi evasero in summum, perge hinc omni liber metu, teque & exercitum serva: neque enim moveri hostis, subjectus nobis ad omnes ictus, sine sua pernicie poterit. Nos deinde aut fortuna populi Romani, aut nostra virtus expediet.* Collaudatus ab consule, accepto præsidio, vadit occultus per saltum; nec priùs ab hoste est visus, quàm loco quem petebat appropinquavit. Inde admiratione paventibus cunctis, quum omnium in se vertisset oculos, & spatium consuli dedit ad subducendum agmen in æquiorem locum, & ipse in summo constitit vertice. Samnites dum

U.C. 412. 140. Cornelii consulis in Samnio periculum.

huc illuc signa vertunt, utriusque rei amissa
U.c.412. a.C.340. occasione, neque insequi consulem, nisi per eamdem vallem, in qua paulò antè subjectum eum telis suis habuerant, possunt; nec erigere agmen in captum super se ab Decio tumulum. Sed quum ira in hos magis, qui fortunam gerendæ rei eripuerant, tum propinquitas loci, atque ipsa paucitas incitat: & nunc circumdare undique collem armatis volunt, ut a consule Decium intercludant; nunc viam patefacere, ut degressos in vallem adoriantur: incertos quid agerent, nox oppressit. Decium primùm spes tenuit, cum subeuntibus in adversum collem ex superiore loco se pugnaturum; deinde admiratio incessit, quòd nec pugnam inirent, nec, si ab eo consilio iniquitate loci deterrerentur, opere se valloque circumdarent. Tum centurionibus ad se vocatis, *Quænam illa inscitia belli ac pigritia est? aut quonam modo isti ex Sidicinis Campanisque victoriam pepererunt? Huc atque illuc signa moveri, ac modò in unum conferri, modò educi videtis: opus quidem incipit nemo, quum jam circumdati vallo potuerimus esse. Tum verò nos similes istorum simus, si diutius hîc moremur, quàm commodum sit. Agitedum, ite mecum, ut, dum lucis aliquid superest, quibus locis præsidia ponant, quà pateat hinc exitus, exploremus.* Hæc omnia sagulo gregali amictus, centurionibus item manipularium mi-

litum habitu ductis, ne ducem circumire hostes notarent, perlustravit. U.c.412. a.C.340.

XXXV. Vigiliis deinde dispositis, ceteris omnibus tesseram dari jubet, ubi secundæ vigiliæ buccinâ datum signum esset, armati cum silentio ad se convenirent. Quò ubi, sicut edictum erat, taciti convenerunt, *Oratio Decii ad milites.* *Hoc silentium, milites*, inquit, *omisso militari assensu, in me audiendo servandum est: ubi sententiam meam vobis peregero, tum, quibus eadem placebunt, in dextram partem taciti transibitis: quæ pars major erit, eo stabitur consilio. Nunc quæ mente agitem, audite. Non fugâ delatos, nec inertiâ relictos hîc vos circumvenit hostis: virtute cepistis locum, virtute hinc oportet evadatis. Veniendo huc, exercitum egregium populi Romani servastis; erumpendo hinc, vosmet ipsos servate: digni estis, qui pauci pluribus opem tuleritis, ipsi nullius auxilio egueritis. Cum eo hoste res est, qui hesterno die delendi omnis exercitûs fortunâ per socordiam usus non sit; hunc tam opportunum collem imminentem capiti suo non antè viderit, quàm captum a nobis; nos tam paucos tot ipsi millibus hominum nec adscensu arcuerint, nec tenentes locum, quum diei tantum superesset, vallo circumdederint. Quem videntem ac vigilantem sic eluseritis, sopitum oportet fallatis; immo necesse est. In eo enim loco res sunt nostræ, ut vobis ego magis necessitatis vestræ index, quàm consilii auctor sim: neque enim*

maneatis, an abeatis hinc, deliberari potes
U.c.412. a.C.340. *quum, præter arma & animos armorum m*
mores, nihil vobis fortuna reliqui fecerit, f
meque & siti moriendum sit, si plus, quà
viros ac Romanos decet, ferrum timeamu
Ergo una est salus erumpere hinc atque abire
id aut interdiu aut nocte faciamus oportet
Ecce autem aliud minùs dubium: quippe s
lux exspectetur, quæ spes est, non vallo per
petuo fossâque nos septurum hostem? qui nun
corporibus suis subjectis undique cinxerit, u
videtis, collem. Atqui si nox opportuna es
eruptioni, sicut est, hæc profectò noctis aptis-
sima hora est. Signo secundæ vigiliæ conve-
nistis; quod tempus mortales somno altissimo
premit: per corpora sopita vadetis, vel silen-
tio incautos fallentes, vel sentientibus cla-
more subito pavorem injecturi. Me modò se-
quimini, quem secuti estis: ego eamdem, quæ
duxit huc, sequar fortunam. Quibus hæc sa-
lutaria videntur, agitedum, in dextram par-
tem pedibus transite.

XXXVI. Omnes transierunt, vadentemque per intermissa custodiis loca Decium secuti sunt. Jam evaserant media castra, quum superscandens vigilum strata somno corpora miles, offenso scuto præbuit sonitum, quo excitatus vigil quum proximum movisset, erectique alios concitarent, ignari cives an hostes essent, præsidium erumperet, an consul castra cepisset; Decius, quum non fallerent, clamorem tollere jussis

militibus, torpidos somno insuper pavore exanimat; quo præpediti, nec arma impigre capere, nec obsistere, nec insequi poterant. Inter trepidationem tumultumque Samnitium, præsidium Romanum, obviis custodibus cæsis, ad castra consulis pervadit. Aliquantum supererat noctis, jamque in tuto videbantur esse; quum Decius, *Massi virtute*, inquit, *milites Romani, este! vestrum iter ac reditum omnia secula laudibus ferent. Sed ad conspiciendam tantam virtutem luce ac die opus est; nec vos digni estis, quos cum tanta gloria in castra reduces silentium ac nox tegat: hîc lucem quieti opperiamur.* Dictis obtemperatum: atque ubi primùm illuxit, præmisso nuntio ad consulem in castra, ingenti gaudio concitantur; & tesserâ datâ, incolumes reverti, qui sua corpora pro salute omnium haud dubio periculo objecissent, pro se quisque obviàm effusi laudant, gratulantur, singulos universosque servatores suos vocant: diis laudes gratesque agunt, Decium in cœlum ferunt. Hic Decii castrensis triumphus fuit, incedentis per media castra cum armato præsidio, conjectis in eum omnium oculis, & omni honore tribunum consuli æquantibus. Ubi ad prætorium ventum est, consul classico ad concionem convocat; orsusque meritas Decii laudes, interfante ipso Decio, distulit concionem; qui auctor omnia posthabendi, dum occasio in mani-

J. C. 412.
a. C. 340.

Decius ad exercitum incolumis redit.

bus esset, perpulit consulem, ut hostes U.c.412. a.C. 340. & nocturno pavore attonitos, & circa collem castellatim dissipatos, aggrederetur: *Vincuntur Samnites.* *Credere etiam aliquos ad se sequendum emissos, per saltum vagari.* Jussæ legiones arma capere, egressæque castris, quum per exploratores notior jam saltus esset, viâ patentiore ad hostem ducuntur: quem incautum improvisò adortæ (quum palati passim Samnitium milites, plerique inermes, nec coire in unum, nec arma capere, nec recipere intra vallum se possent) paventem primùm in castra compell*unt*, deinde castra ipsa, turbatis stationibus, capiunt. Perfertur circa collem clamor, fugat*que ex* suis quemque præsidiis. Itaque magna pars absenti hosti cessit: quos intra vallum egerat pavor (fuere autem ad triginta *millia*) omnes cæsi; castra direpta.

Decius donatus. XXXVII. Ita rebus gestis, consul, *advocatâ* concione, P. Decii non cœptas solùm antè, sed cumulatas novâ virtute laudes peragit; &, præter militaria alia dona, aureâ coronâ eum, & centum bubus, eximioque uno albo opimo auratis *cornibus* donat. Milites, qui in præsidio simul fuerant, duplici frumento in perpetuum, in præsentia singulis bubus, binisque tunicis donati. Secundùm consulis donationem, legiones gramineam coronam *obsidionalem*, clamore donum approbantes, Decio imponunt: altera corona ejusdem

honoris index a præsidio suo imposita est. His decoratus insignibus, bovem eximium Marti immolavit, centum boves militibus dono dedit, qui secum in expeditione fuerant: iisdem militibus legiones libras farris & sextarios vini contulerunt; omniaque ea ingenti alacritate per clamorem militarem, indicem omnium assensûs, gerebantur. Tertia pugna ad Suessulam commissa est, quâ, fugatus a M. Valerio Samnitium exercitus, omni robore juventutis domo accito, certamine ultimo fortunam experiri statuit. Ab Suessula nuntii trepidi Capuam, inde equites citati ad Valerium consulem, opem oratum veniunt. Confestim signa mota; relictisque impedimentis castrorum valido præsidio, raptim agitur agmen; nec procul ab hoste locum perexiguum (ut quibus, præter equos, ceterorum jumentorum calonumque turba abesset) castris cepit. Samnitium exercitus, velut haud ulla mora pugnæ futura esset, aciem instruit: deinde, postquam nemo obvius ibat, infestis signis ad castra hostium succedit: ibi ut militem in vallo vidit, missique ab omni parte exploratum, quàm in exiguum orbem contracta castra essent, paucitatem inde hostium colligentes, retulerunt; fremere omnis acies, complendas esse fossas, scindendumque vallum, & in castra irrumpendum: transactumque eâ temeritate bellum foret, ni duces continuif-

U.c.412. a.C.340.

Tertia pugna cum Samnitibus.

U.c.412. a.C.340.

sent impetum militum. Ceterum, quia multitudo sua commeatibus gravis, & priùs sedendo ad Suessulam, & tum certaminis morâ, haud procul ab rerum omnium inopia esset; placuit, dum inclusus paveret hostis, frumentatum per agros militem duci: *Interim & Romano, qui expeditus, quantum humeris inter arma geri posset frumenti secum attulisset, defutura omnia.* Consul palatos per agros quum vidisset hostes, stationes infrequentes relictas, paucis milites adhortatus, ad castra oppugnanda ducit: quæ quum primo clamore atque impetu cepisset, pluribus hostium in tentoriis suis, quàm in portis valloque, cæsis, signa captiva in unum locum conferri jussit; relictisque duabus legionibus, custodiæ & præsidii causâ, gravi edicto monitis, *ut*, donec ipse revertisset, prædâ abstinerent, profectus agmine instructo, quum præmissus eques velut indagine dissipatos Samnites ageret, cædem ingentem fecit: nam neque quo signo coirent inter se, neque utrum castra peterent, an longiorem intenderent fugam, territis constare poterat. Tantumque fugæ ac formidinis fuit, ut ad quadraginta millia scutorum, nequaquam tot cæsis, & signa militaria, cum iis quæ in castris capta erant, ad centum septuaginta ad consulem deferrentur. Tum in castra hostium reditum; ibique omnis præda militi data.

XXXVIII. Hujus certaminis fortuna & Faliscos, quum in induciis essent, fœdus petere ab senatu coëgit; & Latinos, jam exercitibus comparatis, ab Romano in Pelignum vertit bellum. Neque ita rei gestæ fama Italiæ se finibus tenuit; sed Carthaginienses quoque legatos gratulatum Romam misere, cum coronæ aureæ dono, quæ in Capitolio in Jovis cella poneretur: fuit pondo viginti quinque. Consules ambo de Samnitibus triumpharunt, sequente Decio insigni cum laude donisque; quum incondito militari joco, haud minùs tribuni celebre nomen, quàm consulum esset. Campanorum deinde Suessanorumque auditæ legationes; precantibusque datum, ut præsidium eò in hiberna mitteretur, quo Samnitium excursiones arcerentur. Jam tum minimè salubris militari disciplinæ Capua instrumento omnium voluptatum delinitos militum animos avertit a memoria patriæ; inibanturque consilia in hibernis eodem scelere adimendæ Campanis Capuæ, per quod illi eam antiquis cultoribus ademissent: *Neque immeritò suum ipsorum exemplum in eos versurum. Cur autem potiùs Campani agrum Italiæ uberrimum, dignam agro urbem, qui nec se nec sua tutari possint, quàm victor exercitus haberet, qui suo sudore ac sanguine inde Samnites depulisset? An æquum esse, deditios suos illâ fertilitate atque amœnitate perfrui; se, militando fessos, in pesti-*

U. c. 412. a. C. 340.

Carthaginienses legat.

Consules triumphant.

Rom. militum de occupanda Capua consilia.

lenti atque arido circa urbem solo luctari, aut U.c.413. A.C.339. *in urbe insidentem tabem crescentis in dies fœnoris pati?* Hæc agitata occultis conjurationibus, necdum vulgata in omnes consilia, invenit novus consul C. Marcius Rutilus, cui Campania sorte provincia evenerat, Q. Servilio collegâ ad urbem relicto. (C. Marcio IV, Q. Servilio Coss.) Itaque quum omnia ea, sicut gesta erant, per tribunos comperta haberet, & ætate & usu doctus (quippe qui jam quartùm consul esset, dictatorque & censor fuisset) optimum ratus, differendo spem quandocumque vellent consilii exsequendi, militarem impetum frustrari, rumorem dissipat, in iisdem oppidis & anno pòst præsidia hibernatura: divisa enim erant per Campaniæ urbes, manaverantque a Capua consilia in exercitum omnem. Eo laxamento cogitationibus dato, quievit in præsentia seditio.

Arte eluduntur. XXXIX. Consul, educto in æstiva milite, dum quietos Samnites habebat, exercitum purgare missionibus turbulentorum hominum instituit, aliis emerita dicendo stipendia esse, alios graves jam ætate, aut viribus parum validos: quidam in commeatus mittebantur, singuli primò, deinde & cohortes quædam, quia procul ab domo ac rebus suis hibernassent: per speciem etiam militarium usuum, quum alii aliò mitterentur, magna pars ablegati; quam multitudinem consul alter Romæ, prætorque,

que, alias ex aliis fingendo moras, retinebat. Et primò quidem ignari ludificationis, minimè inviti domos revisebant: postquam neque reverti ad signa primos, nec ferme alium, quàm qui in Campania hibernassent, præcipuéque ex iis seditionis auctores mitti viderunt; primùm admiratio, deinde haud dubius timor incessit animos, consilia sua emanasse: *Jam quæstiones, jam indicia, jam occulta singulorum supplicia, impotensque & crudele consulum ac Patrum in se regnum passuros.* Hæc qui in castris erant, occultis sermonibus serunt, nervos conjurationis ejectos arte consulis cernentes. Cohors una, quum haud procul Anxure esset, ad Lautulas saltu angusto inter mare ac montes consedit, ad excipiendos, quos consul aliis atque aliis (ut antè dictum est) causis mittebat. Jam valida admodum numero manus erat, nec quidquam ad justi exercitûs formam, præter ducem, deerat: incompositi itaque prædantes in agrum Albanum perveniunt, & sub jugo Albæ Longæ castra vallo cingunt. Perfecto inde opere, reliquum diei de imperatore sumendo sententiis decertant, nulli ex præsentibus satis fidentes. *Quem autem ab Roma posse exciri? quem Patrum aut plebis esse, qui aut se tanto periculo sciens offerat, aut cui ex injuria insanientis exercitûs causa rectè committatur?* Postero die, quum eadem deliberatio teneret, ex prædatoribus vagis qui-

U.c.413. a.C.339.

Seditiosorum exercitus colligitur.

U.c. 413 a.C. 339. dam compertum attulerunt, T. Quintium in Tusculano agrum colere, urbis honorumque immemorem. Patriciæ hic vir gentis erat, cui quum militiæ, magna cum gloria actæ, finem pes alter ex vulnere claudus fecisset, ruri agere vitam procul ambitione ac foro constituit. Nomine audito, extemplo agnovere virum; &, quod bene verteret, acciri jusserunt. Sed parum spei erat, voluntate quidquam facturum: vim adhiberi ac metum placuit. Itaque silentio noctis, quum tectum villæ, qui ad id missi erant, intrassent, somno gravem Quintium oppressum, nihil medium, aut imperium atque honorem, aut ubi restitaret, mortem, ni sequeretur, denuntiantes, in castra pertraxerunt. Imperator extemplo adveniens appellatus; insigniaque honoris exterrito subitæ rei miraculo deferunt, & ad urbem ducere jubent. Suo magis inde impetu, quàm consilio ducis, convulsis signis, infesto agmine, ad lapidem octavum viæ, quæ nunc Appia est, perveniunt; issentque confestim ad urbem, ni venire contrà exercitum, dictatoremque adversùs se M. Valerium Corvum dictum audissent, & magistrum equitum L. Æmilium Mamercinum.

Eligunt ducem T. Quintium.

Valerius Corvus dictator.

XL. Ubi primùm in conspectum ventum est, & arma signaque agnovere; extemplo omnibus memoria patriæ iras permulsit. Nondum erant tam fortes ad sanguinem civilem, nec, præter externa, no-

verant bella, ultimaque rabies secessio ab suis habebatur: itaque jam duces, jam milites utrimque, congressus quærere ad colloquia. Quintius, quem armorum etiam pro patria satietas teneret, nedum adversùs patriam; Corvus omnes caritate cives, præcipuè milites, & ante alios suum exercitum complexus, ad colloquium processit. Cognito ei extemplo haud minor ab adversariis verecundia, quàm ab suis silentium datum: *Deos*, inquit, *immortales, milites, vestros publicos, meosque, ab urbe proficiscens ita adoravi, veniamque supplex poposci, ut mihi de vobis concordiæ partæ gloriam, non victoriam darent. Satis fuit eritque, unde belli decus pariatur: hinc pax petenda est. Quod deos immortales inter nuncupanda vota expoposci, ejus me compotem voti vos facere potestis, si meminisse vultis, non vos in Samnio, nec in Volscis, sed in Romano solo castra habere; si illos colles, quos cernitis, patriæ vestræ esse; si hunc exercitum civium vestrorum; si me consulem vestrum, cujus ductu auspicioque priore anno bis legiones Samnitium fudistis, bis castra vi cepistis. Ego sum M. Valerius Corvus, milites, cujus vos nobilitatem beneficiis erga vos, non injuriis, sensistis; nullius superbæ in vos legis, nullius crudelis senatusconsulti auctor; in omnibus meis imperiis in me severior, quàm in vos. Aç si cui genus, si cui sua virtus, si cui etiam majestas, si cui*

U.C 413. a.C. 339.

Dictatoris ad seditiosos oratio.

U.c. 413. a.C. 339.

honores ſubdere ſpiritus potuerunt ; iis eram natus, id ſpecimen mei dederam, eâ ætate conſulatum adeptus eram, ut potuerim, tres & viginti annos natus, conſul Patribus quoque ferox eſſe, non ſolùm plebi. Quod meum factum dictumve conſulis gravius, quàm tribuni, audiſtis ? Eodem tenore duo inſequentes conſulatus geſſi, eodem hæc imperioſa dictatura geretur : ut neque in hos meos & patriæ meæ milites mitior, quàm in vos, horreo dicere, hoſtes. Ergo vos priùs in me ſtrinxeritis ferrum, quàm in vos ego : iſtinc ſigna canent, iſtinc clamor priùs incipiet atque impetus, ſi dimicandum eſt. Inducite in animum, quod non induxerunt patres avique veſtri ; non illi, qui in Sacrum montem ſeceſſerunt, non hi, qui poſtea Aventinum inſederunt. Exſpectate dum vobis ſingulis, ut olim Coriolano, matres conjugeſque crinibus paſſis obviæ ab urbe veniant. Tum Volſcorum legiones, quia Romanum habebant ducem, quieverunt ; vos, Romanus exercitus, ne deſtiteritis impio bello ? T. Quinti, quocumque iſtic loco, ſeu volens, ſeu invitus, conſtitiſti, ſi dimicandum erit, tum tu in noviſſimos te recipito : fugeris etiam honeſtiùs, tergumque civi dederis, quàm pugnaveris contrà patriam. Nunc ad pacificandum bene atque honeſtè inter primos ſtabis, & colloquii hujus ſalutaris interpres fueris. Poſtulate æqua, & ferte : quamquam vel iniquis ſtandum eſt potiùs, quàm impias inter nos conſeramus manus.

XLI. T. Quintius plenus lacrymarum, ad suos versus, *Me quoque*, inquit, *milites, si quis usus mei est, meliorem pacis quàm belli habetis ducem. Non enim illa modò Volscus, aut Samnis, sed Romanus verba fecit, vester consul, vester imperator, milites; cujus auspicia pro vobis experti, nolite adversùs vos velle experiri. Qui pugnarent vobiscum infestiùs, & alios duces senatus habuit; qui maximè vobis suis militibus parceret, cui plurimùm vos imperatori vestro crederetis, eum elegit. Pacem, etiam qui vincere possunt, volunt: quid nos velle oportet? Quin, omissis irâ & spe, fallacibus auctoribus, nos ipsos nostraque omnia cognitæ permittimus fidei.* Approbantibus clamore cunctis, T. Quintius ante signa progressus, in potestate dictatoris milites fore dixit; oravit ut causam miserorum civium susciperet; susceptamque eâdem fide, quâ rempublicam administrare solitus esset, tueretur. *Sibi se privatim nihil cavere: nolle alibi, quàm in innocentia, spem habere. Militibus cavendum, quod apud Patres semel plebi, iterum legionibus cautum sit, ne fraudi secessio esset.* Quintio collaudato, ceteris bonum animum habere jussis, dictator equo citato ad urbem revectus, auctoribus Patribus tulit ad populum in luco Pœtelino, ne cui militum fraudi secessio esset: oravit etiam bonâ veniâ Quirites, ne quis eam rem joco serióve cuiquam exprobraret. Lex

U.c. 413. a.C. 339. T. Quintius suos ad pacem hortatur.

Seditio composita.

U.c.413. a.C.339. quoque sacrata militaris lata est, ne cujus militis scripti nomen, nisi ipso volente, deleretur; additumque legi, ne quis, ubi tribunus militum fuisset, postea ordinum ductor esset. Id propter P. Salonium postulatum est ab conjuratis, qui alternis propè annis & tribunus militum, & primus centurio erat, quem nunc primi pili appellant. Huic infensi milites erant, quòd semper adversatus novis consiliis fuisset, & ne particeps eorum esset, qui ab Lautulis fugissent. Itaque quum hoc unum propter Salonium ab senatu non impetraretur; tum Salonius, obtestatus Patres Conscriptos, ne suum honorem pluris, quàm concordiam civitatis æstimarent, perpulit ut id quoque ferretur. Æquè impotens postulatum fuit, ut de stipendio equitum (merebant autem triplex eâ tempestate) æra demerentur, quòd adversati conjurationi fuissent.

XLII. Præter hæc invenio apud quosdam, L. Genucium, tribunum plebis, tulisse ad populum, ne fœnerare liceret: item aliis plebiscitis cautum, ne quis eumdem magistratum intra decem annos caperet; neu duos magistratus uno anno gereret; utique liceret consules ambos plebeios creari. Quæ si omnia concessa sunt plebi, apparet haud parvas vires defectionem habuisse. Aliis annalibus proditum est, neque dictatorem Valerium dictum, sed per

consules omnem rem actam; neque antequam Romam veniretur, sed Romæ, eam multitudinem conjuratorum ad arma consternatam esse; nec in T. Quintii villam, sed in ædes C. Manlii nocte impetum factum, eumque a conjuratis comprehensum, ut dux fieret; inde ad quartum lapidem profectos loco munito consedisse: nec ab ducibus mentionem concordiæ ortam, sed repentè, quum in aciem armati exercitus processissent, salutationem factam; & permixtos dextras jungere, ac complecti inter se lacrymantes milites cœpisse; coactosque consules, quum viderent aversos a dimicatione militum animos, retulisse ad Patres de concordia reconcilianda: adeo nihil, præterquam seditionem fuisse, eamque compositam, inter antiquos rerum auctores constat. Et hujus fama seditionis, & susceptum cum Samnitibus grave bellum, aliquot populos ab Romana societate avertit; &, præter Latinorum infidum jam diu fœdus, Privernates etiam Norbam atque Setiam, finitimas colonias Romanas, incursione subitâ depopulati sunt.

U.c.413.
a.C. 339.

EPITOME

LIBRI OCTAVI LIVIANI.

LATINI cum Campanis defecerunt, &, missis legatis ad senatum, conditionem tulerunt, ut, si pacem habere vellent, alterum ex Latinis consulem facerent. Quâ legatione perlatâ, prætor eorum Annius de Capitolio ita prolapsus est, ut exanimaretur. T. Manlius consul filium, quòd contra edictum adversùs Latinos, quamvis prospere, pugnasset, securi percussit. Laborantibus in acie Romanis, P. Decius, tunc consul cum Manlio, devovit se pro exercitu; &, concitato equo quum in medios hostes se intulisset, interfectus, morte suâ Romanis victoriam restituit. Latini in deditionem venerunt. T. Manlio in urbem reverso nemo ex juventute obviàm processit. Minucia virgo vestalis incesti damnata est. Ausonibus victis, in oppidum ex iis captum Cales colonia deducta est. Item Fregellæ colonia deductæ sunt. Veneficium complurium matronarum deprehensum est; quarum plurimæ statim epotis medicaminibus perierunt. Lex de veneficio tunc primùm constituta est. Privernatibus, quum rebellassent, victis civitas data est. Palæpolitani, bello & obsidione victi, in deditionem venerunt. Q. Publilio, qui eos obsederat, primo & imperium prolatum, & proconsule decretus triumphus. Plebs

nexu liberata est propter L. Papirii creditoris libidinem, qui C. Publilio debitori suo stuprum inferre voluerat. Quum L. Papirius dictator reversus in urbem ab exercitu esset propter auspicia repetenda, Q. Fabius magister equitum, occasione rei bene gerendæ invitatus, contra edictum ejus prospere adversùs Samnites pugnavit. Ob eam causam quum dictator de magistro equitum supplicium sumpturus videretur, Fabius Romam profugit; &, quum causâ parum proficeret, populi precibus donatus est. Res præterea contra Samnites prospere gestas continet.

LIBER VIII.

I. JAM consules erant C. Plautius secundùm, L. Æmilius Mamercinus, quum Setini Norbanique Romam, nuntii defectionis Privernatium, cum querimoniis acceptæ cladis venerunt. Volscorum item exercitum, duce Antiati populo, consedisse ad Satricum, allatum est. Utrumque bellum Plautio forte evenit. Priùs ad Privernum profectus, extemplo acie conflixit: haud magno certamine devicti hostes: oppidum captum, redditumque Privernatibus, præsidio valido imposito: agri partes duæ ademptæ. Inde victor exercitus Satricum contra Antiates ductus. Ibi magnâ utrim-

U.c.414. a.C.338. C. Plautio II, L. Æmilio Coss.

Bella cum Privernatibus & Volscis.

U.c.414. a.C.338.

que cæde atrox prœlium fuit; &, quum tempeſtas eos, neutrò inclinatâ ſpe, dimicantes diremiſſet, Romani, nihil eo certamine tam ambiguo feſſi, in poſterum diem prœlium parant. Volſcis recenſentibus quos viros in acie amiſiſſent, haudquaquam idem animus ad iterandum periculum fuit: nocte pro victis Antium agmine trepido, ſauciis ac parte impedimentorum relictâ, abierunt. Armorum magna vis tum inter cæſa corpora hoſtium, tum in caſtris inventa eſt.

Lua mater.

Ea Luæ matri dare ſe conſul dixit; fineſque hoſtium uſque ad oram maritimam eſt depopulatus. Alteri conſuli Æmilio ingreſſo Sabellum agrum, non caſtra Samnitium, non legiones uſquam oppoſitæ: ferro ignique vaſtantem agros legati Samnitium pacem orantes adeunt; a quo rejecti ad ſenatum, poteſtate factâ dicendi, poſitis ferocibus animis, pacem ſibi ab Romanis, bellique jus adversùs Sidicinos petierunt.

Fœdus cum Samnitibus.

Quæ ſe eò juſtiùs petere, quòd & in amicitiam populi Romani ſecundis ſuis rebus, non adverſis, ut Campani, veniſſent; & adverſùs Sidicinos ſumerent arma, ſuos ſemper hoſtes, populi Romani numquam amicos, qui nec, ut Samnites, in pace amicitiam, nec, ut Campani, auxilium in bello petiſſent, nec in fide populi Romani, nec in ditione eſſent.

II. Quum de poſtulatis Samnitium Ti. Æmilius prætor ſenatum conſuluiſſet, reddendumque his fœdus Patres cenſuiſſent,

prætor Samnitibus respondit : *Nec, quominus perpetua cum eis amicitia esset, per populum Romanum stetisse ; nec contradici, quin, quoniam ipsos belli culpâ suâ contracti tædium ceperit, amicitia de integro reconcilietur. Quod ad Sidicinos attineat, nihil intercedi, quo minùs Samniti populo pacis bellique liberum arbitrium sit.* Fœdere icto quum domum revertissent, extemplo inde exercitus Romanus deductus, annuo stipendio, & trium mensium frumento accepto; quod pepigerat consul, ut tempus induciis daret, quoad legati redissent. Samnites, copiis iisdem, quibus usi adversùs Romanum bellum fuerant, contra Sidicinos profecti, haud in dubia spe erant maturè urbis hostium potiundæ. Tum ab Sidicinis deditio priùs ad Romanos cœpta fieri est : dein postquam Patres, ut seram eam, ultimâque tandem necessitate expressam, aspernabantur, ad Latinos jam suâ sponte in arma motos facta est : ne Campani quidem (adeo injuriæ Samnitium, quàm beneficii Romanorum, memoria præsentior erat) his se armis abstinuere. Ex his tot populis unus ingens exercitus, duce Latino, fines Samnitium ingressus, plus populationibus, quàm prœliis, cladium fecit : &, quamquam superiores certaminibus Latini erant, haud inviti, ne sæpius dimicandum foret, agro hostium excessere. Id spatium Samnitibus datum est Romam

U.C. 414.
a.C. 338.

Latini vastant Samnitium agros.

legatos mittendi : qui quum adissent senatum, conquesti eadem se fœderatos pati, quæ hostes essent passi, precibus infimis petiere, *ut satis ducerent Romani victoriam, quam Samnitibus ex Campano Sidicinoque hoste eripuissent : ne vinci etiam se ab ignavissimis populis finerent. Latinos Campanosque, si sub ditione populi Romani essent, pro imperio arcerent Samniti agro ; sin imperium abnuerent, armis coërcerent.* Adversùs hæc responsum anceps datum, quia fateri pigebat in potestate sua Latinos jam non esse, timebantque ne arguendo abalienarent : *Campanorum aliam conditionem esse, qui non fœdere, sed per deditionem in fidem venissent : itaque Campanos, seu velint, seu nolint, quieturos : in fœdere Latino nihil esse, quo bellare, cum quibus ipsi velint, prohibeantur.*

U.c.414. a.C.338.

Id quæruntur Samnites apud Romanos.

Responsum Romanorum anceps.

III. Quod responsum, sicut dubios Samnites, quidnam facturum Romanum censerent, dimisit, ita Campanos metu abalienavit ; Latinos, velut nihil jam non concedentibus Romanis, ferociores fecit. Itaque per speciem adversùs Samnites belli parandi, crebra concilia indicentes, omnibus consultationibus inter se principes occultè Romanum coquebant bellum : huic quoque adversùs servatores suos bello Campanus aderat. Sed quamquam omnia de industria celabantur, priúsque, quàm moverentur Romani, tolli ab tergo Samnitem

Latini occultè moliuntur bellum in Rom.

hostem volebant; tamen per quosdam, privatis hospitiis necessitudinibusque conjunctos, indicia conjurationis ejus Romam emanarunt; jussisque ante tempus consulibus abdicare se magistratu, quò maturiùs novi consules adversùs tantam molem belli crearentur, religio incessit, ab eis, quorum imminutum imperium esset, comitia haberi. Itaque interregnum initum: duo interreges fuerunt, M. Valerius ac M. Fabius. Creati consules T. Manlius Torquatus tertiùm, P. Decius Mus. Eo anno Alexandrum, Epiri regem, in Italiam classem appulisse constat: quod bellum, si prima satis prospera fuissent, haud dubiè ad Romanos pervenisset. Eadem ætas rerum Magni Alexandri est, quem, sorore hujus ortum, in alio tractu orbis, invictum bellis juvenem, fortuna morbo exstinxit. Ceterum Romani, etsi defectio sociorum nominisque Latini haud dubia erat, tamen, tamquam de Samnitibus, non de se, curam agerent, decem principes Latinorum Romam evocaverunt, quibus imperarent quæ vellent. Prætores tum duo Latium habebat, L. Annium Setinum, & L. Numisium Circeiensem, ambo ex coloniis Romanis, per quos, præter Signiam Velitrasque, & ipsas colonias Romanas, Volsci etiam exciti ad arma erant: eos nominatim evocari placuit. Haud cuiquam dubium erat, super qua re accirentur: itaque con-

U.c.414. a.C.338.

U.c.415. a.C.337. T. Manlio III, P. Decio Coss.

X Principes Latinorum Romam evocati.

cilio priùs habito prætores, quàm Romam
U.c.415. a.C.337. proficiſcerentur, evocatos ſe ab ſenatu docent Romano; &, quæ actum iri ſecum credant, quidnam ad ea reſponderi placeat, referunt.

IV. Quum aliud alii cenſerent, tum Annius: *Quamquam ipſe ego retuli quid reſponderi placeret, tamen magis ad ſummam rerum noſtrarum pertinere arbitror, quid agendum nobis, quàm quid loquendum ſit: facile erit, explicatis conſiliis, accommodare rebus verba. Nam ſi etiam nunc ſub umbra fœderis æqui ſervitutem pati poſſumus; quid abeſt, quin, proditis Sidicinis, non Romanorum ſolùm, ſed Samnitium quoque dicto pareamus, reſpondeamuſque Romanis, nos, ubi innuerint, poſituros arma? Sin autem tandem libertatis deſiderium remordet animos; ſi fœdus eſt; ſi ſocietas æquatio juris eſt; ſi conſanguineos nos Romanorum eſſe, quod olim pudebat, nunc gloriari licet; ſi ſocialis illis exercitus is eſt, quo adjuncto duplicent vires ſuas, quem ſecernere ab ſe conſules bellis propriis ponendis ſumendiſque nolint; cur non omnia æquantur? cur non alter ab Latinis conſul datur? ubi pars virium, ibi & imperii pars eſt? Eſt quidem nobis hoc per ſe haud nimis amplum, quippe concedentibus Romam caput Latio eſſe: ſed, ut amplum videri poſſet, diuturnâ patientiâ fecimus. Atqui ſi quando umquam conſociandi imperii, uſurpandæ libertatis tempus*

optastis; en hoc tempus adest, & virtute vestrâ, & deûm benignitate vobis datum. Tentastis patientiam negando militem: quis dubitat exarsisse eos, quum plus ducentorum annorum morem solveremus? pertulerunt tamen hunc dolorem. Bellum nostro nomine cum Pelignis gessimus: qui ne nostrorum quidem finium nobis per nos tuendorum jus antea dabant, nihil intercesserunt. Sidicinos in fidem receptos, Campanos ab se ad nos descisse, exercitus nos parare adversùs Samnites fœderatos suos audierunt; nec moverunt se ab urbe. Unde hæc illis tanta modestia, nisi a conscientia virium & nostrarum & suarum? Idoneos auctores habeo, querentibus de nobis Samnitibus ita responsum ab senatu Romano esse, ut facilè appareret, ne ipsos quidem jam postulare, ut Latium sub Romano imperio sit. Usurpate modò postulando eo, quod illi vobis taciti concedunt. Si quem hoc metus dicere prohibet, en ego ipse, audiente, non populo Romano modò senatuque, sed Jove ipso qui Capitolium incolit, profiteor me dicturum; ut, si nos in fœdere ac societate esse velint, consulem alterum ab nobis, senatûsque partem accipiant. Hæc промociter non suadenti solùm, sed pollicenti, clamore & assensu omnes permiserunt, ut ageret diceretque, quæ e republica nominis Latini fideque sua viderentur. U.c.415. a.C.337.

V. Ubi est Romam ventum, in Capitolio eis senatus datus est. Ibi quum T. Man-

lius consul egisset cum eis ex auctoritate Patrum, ne Samnitibus fœderatis bellum inferrent, Annius, tamquam victor armis Capitolium cepisset, non legatus jure gentium tutus loqueretur, *Tempus erat*, inquit, *T. Manli, vosque Patres Conscripti, tandem jam vos nobiscum nihil pro imperio agere, quum florentissimum deûm benignitate nunc Latium armis virisque, Samnitibus bello victis, Sidicinis Campanisque sociis, nunc etiam Volscis adjunctis, videretis; colonias quoque vestras Latinum Romano prætulisse imperium. Sed quoniam vos, regno impotenti finem ut imponatis, non inducitis in animum; nos, quamquam armis possumus asserere Latium in libertatem, consanguinitati tamen hoc dabimus, ut conditiones pacis feramus æquas utrisque, quoniam vires quoque æquari diis immortalibus placuit. Consulem alterum Româ, alterum ex Latio creari oportet; senatûs partem æquam ex utraque gente esse; unum populum, unam rempublicam fieri; &, ut imperii eadem sedes sit, idemque omnibus nomen, quoniam ab alterutra parte concedi necesse est, quod utrisque bene vertat, sit hæc sanè patria potior, & Romani omnes vocemur.* Fortè ita accidit, ut parem ferociæ hujus & Romani consulem T. Manlium haberent; qui adeo non tenuit iram, ut, si tanta dementia Patres Conscriptos cepisset, ut ab Setino homine leges acciperent, gladio cinctum in sena-

U.c. 415. a.C. 337. *Legati Latini superba oratio in senatu Rom.*

T. Manlii plena indignationis responsio.

tum venturum se esse palam diceret, &, quemcumque in curia Latinum vidisset, suâ manu interempturum. Et conversus ad simulacrum Jovis, *Audi, Jupiter, hæc scelera*, inquit, *audite, Jus Fasque! Peregrinos consules & peregrinum senatum in tuo, Jupiter, augurato templo, captus, atque ipse oppressus, visurus es? Hæccine fœdera Tullus Romanus rex cum Albanis, patribus vestris, Latini, hæc L. Tarquinius vobiscum postea fecit? Non venit in mentem pugna apud Regillum lacum? adeo & cladium veterum vestrarum & beneficiorum nostrorum erga vos obliti estis?*

U.c.415. a.C.337.

VI. Quum consulis vocem subsecuta Patrum indignatio esset, proditur memoriæ, adversùs crebram implorationem deûm, quos testes fœderum sæpius invocabant consules, vocem Annii spernentis numina Jovis Romani auditam: certè quum commotus irâ se ab vestibulo templi citato gradu proriperet, lapsus per gradus, capite graviter offenso, impactus imo ita est saxo, ut sopiretur. Exanimatum auctores quoniam non omnes sunt, mihi quoque in incerto relictum sit; sicut, inter fœderum ruptorum testationem ingenti fragore cœli procellam effusam: nam & vera esse, & aptè ad repræsentandam iram deûm ficta possunt. Torquatus missus ab senatu ad dimittendos legatos, quum jacentem Annium vidisset, exclamat, ita ut populo Patribusque

Legatus Latinus lapsu gravi sopitus.

audita vox pariter fit, *Bene habet. Dii pium*

U.c.415. a.C.337. *movêre bellum. Est cœleste numen! es, magne Jupiter! haud frustra te patrem deûm hominumque hac sede sacravimus. Quid cessatis, Quirites, vosque, Patres Conscripti, arma capere diis ducibus? Sic stratas legiones Latinorum dabo, quemadmodum legatum jacentem videtis.* Assensu populi excepta vox consulis tantum ardoris animis fecit, ut legatos proficiscentes cura magistratuum magis, qui jussu consulis prosequebantur, quàm jus gentium, ab ira impetuque hominum tegeret. Consensit & senatus bellum; consulesque, duobus scriptis exercitibus per Marsos Pelignosque profecti, adjuncto Samnitium exercitu, ad Capuam, quo jam Latini sociique convenerant, castra locant.

Bellum Latinum. Ibi in quiete utrique consuli eadem dicitur visa species viri majoris, quàm pro humano habitu, augustiorisque, dicentis: *Ex una acie imperatorem, ex altera exercitum diis Manibus matrique Terræ deberi: utrius exercitûs imperator legiones hostium, superque eas se devovisset, ejus populi partisque victoriam fore.* Hos ubi nocturnos visus inter se consules contulerunt, placuit averruncandæ deûm iræ victimas cædi; simul ut, si extis eadem, quæ somno visa fuerant, portenderentur, alteruter consulum fata impleret. Ubi responsa aruspicum insidenti jam animo tacitæ religioni congruerunt; tum adhibitis legatis tribunisque, &

Spectrum per quietem utrique consuli visum.

imperiis deûm propalam expositis, ne mors voluntaria consulis exercitum in acie terreret, comparant inter se, ut, ab utra parte cedere Romanus exercitus cœpisset, inde se consul devoveret pro populo Romano Quiritibusque. Agitatum etiam in consilio est, ut, si quando umquam severo ullum imperio bellum administratum esset, tunc uti disciplina militaris ad priscos redigeretur mores. Curam acuebat, quòd adversùs Latinos bellandum erat, linguâ, moribus, armorum genere, institutis ante omnia militaribus congruentes: milites militibus, centurionibus centuriones, tribuni tribunis compares collegæque, iisdem præsidiis, sæpe iisdem manipulis permixti fuerant: per hæc ne quo errore milites caperentur, edicunt consules, ne quis extra ordinem in hostem pugnaret.

U. c. 415. a. C. 337.

Ne quis extra ordinem pugnaret, edicitur.

VII. Fortè inter ceteros turmarum præfectos, qui exploratum in omnes partes dimissi erant, T. Manlius consulis filius super castra hostium cum suis turmalibus evasit, ita ut vix teli jactu ab statione proxima abesset: ibi Tusculani erant equites; præerat Geminus Metius, vir tum genere inter suos, tum factis, clarus. Is ubi Romanos equites, insignemque inter eos præcedentem consulis filium (nam omnes inter se, utique illustres viri, noti erant) cognovit, *Unâne*, ait, *turmâ Romani cum Latinis sociisque bellum gesturi estis? quid interea*

Manlium Cos. filium Geminus provocat ad singulare certamen.

U.c.415. a.C.337. *consules, quid duo exercitus consulares agen* *Aderunt in tempore,* Manlius inquit, *& cu* *illis aderit Jupiter ipse, fœderum a vobis vi* *latorum testis, qui plus potest, polletque.* *ad Regillum lacum ad satietatem vestra* *pugnavimus; hîc quoque efficiemus profectò* *ne nimis acies vobis & collata signa nobi* *cum cordi sint.* Ad ea Geminus paululun ab suis equo provectus, *Visne igitur, du* *dies ista venit, quâ magno conatu exercitu* *moveatis, interea tu ipse congredi mecum* *ut nostro duorum jam hinc eventu cernatur* *quantum eques Latinus Romano præstet* Movet ferocem animum juvenis seu ira seu detrectandi certaminis pudor, seu inex superabilis vis fati: oblitus itaque impe rii patrii, consulumque edicti, præceps ad id certamen agitur, quo vinceret an vin- ceretur, haud multum interesset: equitibus ceteris velut ad spectaculum summotis, spa- tio, quod vacui interjacebat campi, adver- sos concitant equos; &, quum infestis cuspidibus concurrissent, Manlii cuspis su- per galeam hostis, Metii trans cervicem equi elapsa est. Circumactis deinde equis, quum prior ad iterandum ictum Manlius consurrexisset, spiculum inter aures equi fixit: ad cujus vulneris sensum quum equus, prioribus pedibus erectis, magnâ vi caput quateret, excussit equitem: quem cuspide parmâque innixum, attollentem se ab gravi casu, Manlius ab jugulo, ita ut per costas

Vincit Manlius.

ferrum emineret, terræ affixit; spoliisque lectis ad suos revectus; cum ovante gaudio turma in castra, atque inde ad prætorium ad patrem tendit, ignarus fati futurique, laus an pœna merita esset. *Ut me omnes*, inquit, *pater, tuo sanguine ortum verè ferrent, provocatus equestria hæc spolia capta ex hoste cæso porto.* Quod ubi audivit consul, extemplo filium aversatus, concionem classico advocari jussit: quæ ubi frequens convenit, *Quandoque*, inquit, *tu T. Manli, neque imperium consulare, neque majestatem patriam veritus, adversùs edictum nostrum extra ordinem in hostem pugnasti, &, quantum in te fuit, disciplinam militarem, quâ stetit ad hanc diem Romana res, solvisti, neque in eam necessitatem adduxisti, ut aut reipublicæ mihi, aut mei meorumque obliviscendum sit; nos potiùs nostro delicto plectemur, quàm respublica tanto suo damno nostra peccata luat: triste exemplum, sed in posterum salubre juventuti erimus. Me quidem quum ingenita caritas liberûm, tum specimen istud virtutis, deceptum vanâ imagine decoris, in te movet. Sed quum aut morte tuâ sancienda sint consulum imperia, aut impunitate in perpetuum abroganda; ne te quidem, si quid in te nostri sanguinis est, recusare censeam, quin disciplinam militarem, culpâ tuâ prolapsam, pœnâ restituas. I lictor, deliga ad palum.* Exanimati omnes tam atroci imperio, nec aliter quàm in se quisque

U.C. 415. a.C. 337.

A patre securi percutitur.

U.c. 415. a.C. 337.

destrictam cernentes securim, metu magis quàm modestiâ quievere. Itaque, velut emerso ab admiratione animo, quum silentio defixi stetissent, repentè, postquam cervice cæsâ fusus est cruor, tum libero conquestu coortæ voces sunt, ut neque lamentis, neque exsecrationibus parceretur; spoliisque contectum juvenis corpus, quantum militaribus studiis funus ullum concelebrari potest, structo extra vallum rogo cremaretur; *Manlianaque imperia* non in præsentia modò horrenda, sed exempli etiam tristis in posterum essent. Fecit tamen atrocitas pœnæ obedientiorem duci militem; &, præterquam quòd custodiæ vigiliæque & ordo stationum intentioris ubique curæ erant, in ultimo etiam certamine, quum descensum in aciem est, ea severitas profuit.

Descriptio militiæ Romanæ.

VIII. Fuit autem civili maximè bello pugna similis; adeo nihil apud Latinos dissonum ab Romana re, præter animos, erat. Clypeis antea Romani usi sunt; deinde, postquam stipendiarii facti sunt, scuta pro clypeis fecere: &, quod antea phalanges similes Macedonicis, hoc postea manipulatim structa acies cœpit esse: postremò in plures ordines instruebantur. Ordo sexagenos milites, duos *centurio-*

TEXTUS A LIPSIO EMENDATUS.

[Ordo sexagenos milites & duos, *centurio-*

nes, vexillarium unum habebat. Prima acies [redacted] hastati erant, manipuli *quindecim*, distan- U.c.415. tes inter se modicum spatium: manipulus a.C.337. leves vicinos milites, aliam turbam scutatorum habebat: leves autem, qui hastam tantùm gæsaque gererent, vocabantur. Hæc prima frons in acie florem juvenum pubescentium ad militiam habebat. Robustior inde ætas totidem manipulorum, quibus principibus est nomen, hos sequebantur, scutati omnes, insignibus maximè armis. Hoc *triginta* manipulorum agmen antepilanos appellabant, quia sub signis jam alii *quindecim ordines* locabantur; ex quibus *ordo* unusquisque tres partes habebat: earum

TEXTUS A LIPSIO EMENDATUS.

nem & vexillarium unum habebat. Prima acies hastati erant, manipuli *decem* distantes inter se modicum spatium: manipulus leves vicenos milites, aliam turbam scutatorum habebat: leves autem, qui hastam tantùm gæsaque gererent, vocabantur. Hæc prima frons in acie florem juvenum pubescentium ad militiam habebat. Robustior inde ætas, totidem manipulornm, quibus principibus est nomen, hos sequebantur, scutati omnes, insignibus maximè armis. Hoc *viginti* manipulorum agmen antepilanos appellabant, quia sub signis jam alii *decem ordine* locabantur; ex quibus unusquisque tres partes habebat: earum

[redacted] unamquamque *primum* pilum vocabant.
U.c.415. Tribus ex vexillis constabat : *vexillum* cen-
a.C.337. tum octoginta sex homines erant. Primum

TEXTUS A LIPSIO EMENDATUS.

unamquamque *primam* pilum vocabant. Tribus ex vexillis constabat : centum octoginta sex homines erant.]

vexillum triarios ducebat, veteranum militem spectatæ virtutis ; secundum rorarios, minus roboris ætate factisque ; tertium accensos, minimæ fiduciæ manum : eò & in postremam aciem rejiciebantur. Ubi his ordinibus exercitus instructus esset, hastati omnium primi pugnam inibant : si hastati profligare hostem non possent, pede presso eos retrocedentes in intervalla ordinum principes recipiebant : tum principum pugna erat ; hastati sequebantur : triarii sub vexillis considebant, sinistro crure porrecto, scuta innixa humeris, hastas surrectâ cuspide in terra fixas, haud secus quàm vallo septa inhorreret acies, tenentes. Si apud principes quoque haud satis prospere esset pugnatum, a prima acie ad triarios sensim referebantur : inde rem ad triarios redisse, quum laboratur, proverbio increbruit. Triarii consurgentes, ubi in intervalla ordinum suorum principes & hastatos recepissent, extemplo compressis ordinibus velut claudebant vias ; unoque continenti

continenti agmine, jam nullâ spe pòst relictâ, in hostem incidebant: id erat formidolosissimum hosti, quum velut victos insecuti, novam repentè aciem exsurgentem, auctam numero cernebant. Scribebantur autem quatuor ferè legiones quinis millibus peditum, equitibus in singulas legiones trecenis: alterum tantum ex Latino delectu adjiciebatur, qui eâ tempestate hostes erant Romanis, eodemque ordine instruxerant aciem; nec vexilla cum vexillis tantùm, universi hastati cum hastatis, principes cum principibus, sed centurio quoque cum centurione, si ordines turbati non essent, concurrendum sibi esse sciebat. Duo primipili ex utraque acie inter triarios erant: Romanus, corpore haudquaquam satis validus, ceterum strenuus vir peritusque militiæ, Latinus, viribus ingens, bellatorque primus; notissimi inter se, quia semper pares ordines duxerant. Romano haud satis fidenti viribus jam Romæ permissum erat ab consulibus, ut subcenturionem sibi, quem vellet, legeret, qui tutaretur eum ab uno destinato hoste; isque juvenis, in acie oblatus, ex centurione Latino victoriam tulit. Pugnatum est haud procul radicibus Vesuvii montis, quà via ad Veserim ferebat.

U.c.415. a.C.337.

Qui numerus copiarum in exercitibus.

Pugna cum Latinis.

IX. Romani consules priusquam educerent in aciem, immolaverunt. Decio caput jecinoris a familiari parte cæsum aruspex

dicitur ostendisse ; alioqui acceptam diis

U.c.415. a.C.337.

hostiam esse ; Manlium egregiè litasse. *At qui bene habet*, inquit Decius, *si ab collega litatum est.* Instructis, sicut antè dictum est, ordinibus, processere in aciem. Manlius dextro, Decius lævo cornu præerat. Primò utrimque æquis viribus, eodem ardore animorum gerebatur res : deinde ab lævo cornu hastati Romani, non ferentes impressionem Latinorum, se ad principes recepere. In hac trepidatione Decius consul M. Valerium magnâ voce inclamat :

Decius se devovet.

Deorum, inquit, *ope, Valeri, opus est: agedum pontifex publicus populi Romani, præi verba, quibus me pro legionibus devoveam.* Pontifex eum togam prætextam sumere jussit, &, velato capite, manu subter togam ad mentum exsertâ, super telum subjectum pedibus stantem sic dicere : *Jane, Jupiter, Mars pater, Quirine, Bellona, Lares, divi Novensiles, dii Indigetes, divi quorum est potestas nostrorum, hostiumque, diique Manes, vos precor, veneror, veniam peto feroque, uti populo Romano Quiritium vim victoriamque prosperetis; hostesque populi Romani Quiritium, terrore, formidine, morteque afficiatis. Sicut verbis nuncupavi, ita pro republica Quiritium, exercitu, legionibus, auxiliis populi Romani Quiritium, legiones auxiliaque hostium mecum diis Manibus Tellurique devoveo.* Hæc ita precatus, lictores ire ad T. Manlium jubet, maturéque collegæ se

devotum pro exercitu nuntiare. Ipse incinctus cinctu Gabino, armatus in equum insiluit, ac se in medios hostes immisit. U.c.415. a.C.337.
Conspectus ab utraque acie aliquantò augustior humano visu, sicut cœlo missus piaculum omnis deorum iræ, qui pestem ab suis aversam in hostes ferret; ita omnis terror pavorque cum illo latus signa primò Latinorum turbavit, deinde in totam penitus aciem pervasit. Evidentissimum id fuit, quòd quacumque equo invectus est, ibi haud secùs quàm pestifero sidere icti pavebant: ubi verò corruit obrutus telis, inde jam haud dubiè consternatæ cohortes Latinorum fugam ac vastitatem latè fecerunt. Simul & Romani, exsolutis religione animis, velut tum primùm signo dato coorti, pugnam integram ediderunt: nam & rorarii procurrebant inter antepilanos, addiderantque vires hastatis ac principibus; & triarii, genu dextro innixi, nutum consulis ad consurgendum exspectabant.

X. Procedente deinde certamine, quum aliis partibus multitudo superaret Latinorum, Manlius consul, audito eventu collegæ, quum, ut jus fasque erat, lacrymis non minùs quàm laudibus debitis prosecutus tam memorabilem mortem esset, paulisper addubitavit, an consurgendi jam triariis tempus esset; deinde melius ratus integros eos ad ultimum discrimen servari, accensos ab novissima acie ante signa

procedere jubet. Qui ubi ſubiere, extemplo Latini, tamquam idem adverſarii feciſſent, triarios ſuos excitaverunt: qui aliquamdiu pugnâ atroci quum & ſemet ipſi fatigaſſent, & haſtas aut præfregiſſent, aut hebetaſſent, pellerent vi tamen hoſtem; debellatum jam rati, perventumque ad extremam aciem; tum conſul triariis, *Conſurgite nunc*, inquit, *integri adversùs feſſos; memores patriæ parentumque & conjugum ac liberorum; memores conſulis pro veſtra victoria morte occumbentis.* Ubi triarii conſurrexerunt integri, refulgentibus armis, nova ex improviſo exorta acies, receptis in intervalla ordinum antepilanis, clamore ſublato principia Latinorum perturbant; haſtiſque ora fodientes, primo robore virorum cæſo, per alios manipulos, velut inermes, propè intacti evaſere; tantâque cæde perrupere cuneos, ut vix quartam partem relinquerent hoſtium. Samnites quoque ſub radicibus montis procul inſtructi præbuere terrorem Latinis. Ceterum inter omnes cives ſocioſque præcipua laus ejus belli penes conſules fuit; quorum alter omnes minas periculaque ab diis ſuperis inferiſque in ſe unum vertit; alter eâ virtute eoque conſilio in prœlio fuit, ut facilè convenerit inter Romanos Latinoſque, qui ejus pugnæ memoriam poſteris tradiderunt, utrius partis T. Manlius dux fuiſſet, ejus futuram haud dubiè fuiſſe victo-

U.c. 415. a. C. 337.

Vincunt Romani.

riam. Latini ex fuga se Minturnas contulerunt: castra secundùm prœlium capta, multique mortales ibi vivi oppressi, maximè Campani. Decii corpus ne eo die inveniretur, nox quærentes oppressit: postero die inventum inter maximam hostium stragem, coopertum telis; funusque ei par morti, celebrante collegâ, factum est. Illud adjiciendum videtur, licere consuli dictatorique & prætori, quum legiones hostium devoveat, non utique se, sed quem velit ex legione Romana scripta civem devovere. *Si is homo qui devotus est, moritur, probè factum videri: ni moritur, tum signum septem pedes altum, aut majus, in terram defodi, & piaculum hostiâ cædi. Ubi illud signum defossum erit, eò magistratum Romanum escendere fas non esse.* Sin autem sese devovere volet, sicut Decius devovit, *Ni moritur, neque suum, neque publicum divinum purè faciet, qui sese devoverit. Vulcano arma sive cui alii divo devovere volet, sive hostiâ, sive quo alio volet, jus est. Telo, super quod stans consul precatus est, hostem potiri, fas non est: si potiatur, Marti suovetaurilibus piaculum fieri.* Hæc (etsi omnis divini humanique moris memoria abolevit, nova peregrinaque omnia priscis ac patriis præferendo) haud ab re duxi verbis quoque ipsis, ut tradita nuncupataque sunt, referre.

U.c.415. a.C.337.

Devotionum leges.

XI. Romanis post prœlium demum fac-

U.c. 415. a.C. 337.

tum Samnites venisse subsidio, exspectato eventu pugnae, apud quosdam auctores invenio. Latinis quoque ab Lavinio auxilium, dum deliberando terunt tempus, victis demum ferri coeptum; &, quum jam portis prima signa, & pars agminis esset egressa, nuntio allato de clade Latinorum, quum conversis signis retro in urbem rediretur, praetorem eorum nomine Milionium dixisse ferunt, *Pro paulula via magnam mercedem Romanis esse solvendam*. Qui Latinorum pugnae superfuerant, multis itineribus dissipati, quum se in unum conglobassent, Vescia urbs eis receptaculum fuit. Ibi in conciliis Numisius imperator eorum, affirmando *communem verè Martem belli utramque aciem pari caede prostravisse; victoriaeque nomen tantùm penes Romanos esse, ceterùm pro victis fortunam & illos gerere: funesta duo consulum praetoria, alterum parricidio filii, alterum consulis devoti caede; trucidatum exercitum omnem; caesos hastatos principesque; stragem & ante signa & post signa factam; triarios postremò rem restituisse. Latinorum etsi pariter accisae copiae sint, tamen supplemento vel Latium propius esse, vel Volscos, quàm Romam. Itaque si videatur eis, se ex Latinis & ex Volscis populis juventute propere excitâ, rediturum infesto exercitu Capuam esse; Romanosque, nihil tum minùs quàm praelium exspectantes, necopinato adventu perculsurum*. Falla-

cibus litteris circa Latium nomenque Volscum missis, quia, qui non interfuerant pugnæ, ad credendum temere faciliores erant, tumultuarius undique exercitus raptim conscriptus convenit. Huic agmini Torquatus consul ad Trifanum (inter Sinuessam Minturnasque is locus est) occurrit. Priusquam castris locus caperetur, sarcinis utrimque in acervum conjectis, pugnatum debellatumque est: adeo enim accisæ res sunt, ut consuli, victorem exercitum ad depopulandos agros eorum ducenti, dederent se omnes Latini, deditionemque eam Campani sequerentur. Latium Capuaque agro multati. Latinus ager, Privernati addito agro, & Falernus, qui populi Campani fuerat, usque ad Vulturnum flumen, plebi Romanæ dividitur: bina in Latino jugera, ita ut dodrantem ex Privernati complerent, data; terna in Falerno, quadrantibus etiam pro longinquitate adjectis. Extra pœnam fuere Latinorum Laurentes, Campanorumque equites, quia non desciverant. Cum Laurentibus renovari fœdus jussum; renovaturque ex eo quotannis post diem decimum Latinarum. Equitibus Campanis civitas data; monumentoque ut esset, æneam tabulam in æde Castoris Romæ fixerunt: vectigal quoque eis Campanus populus jussus pendere in singulos quotannis (fuere autem mille & sexcenti) denarios nummos quadringenos quinquagenos.

U.c.415. a.C.337. *Novum exercitum conscribunt Latini.*

Rursus victi dedunt se.

U.c.415. a.C.337. XII. Ita bello gesto, præmiis pœnâque pro cujusque merito persolutis, T. Manlius Romam rediit: cui venienti seniores tantùm obviàm exisse constat; juventutem, & tunc, & omni vitâ deinde, aversatam eum exsecratamque. Antiates in agrum Ostiensem, Ardeatem, Solonium incursiones fecerunt. Manlius consul, quia ipse per valetudinem id bellum exsequi nequierat, dictatorem L. Papirium Crassum, qui tum fortè erat prætor, dixit: ab eo magister equitum L. Papirius Cursor dictus. Nihil memorabile adversùs Antiates ab dictatore gestum est, quum aliquot menses stativa in agro Antiati habuisset. Anno insigni victoriâ de tot ac tam potentibus populis, ad hoc consulum alterius nobili morte, alterius sicut truci, ita claro ad memoriam imperio, successere consules Ti. Æmilius Mamercinus, & Q. Publilius Philo, neque in similem materiam rerum, & ipsi aut suarum rerum, aut partium in republica magis, quàm patriæ, memores. Latinos ob iram agri amissi rebellantes in campis Fenectanis fuderunt, castrisque exsuerunt. *Ibi* Publilio, cujus ductu auspicioque res gestæ erant, in deditionem accipiente Latinos populos, quorum ibi juventus cæsa erat, Æmilius ad Pedum exercitum duxit. Pedanos tuebantur Tiburs, Prænestinus, Veliternusque populus: venerant & ab Lanuvio Antioque auxilia. Ubi quum prœliis

L. Papirius dictator.

U.c.416. a.C.336. Ti. Æmilio, Q. Publilio Coss.

Latinorum rebellio.

quidem superior Romanus esset, ad urbem ipsam Pedum, castraque sociorum populorum, quæ urbi adjuncta erant, integer labor restaret; bello infecto repentè omisso, consul, quia collegæ decretum triumphum audivit, ipse quoque triumphi ante victoriam flagitator Romam rediit. Quâ cupiditate offensis Patribus, negantibusque, nisi Pedo capto aut dedito, triumphum, hinc alienatus ab senatu Æmilius seditiosis tribunatibus similem deinde consulatum gessit. Nam neque, quoad fuit consul, criminari apud populum Patres destitit, collegâ haudquaquam adversante, quia & ipse de plebe erat (materiam autem præbebat criminibus ager in Latino Falernoque agro malignè plebei divisus) &, postquam senatus, finire imperium consulibus cupiens, dictatorem adversùs rebellantes Latinos dici jussit; Æmilius, cujus tum fasces erant, collegam dictatorem dixit: ab eo magister equitum Junius Brutus dictus. Dictatura popularis, & orationibus in Patres criminosis fuit, & quòd tres leges secundissimas plebei, adversas nobilitati tulit: unam, ut plebiscita omnes Quirites tenerent; alteram, ut legum, quæ comitiis centuriatis ferrentur, ante initum suffragium Patres auctores fierent; tertiam, ut alter utique ex plebe, quum eò ventum sit, ut utrumque plebeium consulem fieri liceret, censor crearetur. Plus eo anno domi acceptum

U. c. 416. a. C. 336.

Q. Publilius dictator.

Tres leges fert adversas nobilitati.

cladis ab consulibus ac dictatore, quàm ex victoria eorum bellicisque rebus foris auctum imperium, Patres credebant.

U.c.417. a.C.335.

L. Furio, C. Mænio Coss.

XIII. Anno insequenti, L. Furio Camillo, C. Mænio consulibus, quò insignitiùs omissa res Æmilio superioris anni consuli exprobraretur, Pedum armis, virisque, & omni vi expugnandum ac delendum senatus fremit; coactique novi consules omnibus eam rem prævertì, proficiscuntur. Jam Latio is status erat rerum, ut neque bellum, neque pacem pati possent: ad bellum opes deerant; pacem ob agri adempti dolorem aspernabantur. Mediis consiliis standum videbatur, ut oppidis se tenerent, ne lacessitus Romanus causam belli haberet; & si cujus oppidi obsidio nuntiata esset, undique ex omnibus populis auxilium obsessis ferretur. Neque tamen, nisi admodum a paucis populis, Pedani adjuti sunt. Tiburtes, Prænestinique, quorum ager propior erat, Pedum pervenere. Aricinos, Lanuvinosque, & Veliternos, Antiatibus Volscis se conjungentes, ad Asturæ flumen Mænius improvisò adortus fudit. Camillus ad Pedum cum Tiburtibus, maximè valido exercitu, majore mole, quamquam æquè prospero eventu, pugnat. Tumultum maximè repentina inter prœlium eruptio oppidanorum fecit; in quos parte exercitûs conversâ, Camillus non compulit solùm eos intra mœnia, sed

Latini nec bellum, nec pacem pati possunt.

Vincuntur a consulibus.

eodem etiam die, quum ipsos auxiliaque eorum perculisset, oppidum scalis cepit. Placuit inde jam majore conatu animoque ab unius expugnatione urbis ad perdomandum Latium victorem circumducere exercitum; nec quievere antè, quàm, expugnando aut in deditionem accipiendo singulas urbes, Latium omne subegere. Præsidiis inde dispositis per recepta oppida, Romam ad destinatum omnium consensu triumphum decessere: additus triumpho honos, ut statuæ equestres eis, rara illâ ætate res, in foro ponerentur. Priusquam comitiis in insequentem annum consules rogarent, Camillus de Latinis populis ad senatum retulit, atque ita disseruit: *Patres Conscripti, quod bello armisque in Latio agendum fuit, id jam deûm benignitate ac virtute militum ad finem venit: cæsi ad Pedum Asturamque sunt exercitus hostium: oppida Latina omnia, & Antium ex Volscis, aut vi capta, aut recepta in deditionem, præsidiis tenentur vestris. Reliqua consultatio est, quoniam rebellando sæpius nos sollicitant, quonam modo perpetuâ pace quietos obtineamus. Dii immortales ita vos potentes hujus consilii fecerunt, ut, sit Latium deinde, an non sit, in vestra manu posuerint. Itaque pacem vobis, quod ad Latinos attinet, parare in perpetuum, vel sæviendo, vel ignoscendo, potestis. Vultis crudeliter consulere in deditos victosque? Licet delere omne*

U.C. 417. a.C. 335.

Latium subactum.

L. Furius refert ad senatum de Latio.

U.c.417. a.C.335.

Latium; vastas inde solitudines facere, unde sociali egregio exercitu per multa bella magnaque sæpe usi estis. Vultis exemplo majorum augere rem Romanam, victos in civitatem accipiendo? Materia crescendi per summam gloriam suppeditat: certè id firmissimum longè imperium est, quo obedientes gaudent. Sed maturato opus est, quidquid statuere placet. Tot populos inter spem metumque suspensos animi habetis. Et vestram itaque de eis curam quamprimum absolvi, & illorum animos, dum exspectatione stupent, seu pœnâ, seu beneficio, præoccupari oportet. Nostrum fuit efficere, ut omnium rerum vobis ad consulendum potestas esset: vestrum est decernere quod optimum vobis reique publicæ sit.

Senatusconsulta de Latinis.

XIV. Principes senatûs relationem consulis de summa rerum laudare; sed, quum aliorum causa alia esset, ita expediri posse consilium dicere, ut pro merito cujusque statueretur, si de singulis nominatim referrent populis. Relatum igitur de singulis, decretumque. Lanuvinis civitas data, sacraque sua reddita cum eo, ut ædes lucusque Sospitæ Junonis communis Lanuvinis municipibus cum populo Romano esset. Aricini Nomentanique & Pedani eodem jure, quo Lanuvini, in civitatem accepti. Tusculanis servata civitas, quam habebant; crimenque rebellionis a publica fraude in paucos auctores versum. In Ve-

liternos, veteres cives Romanos, quòd toties rebellassent, graviter sævitum : & muri dejecti, & senatus inde abductus, jussique trans Tiberim habitare, ut ejus, qui cis Tiberim deprehensus esset, usque ad mille pondo clarigatio esset, nec priùs, quàm ære persoluto, is, qui cepisset, extra vincula captum haberet. In agrum senatorum coloni missi; quibus adscriptis, speciem antiquæ frequentiæ Velitræ receperunt. Et Antium nova colonia missa cum eo, ut Antiatibus permitteretur, si & ipsi adscribi coloni vellent: naves inde longæ abactæ; interdictumque mari Antiati populo est, & civitas data. Tiburtes Prænestinique agro multati; neque ob recens tantùm rebellionis commune cum aliis Latinis crimen, sed quòd, tædio imperii Romani, cum Gallis, gente efferatâ, arma quondam consociassent. Ceteris Latinis populis connubia commerciaque & concilia inter se ademerunt. Campanis, equitum honoris causâ, qui cum Latinis rebellare noluissent, Fundanisque & Formianis, quòd per fines eorum tuta pacataque semper fuisset via, civitas sine suffragio data. Cumanos Suessulanosque ejusdem juris conditionisque, cujus Capuam, esse placuit. Naves Antiatium, partim in navalia Romæ subductæ, partim incensæ, rostrisque earum suggestum, in foro exstructum, adornari placuit; Rostraque id templum appellatum.

U.C. 417. a.C. 335.

Rostra unde dicta.

U.c.418. a.C.334. C. Sulpicio, P. Ælio Coss.

XV. C. Sulpicio Longo, P. Ælio Pæto consulibus, quum omnia non opes magis Romanæ, quàm beneficiis parta gratia bonâ pace obtineret, inter Sidicinos Auruncosque bellum ortum. Aurunci, a T. Manlio consule in deditionem accepti, nihil deinde moverant; eò petendi auxilii ab Romanis causa justior fuit. Sed priusquam consules ab urbe (jusserat enim senatus defendi Auruncos) exercitum educerent, fama affertur, Auruncos metu oppidum deseruisse, profugosque cum conjugibus ac liberis, Suessam communisse, quæ nunc Aurunca appellata; mœnia antiqua eorum, urbemque ab Sidicinis deletam. Ob ea infensus consulibus senatus, quorum cunctatione proditi socii essent, dictatorem dici jussit: dictus C. Claudius Regillensis, magistrum equitum C. Claudium Hortatorem dixit. Religio inde injecta de dictatore; &, quum augures vitio creatum videri dixissent, dictator magisterque equitum se magistratu abdicarunt. Eo anno Minucia Vestalis, suspecta primò propter mundiorem justo cultum, insimulata deinde apud pontifices ab indice servo, quum decreto eorum jussa esset sacris abstinere, familiamque in potestate habere, facto judicio, viva sub terram ad portam Collinam dextrâ viâ stratâ defossa Scelerato campo: credo, ab incesto id ei loco nomen factum. Eodem anno Q. Publilius Philo prætor pri-

C. Claudius dictator. (margin, beside "jussit: dictus C. Claudius")

Prætor plebeius. (margin, beside "Eodem anno")

mus de plebe, adversante Sulpicio consule, qui negabat rationem ejus se habiturum, est factus; senatu, quum in summis imperiis id non obtinuisset, minùs in prætura tendente. U.c.419. a.C.333.

XVI. Insequens annus, L. Papirio Crasso, Cæsone Duilio consulibus, Ausonum magis novo, quàm magno bello fuit insignis. Ea gens Cales urbem incolebat. Sidicinis finitimis arma conjunxerat; unoque prœlio haud sanè memorabili duorum populorum exercitus fusus, propinquitate urbium & ad fugam pronior, & in fuga ipsa tutior fuit. Nec tamen omissa ejus belli cura Patribus, quia toties jam Sidicini aut ipsi moverant bellum, aut moventibus auxilium tulerant, aut causa armorum fuerant. Itaque omni ope annixi sunt, ut maximum eâ tempestate imperatorem M. Valerium Corvum consulem quartùm facerent: collega additus Corvo M. Atilius Regulus; &, ne fortè casu erraretur, petitum ab consulibus, ut extra sortem Corvi ea provincia esset. Exercitu victore a superioribus consulibus accepto, ad Cales, unde bellum ortum erat, profectus, quum hostes, ab superioris etiam certaminis memoria pavidos, clamore atque impetu primo fudisset, mœnia ipsa oppugnare est aggressus. Et militum quidem is erat ardor, ut jam inde cum scalis succedere ad muros vellent, evasurosque contenderent. Corvus, quia id arduum factu erat, labore

L. Papirio, Cæsone Duilio Coss.

U.c.420. a.C.332. M. Valerio IV, M. Atilio Coss.

Cales Ausonum oppidum capitur.

militum potiùs quàm periculo peragere inceptum voluit: itaque aggerem & vineas egit, turresque muro admovit; quarum usum fortè oblata opportunitas prævertit. Namque M. Fabius, captivus Romanus, quum, per negligentiam custodum festo die vinculis ruptis, per murum inter opera Romanorum, religatâ ad pinnam muri reste suspensus, manibus se demisisset, perpulit imperatorem ut vino epulisque sopitos hostes aggrederetur: nec majore certamine capti cum urbe Ausones sunt, quàm acie fusi erant. Præda capta ingens est; præsidioque imposito Calibus reductæ Romam legiones. Consul ex senatusconsulto triumphavit; &, ne Atilius expers gloriæ esset, jussi ambo consules adversùs Sidicinos ducere exercitum. Dictatorem antè ex senatusconsulto comitiorum habendorum causâ dixerunt L. Æmilium Mamercinum: is magistrum equitum Q. Publilium Philonem dixit. Dictatore comitia habente, consules creati sunt T. Veturius, Sp. Postumius. Etsi belli pars cum Sidicinis restabat, tamen, ut beneficio prævenirent desiderium plebis, de colonia deducenda Cales retulerunt; factoque senatusconsulto, ut duo millia quingenti homines eò scriberentur, triumviros coloniæ deducendæ agroque dividundo creaverunt Cæsonem Duilium, T. Quintium, M. Fabium.

U.c.420. a.C.332.

Triumphat M. Valerius.

Dictator L. Æmilius.

U.c.421. a.C.331. T. Veturio, Sp. Postumio Coss.

XVII. Novi deinde consules, a veteri-

bus exercitu accepto, ingressi hostium fines, populando usque ad mœnia atque urbem pervenerunt. Ibi, quia, ingenti exercitu comparato, Sidicini & ipsi pro extrema spe dimicaturi enixè videbantur, & Samnium fama erat conciri ad bellum, dictator ab consulibus ex auctoritate senatûs dictus P. Cornelius Rufinus, magister equitum M. Antonius. Religio deinde incessit, vitio eos creatos; magistratuque se abdicaverunt: &, quia pestilentia insecuta est, velut omnibus eo vitio contactis auspiciis, res ad interregnum rediit: ab interregno inito per quintum demum interregem M. Valerium Corvum creati consules A. Cornelius iterum & Cn. Domitius. Tranquillis rebus, fama Gallici belli pro tumultu valuit, ut dictatorem dici placeret. Dictus M. Papirius Crassus, & magister equitum P. Valerius Publicola: a quibus quum delectus intentiùs, quàm adversùs finitima bella, haberetur, exploratores missi attulerunt, quieta omnia apud Gallos esse. Samnium quoque jam alterum annum turbari novis consiliis suspectum erat: eò ex agro Sidicino exercitus Romanus non est deductus. Ceterum Samnites bellum Alexandri Epirensis in Lucanos traxit; qui duo populi adversùs regem, exscensionem a Pæsto facientem, signis collatis pugnaverunt: eo certamine superior Alexander, incertum quâ fide culturus, si perinde cetera

U.c.421. a.C.331.

P. Cornelius dictator.

U.c.422. a.C.330. A. Cornelio II, Cn. Domitio Coss.

M. Papirius dictator.

Alexander Epirensis.

processissent, pacem cum Romanis fecit. Eodem anno census actus, novique cives censi: tribus propter eos additae, Maecia & Scaptia: censores addiderunt Q. Publilius Philo, Sp. Postumius. Romani facti Acerrani, lege ab L. Papirio praetore latâ, quâ civitas sine suffragio data. Haec eo anno domi militiaeque gesta.

U.c.422. a.C.330. *Novae tribus, Maecia & Scaptia.*

U.c.423. a.C.329. M. Claudio, C. Valerio Coss.

XVIII. Foedus insequens annus seu intemperie coeli, seu humanâ fraude fuit, M. Claudio Marcello, C. Valerio consulibus: Flaccum, Potitumque, variè in annalibus cognomen consulis invenio: ceterum, in eo parvi refert, quid veri sit: illud pervelim (nec omnes auctores sunt) proditum falsò esse, venenis absumptos, quorum mors infamem annum pestilentiâ fecerit: sicut proditur tamen res, ne cui auctorum fidem abrogaverim, exponenda est. Quum primores civitatis similibus morbis, eodemque ferme omnes eventu, morerentur, ancilla quaedam ad Q. Fabium Maximum aedilem curulem, indicaturam se caussam publicae pestis, professa est, si ab eo fides sibi data esset, haud futurum noxae indicium. Fabius confestim rem ad consules, consules ad senatum referunt; consensuque ordinis fides indici data. Tum patefactum, muliebri fraude civitatem premi, matronasque ea venena coquere; &, si sequi extemplo velint, manifestò deprehendi posse. Secuti indicem, & coquen-

Veneficia matronarum.

tes quasdam medicamenta, & recondita alia, invenerunt. Quibus in forum delatis, & ad viginti matronis, apud quas deprehensa erant, per viatorem accitis, duæ ex eis, Cornelia ac Sergia, patriciæ utraque gentis, quum ea medicamenta salubria esse contenderent, ab confutante indice bibere jussæ, ut se falsum commentam arguerent, spatio ad colloquendum sumpto, quum, summoto populo, in conspectu omnium rem ad ceteras retulissent, haud abnuentibus & illis bibere, epoto medicamento, suâmet ipsæ fraude omnes interierunt. Comprehensæ extemplo earum comites, magnum numerum matronarum indicaverunt; ex quibus ad centum septuaginta damnatæ. Neque de veneficiis ante eam diem Romæ quæsitum est. Prodigii ea res loco habita, captisque magis mentibus, quàm consceleratis, similis visa. Itaque, memoriâ ex annalibus repetitâ, in secessionibus quondam plebis clavum ab dictatore fixum, alienatasque discordiâ mentes hominum eo piaculo compotes sui fecisse, dictatorem clavi figendi causâ creari placuit: creatus Cn. Quintilius magistrum equitum L. Valerium dixit; qui, fixo clavo, magistratu se abdicaverunt.

U.c.423. a.C. 329.

Clavi figendi causâ creatus dictator.

XIX. Creati consules L. Papirius Crassus iterum, L. Plautius Venno. Cujus principio anni legati ex Volscis Fabraterni, & ucani, Romam venerunt, orantes ut in

U.c.425. a.C. 327. L. Papirio II, L. Plautio Coss.

fidem reciperentur: *Si a Samnitium armis*
U.c.425. a.C.327. *defensi essent, se sub imperio populi Romani fideliter atque obedienter futuros.* Missi tum ab senatu legati, denuntiatumque Samnitibus, ut eorum populorum finibus vim abstinerent, valuitque ea legatio, non tam quia pacem volebant Samnites, quàm quia nondum parati erant ad bellum. Eodem anno

Bellum Privernas.

Privernas bellum initum; cujus socii Fundani, dux etiam Fundanus fuit, Vitruvius Vaccus, vir non domi solùm, sed etiam Romæ clarus: ædes fuere in Palatio ejus, quæ Vacci prata, diruto ædificio publicatoque solo, appellata. Adversùs hunc, vastantem effusè Setinum Norbanumque & Coranum agrum, L. Papirius profectus, haud procul castris ejus consedit. Vitruvio nec, ut vallo se teneret adversùs validiorem hostem, sana constare mens, nec ut longiùs a castris dimicaret, animus suppetere: vix totâ extra portam castrorum explicatâ acie, fugam magis retro, quàm prœlium aut hostem spectante milite, sine consilio, sine audacia

Victi Privernates.

depugnat; & ut levi momento nec ambiguè est victus, ita brevitate ipsâ loci facilique receptu in tam propinqua castra, haud ægre militem a multa cæde est tutatus: nec ferè quisquam in ipso certamine, pauci in turba fugæ extremæ, quum in castra ruerent, cæsi; primisque tenebris Privernum inde petitum agmine trepido,

ut muris potiùs, quàm vallo, sese tutarentur. A Priverno Plautius alter consul, pervastatis passim agris prædâque abactâ, in agrum Fundanum exercitum inducit. Ingredienti fines senatus Fundanorum occurrit: negant *se pro Vitruvio sectamque ejus secutis precatum venisse, sed pro Fundano populo, quem extra culpam belli esse, ipsum Vitruvium judicasse, quum receptaculum fugæ Privernum habuerit, non patriam Fundos. Priverni igitur hostes populi Romani quærendos persequendosque esse, qui simul a Fundanis ac Romanis, utriusque patriæ immemores, defecerint. Fundanis pacem esse, & animos Romanos, & gratam memoriam acceptæ civitatis. Orare se consulem, ut bellum ab innoxio populo abstineat: agros, urbem, corpora ipsorum, conjugumque ac liberorum suorum, in potestate populi Romani esse futuraque.* Collaudatis Fundanis, consul, litterisque Romam missis, in officio Fundanos esse, ad Privernum flexit iter. Priùs animadversum in eos, qui capita conjurationis fuerant, a consule scribit Claudius: ad trecentos quinquaginta ex conjuratis vinctos Romam missos; eamque deditionem ab senatu non acceptam, quòd egentium atque humilium pœnâ defungi velle Fundanum populum censuerint.

U.c.425. a.C.327.

XX. Privernum duobus consularibus exercitibus quum obsideretur, alter consul

Privernum obsidetur.

comitiorum causâ Romam revocatus. Carceres eo anno in circo primùm statuti. Nondum perfunctos curâ Privernatis belli, tumultûs Gallici fama atrox invasit, haud ferme umquam neglecta Patribus. Extemplo igitur consules novi, L. Æmilius Mamercinus & C. Plautius, eo ipso die, Kalendis Quintilibus, quo magistratum inierunt, comparare inter se provincias jussi; & Mamercinus, cui Gallicum bellum evenerat, scribere exercitum sine ulla vacationis venia: quin opificum quoque vulgus & sellularii, minimè militiæ idoneum genus, exciti dicuntur; Veiosque ingens exercitus contractus, ut inde obviàm Gallis iretur: longiùs discedi, ne alio itinere hostis falleret ad urbem incedens, non placuit. Paucos deinde post dies, satis exploratâ temporis ejus quiete, a Gallis Privernum omnis conversa vis. Duplex inde fama est: alii vi captam urbem, Vitruviumque vivum in potestatem venisse; alii, priusquam ultima adhiberetur vis, ipsos se in deditionem consulis caduceum præferentes permisisse, auctores sunt, Vitruviumque ab suis traditum. Senatus, de Vitruvio Privernatibusque consultus, consulem Plautium, dirutis Priverni muris, præsidioque valido imposito, ad triumphum arcessit; Vitruvium in carcerem asservari jussit, quoad consul redisset, tum verberatum necari: ædes ejus, quæ essent in

U.c.426. a.C.326.

L. Æmilio II, C. Plautio Coss.

Privernum captum.

Palatio, diruendas, bona Semoni Sanco censuerunt consecranda; quodque æris ex eis redactum est, ex eo ænei orbes facti, positi in sacello Sanci versùs ædem Quirini. De senatu Privernate ita decretum, ut, qui senator Priverni post defectionem ab Romanis mansisset, trans Tiberim, lege eâdem quâ Veliterni, habitaret. His ita decretis, usque ad triumphum Plautii silentium de Privernatibus fuit: post triumphum consul, necato Vitruvio sociisque ejus noxæ, apud satiatos jam suppliciis nocentium tutam mentionem de Privernatibus ratus, *Quoniam auctores defectionis*, inquit, *meritas pœnas & ab diis immortalibus & a vobis habent, Patres Conscripti, quid placet de innoxia multitudine fieri? Equidem, etsi meæ partes exquirendæ magis sententiæ, quàm dandæ sunt, tamen, quum videam Privernates vicinos Samnitibus esse, unde nunc nobis incertissima pax est, quàm minimum irarum inter nos illosque relinqui velim.*

U.c.426. a.C.326.

Cos. refert ad senatum de Privernatibus.

XXI. Quum ipsa per se res anceps esset, prout cujusque ingenium erat, atrociùs mitiúsve suadentibus; tum incertiora omnia unus ex Privernatibus legatis fecit, magis conditionis in qua natus esset, quàm præsentis necessitatis, memor: qui interrogatus a quodam tristioris sententiæ auctore, *quam pœnam meritos Privernates censeat? Eam*, inquit, *quam merentur, qui se libertate dignos censent.* Cujus quum feroci

Privernatis legati responsa ferocia.

responso infestiores factos videret consul
U.c.426. a.C. 326. eos, qui antè Privernatium causam impugnabant; ut ipse benignâ interrogatione mitius responsum eliceret, *Quid, si pœnam*, inquit, *remittimus vobis, qualem nos pacem vobiscum habituros speremus? Si bonam dederitis*, inquit, *& fidam, & perpetuam: si malam, haud diuturnam.* Tum verò *minari, nec id ambiguè, Privernatem quidam*, & *illis vocibus ad rebellandum incitari pacatos populos.* Pars melior senatûs ad molliora responsum trahere, & dicere, *Viri, & liberi, vocem auditam. An credi posse ullum populum, aut hominem denique, in ea conditione, cujus eum pœniteat, diutius quàm necesse sit, mansurum? Ibi pacem esse fidam, ubi voluntarii pacati sint; neque eo loco, ubi servitutem esse velint, fidem sperandam esse.* In hanc sententiam maximè consul ipse inclinavit animos, identidem ad principes sententiarum consulares, uti exaudiri posset a pluribus, dicendo, *Eos demum, qui nihil præterquam de libertate cogitent, dignos esse qui Romani fiant.* Itaque & in senatu causam obtinuere, & ex auctoritate Patrum latum ad populum est, ut Privernatibus civitas daretur. Eodem anno Anxur trecenti in coloniam missi sunt: bina jugera agri acceperunt.

Privernatibus civitas datur.

U.c.427. a.C. 325. P. Plautio, P. Cornelio Coss.

XXII. Secutus est annus nullâ re belli domive insignis, P. Plautio Proculo, P. Cornelio Scapulâ consulibus; præterquam quòd Fregellas

Fregellas (Sidicinorum is ager, deinde Volſcorum fuerat) colonia deducta; & populo viſceratio data a M. Flavio in funere matris. Erant, qui, per ſpeciem honorandæ parentis, meritam mercedem populo ſolutam interpretarentur, quòd eum, die dictâ ab ædilibus, crimine ſtupratæ matrisfamiliæ abſolviſſet. Data viſceratio in præteritam judicii gratiam, honoris etiam ei cauſa fuit; tribunatumque plebei, proximis comitiis, abſens petentibus præfertur. U.c. 427. a.C. 325.

Palæpolis fuit haud procul inde, ubi nunc Neapolis ſita eſt: duabus urbibus populus idem habitabat. Cumis erant oriundi. Cumani ab Chalcide Euboica originem trahunt. Claſſe, quâ advecti ab domo fuerant, multum in ora maris ejus, quod accolunt, potuere. Primò in inſulas Ænariam & Pithecuſas egreſſi, deinde in continentem auſi ſedes transferre. Hæc civitas, quum ſuis viribus, tum Samnitium infidâ adversùs Romanos ſocietate freta, ſive peſtilentiæ, quæ Romanam urbem adorta nuntiabatur, fidens, multa hoſtilia adversùs Romanos, agrum Campanum Falernumque incolentes, fecit. Igitur, L. Cornelio Lentulo, Q. Publilio Philone iterum conſulibus, fecialibus Palæpolim ad res repetendas miſſis, quum relatum eſſet a Græcis, gente linguâ magis ſtrenuâ, quàm factis, ferox reſponſum, ex auctoritate Patrum populus Palæpolitanis bellum fieri juſſit. U.c. 428. a.C. 324. L. Cornelio, Q. Publilio II, Coſſ. *Palæpolitanis bellum infertur.*

Inter consules provinciis comparatis, bello
U.c.428. a.C.324. Græci persequendi Publilio evenerunt; Cornelius altero exercitu Samnitibus, si quà se moverent, oppositus. Fama autem erat, defectioni Campanorum imminentes admoturos castra: ibi optimum visum Cornelio stativa habere.

Samnium suspectum. XXIII. Ab utroque consule, exiguam spem pacis cum Samnitibus esse, certior fit senatus. Publilius, duo millia Nolanorum militum & quatuor Samnitium, magis Nolanis cogentibus, quàm voluntate Græcorum, recepta Palæpolim, miserat; Cornelius, delectum indictum a magistratibus, universum Samnium erectùm, ac vicinos populos, Privernatem, Fundanumque, & Formianum, haud ambiguè sollicitari. *Legati ad Samnites.* Ob hæc quum legatos mitti placuisset priùs ad Samnites, quàm bellum fieret; responsum redditur ab Samnitibus ferox. Ultro incusabant injurias Romanorum; neque eò negligentiùs ea, quæ ipsis objicerentur, purgabant. *Haud ullo publico consilio auxiliove juvari Græcos; nec Fundanum Formianumve a se sollicitatos: quippe minimè pœnitere se virium suarum, si bellum placeat. Ceterum non posse dissimulare, ægre pati civitatem Samnitium, quòd Fregellas, ex Volscis captas dirutasque ab se, restituerit Romanus populus, coloniamque in Samnitium agro imposuerit, quam coloni eorum Fregellas appellent. Eam se contumeliam injuriamque, ni*

sibi ab iis, qui fecerint, dematur, ipsos omni vi depulsuros esse. Quum Romanus legatus ad disceptandum eos ad communes socios atque amicos vocaret: *Quid perplexè agimus?* inquit. *Nostra certamina, Romani, non verba legatorum, nec hominum quisquam disceptator, sed campus Campanus, in quo concurrendum est, & arma, & communis Mars belli decernet. Proinde inter Capuam Suessulamque castra castris conferamus, &, Samnis Romanusne imperio Italiam regat, decernamus.* Legati Romanorum quum se, non quò hostis vocasset, sed quò imperatores sui duxissent, ituros esse respondissent; jam Publilius, inter Palæpolim Neapolimque loco opportunè capto, diremerat hostibus societatem auxilii mutui, quâ, ut quisque locus premeretur, inter se usi fuerant. Itaque quum & comitiorum dies instaret, & Publilium, imminentem hostium muris, avocari ab spe capiendæ in dies urbis, haud e republica esset; actum cum tribunis est, ad populum ferrent, ut, quum Publilius Philo consulatu abisset, pro consule rem gereret, quoad debellatum cum Græcis esset. L. Cornelio (quia ne eum quidem in Samnium jam ingressum revocari ab impetu belli placebat) litteræ missæ, ut dictatorem comitiorum causâ diceret: dixit M. Claudium Marcellum; ab eo magister equitum dictus Sp. Postumius. Nec tamen ab dictatore comitia sunt ha-

U. c. 423. a. C. 324.

Palæpolis obsessa.

M. Claudius dictator.

U.c.428. a.C. 324.

bita, quia, vitione creatus esset, in disquisitionem venit: consulti augures, vitiosum videri dictatorem pronuntiaverunt. Eam rem tribuni suspectam infamemque criminando fecerunt. *Nam neque facile fuisse id vitium nosci, quum consul oriens nocte silentio diceret dictatorem: neque ab consule cuiquam publicè privatimve de ea re scriptum esse; nec quemquam mortalium exstare, qui se vidisse aut audisse quid dicat, quod auspicium dirimeret: neque augures divinare Romæ sedentes potuisse, quid in castris consuli vitii obvenisset. Cui non apparere, quòd Plebeius dictator sit, id vitium auguribus visum?* Hæc aliaque ab tribunis nequidquam jactata: tamen ad interregnum res redit; dilatisque alia atque alia de causa comitiis, quartusdecimus demum interrex Lucius Æmilius consules creat C. Pœtelium, L. Papirium Mugillanum. Cursorem in aliis annalibus invenio.

U.c.429. a.C. 323. C. Pœtelio II, L. Papirio Coss.

Alexandri Epirensis fata.

XXIV. Eodem anno Alexandriam in Ægypto proditum conditam; Alexandrumque, Epiri regem, ab exsule Lucano interfectum, sortes Dodonæi Jovis eventu affirmasse. Accito ab Tarentinis in Italiam data dictio erat, caveret Acherusiam aquam, Pandosiamque urbem: ibi fatis ejus terminum dari. Eóque ociùs transmisit in Italiam, ut quàm maximè procul abesset urbe Pandosiâ in Epiro & Acheronte amni, quem ex Molosside fluentem in stagna Inferna

accipit Thesprotius sinus. Ceterum (ut ferme fugiendo in media fata ruitur) quum saepe Bruttias Lucanasque legiones fudisset; Heracleam Tarentinorum coloniam, Consentiam ex Lucanis Sipontumque, Bruttiorum Terinam, alias inde Messapiorum ac Lucanorum cepisset urbes, & trecentas familias illustres in Epirum, quas obsidum numero haberet, misisset; haud procul Pandosiâ urbe, imminente Lucanis ac Bruttiis finibus, tres tumulos aliquantùm inter se distantes insedit, ex quibus incursiones in omnem partem agri hostilis faceret. Et ducentos ferme Lucanorum exsules circa se pro fidis habebat, ut pleraque ejus generis ingenia sunt, cum fortuna mutabilem gerentes fidem. Imbres continui, campis omnibus inundantes, quum interclusissent trifariam exercitum a mutuo inter se auxilio, duo praesidia, quae sine rege erant, improviso hostium adventu opprimuntur; deletisque eis, ad ipsius obsidionem omnes conversi. Inde ab Lucanis exsulibus ad suos nuntii missi sunt; pactoque reditu promissum est, regem, aut vivum, aut mortuum, in potestatem daturos. Ceterum cum delectis ipse, egregium facinus ausus, per medios erumpit hostes, & ducem Lucanorum cominus congressum obtruncat; contrahensque suos ex fuga palatos, pervenit ad amnem, ruinis recentibus pontis, quem vis aquae abstulerat, in-

U.c.429. a. C.333.

U.c.429. a.C.323. dicantem iter: quem quum incerto vado transiret agmen, fessus metu ac labore miles, increpans nomen abominandum fluminis, *Jure Acheros vocaris*, inquit. Quod ubi ad aures accidit regis, adjecit extemplo animum fatis suis, substititque dubius, an transiret. Tum Sotimus minister ex regiis pueris, quid in tanto discrimine periculi cunctaretur interrogans, indicat Lucanos insidiis quærere locum. Quos ubi respexit rex procul grege facto venientes, stringit gladium, & per medium amnem transmittit equum. Jamque in vadum egressum eminus veruto Lucanus exsul transfigit: lapsum inde cum inhærente telo corpus exanime detulit amnis in hostium præsidia. Ibi fœda laceratio corporis facta: namque, præciso medio, partem Consentiam misere; pars ipsis retenta ad ludibrium: quæ quum jaculis saxisque procul incesseretur, mulier una, ultra humanarum irarum fidem sævienti turbæ immixta, ut parumper sustinerent precata, flens ait, virum sibi liberosque captos apud hostes esse: sperare, corpore regio utcumque mulcato se suos redempturam. Is finis lacerationi fuit; sepultumque Consentiæ, quod membrorum reliquum fuit, curâ mulieris unius; ossaque Metapontum ad hostes remissa, inde Epirum devecta ad Cleopatram uxorem, sororemque Olympiadem, quarum mater Magni Alexandri altera, soror altera fuit.

Hæc de Alexandri Epirensis tristi eventu, quamquam Romano bello fortuna eum abstinuit, tamen, quia in Italia bella gessit, paucis dixisse satis sit. Eodem anno lectisternium Romæ, quintò post conditam urbem, iisdem, quibus antè, placandis habitum est diis.

U.c.429. a.C.323.

Quintum lectisternium.

XXV. Novi deinde consules jussu populi quum misissent, qui indicerent Samnitibus bellum, & ipsi majore conatu, quàm adversùs Græcos, cuncta parabant, & alia nova nihil tum animo tale agitantibus accesserunt auxilia. Lucani atque Apuli, quibus gentibus nihil ad eam diem cum Romano populo fuerat, in fidem venerunt, arma virosque ad bellum pollicentes: fœdere ergo in amicitiam accepti. Eodem tempore etiam in Samnio res prospere gesta: tria oppida in potestatem venerunt, Allifæ, Callifæ, Ruffrium; aliusque ager primo adventu consulum longè latéque est pervastatus. Hoc bello tam prospere commisso, alteri quoque bello, quo Græci obsidebantur, jam finis aderat: nam præterquam quòd, interseptis munimentis hostium, pars parti abscissa erat, fœdiora aliquantò intra muros iis, quibus hostis territabat, patiebantur; & velut capti a suismet ipsi præsidiis, indigna jam liberis quoque ac conjugibus, & quæ captarum urbium extrema sunt, patiebantur. Itaque, quum & a Tarento & a Samnitibus, fama esset,

U.c.429. A.C.323.

nova auxilia ventura, Samnitium plus, quàm vellent, intra mœnia esse rebantur; Tarentinorum juventutem, Græci Græcos, haud minùs per quos Samniti Nolanoque, quàm ut Romanis hostibus resisterent, exspectabant. Postremò levissimum malorum deditio ad Romanos visa. Charilaus & Nymphius, principes civitatis, communicato inter se consilio, partes ad rem agendam divisere, ut alter ad imperatorem Romanorum transfugeret, alter subsisteret ad præbendam opportunam consilio urbem. Charilaus fuit, qui ad Publilium Philonem venit: &, *Quod bonum, faustum, felixque Palæpolitanis, populoque Romano esset, tradere se* ait *mœnia statuisse. Eo facto utrum ab se prodita, an servata, patria videatur, in fide Romana positum esse. Sibi privatim nec pacisci quidquam, nec petere: publicè petere, quàm pacisci, magis, ut, si successisset inceptum, cogitaret populus Romanus, potiùs cum quanto studio periculoque reditum in amicitiam suam esset, quàm quâ stultitiâ & temeritate de officio decessum.* Collaudatus ab imperatore tria millia militum ad occupandam eam partem urbis, quàm Samnites insidebant, accepit: præsidio ei L. Quintius tribunus militum præpositus.

Palæpolis tradita.

XXVI. Eodem tempore & Nymphius prætorem Samnitium arte aggressus perpulerat, ut, quoniam omnis Romanus exer-

citus aut circa Palæpolim, aut in Samnio esset, sineret se classe circumvehi ad Romanum agrum; non oram modò maris, sed ipsi urbi propinqua loca depopulaturum: sed ut falleret, nocte proficiscendum esse, extemploque naves deducendas. Quod quò maturiùs fieret, omnis juventus Samnitium, præter necessarium urbis præsidium, ad littus missa: ubi dum Nymphius in tenebris, & multitudine semet ipsâ impediente, sedulò aliis alia imperia turbans, terit tempus, Charilaus ex composito ab sociis in urbem receptus, quum summa urbis Romano milite implesset, tolli clamorem jussit; ad quem Græci, signo accepto a principibus, quievere. Nolani per aversam partem urbis viâ Nolam ferente effugiunt. Samnitibus exclusis ab urbe, ut expeditior in præsentia fuga, ita fœdior, postquam periculo evaserunt, visa; quippe qui inermes, nullâ rerum suarum non relictâ inter hostes, ludibrium non externis modò, sed etiam popularibus, spoliati atque egentes domos rediere. Haud ignarus opinionis alterius, quâ hæc proditio ab Samnitibus facta traditur, quum auctoribus hoc dedi, quibus dignius credi est; tum fœdus Neapolitanum (eò enim deinde summa rei Græcorum venit) similius vero facit, ipsos in amicitiam redisse. Publilio triumphus decretus, quòd satis credebatur obsidione domitos hostes in fidem venisse. U.c.429. a.C.323.

Duo singularia hæc ei viro primùm contigere; prorogatio imperii non ante in ullo facta, & acto honore triumphus.

U.c.429. a.C.323.

Tarentinorum indignatio in Romanos.

XXVII. Aliud subinde bellum cum alterius oræ Græcis exortum. Namque Tarentini, quum rem Palæpolitanam van spe auxilii aliquamdiu sustinuissent, postquam Romanos urbe potitos accepere, velut destituti, ac non qui ipsi destituissent, increpare Palæpolitanos, irâ atque invidiâ in Romanos furere; eò etiam, quòd Lucanos & Apulos (nam utraque eo anno societas cœpta est) in fidem populi Romani venisse allatum est. *Quippe propemodum perventum ad se esse; jamque in eo rem fore, ut Romani aut hostes, aut domini habendi sint. Discrimen profectò rerum suarum in bello Samnitium eventuque ejus verti: eam solam gentem restare, nec eam ipsam satis validam, quando Lucanus defecerit: quem revocari adhuc, impellique ad abolendam societatem Romanam posse, si qua ars serendis discordiis adhibeatur.* Hæc consilia quum apud cupidos rerum novandarum valuissent; ex juventute quidam Lucanorum pretio adsciti, clari magis inter populares, quàm honesti, inter se mulcati ipsi virgis, quum corpora nuda intulissent in civium cœtum, vociferati sunt, se, quòd castra Romana ingredi ausi essent, a consule virgis cæsos, ac propè securi percussos esse. Deformis suâpte naturâ res, quum speciem

Concitant Lucanos.

injuriæ magis, quàm doli, præ se ferret; concitati homines cogunt clamore suo magistratus senatum vocare: & alii, circumstantes consilium, bellum in Romanos poscunt; alii ad concitandam in arma multitudinem agrestium discurrunt; tumultuque etiam sanos consternante animos, decernitur ut societas cum Samnitibus renovaretur; legatique ad eam rem mittuntur. Repentina res quia quàm causam nullam, tam ne fidem quidem habebat, coacti a Samnitibus & obsides dare, & præsidia in loca munita accipere, cæci fraude & irâ nihil recusarunt. Dilucere deinde brevi fraus cœpit, postquam criminum falsorum auctores Tarentum commigravere; sed amissâ omni de se potestate, nihil ultra, quàm ut pœniteret frustra, restabat. U.c.429. a.C.323.

XXVIII. Eo anno plebi Romanæ velut aliud initium libertatis factum est, quòd necti desierunt: mutatum autem jus ob unius fœneratoris simul libidinem, simul crudelitatem insignem. L. Papirius is fuit: cui quum se C. Publilius ob æs alienum paternum nexum dedisset, quæ ætas formaque misericordiam elicere poterat, ad libidinem & contumeliam animum accenderunt; & florem ætatis ejus fructum adventitium crediti ratus, primò perlicere adolescentem sermone incesto est conatus; dein, postquam aspernabantur flagitium aures, minis territare, atque identidem ad- *Papirii fœneratoris fœda libido.*

U.c.429. a.C.323.

monere fortunæ : poſtremò, quum ingenuitatis magis, quàm præſentis conditionis memorem videret, nudari jubet, verberaque afferri. Quibus laceratus juvenis quum ſe in publicum proripuiſſet, libidinem crudelitatemque conquerens fœneratoris ; ingens vis hominum, quum ætatis miſeratione atque indignitate injuriæ accenſa, tum ſuæ conditionis liberûmque ſuorum reſpectu, in forum, atque inde, agmine facto, ad curiam concurrit : &, quum conſules, tumultu repentino coacti, ſenatum vocarent, introeuntibus in curiam Patribus laceratum juvenis tergum, procumbentes ad ſingulorum pedes, oſtentabant. Victum eo die ob impotentem injuriam unius ingens vinculum fidei ; juſſique conſules ferre ad populum, ne quis, niſi qui noxam meruiſſet, donec pœnam lueret, in compedibus aut in nervo teneretur : pecuniæ creditæ bona debitoris, non corpus obnoxium eſſet. Ita nexi ſoluti ; cautumque in poſterum, ne necterentur.

Nexi ſoluti, cautumque ne necterentur.

XXIX. Eodem anno quum ſatis per ſe ipſum Samnitium bellum, & defectio repens Lucanorum, auctoreſque defectionis Tarentini ſollicitos haberent Patres ; acceſſit, ut & Veſtinus populus Samnitibus ſeſe conjungeret : quæ res ſicut eo anno ſermonibus magis paſſim hominum jactata, quàm in publico ullo concilio eſt ; ita inſequentis anni conſulibus L. Furio Camillo ite-

rum, Junio Bruto Scævæ, nulla prior potiorque visa est, de qua ad senatum referrent; &, quamquam nova res erat, tamen tanta cura Patres incéssit, ut pariter eam susceptam neglectamque timerent, ne aut impunitas eorum lasciviâ superbiâque, aut bello pœnæ expetitæ metu propinquo atque irâ concirent finitimos populos. Et erat genus omne abunde bello Samnitibus par, Marsi Pelignique & Marrucini; quos, si Vestinus attingeretur, omnes habendos hostes. Vicit tamen pars, quæ in præsentia videri potuit majoris animi, quàm consilii; sed eventus docuit, fortes Fortunam juvare. Bellum ex auctoritate Patrum populus adversùs Vestinos jussit. Provincia ea Bruto, Samnium Camillo sorte evenit. Exercitus utróque ducti, & curâ tuendorum finium hostes prohibiti conjungere arma. Ceterum alterum consulem L. Furium, cui major moles rerum imposita erat, morbo gravi implicitum fortuna bello subtraxit; jussusque dictatorem dicere rei gerendæ causâ, longè clarissimum bello eâ tempestate dixit L. Papirium Cursorem, a quo Q. Fabius Maximus Rullianus magister equitum est dictus; par nobile rebus in eo magistratu gestis, discordiâ tamen, quâ propè ad ultimum dimicationis ventum est, nobilius. Ab altero consule in Vestinis multiplex bellum, nec usquam vario eventu gestum est: nam & pervastavit agros, &,

U.c. 430. a.C. 322. L. Furio II, D. Junio Coss.

Vestinis bellum indictum.

L. Papirius dictator.

U.c.430. a.C.322. populando atque urendo tecta hostium sataque, in aciem invitos extraxit; & ita prœlio uno accidit Vestinorum res (haudquaquam tamen incruento milite suo) ut non in castra solùm refugerent hostes, sed, jam ne vallo quidem ac fossis freti, dilaberentur in oppida, situ urbium mœnibusque se defensuri. Postremò, oppida quoque vi expugnare adortus, primò Cutinam ingenti ardore militum ac vulnerum irâ, quòd haud ferè quisquam integer prœlio excesserat, scalis cepit; deinde Cingiliam: utriusque urbis prædam militibus, quòd eos neque portæ, neque muri hostium arcuerant, concessit.

XXX. In Samnium incertis itum auspiciis est; cujus rei vitium non in belli eventum, quod prospere gestum est, sed in rabiem atque iras imperatorum vertit. Namque Papirius dictator, a pullario monitus, quum ad auspicium repetendum Romam proficisceretur, magistro equitum denuntiavit, ut sese loco teneret, neu absente se cum hoste manum consereret. Fabius quum post profectionem dictatoris per exploratores comperisset, perinde omnia soluta apud hostes, ac si nemo Romanus in Samnio esset; seu ferox adolescens indignitate accensus, quòd omnia in dictatore viderentur reposita esse; seu occasione bene gerendæ rei inductus, exercitu instructo paratoque profectus ad Imbrinium (ita vo-

Fabius M.E. absente dictatore, rem bene gerit.

cant locum) acie cum Samnitibus conflixit: ea fortuna pugnæ fuit, ut nihil relictum sit, quo, si adfuisset dictator, res meliùs geri potuerit: non dux militi, non miles duci defuit. Eques etiam, auctore L. Cominio tribuno militum, qui aliquoties impetu capto perrumpere non poterat hostium agmen, detraxit frenos equis; atque ita concitatos calcaribus permisit, ut sustinere eos nulla vis posset: per arma, per viros latè stragem dedêre. Secutus pedes impetum equitum, turbatis hostibus intulit signa. Viginti millia hostium cæsa eo die traduntur. Auctores habeo, bis cum hoste signa collata dictatore absente, bis rem egregiè gestam: apud antiquissimos scriptores una hæc pugna invenitur: in quibusdam annalibus tota res prætermissa est. Magister equitum, ut ex tanta cæde, multis potitus spoliis, congesta in ingentem acervum hostilia arma subdito igne concremavit: seu votum id deorum cuipiam fuit; seu credere libet Fabio auctori, eò factum, ne suæ gloriæ fructum dictator caperet, nomenque ibi scriberet, aut spolia in triumpho ferret. Litteræ quoque de re prospere gesta ad senatum, non ad dictatorem, missæ, argumentum fuere minimè cum eo communicantis laudes. Ita certè dictator id factum accepit, ut, lætis aliis victoriâ partâ, præ se ferret iram tristitiamque. Misso itaque repentè senatu, se

U.c. 430. a.C. 322.

Dictator indignatur.

U.c. 430. a.C. 322.

ex curiâ proripuit; tum verò, non Samnitium magis legiones, quàm majestatem dictatoriam & disciplinam militarem, a magistro equitum victam & eversam dictitans, si illi impune spretum imperium fuisset. Itaque plenus minarum iræque, profectus in castra, quum maximis itineribus isset, non tamen prævenire famam adventûs sui potuit. Præcucurrerant enim ab urbe, qui nuntiarent dictatorem avidum pœnæ venire, alternis pene verbis T. Manlii factum laudantem.

Fabii oratio ad milites.

XXXI. Fabius, concione extemplo advocatâ, obtestatus milites est, *Ut, quâ virtute rempublicam ab infestissimis hostibus defendissent, eâdem se, cujus ductu auspicioque vicissent, ab impotenti crudelitate dictatoris tutarentur. Venire amentem invidiâ, iratum virtuti alienæ felicitatique, furere, quòd se absente respublica egregiè gesta esset: malle, si mutare fortunam posset, apud Samnites, quàm Romanos, victoriam esse. Imperium dictitare spretum, tamquam non eâdem mente pugnari vetuerit, quâ pugnatum doleat. Et tunc invidiâ impedire virtutem alienam voluisse, cupidissimisque arma ablaturum fuisse militibus, ne se absente moveri possent; & nunc id furere, id ægre pati, quòd sine L. Papirio, non inermes, non manci milites fuerint; quòd se Q. Fabius magistrum equitum duxerit, ac non accensum dictatoris. Quid illum facturum fuisse, si,*

quod belli casus ferunt, Marsque communis, adversa pugna evenisset, qui sibi, devictis hostibus, republicâ bene gestâ, ita ut non ab illo unico duce meliùs geri potuerit, supplicium magistro equitum minetur? Neque illum magistro equitum infestiorem, quàm tribunis militum, quàm centurionibus, quàm militibus esse: si possit, in omnes sæviturum fuisse: quia id nequeat, in unum sævire. Etiam invidiam, tamquam ignem, summa petere; in caput consilii, in ducem incurrere. Si se simul cum gloria rei gestæ exstinxisset, tunc victorem, velut in capto exercitu dominantem, quidquid licuerit in magistro equitum, in militibus ausurum. Proinde adessent in sua causa omnium libertati. Si consensum exercitûs eumdem, qui in prœlio fuerit, in tuenda victoria videat, & salutem unius omnibus curæ esse; inclinaturum ad clementiorem sententiam animum. Postremò se vitam fortunasque suas illorum fidei virtutique permittere. U.c. 430. a.C. 322.

XXXII. Clamor e tota concione ortus, *Uti bonum animum haberet: neminem illi vim allaturum, salvis legionibus Romanis.* Haud multò pòst dictator advenit; classicoque extemplo ad concionem advocavit. Tum, silentio facto, præco Q. Fabium magistrum equitum citavit: qui simul ex inferiore loco ad tribunal accessit, tum dictator: *Quæro*, inquit, *de te, Q. Fabi, quum summum imperium dictatoris sit, pareantque ei consules, regia potestas, prætores iisdem* Dictatoris oratio ad M. E.

U.c. 430. a.C. 322.

auſpiciis, quibus conſules, creati; æquum cenſeas, necne, magiſtrum equitum dicto audientem eſſe? Itemque illud interrogo, quum me incertis auſpiciis profectum ab domo ſcirem, utrum mihi turbatis religionibus reſpublica in diſcrimen committenda fuerit, an auſpicia repetenda, ne quid dubiis diis agerem? ſimul illud, quæ dictatori religio impedimento ad rem gerendam fuerit, num eâ magiſter equitum ſolutus ac liber potuerit eſſe? Sed quid ego hæc interrogo? quum, ſi ego tacitus abiſſem, tamen tibi ad voluntatis interpretationem meæ dirigenda tua ſententia fuerit. Quin tu reſpondes, vetuerimne te quidquam rei me abſente agere? vetuerimne ſigna cum hoſtibus conferre? Quo tu imperio meo ſpreto, incertis auſpiciis, turbatis religionibus, adversùs morem militarem diſciplinamque majorum & numen deorum, auſus es cum hoſte confligere. Ad hæc, quæ interrogatus es, reſponde: extra ea, cave vocem mittas. Accede lictor. Adversùs quæ ſingula quum reſpondere haud facile eſſet, & nunc quereretur, eumdem accuſatorem capitis ſui ac judicem eſſe; modò, vitam ſibi eripi citiùs, quàm gloriam rerum geſtarum poſſe, vociferaretur, purgaretque ſe invicem, atque ultro accuſaret; tunc Papirius, redintegratâ irâ, ſpoliari magiſtrum equitum, ac virgas & ſecures expediri juſſit. Fabius fidem militum implorans, lacerantibus veſtem lictoribus, ad triarios, tumul-

Virgas & ſecures expediri jubet.

Fabius ſe recipit ad triarios.

tum jam in concione miscentes, sese recepit. Inde clamor in totam concionem est perlatus : alibi preces, alibi minæ audiebantur. Qui proximi fortè tribunal steterant, quia subjecti oculis imperatoris nosci-tari poterant, orabant ut parceret magistro equitum, neu cum eo exercitum damnaret. Extrema concio, & circa Fabium globus, increpabant inclementem dictatorem; nec procul seditione aberant. Ne tribunal quidem satis quietum erat. Legati circumstantes sellam orabant, ut rem in posterum diem differret, & iræ suæ spatium, & consilio tempus daret : *Satis castigatam adolescentiam Fabii esse : satis deformatam victoriam : ne ad extremum finem supplicii tenderet ; neu unico juveni, neu patri ejus clarissimo viro, neu Fabiæ genti eam injungeret ignominiam.* Quum parum precibus, parum causâ proficerent, intueri sævientem concionem jubebant. *Ita irritatis militum animis subdere ignem ac materiam seditioni, non esse ætatis, non prudentiæ ejus : neminem id Q. Fabio, pœnam deprecanti suam, vitio versurum, sed dictatori, si occæcatus irâ infestam multitudinem in se pravo certamine movisset. Postremò, ne id se gratiæ dare Q. Fabii crederet, se jusjurandum dare paratos esse, non videri e republica in Q. Fabium eo tempore animadverti.* U.c.430. a.C.322.

XXXIII. His vocibus quum in se magis incitarent dictatorem, quàm in magis-

trum equitum placarent, juſſi de tribunali deſcendere legati; & ſilentio nequidquam per præconem tentato, quum, præ ſtrepitu ac tumultu, nec ipſius dictatoris, nec apparitorum ejus vox audiretur, nox, velut in prœlio, certamini finem fecit. Magiſter equitum juſſus poſtero die adeſſe, quum omnes affirmarent infeſtiùs Papirium exarſurum, agitatum contentione ipsâ exacerbatumque, clam ex caſtris Romam profugit; &, patre auctore M. Fabio, qui ter jam conſul, dictatorque fuerat, vocato extemplo ſenatu, quum maximè conquereretur apud Patres vim atque injuriam dictatoris, repentè ſtrepitus ante curiam lictorum ſubmoventium auditur: & ipſe infenſus aderat, poſtquam comperit profectum ex caſtris, cum expedito equitatu ſecutus. Iterata deinde contentio; & prendi Fabium Papirius juſſit. Ubi quum, deprecantibus primoribus Patrum atque univerſo ſenatu, perſtaret in incepto immitis animus; tum pater M. Fabius, *Quandoquidem*, inquit, *apud te nec auctoritas ſenatûs, nec ætas mea, cui orbitatem paras, nec virtus nobilitaſque magiſtri equitum a te ipſo nominati valet, nec preces, quæ ſæpe hoſtium mitigavere, quæ deorum iras placant; tribunos plebis appello, & provoco ad populum; eumque tibi fugienti exercitûs tui, fugienti ſenatûs judicium, judicem fero, qui certè unus plus, quàm tua dictatura, poteſt*

U.c.430. a. C.322.

Romam fugit.

Sequitur dictator.

Fabii pater tr. pl. appellat.

pelletque. *Videro cessurusne provocationi sis, cui rex Romanus Tullus Hostilius cessit.* Ex curia in concionem itur : quò cum paucis dictator, cum omni agmine principum magister equitum quum escendisset ; deduci eum de Rostris Papirius in partem inferiorem jussit. Secutus pater, *Bene agis*, inquit, *quum eò nos deduci jussisti, unde & privati vocem mittere possemus.* Ibi primò non tam perpetuæ orationes, quàm altercatio, exaudiebantur. Vicit deinde strepitum vox & indignatio Fabii senis, increpantis superbiam crudelitatemque Papirii. *Se quoque dictatorem Romæ fuisse, nec a se quemquam, ne plebis quidem hominem, non centurionem, non militem, violatum ; Papirium, tamquam ex hostium ducibus, sic ex Romano imperatore victoriam & triumphum petere. Quantum interesse inter moderationem antiquorum, & novam superbiam crudelitatemque! Dictatorem Quintium Cincinnatum in L. Minucium consulem, ex obsidione a se ereptum, non ultrà sævisse, quàm ut legatum eum ad exercitum pro consule relinqueret. M. Furium Camillum in L. Furio, qui, contemptâ suâ senectute & auctoritate, fœdissimo cum eventu pugnasset, non solùm in præsentia moderatum iræ esse, ne quid de collega secus populo aut senatui scriberet ; sed, quum revertisset, potissimum ex tribunis consularibus habuisse, quem ex collegis, optione ab senatu datâ, socium sibi imperii*

U.c.430. a.C.322.

Fabii senis oratio.

U.c.430. a.C.322. *deligeret. Nam populi quidem, penes quem potestas omnium rerum esset, ne iram quidem umquam atrociorem fuisse in eos, qui temeritate atque inscitiâ exercitus amisissent, quàm ut pecuniâ eos multaret : capite anquisitum ob rem bello malè gestam de imperatore nullo ad eam diem esse. Nunc ducibus populi Romani, quæ ne victis quidem bello fas fuerit, virgas & secures victoribus, & justissimos meritis triumphos intentari. Quid enim tandem passurum fuisse filium suum, si exercitum amisisset, si fusus, fugatus, castris exsutus fuisset? quò ultra iram violentiamque ejus excessuram fuisse, quàm ut verberaret necaretque? Quàm conveniens esse, propter Q. Fabium civitatem in lætitia, victoria, supplicationibus, ac gratulationibus esse; eum, propter quem deûm delubra pateant, aræ sacrificiis fument, honore, donis cumulentur, nudatum virgis lacerari in conspectu populi Romani, intuentem Capitolium atque arcem, deosque ab se duobus prœliis haud frustra advocatos? Quo id animo exercitum, qui ejus ductu auspiciisque vicisset, laturum? quem luctum in castris Romanis, quam lætitiam inter hostes fore?* Hæc simul jurgans, querens, deûm hominumque fidem obtestans, & complexus filium, plurimis cum lacrymis agebat.

XXXIV. Stabat cum eo senatûs majestas, favor populi, tribunitium auxilium, memoria absentis exercitûs. Ex parte altera

imperium invictum populi Romani, & disciplina rei militaris, & dictatoris edictum pro numine semper obſervatum, & Manliana imperia, & poſthabita filii caritas publicæ utilitati, jactabantur. *Hoc etiam L. Brutum, conditorem Romanæ libertatis, antea in duobus liberis feciſſe. Nunc patres comes, & ſenes faciles, de alieno imperio ſpreto, tamquam rei parvæ, diſciplinæ militaris everſæ juventuti gratiam facere. Se tamen perſtaturum in incepto; nec ei, qui adversùs dictum ſuum, turbatis religionibus ac dubiis auſpiciis, pugnaſſet, quidquam ex juſta pœna remiſſurum. Majeſtas imperii perpetuane eſſet, non eſſe in ſua poteſtate; L. Papirium nihil de ejus jure deminuturum. Optare, ne poteſtas tribunitia, inviolata ipſa, violet interceſſione ſuâ Romanum imperium, neu populus Romanus in ſe potiſſimùm dictatorem & jus dictaturæ exſtinguat. Quod ſi feciſſet, non L. Papirium, ſed tribunos, ſed pravum populi judicium, nequidquam poſteros accuſaturos; quum, pollutâ ſemel militari diſciplinâ, non miles centurionis, non centurio tribuni, non tribunus legati, non legatus conſulis, non magiſter equitum dictatoris pareat imperio; nemo hominum, nemo deorum verecundiam habeat; non edicta imperatorum, non auſpicia obſerventur; ſine commeatu vagi milites in pacato, in hoſtico errent; immemores ſacramenti, licentiâ ſolâ ſe, ubi velint, exauctorent; infrequentia de-*

U.c.430. a.C.322.

Dictatoris oratio.

ferantur signa ; neque conveniatur ad edictum , nec discernatur interdiu nocte , æquo iniquo loco , jussu injussu imperatoris pugnent ; & non signa , non ordines servent ; latrocinii modo cæca & fortuita , pro solenni & sacrata , militia sit. Horum criminum vos reos in omnia secula offerte , tribuni plebis : vestra obnoxia capita pro licentia Q. Fabii objicite.

U.c.430. a.C.322.

XXXV. Stupentes tribunos , & suam jam vicem magis anxios , quàm ejus , cui auxilium ab se petebatur , liberavit onere consensus populi Romani , ad preces & obtestationem versus , ut sibi pœnam magistri equitum dictator remitteret. Tribuni quoque inclinatam rem in preces subsecuti , orare dictatorem insistunt , ut veniam errori humano , veniam adolescentiæ Q. Fabii daret : *Satis eum pœnarum dedisse:* Jam ipse adolescens , jam pater M. Fabius contentionis obliti , procumbere ad genua , & iram deprecari dictatoris. Tum dictator , silentio facto , *Bene habet* , inquit , *Quirites : vicit disciplina militaris , vicit imperii majestas , quæ in discrimine fuerunt , an ulla post hanc diem essent. Non noxæ eximitur Q. Fabius , qui contra edictum imperatoris pugnavit ; sed noxæ damnatus , donatur populo Romano , donatur tribunitiæ potestati , precarium non justum auxilium ferenti. Vive , Q. Fabi , felicior hoc consensu civitatis ad tuendum te , quàm quâ paulò antè exsultabas victoriâ : vive , id facinus ausus , cujus tibi ne*

P. R. exorat dictatorem.

ne parens quidem, si eodem loco fuisset, quo fuit L. Papirius, veniam dedisset. Mecum, U.c.430. a.C.322.
si voles, reverteris in gratiam : populo Romano, cui vitam debes, nihil majus præstiteris, quàm si hic tibi dies satis documenti dederit, ut bello ac pace pati legitima imperia possis. Quum se nihil morari magistrum equitum pronuntiasset, degressum eum templo lætus senatus, lætior populus, circumfusi, ac gratulantes hinc magistro equitum, hinc dictatori, prosecuti sunt; firmatumque imperium militare haud minùs periculo Q. Fabii, quàm supplicio miserabili adolescentis Manlii videbatur. Fortè ita eo anno evenit, ut, quotiescumque dictator ab exercitu recessit, hostes in Samnio moverentur: ceterum in oculis exemplum erat Q. Fabius M. Valerio legato, qui castris præerat, ne quam vim hostium magis, quàm trucem dictatoris iram timeret. Itaque frumentatores quum, circumventi ex insidiis, cæsi loco iniquo essent, creditum vulgò est, subveniri eis ab legato potuisse, ni tristia edicta exhorruisset. Ea quoque ira alienavit a dictatore militum animos, jam antè infensos, quòd implacabilis Q. Fabio fuisset; &, quod suis precibus negasset, ejus populo Romano veniam dedisset.

XXXVI. Postquam dictator, præposito in urbe L. Papirio Crasso magistro equitum, Q. Fabio vetito quidquam pro magistratu agere, in castra rediit; neque civibus sa-

tis lætus adventus ejus fuit, nec hostibus quidquam attulit terroris: namque postero die, seu ignari venisse dictatorem, seu, adesset an abesset, parvi facientes, instructâ acie ad castra accesserunt. Ceterum tantum momenti in uno viro L. Papirio fuit, ut, si ducis consilia favor subsecutus militum foret, debellari eo die cum Samnitibus potuisse, pro haud dubio habitum sit; ita instruxit aciem loco ac subsidiis; ita omni arte bellicâ firmavit: cessatum a milite, ac de industria, ut obtrectaretur laudibus ducis, impedita victoria est. Plures Samnitium cecidere: plures Romani vulnerati sunt. Sensit peritus dux, quæ res victoriæ obstaret: temperandum ingenium suum esse, & severitatem miscendam comitati. Itaque, adhibitis legatis, ipse circum saucios milites inserens in tentoria caput, singulos, ut sese haberent, rogitans, curam eorum nominatim legatis, tribunisque, & præfectis demandabat. Rem per se popularem ita dexter egit, ut, medendis corporibus, animi multò priùs militum imperatori reconciliarentur; nec quidquam ad salubritatem efficacius fuerit, quàm quòd grato animo ea cura accepta est. Refecto exercitu, cum hoste congressus haud dubiâ spe suâ militumque, ita fudit fugavitque Samnites, ut ille ultimus eis dies conferendi signa cum dictatore fuerit. Incessit deinde, quà duxit prædæ spes, victor exercitus;

U.c.430. a.C.322.

Legiones Romanæ de industria malè pugnant.

Dictator comior factus.

Samnites vincit.

perlustravitque hostium agros, nulla arma, nullam vim nec apertam, nec insidiis expertus. Addebat alacritatem, quòd dictator prædam omnem edixerat militibus; nec ira magis publica, quàm privatum compendium, in hostem acuebat. His cladibus subacti Samnites pacem a dictatore petiere; cum quo pacti, ut singula vestimenta militibus, & annuum stipendium darent, quum ire ad senatum jussi essent, secuturos se dictatorem responderunt, unius ejus fidei virtutique causam suam commendantes: ita deductus ex Samnitibus exercitus. U.c.430. a.C.322.

XXXVII. Dictator triumphans urbem est ingressus; &, quum se dictaturâ abdicare vellet, jussu Patrum, priusquam abdicaret, consules creavit C. Sulpicium Longum iterum, Q. Æmilium Cerretanum. Samnites, infectâ pace, quia de conditionibus agebatur, inducias annuas ab urbe retulerunt; nec earum ipsarum sancta fides fuit; adeo, postquam Papirium abisse magistratu nuntiatum est, arrecti ad bellandum animi sunt. C. Sulpicio, Q. Æmilio (Aulium quidam annales habent) consulibus, ad defectionem Samnitium Apulum novum bellum accessit. Utróque exercitus missi: Sulpicio Samnites, Apuli Æmilio sorte evenerunt. Sunt qui non ipsis Apulis bellum illatum, sed socios ejus gentis populos ab Samnitium vi atque injuriis defensos scribant. Ceterum fortuna Samni- U.c.431. a.C.321. C. Sulpicio II, Q. Æmilio Coss.

U.c.431. a.C.321. tium, vix a se ipsis eo tempore propulsantium bellum, propius ut sit vero facit, non Apulis ab Samnitibus arma illata, sed cum utraque simul gente bellum Romanis fuisse. Nec tamen res ulla memorabilis acta: ager Apulus, Samniumque evastatum: hostes nec hic, nec illic inventi. Romæ nocturnus terror ita ex somno trepidam repentè civitatem excivit, ut Capitolium atque arx, mœniaque & portæ, plena armatorum fuerint: & quum concursatum, conclamatumque ad arma omnibus locis esset, primâ luce nec auctor, nec causa terroris comparuit. Eodem anno de Tusculanis Flaviâ rogatione populi fuit judicium. M. Flavius tribunus plebis tulit ad populum, ut in Tusculanos animadverteretur, *Quorum eorum ope ac consilio Veliterni Privernatesque populo Romano bellum fecissent.* Populus Tusculanus cum conjugibus ac liberis Romam venit: ea multitudo, veste mutatâ, & specie reorum, tribus circuit, genibus se omnium advolvens. Plus itaque misericordia ad pœnæ veniam impetrandam, quàm causa ad crimen purgandum valuit. Tribus omnes, præter Polliam, antiquarunt legem. Polliæ sententia fuit, puberes verberatos necari, conjuges liberosque sub corona lege belli venire; memoriamque ejus iræ Tusculanis in pœnæ tam atrocis auctores mansisse ad patrum ætatem constat, nec quemquam ferme ex Pollia

Judicium de Tusculanis.

tribu candidatum Papiriam ferre solitum.

XXXVIII. Insequenti anno Q. Fabio, L. Fulvio consulibus, A. Cornelius Arvina dictator, & M. Fabius Ambustus magister equitum, metu gravioris in Samnio belli (conducta enim pretio a finitimis juventus dicebatur) intentiore delectu habito, egregium exercitum adversùs Samnites duxerunt. Castra in hostico incuriosè ita posita, tamquam procul abesset hostis; quum subitò advenere Samnitium legiones tantâ ferociâ, ut vallum usque ad stationem Romanam inferrent. Nox jam appetebat; id prohibuit munimenta adoriri: nec dissimulabant ortâ luce postero die facturos. Dictator, ubi propiorem spe dimicationem vidit, ne militum virtuti damno locus esset, ignibus crebris relictis, qui conspectum hostium frustrarentur, silentio legiones educit; nec tamen fallere, propter propinquitatem castrorum, potuit. Eques extemplo insecutus ita institit agmini, ut, donec lucesceret, prœlio abstineret: ne pedestres quidem copiæ ante lucem castris egressæ. Eques luce demum ausus incursare in hostem, carpendo novissimos, premendoque iniquis ad transitum locis, agmen detinuit: interim pedes equitem assecutus, & totis jam copiis Samnis urgebat. Tum dictator, postquam sine magno incommodo progredi non poterat, eum ipsum, in quo consliterat, locum castris dimetari jussit:

U.c. 432. a.C. 320. Q. Fabio, L. Fulvio Coss. *A Cornelius dictator.*

Nocte castra relinquit.

U.c.432. a.C.320.

id verò, circumfuſo undique equitatu, ut vallum peteretur, opuſque inciperet, fieri non poterat. Itaque, ubi neque eundi neque manendi copiam eſſe videt, inſtruit aciem, impedimentis ex agmine remotis. Inſtruunt contrà & hoſtes, & animis & viribus pares: auxerat id maximè animos, quòd ignari loco iniquo, non hoſti ceſſum, velut fugientes ac territos terribiles ipſi ſecuti fuerant. Id aliquamdiu æquavit pugnam, jam pridem deſueto Samnite clamorem Romani exercitûs pati. At hercule illo die ab hora diei tertia ad octavam ita anceps dicitur certamen ſtetiſſe, ut neque clamor, ut primò ſemel concurſu eſt ſublatus, iteratus ſit, neque ſigna promota loco, retrove recepta, neque recurſum ab ulla ſit parte. In ſuo quiſque gradu obnixi, urgentes ſcutis, ſine reſpiratione ac reſpectu pugnabant: fremitus æqualis, tenorque idem pugnæ in defatigationem ultimam aut noctem ſpectabat. Jam viris vires, jam ferro ſua vìs, jam conſilia ducibus deerant, quum ſubitò Samnitium equites, quum, turmâ unâ longiùs provectâ, accepiſſent impedimenta Romanorum procul ab armatis ſine præſidio, ſine munimento ſtare, aviditate prædæ impetum faciunt. Quod ubi dictatori trepidus nuntius attulit; *Sine modò*, inquit, *ſeſe prædâ præpediant:* alii deinde ſuper alios, diripi paſſim ferrique fortunas militum vociferaban-

Prælium atrox committitur.

tur. Tum magistro equitum accito, *Vides tu*, inquit, *M. Fabi, ab hostium equite omissam pugnam ? hærent impediti impedimentis nostris. Aggredere, quod inter prædandum omni multitudini evenit, dissipatos : raros equis insidentes, raros quibus ferrum in manu sit, invenies ; equosque dum prædâ onerant, cæde inermes, cruentamque illis prædam redde. Mihi legiones peditumque pugna curæ erunt : penes te equestre sit decus.* U.c.432. a.C. 320.

XXXIX. Equitum acies, qualis quæ esse instructissima potest, invecta in dissipatos impeditosque hostes, cæde omnia replet : inter sarcinas omissas repentè, objacentes pedibus fugientium consternatorumque equorum, neque pugnæ, neque fugæ satis potentes, cæduntur. Tum, deleto propè equitatu hostium, M. Fabius, circumductis paululum alis, ab tergo pedestrem aciem adoritur : clamor inde novus accidens & Samnitium terruit animos, & dictator, ubi respectantes hostium antesignanos, turbataque signa, & fluctuantem aciem vidit, tum appellare, tum adhortari milites, tribunos principesque ordinum nominatim ad iterandam secum pugnam vocare. Novato clamore, signa inferuntur ; &, quidquid progrediebantur, magis magisque turbatos hostes cernebant. Eques ipse jam primis erat in conspectu ; & Cornelius, respiciens ad manipulos militum, quod manu, quod voce poterat, monstrabat, vexilla se suo- *Vincuntur Samnites.*

rum parmasque cernere equitum. Quod ubi
U.c.432 a.C.320. auditum simulque visum est, adeo repente
laboris, per diem pene totum tolerati,
vulnerumque obliti sunt, ut haud secus
quàm si tum integri e castris signum pugnæ
accepissent, concitaverint se in hostem:
nec ultrà Samnis tolerare terrorem equitum
peditumque vim potuit: partim in medio
cæsi, partim in fugam dissipati sunt. Pedites
restantes ac circumventos cecîdit: ab equi-
te fugientium strages est facta; inter quos
Pacem orant. & ipse imperator cecidit. Hoc demum præ-
lium Samnitium res ita infregit, ut omni-
bus conciliis fremerent, *Minimè id quidem
mirum esse, si impio bello, & contra fœdus
suscepto, infestioribus meritò diis quàm ho-
minibus, nihil prospere agerent. Expiandum
id bellum magnâ mercede, luendumque esse:
id referre tantùm, utrum supplicia noxio pau-
corum, an omnium innoxio præbeant sangui-
ne*: audebantque jam quidam nominare
auctores armorum. Unum maximè nomen
per consensum clamantium Brutuli Papii
exaudiebatur: vir nobilis potensque erat,
haud dubiè proximarum induciarum rup-
tor. De eo coacti referre prætores decre-
tum fecerunt, *Ut Brutulus Papius Roma-
nis dederetur, & cum eo præda omnis Ro-
mana, captivique ut Romam mitterentur;
quæque res per feciales ex fœdere repetitæ es-
sent, secundùm jus fasque restituerentur.* Fe-
ciales Romam, ut censuerunt, missi, &

corpus Brutuli exanime : ipse morte voluntariâ ignominiæ se ac supplicio subtraxit. Placuit cum corpore bona quoque ejus dedi. Nihil tamen earum rerum, præter captivos, ac si qua cognita ex præda sunt, acceptum est : ceterarum rerum irrita fuit deditio : dictator ex senatusconsulto triumphavit. U.c.432. a.C.320. *Negant Romani.*

XL. Hoc bellum a consulibus bellatum quidam auctores sunt, eosque de Samnitibus triumphasse : Fabium etiam in Apuliam processisse, atque inde magnas prædas egisse. Nec discrepat, quin dictator eo anno A. Cornelius fuerit : id ambigitur, belline gerendi causâ creatus sit, an, ut esset qui ludis Romanis, quia L. Plautius prætor gravi morbo fortè implicitus erat, signum mittendis quadrigis daret, functusque eo haud sanè memorandi imperii ministerio, se dictaturâ abdicaret : nec facile est aut rem rei, aut auctorem auctori præferre. Vitiatam memoriam funebribus laudibus reor, falsisque imaginum titulis, dum familia ad se quæque famam rerum gestarum honorumque fallente mendacio trahunt. Inde certè & singulorum gesta, & publica monumenta rerum confusa. Nec quisquam æqualis temporibus illis scriptor exstat, quo satis certo auctore stetur.

EPITOME

LIBRI NONI LIVIANI.

Titus Veturius & Sp. Postumius apud Caudinas Furcas, deducto in locum arctum exercitu, quum nulla spes evadendi esset, fœdere cum Samnitibus facto, & sexcentis equitibus Romanis obsidibus datis, ita exercitum abduxerunt, ut omnes sub jugum mitterentur; iidemque, auctore Sp. Postumio consule (qui in senatu suaserat, ut eorum deditione, quorum culpâ tam deforme fœdus ictum erat, publica fides liberaretur) cum duobus tribunis plebis, & omnibus qui fœdus spoponderant, dediti Samnitibus, non sunt recepti: nec multò pòst fusis a Papirio Cursore Samnitibus, & sub jugum missis, receptisque sexcentis equitibus Romanis, qui obsides dati erant, pudor prioris flagitii abolitus est. Tribus duæ adjectæ sunt, Usentina & Falerina. Suessa & Pontiæ coloniæ deductæ sunt. Ap. Claudius censor aquam perduxit: viam stravit, quæ Appia vocata est: libertinorum filios in senatum legit. Ideoque, quoniam is ordo videbatur inquinatus indignis, sequentis anni consules in senatu legendo observaverunt, quemadmodum antè per proximos censores observatum fuerat. Res præterea contra Apulos, Etruscos, Umbros, Marsos, Pelignos, Æquos, & Samnites,

quibus fœdus erat restitutum, prospere gestas continet. Flavius scriba, libertino patre natus, ædilis curulis fuit per forensem factionem creatus; quæ quum comitia & Campum turbaret, & in iis propter nimias vires dominaretur, a Q. Fabio censore in quatuor tribus redacta est, quas urbanas appellavit; eaque res Fabio Maximo nomen dedit. In hoc libro mentio Alexandri Magni, qui temporibus his fuit; & æstimatis populi Romani viribus quæ tunc erant, colligitur, si Alexander in Italiam trajecisset, non tam facilem ei victoriam de populo Romano fore, quàm de iis gentibus, quas ad Orientem imperio suo subjecerat.

LIBER IX.

I. SEQUITUR hunc annum nobilis clade Romanâ Caudina pax, T. Veturio Calvino, Sp. Postumio consulibus. Samnites eo anno imperatorem Caium Pontium, Herennii filium, habuerunt, patre longè prudentissimo natum, primum ipsum bellatorem ducemque. Is, ubi legati, qui ad dedendas res missi erant, pace infectâ redierunt, *Ne nihil actum*, inquit, *hac legatione censeatis, expiatum est, quidquid ex fœdere rupto irarum in nos cœlestium fuit. Satis scio, quibuscumque diis cordi fuit,*

U.c.433. a.C.319. T. Veturio II, Sp. Postumio II Coss.

Pontii Samnitis oratio.

U.c.433. a.C.319 *ſubigi nos ad neceſſitatem dedendi res, quæ a nobis ex fœdere repetitæ fuerant, iis non fuiſſe cordi tam ſuperbè ab Romanis fœderis expiationem ſpretam. Quid enim ultrà fieri ad placandos deos mitigandoſque homines potuit, quàm quod nos fecimus? Res hoſtium in præda captas, quæ belli jure noſtræ videbantur, remiſimus: auctores belli, quia vivos non potuimus, perfunctos jam fato dedidimus: bona eorum, ne quid ex contagione noxæ remaneret penes nos, Romam portavimus. Quid ultrà tibi, Romane, quid fœderi, quid diis arbitris fœderis debeo? quem tibi tuarum irarum, quem meorum ſuppliciorum judicem feram, neminem neque populum, neque privatum fugio. Quòd ſi nihil cum potentiore juris humani relinquitur inopi, at ego ad deos vindices intolerandæ ſuperbiæ confugiam; & precabor, ut iras ſuas vertant in eos, quibus non ſuæ redditæ res, non alienæ accumulatæ ſatis ſint; quorum ſævitiam non mors noxiorum, non deditio exanimatorum corporum, non bona ſequentia domini deditionem exſatient. Placari nequeunt, niſi hauriendum ſanguinem, laniandaque viſcera noſtra præbuerimus. Juſtum eſt bellum, Samnites, quibus neceſſarium; & pia arma, quibus nulla niſi in armis relinquitur ſpes. Proinde, quum rerum humanarum maximum momentum ſit, quàm propitiis rem, quàm adverſis agant diis; pro certo habete, priora bella adverſùs deos magis, quàm homines geſſiſ-*

ſe; hoc, quod inſtat, ducibus ipſis diis geſturos.

II. Hæc non læta magis, quàm vera, vaticinatus, exercitu educto, circa Caudium caſtra, quàm poteſt occultiſſimè, locat: inde ad Calatiam, ubi jam conſules Romanos caſtraque eſſe audiebat, milites decem paſtorum habitu mittit, pecoraque diverſos, alium alibi, haud procul Romanis paſcere jubet præſidiis; ubi inciderint in prædatores, ut idem omnibus ſermo conſtet, legiones Samnitium in Apulia eſſe, Luceriam omnibus copiis circumſedere, nec procul abeſſe, quin vi capiant. Jam is etiam rumor antè, de induſtria vulgatus, venerat ad Romanos; ſed fidem auxere captivi, eò maximè, quòd ſermo inter omnes congruebat. Haud erat dubium, quin Lucerinis opem Romanus ferret, bonis ac fidelibus ſociis; ſimul ne Apulia omnis ad præſentem terrorem deficeret: ea modò, quà irent, conſultatio fuit. Duæ ad Luceriam ferebant viæ, altera præter oram Superi maris patens apertaque, ſed quantò tutior, tantò ferè longior; altera per Furculas Caudinas brevior. Sed ita natus locus eſt: ſaltus duo alti anguſti ſylvoſique ſunt, montibus circà perpetuis inter ſe juncti: jacet inter eos ſatis patens clauſus in medio campus, herbidus aquoſuſque, per quem medium iter eſt. Sed antequam venias ad eum, intrandæ primæ anguſtiæ ſunt, &, aut eàdem, quà te inſinuaveris,

U.c. 433. a.C. 319. *Samnites ad Caudium caſtra locant.*

retro via repetenda; aut, si ire porrò pergas, per alium saltum arctiorem impeditioremque evadendum. In eum campum viâ aliâ per cavam rupem, Romani demisso agmine, quum ad alias angustias protinus pergerent, septas dejectu arborum, saxorumque ingentium objacentem molem invenere. Quum fraus hostilis apparuisset, præsidium etiam in summo saltu conspicitur. Citati inde retro, quà venerant, pergunt repetere viam: eam quoque clausam suâ obice, armisque inveniunt. Sistunt inde gradum sine ullius imperio, stuporque omnium animos, ac velut torpor quidam insolitus membra tenet; intuentesque alii alios (quum alterum quisque compotem magis mentis ac consilii ducerent) diu immobiles silent. Deinde, ubi prætoria consulum erigi vidêre, & expedire quosdam utilia operi, quamquam ludibrio fore munientes, perditis rebus ac spe omni ademptâ, cernebant; tamen, ne culpam malis adderent, pro se quisque, nec hortante ullo nec imperante, ad muniendum versi, castra propter aquam vallo circumdant, sua ipsi opera, laboremque irritum (prætérquam quòd hostes superbè increpabant) cum miserabili confessione eludentes. Ad consules mœstos, ne advocantes quidem in consilium (quando nec consilio, nec auxilio locus esset) suâ sponte legati ac tribuni conveniunt; milítesque ad prætorium

U.c.433. A.C.319.

Capti fraude loci Romani.

versi, opem, quam vix dii immortales ferre poterant, ab ducibus exposcunt.

U.c. 433. a.C. 319.

III. Querentes magis, quàm consultantes, nox oppressit, quum pro ingenio quisque fremerent, alius *Per obices viarum, alius per adversa montium, per sylvas, quà ferri arma poterunt, eamus: modò ad hostem pervenire liceat, quem per annos jam propè triginta vincimus, omnia æqua ac plana erunt Romano in perfidum Samnitem pugnanti:* alius, *Quò, aut quà eamus? Num montes moliri sede suâ paramus? Dum hæc imminebunt juga, quà tu ad hostem venies? Armati, inermes, fortes, ignavi, pariter omnes capti atque victi sumus. Ne ferrum quidem ad bene moriendum oblaturus est hostis; sedens bellum conficiet.* His in vicem sermonibus, quà cibi, quà quietis immemor, nox traducta est. Ne Samnitibus quidem consilium in tam lætis suppetebat rebus: itaque universi Herennium Pontium, patrem imperatoris, per litteras consulendum censent. Jam is gravis annis, non militaribus solùm, sed civilibus quoque abscesserat muneribus; in corpore tamen affecto vigebat vis animi consiliique. Is, ubi accepit, ad Furculas Caudinas inter duos saltus clausos esse exercitus Romanos, consultus ab nuntio filii, censuit omnes inde quamprimum inviolatos dimittendos: quæ ubi spreta sententia est, iterumque, eodem remeante nuntio, consulebatur, censuit ad

Consilium expedire non possunt.

Herennii discordia responsa.

unum omnes interficiendos. Quæ ubi tam U.C.433. a.C.319. difcordia inter fe, velut ex ancipiti oraculo, refponfa data funt; quamquam filius ipfe in primis jam animum quoque patris confenuiffe in affecto corpore rebatur, tamen confenfu omnium victus eft, ut ipfum in confilium acciret. Nec gravatus fenex plauftro in caftra dicitur advectus, vocatusque in confilium ita ferme locutus effe, ut nihil fententiæ fuæ mutaret; caufas tantum adjiceret. *Priore fe confilio, quod optimum duceret, cum potentiffimo populo per ingens beneficium perpetuam firmare pacem amicitiamque: altero confilio in multas ætates, quibus, amiffis duobus exercitibus, haud facilè receptura vires Romana res effet, bellum differre: tertium nullum confilium effe.* Quum filius aliique principes percunctando exfequerentur, *Quid fi media via confilii caperetur, ut & dimitterentur incolumes, & leges iis jure belli victis imponerentur? Ifta quidem fententia*, inquit, *ea eft, quæ neque amicos parat, neque inimicos tollit. Servate modò, quos ignominiâ irritaveritis. Ea eft Romana gens, quæ victa quiefcere nefciat. Vivet femper in pectoribus illorum quidquid iftuc præfens neceffitas inufferit; neque eos ante multiplices pœnas expetitas a vobis quiefcere finet.* Neutra fententia accepta: Herennius domum e caftris eft avectus.

IV. Et in caftris Romanis quum fruftra multi conatus ad erumpendum capti effent,

& jam omnium rerum inopia esset; victi necessitate legatos mittunt, qui primùm pacem æquam peterent; si pacem non impetrarent, uti provocarent ad pugnam. Tum Pontius, *Debellatum esse* respondit: & *quoniam ne victi quidem ac capti fortunam fateri scirent, inermes cum singulis vestimentis sub jugum missurum. Alias conditiones pacis æquas victis ac victoribus fore, si agro Samnitium decederetur, coloniæ abducerentur: suis deinde legibus Romanum ac Samnitem æquo fœdere victurum. His conditionibus paratum se esse fœdus cum consulibus ferire: si quid eorum displiceat, legatos redire ad se* vetuit. Hæc quum legatio renuntiaretur, tantus gemitus omnium subitò exortus est, tantaque mœstitia incessit, ut non graviùs accepturi viderentur, si nuntiaretur, omnibus eo loco mortem oppetendam esse. Quum diu silentium fuisset, nec consules aut pro fœdere tam turpi, aut contra fœdus tam necessarium hiscere possent; tum L. Lentulus, qui tum princeps legatorum virtute atque honoribus erat, *Patrem meum*, inquit, *consules, sæpe audivi memorantem, se in Capitolio unum non fuisse auctorem senatui redimendæ auro a Gallis civitatis, quando nec fossâ valloque ab ignavissimo ad opera ac muniendum hoste clausi essent, & erumpere si non sine periculo magno, tamen sine certa pernicie possent. Quòd si, ut illis decurrere ex Capi-*

U.c. 433. a.C. 319.

Leges a Pontio dictæ Romanis.

Lentulo suadente.

tolio armatis in hostem licuit (quo sæpe
U.c.433. a.C.319. modo obsessi in obsidentes eruperunt) ubi
nobis æquo aut iniquo loco dimicandi tan-
tummodo cum hoste copia esset, non mihi
paterni animi indoles in consilio dando dees-
set. Equidem mortem pro patria præclaram
esse fateor; & me vel devovere pro populo
Romano legionibusque, vel in medios me im-
mittere hostes paratus sum. Sed hîc patriam
video; hîc quidquid Romanarum legionum
est: quæ, nisi pro se ipsis ad mortem ruere
volunt, quid habent, quod morte suâ ser-
vent? Tecta urbis, dicat aliquis, & mœnia,
& eam turbam, a qua urbs incolitur. Imo
hercule produntur ea omnia, deleto hoc exer-
citu, non servantur. Quis enim ea tuebitur?
Imbellis videlicet atque inermis multitudo?
Tam Hercule, quàm a Gallorum impetu de-
fendit. An a Veiis exercitum Camillumque
ducem implorabunt? Hîc omnes spes opesque
sunt, quas servando, patriam servamus; de-
dendo ad necem, patriam deserimus ac pro-
dimus. At fœda atque ignominiosa deditio
est. Sed ea caritas patriæ est, ut tam ignominia
eam, quàm morte nostrâ, si opus sit, servemus.
Subeatur ergo ista, quantacumque est indi-
gnitas; & pareatur necessitati, quam ne dii qui-
dem superant. Ite, consules, redimite armis ci-
vitatem, quam auro majores vestri redemerunt.

Acci-piuntur. V. Consules profecti ad Pontium in col-
loquium, quum de fœdere victor agitaret,
negarunt injussu populi fœdus fieri posse,

nec sine fecialibus cæremoniaque alia solemni. Itaque non, ut vulgò credunt, Claudiusque etiam scribit, fœdere pax Caudina, sed per sponsionem facta est. Quid enim aut sponsoribus in fœdere opus esset aut obsidibus, ubi precatione res transigitur? *Per quem populum fiat, quo minus legibus dictis stetur, ut eum ita Jupiter feriat, quemadmodum a fecialibus porcus feriatur.* Spoponderunt consules, legati, quæstores, tribuni militum; nominaque omnium, qui spoponderunt, exstant; ubi, si ex fœdere acta res esset, præterquam duorum fecialium, non exstarent. Et propter necessariam fœderis dilationem, obsides etiam sexcenti equites imperati, qui capite luerent, si pacto non staretur. Tempus inde statutum tradendis obsidibus, exercituque inermi mittendo. Redintegravit luctum in castris consulum adventus, ut vix ab iis abstinerent manus, *Quorum temeritate in eum locum deducti essent; quorum ignaviâ fœdiùs inde, quàm venissent, abituri: illis non ducem locorum, non exploratorem fuisse: belluarum modò cæcos in foveam missos.* Alii alios intueri, contemplari arma mox tradenda, & inermes futuras dextras, obnoxiaque corpora hosti: proponere sibimet ipsi ante oculos jugum hostile, & ludibria victoris, & vultus superbos, & per armatos inermium iter: inde fœdi agminis miserabilem viam, per sociorum urbes redi-

U.C 433. a.C. 319.

U.c. 433. A.C. 319

tum in patriam, ad parentes, quò sæpe ipsi majoresque eorum triumphantes venissent. *Se solos sine vulnere, sine ferro, sine acie victos: sibi non stringere licuisse gladios, non manum cum hoste conferre: sibi nequicquam arma, nequidquam vires, nequidquam animos datos.* Hæc frementibus hora fatalis ignominiæ advenit, omnia tristiora experiundo factura, quàm quæ præceperant animis. Jam primùm cum singulis vestimentis inermes extra vallum exire jussi, & primi traditi obsides, atque in custodiam abducti. Tum a consulibus abire lictores jussi, paludamentaque detracta, tantam inter ipsos, qui paulò antè eos exsecrantes, dedendos lacerandosque censuerant, miserationem fecit, ut, suæ quisque conditionis oblitus, ab illa deformatione tantæ majestatis, velut ab nefando spectaculo, averteret oculos.

Sub jugum mittuntur Romani.

VI. Primi consules propè seminudi sub jugum missi; tum, ut quisque gradu proximus erat, ita ignominiæ objectus; tum deinceps singulæ legiones: circumstabant armati hostes, exprobrantes eludentesque; gladii etiam plerisque intentati; & vulnerati quidam, necatique, si vultus eorum indignitate rerum acrior victorem offendisset. Ita traducti sub jugum, &, quod pene gravius erat, per hostium oculos, quum e saltu evasissent, etsi, velut ab inferis extracti, tum primùm lucem adspicere visi

sunt, tamen ipsa lux ita deforme intuentibus agmen omni morte tristior fuit. Itaque, quum ante noctem Capuam pervenire possent, incerti de fide sociorum, & quòd pudor præpediebat, circa viam haud procul Capuâ omnium egena corpora humi prostraverunt. Quod ubi est Capuam nuntiatum, evicit miseratio justa sociorum superbiam ingenitam Campanis: confestim insignia sua consulibus, fasces, lictores, arma, equos, vestimenta, commeatus militibus benignè mittunt; & venientibus Capuam cunctus senatus populusque, obviàm egressi, justis omnibus hospitalibus, privatisque & publicis funguntur officiis. Neque illis sociorum comitas, vultusque benigni, & alloquia non modò sermonem elicere, sed ne, ut oculos quidem attollerent, aut consolantes amicos contrà intuerentur, efficere poterant; adeo super mœrorem pudor quidam fugere colloquia & cœtus hominum cogebat. Postero die quum juvenes nobiles, missi a Capua, ut proficiscentes ad finem Campanum prosequerentur, revertissent; vocatique in curiam percunctantibus majoribus natu, *Multò sibi mæstiores & abjectioris animi visos* referrent; *adeo silens, ac propè mutum agmen incessisse: tacere indolem illam Romanam, ablatosque cum armis animos: non reddere salutem, non salutantibus dare responsum, non hiscere quemquam præ*

U.c.433.
a.C.319.
Capuam veniunt.

U.c.433. a.C.319. *metu potuisse; tamquam ferentibus adhuc cer-vicibus jugum, sub quo emissi essent. Habe-re Samnites victoriam, non præclaram solùm, sed etiam perpetuam: cepisse enim eos non Romam, sicut antè Gallos, sed, quod mul-tò bellicosius fuerit, Romanam virtutem fero-ciamque.* Quum hæc dicerentur audirentur-que, & deploratum pene Romanum no-men in concilio sociorum fidelium esset,

Ofilii de Romanorum silentio judicium. dicitur Ofilius Calavius, Ovii filius, cla-rus genere factisque, tum etiam ætate ve-rendus, longè aliter se habere rem dixis-se: *Silentium illud obstinatum, fixosque in terram oculos, & surdas ad omnia solatia aures, & pudorem intuendæ lucis, ingentem molem irarum ex alto animi cientis indicia esse. Aut se Romana ignorare ingenia, aut silentium illud Samnitibus flebiles brevi cla-mores gemitusque excitaturum; Caudinæque pacis aliquantò Samnitibus, quàm Romanis, tristiorem memoriam fore. Quippe suos quem-que eorum animos habiturum, ubicumque con-gressuri sint; saltus Caudinos non ubique Samnitibus fore.*

VII. Jam Romæ etiam sua infamis cla-des erat. Obsessos primùm audierunt: tris-tior deinde ignominiosæ pacis magis, quàm

Luctus Romæ. periculi, nuntius fuit. Ad famam obsidionis delectus haberi cœptus erat: dimissus deinde auxiliorum apparatus, postquam deditio-nem tam fœdè factam acceperunt; extem-ploque sine ulla publica auctoritate con-

ſenſum in omnem formam luctûs eſt. Tabernæ circa forum clauſæ, juſtitiumque in foro ſuâ ſponte cœptum priùs, quàm indictum: lati clavi, annuli aurei poſiti; pæne mœſtior exercitu ipſo civitas eſſe; nec ducibus ſolùm atque auctoribus ſponſoribuſque pacis iraſci, ſed innoxios etiam milites odiſſe, & negare urbe tectiſve accipiendos. Quam concitationem animorum fregit adventus exercitûs, etiam iratis miſerabilis: non enim tamquam in patriam revertentes ex inſperato incolumes, ſed captorum habitu vultuque ingreſſi ſerò in urbem, ita ſe in ſuis quiſque tectis abdiderunt, ut poſtero atque inſequentibus diebus nemo eorum forum, aut publicum adſpicere vellet. Conſules, in privato abditi, nihil pro magiſtratu agere, niſi quòd expreſſum ſenatuſconſulto eſt, ut dictatorem dicerent comitiorum causâ. Q. Fabium Ambuſtum dixerunt, & P. Ælium Pætum, magiſtrum equitum: quibus vitio creatis, ſuffecti M. Æmilius Papus dictator, L. Valerius Flaccus magiſter equitum: nec per eos comitia habita. Et, quia tædebat populum omnium magiſtratuum ejus anni, res ad interregnum rediit. Interreges Q. Fabius Maximus, M. Valerius Corvus: is conſules creavit Q. Publilium Philonem & L. Papirium Curſorem iterum, haud dubio conſenſu civitatis, quòd nulli eâ tempeſtate duces clariores eſſent.

U.c.433. a.C.319.

Q. Fabius dictator.

M. Æmilius dictator.

Interregnum.

U.c.434. a.C.318. Q. Publilio II, L. Papirio II Coſſ.

U.c. 434. a.C. 318.

VII. Quo creati sunt die, eo (sic enim placuerat Patribus) magistratum inierunt, solennibusque senatusconsultis perfectis, de pace Caudina retulerunt: & Publilius, penes quem fasces erant, *Dic, Spuri Postumi*, inquit. Qui ubi surrexit, eodem illo vultu, quo sub jugum missus erat, *Haud sum ignarus*, inquit, *consules, ignominiae, non honoris causâ me primum excitatum jussumque dicere, non tamquam senatorem, sed tamquam reum, quà infelicis belli, quà ignominiosae pacis. Ego tamen, quando neque de noxa nostra, neque de poena retulistis, omissâ defensione, quae non difficillima esset apud haud ignaros fortunarum humanarum necessitatumque, sententiam de eo, de quo retulistis, paucis peragam: quae sententia testis erit, mihine, an legionibus vestris pepercerim, quum me seu turpi, seu necessariâ sponsione obstrinxi. Quâ tamen, quando injussu populi facta est, non tenetur populus Romanus; nec quidquam ex ea, praeterquam corpora nostra debentur Samnitibus. Dedamur per feciales nudi vinctique: exsolvamus religione populum, si quâ obligavimus; ne quid divini humanive obstet, quominus justum piumque de integro ineatur bellum. Interea consules exercitum scribere, armare, educere placet; nec priùs ingredi hostium fines, quàm omnia justa in deditionem nostram perfecta erunt. Vos, dii immortales, precor quaesoque, si vobis non fuit cordi Sp. Postumium,*

Postumii magnanima sententia.

Postumium, T. Veturium consules cùm Samnitibus prospere bellum gerere; at vos satis habeatis, vidisse nos sub jugum missos, vidisse sponsione infami obligatos, videre nudos vinctosque hostibus deditos, omnem iram hostium nostris capitibus excipientes: novos consules legionesque Romanas ita cum Samnite gerere bellum velitis, ut omnia ante nos consules bella gesta sunt. Quæ ubi dixit, tanta simul admiratio miseratioque viri incessit omnes, ut modò vix crederent, illum eumdem esse Sp. Postumium, qui auctor tam fœdæ pacis fuisset; modò miserarentur, quòd vir talis etiam præcipuum apud hostes supplicium passurus esset, ob iram diremptæ pacis. Quum omnes, laudibus modò prosequentes virum, in sententiam ejus pedibus irent; tentata paulisper intercessio est ab L. Livio, & Q. Mælio, tribunis plebis: qui, *Neque exsolvi religione populum*, aiebant, *deditione suâ, nisi omnia Samnitibus, qualia apud Caudium fuissent, restituerentur; neque se pro eo, quòd spondendo pacem servassent exercitum populi Romani, pœnam ullam meritos esse; neque ad extremum, quum sacrosancti essent, dedi hostibus violarive posse.*

U.c.434. a.C.318.

Intercedunt duo tribuni.

IX. Tum Postumius, *Interea dedite*, inquit, *profanos nos, quos salvâ religione potestis. Dedetis deinde & istos sacrosanctos, quum primùm magistratu abierint; sed, si me audiatis, priusquam dedantur, hîc in comi-*

Postumii adversùs tribb. oratio.

U.c.434. a.C.318.

tio virgis cæsos, hanc jam ut intercalatæ pœnæ usuram habeant. Nam quòd deditione nostrâ negant exsolvi religione populum, id istos magis, ne dedantur, quàm quia ita se res habeat, dicere, quis adeo juris fecialium expers est, qui ignoret? Neque ego inficias eo, Patres Conscripti, tam sponsiones quàm fœdera sancta esse apud eos homines, apud quos juxta divinas religiones fides humana colitur; sed injussu populi nego quidquam sanciri posse, quod populum teneat. An, si eâdem superbiâ, quâ sponsionem istam expresserunt nobis Samnites, coëgissent nos verba legitima dedentium urbes nuncupare, deditum populum Romanum vos tribuni diceretis, & hanc urbem, templa, delubra, fines, aquas, Samnitium esse? Omitto deditionem, quoniam de sponsione agitur. Quid tandem, si spopondissemus, urbem hanc relicturum populum Romanum? si incensurum? si magistratus, si senatum, si leges non habiturum? si sub regibus futurum? Dii meliora, inquis. Atqui non indignitas rerum sponsionis vinculum levat. Si quid est, in quo obligari populus possit, in omnia potest. Et ne illud quidem, quod quosdam forsitan moveat, refert, consul, an dictator, an prætor spoponderit. Et hoc ipsi etiam Samnites judicaverunt, quibus non fuit satis consules spondere, sed legatos, quæstores, tribunos militum spondere coëgerunt. Nec a me nunc quisquam quæsiverit, quid ita spoponderim?

quam id nec consulis jus esset, nec illis spondere pacem, quæ mei non erat arbitrii, nec pro vobis, qui nihil mandaveratis, possem. Nihil ad Caudium, Patres Conscripti, humanis consiliis gestum est. Dii immortales & vestris & hostium imperatoribus mentem ademerunt. Nec nos in bello satis cavimus; & illi malè partam victoriam malè perdiderunt, dum vix locis, quibus vicerant, credunt; dum quacumque conditione arma viris in arma natis auferre festinant. An, si sana mens fuisset, difficile illis fuit, dum senes ab domo ad consultandum arcessunt, mittere Romam legatos? cum senatu, cum populo, de pace ac fœdere agere? Tridui iter expeditis erat: interea in induciis res fuisset, donec ab Roma legati aut victoriam illis certam, aut pacem afferrent: ea demum sponsio esset, quam populi jussu spopondissemus. Sed neque vos tulissetis, nec nos spopondissemus; nec fas fuit alium rerum exitum esse, quàm ut illi, velut somnio lætiore, quàm quod mentes eorum capere possent, nequidquam eluderentur; & nostrum exercitum eadem, quæ impedierat, fortuna expediret: vanam victoriam vanior irritam faceret pax: sponsio interponeretur, quæ neminem, præter sponsorem, obligaret. Quid enim vobiscum, Patres Conscripti, quid cum populo Romano actum est? quis vos appellare potest? quis se a vobis dicere deceptum? Hostis? an civis? Hosti nihil spopondistis: civem neminem spondere

U.c.434.
a.C.318.

U.c.43ı. a.C.318. *pro vobis jussistis. Nihil ergo vobis, nec nobiscum est, quibus nihil mandastis; nec cum Samnitibus, cum quibus nihil egistis. Samnitibus sponsores nos sumus, rei satis locupletes in id quod nostrum est; in id quod præstare possumus, corpora nostra, & animos. In hæc sæviant, in hæc ferrum, in hæc iras acuant. Quod ad tribunos attinet, consulite, utrum præsens deditio eorum fieri possit, an in diem differatur. Nos interim, T. Veturi, vosque ceteri, vilia hæc capita luendæ sponsionis feramus, & nostro supplicio liberemus Romana arma.*

X. Movit Patres Conscriptos tum caussa, tum auctor; nec ceteros solùm, sed tribunos etiam plebei, ut se in senatûs dicerent fore potestate. Magistratu inde se extemplo abdicaverunt, traditique fecialibus cum ceteris Caudium ducendi. Hoc facto senatusconsulto, lux quædam affulsisse civitati visa est. Postumius in ore erat; eum laudibus ad cœlum ferebant: devotioni P. Decii consulis, aliis claris facinoribus æquabant. *Emersisse civitatem ex obnoxia pace illius consilio & operâ: ipsum se cruciatibus & hostium iræ offerre, piaculaque pro populo Romano dare.* Arma cuncti spectant, & bellum. *En umquam futurum, ut congredi armatis cum Samnite liceat?* In civitate, irâ odioque ardente, delectus propè omnium voluntariorum fuit: rescriptæ ex eodem milite novæ legiones, ductusque

Sponsores pacis deduntur.

ad Caudium exercitus. Prægressi feciales, ubi ad portam venere, vestem detrahi pacis sponsoribus jubent, manus post tergum vinciri. Quum apparitor verecundiâ majestatis Postumium laxè vinciret, *Quin tu*, inquit, *adducis lorum, ut justa fiat deditio?* Tum, ubi in cœtum Samnitium, & ad tribunal ventum Pontii est, A. Cornelius Arvina fecialis ita verba fecit: *Quandoque hice homines injussu populi Romani Quiritium fœdus ictum iri spoponderunt, atque ob eam rem noxam nocuerunt; ob eam rem, quò populus Romanus scelere impio sit solutus, hosce homines vobis dedo.* Hæc dicenti feciali Postumius genu femur, quantâ maximè poterat vi, perculit, & clarâ voce ait, *Se Samnitem civem esse, illum legatum; fecialem a se contra jus gentium violatum; eò justiùs bellum gesturos.*

U.c.434. a.C.318.

XI. Tum Pontius, *Nec ego istam deditionem accipiam*, inquit, *nec Samnites ratam habebunt. Quin tu, Spuri Postumi, si deos esse censes, aut omnia irrita facis, aut pacto stas? Samniti populo omnes, quos in potestate habuit, aut pro eis pax debetur. Sed quid ego te appello, qui te captum victori, cum qua potes fide, restituis? Populum Romanum appello, quem si sponsionis ad Furculas Caudinas factæ pœnitet, restituat legiones intra saltum, quo septæ fuerunt. Nemo quemquam deceperit; omnia pro infecto sint; recipiant arma, quæ per pactionem tra-*

Pontii non accipientis deditionem oratio.

U.c.434. a.C.318.

diderunt; redeant in castra sua; quidquid pridie habuerunt, quàm in colloquium est ventum, habeant: tum bellum & fortia consilia placeant; tunc sponsio & pax repudiatur. Eâ fortunâ, iis locis, quæ ante pacis mentionem habuimus, geramus bellum; nec populus Romanus consulum sponsionem, nec nos fidem populi Romani accusemus. Nunquamne causa defiet, cur victi pacto non stetis? Obsides Porsenæ dedistis; furto eos subduxistis: auro civitatem a Gallis redemistis; inter accipiendum aurum cæsi sunt: pacem nobiscum pepigistis, ut legiones vobis captas restitueremus; eam pacem irritam facitis; & semper aliquam fraudi speciem juris imponitis. Non probat populus Romanus ignominiosâ pace legiones servatas? Pacem sibi habeat, legiones captas victori restituat: hoc fide, hoc fœderibus, hoc fecialibus cæremoniis dignum erat. Ut tu quidem, quod petisti, per pactionem habeas, tot cives incolumes; ego pacem, quam hos tibi remittendo pactus sum, non habeam; hoc tu, A. Corneli, hoc vos, feciales, juris gentibus dicitis? Ego verò istos, quos dedi simulatis, nec accipio, nec dedi arbitror, nec moror, quominus in civitatem obligatam sponsione commissâ, iratis omnibus diis, quorum eluditur numen, redeant. Gerite bellum, quando Sp. Postumius modò legatum fecialem genu perculit. Ita dii credent, Samnitem civem Postumium, non civem Romanum, esse, &

a Samnite legatum Romanum violatum : eo vobis justum in nos factum esse bellum. Hæc ludibria religionum non pudere in lucem proferre ? & vix pueris dignas ambages senes ac consulares fallendæ fidei exquirere ? I, lictor, deme vincla Romanis : moratus sit nemo, quominus, ubi visum fuerit, abeant. Et illi quidem, forsitan & publicâ, suâ certè liberatâ fide, ab Caudio in castra Romana inviolati redierunt. U.c.434. a.C.318.

XII. Samnitibus, pro superba pace infestissimum cernentibus renatum bellum, omnia, quæ deinde venerunt, non in animis solum, sed propè in oculis esse ; & serò ac nequidquam laudare senis Pontii utraque consilia, inter quæ se media lapsos victoriæ possessionem pace incertâ mutasse, &, beneficii & maleficii occasione amissâ, pugnaturos cum eis, quos potuerint in perpetuum vel inimicos tollere, vel amicos facere : adeoque, nullodum certamine inclinatis viribus, post Caudinam pacem animi mutaverant, ut clariorem inter Romanos deditio Postumium, quàm Pontium incruenta victoria inter Samnites, faceret ; & geri posse bellum Romani pro victoria certa haberent, Samnites simul rebellasse & vicisse crederent Romanum. Inter hæc Satricani ad Samnites defecerunt, & Fregellæ colonia necopinato adventu Samnitium (fuisse & Satricanos cum iis satis constat) nocte occupata est. Timor

inde mutuus utrosque usque ad lucem quietos tenuit: lux pugnæ initium fuit; quam aliquamdiu æquam, & quia pro aris ac focis dimicabatur, & quia ex tectis adjuvabat imbellis multitudo, tamen Fregellani sustinuerunt. Fraus deinde rem inclinavit, quòd vocem audiri præconis passi sunt, *Incolumem abiturum qui arma posuisset.* Ea spes remisit a certamine animos, & passim arma jactari cœpta. Pertinacior pars armata per aversam portam erupit, tutiorque eis audacia fuit, quàm incautus ad credendum ceteris pavor; quos circumdatos igni, nequidquam deos fidemque invocantes, Samnites concremaverunt. Consules, inter se partiti provincias, Papirius in Apuliam ad Luceriam pergit, ubi equites Romani obsides ad Caudium dati custodiebantur; Publilius in Samnio substitit adversùs Caudinas legiones. Distendit ea res Samnitium animos, quòd nec ad Luceriam ire, ne ab tergo instaret hostis; nec manere, ne Luceria interim amitteretur, satis audebant. Optimum visum est committere rem fortunæ, & transigere cum Publilio certamen. Itaque in aciem copias educunt.

U. c. 434
a. C. 318.

Prælio vincuntur Samnites a Publilio.

XIII. Adversùs quos Publilius consul quum dimicaturus esset, priùs alloquendos milites ratus, concionem advocari jussit: ceterum sicut ingenti alacritate ad prætorium concursum est, ita præ clamore poscentium pugnam nulla adhortatio imperatoris

audita est. Suus cuique animus memor ignominiæ adhortator aderat. Vadunt igitur in prœlium urgentes signiferos ; & , ne mora in concursu pilis emittendis, stringendisque inde gladiis, esset, pila, velut dato ad id signo, abjiciunt, strictisque gladiis cursu in hostem feruntur. Nihil illic imperatoriæ artis ordinibus aut subsidiis locandis fuit : omnia ira militaris propè vesano impetu egit. Itaque non fusi modò hostes sunt, sed ne castris quidem suis fugam impedire ausi, Apuliam dissipati petiere ; Luceriam tamen, coacto rursus in unum agmine, est perventum. Romanos ira eadem, quæ per mediam aciem hostium tulerat, & in castra pertulit : ibi plus, quàm in acie, sanguinis ac cædis factum, prædæque pars major irâ corrupta. Exercitus alter cum Papirio consule locis maritimis pervenerat Arpos per omnia pacata, Samnitium magis injuriis & odio, quàm beneficio ullo populi Romani. Nam Samnites, eâ tempestate in montibus vicatim habitantes, campestria & maritima loca, contempto cultorum molliore, atque, ut evenit ferè, locis simili genere, ipsi montani atque agrestes depopulabantur : quæ regio si fida Samnitibus fuisset, aut pervenire Arpos exercitus Romanus nequisset, aut interjecta inter Romam & Arpos, penuriâ rerum omnium, exclusos a commeatibus absumpsisset. Tum quoque profectos

U.c.434.
a.C.318.

U.c.434. a.C.318. *Papirius obsidet Luceriam.*

inde ad Luceriam, juxtà obsidentes obsessosque, inopia vexavit: omnia ab Arpis Romanis suppeditabantur, ceterum adeo exiguè, ut militi, occupato stationibus vigiliisque & opere, eques folliculis in castra ab Arpis frumentum veheret; interdum occursu hostium cogeretur, abjecto ex equo frumento, pugnare: obsessis, priusquam alter consul victore exercitu advenit, & commeatus ex montibus Samnitium invecti erant, & auxilia intromissa. Arctiora omnia adventus Publilii fecit, qui, obsidione delegatâ in curam collegæ, vacuus per agros cuncta infesta commeatibus hostium fecerat. Itaque quum spes nulla esset diutius obsessos inopiam laturos; coacti Samnites, qui ad Luceriam castra habebant, undique contractis viribus, signa cum Papirio conferre.

XIV. Per id tempus, parantibus utrisque se ad prœlium, legati Tarentini interveniunt, denuntiantes Samnitibus Romanisque, ut bellum omitterent. *Per utros stetisset, quominus discederetur ab armis, adversùs eos se pro alteris pugnaturos.* Eâ legatione Papirius auditâ, perinde ac motus dictis eorum, cum collega se communicaturum respondit; accitoque eo, quum tempus omne in apparatu consumpsisset, collocutus de re haud dubia, signum pugnæ proposuit. Agentibus divina humanaque, quæ assolent, quum acie dimicandum est,

consulibus, Tarentini legati occursare, responsum exspectantes, quibus Papirius ait: *Auspicia secunda esse, Tarentini, pullarius nuntiat: litatum praeterea est egregiè: auctoribus diis, ut videtis, ad rem gerendam proficiscimur.* Signa inde ferri jussit, & copias eduxit, vanissimam increpans gentem, quae, suarum impotens rerum prae domesticis seditionibus discordiisque, aliis modum pacis ac belli facere aequum censeret. Samnites ex parte altera, quum omnem curam belli remisissent, quia aut pacem verè cupiebant, aut expediebat simulare, ut Tarentinos sibi conciliarent, quum instructos repentè ad pugnam Romanos conspexissent, vociferari, *Se in auctoritate Tarentinorum manere, nec descendere in aciem, nec extra vallum arma ferre. Deceptos potiùs, quodcumque casus ferat, passuros, quàm ut sprevisse pacis auctores Tarentinos videantur. Accipere se omen* consules aiunt, *& eam precari mentem hostibus, ut ne vallum quidem defendant.* Ipsi, inter se partitis copiis, succedunt hostium munimentis, &, simul undique adorti, quum pars fossas explerent, pars vellerent vallum, atque in fossas proruerent, nec virtus modò insita, sed ira etiam exulceratos ignominiâ stimularet animos, castra invasere: & pro se quisque, non haec Furculas, nec Caudium, nec saltus invios esse, ubi errorem fraus superbè vicisset, sed Romanam virtutem,

U.c.434.
a.C.318.

Iterum vincuntur Samnites a Coss.

U.c.434. a.C.318. quam nec vallum, nec fossæ arcerent, memorantes, cædunt pariter resistentes fusosque, inermes atque armatos, servos, liberos, puberes, impuberes, homines, jumentaque: nec ullum superfuisset animal, ni consules receptui signum dedissent, avidosque cædis milites e castris hostium imperio ac minis expulissent. Itaque apud infensos ob interpellatam dulcedinem iræ confestim oratio habita est, ut doceretur miles, *Minimè cuiquam militum consules odio in hostes cessisse, aut cessuros: quin duces, sicut belli, ita insatiabilis supplicii, futuros fuisse, ni respectus equitum sexcentorum, qui Luceriæ obsides tenerentur, præpedisset animos; ne desperata venia hostes cæcos in supplicia eorum ageret, perdere priùs, quàm perire, optantes.* Laudare ea milites, lætarique obviàm itum iræ suæ esse; ac fateri omnia patienda potiùs, quàm proderetur salus tot principum Romanæ juventutis.

XV. Dimissâ concione, consilium habitum, omnibusne copiis Luceriam prememerent, an altero exercitu & duce Apuli circà, gens dubiæ ad id voluntatis, tentarentur. Publilius consul ad peragrandam profectus Apuliam, aliquot expeditione unâ populos aut vi subegit, aut conditionibus in societatem accepit. *Luceria capta.* Papirio quoque, qui obsessor Luceriæ restiterat, brevi ad spem eventus respondit: nam, incessis omnibus viis, per quas commeatus ex Samnio sub-

vehebantur, fame domiti Samnites, qui Luceriæ in præsidio erant, legatos misere ad consulem Romanum, ut, receptis equitibus, qui causa belli essent, absisteret obsidione. His Papirius ita respondit: *Debuisse eos Pontium, Herennii filium, quo auctore Romanos sub jugum misissent, consulere, quid victis patiendum censeret: ceterum, quoniam ab hostibus in se æqua statui, quàm in se ipsi ferre, maluerint, nuntiare Luceriam* jussit, *arma, sarcinas, jumenta, multitudinem omnem imbellem intra mœnia relinquerent: militem se cum singulis vestimentis sub jugum missurum, ulciscentem illatam, non novam inferentem ignominiam.* Nihil recusatum: septem millia militum sub jugum missa, prædaque ingens Luceriæ capta, receptis omnibus signis armisque, quæ ad Caudium amissa erant, &, quod omnia superabat gaudia, equitibus recuperatis, quos pignora pacis custodiendos Luceriam Samnites dederant. Haud ferme alia mutatione subitâ rerum clarior victoria populi Romani est; siquidem etiam (quod quibusdam in annalibus invenio) Pontius, Herennii filius, Samnitium imperator, ut expiaret consulûm ignominiam, sub jugum cum ceteris est missus. Ceterum id minùs miror, obscurum esse de hostium duce dedito missoque sub jugum: id magis mirabile est, ambigi, Luciusne Cornelius dictator cum L. Papirio Cursore, magistro

U.c.434. a.C.318.

Sub jugum missi Samnites

[redacted] equitum, eas res ad Caudium, atque inde
U.c.435. a.C.317. Luceriam gesserit, ultorque unicus Romanæ ignominiæ, haud sciam an justissimo triumpho ad eam ætatem secundùm Furium Camillum triumphaverit, an consulum Papiriique præcipuum id decus sit.
L. Papirio III, Q. Aulio II, Coss. Sequitur hunc errorem alius error, Cursorne Papirius proximis comitiis cum Q. Aulio Cerretano iterum, ob rem bene gestam Luceriæ, continuato magistratu, consul tertiùm creatus sit; an L. Papirius Mugillanus, & in cognomine erratum sit.

XVI. Convenit jam inde per consules reliqua belli perfecta. Aulius cum Ferentanis uno secundo prœlio debellavit; urbemque ipsam, quò se fusa contulerat acies, obsidibus imperatis, in deditionem accepit. Pari fortunâ consulum alter cum Satricanis, qui cives Romani post Caudinam cladem ad Samnites defecerant, præsidiumque eorum in urbem acceperant, rem gessit. Nam quum ad mœnia Satrici admotus esset exercitus, legatisque, missis ad pacem cum precibus petendam, triste responsum ab consule redditum esset, nisi præsidio Samnitium interfecto aut tradito, ne ad se remearent; plus eâ voce, quàm armis illatis, terroris colonis injectum. Itaque subinde exsequentes quærendo a consule legati, quonam se pacto paucos & infirmos crederet præsidio tam valido & armato vim allaturos, ab iisdem consilium

petere jussi, quibus auctoribus præsidium in urbem accepissent, discedunt; ægreque impetrato, ut de ea re consuli senatum, responsaque ad se referri fineret, ad suos redeunt. Duæ factiones senatum distinebant; una, cujus principes erant defectionis a populo Romano auctores; altera, fidelium civium: certatum ab utrisque tamen est, ut ad reconciliandam pacem consuli opera navaretur. Pars altera (quum præsidium Samnitium, quia nihil satis præparati erat ad obsidionem tolerandam, excessurum proximâ nocte esset) enuntiare consuli satis habuit, quâ noctis horâ, quâque portâ, & quam in viam egressurus hostis foret; altera, quibus invitis descitum ad Samnites erat, eâdem nocte portam etiam consuli aperuerunt, armatosque clam hostes in urbem acceperunt. Ita duplici proditione & præsidium Samnitium, insessis circa viam sylvestribus locis, necopinatò oppressum est, & ab urbe plena hostium clamor sublatus; momentoque unius horæ Samnis cæsus, Satricanus captus, & omnia in potestate consulis erant. Qui, quæstione habitâ, quorum operâ defectio esset facta, quos sontes comperit, virgis cæsos securi percussit; præsidioque valido imposito, arma Satricanis ademit. Inde ad triumphum decessisse Romam Papirium Cursorem scribunt, qui eo duce Luceriam receptam, Samnitesque sub ju-

U.c.435.
a.C.317.

[redacted] gum missos auctores sunt. Et fuit vir haud dubiè dignus omni bellicâ laude, non animi solùm vigore, sed etiam corporis viribus excellens. Præcipua pedum pernicitas inerat, quæ cognomen etiam dedit; victoremque cursu omnium ætatis suæ fuisse ferunt; & seu virium vi, seu exercitatione multâ, cibi vinique eumdem capacissimum: nec cum ullo asperiorem (quia ipse invicti ad laborem corporis esset) fuisse militiam pediti pariter equitique. Equites etiam aliquando ausos ab eo petere, ut sibi pro re bene gesta laxaret aliquid laboris: quibus ille, *Ne nihil remissum dicatis*, *remitto*, inquit, *ne utique dorsum demulceatis, quum ex equis descendetis.* Et vis erat in eo viro imperii ingens pariter in socios civesque. Prænestinus prætor per timorem segniùs ex subsidiis suos duxerat in primam aciem; quem quum inambulans ante tabernaculum vocari jussisset, lictorem expedire securim jussit: ad quam vocem exanimi stante Prænestino, *Agedum, lictor, excîde radicem hanc*, inquit, *incommodam ambulantibus*; perfusumque ultimi supplicii metu, multâ dictâ, dimisit. Haud dubiè illâ ætate, quâ nulla virtutum feracior fuit, nemo unus erat vir, quo magis innixa res Romana staret. Quin eum parem destinant animis Magno Alexandro ducem, si arma, Asiâ perdomitâ, in Europam vertisset.

U.c.435. a.C.317. *Papirii Cursoris laudes.*

Disputatio de Alexandro Magno & Romanis.

XVII. Nihil minùs quæsitum a princi-

pio hujus operis videri potest, quàm ut plus justo ab rerum ordine declinarem, varietatibusque distinguendo opere, & legentibus velut deverticula amœna, & requiem animo meo quærerem: tamen tanti regis ac ducis mentio, quibus sæpe tacitis cogitationibus volutavit animum, eas evocat in medium; ut quærere libeat, quinam eventus Romanis rebus, si cum Alexandro foret bellatum, futurus fuerit. Plurimùm in bello pollere videntur militum copia & virtus, ingenia imperatorum, fortuna per omnia humana, maximè in res bellicas, potens. Ea, & singula intuenti & universa, sicut ab aliis regibus gentibusque, ita ab hoc quoque, facilè præstant invictum Romanum imperium. Jam primùm, ut ordiar ab ducibus comparandis, haud equidem abnuo, egregium ducem fuisse Alexandrum; sed clariorem tamen eum facit, quòd unus fuit, quòd adolescens in incremento rerum, nondum alteram fortunam expertus, decessit. Ut alios reges claros ducesque omittam, magna exempla casuum humanorum; Cyrum, quem maximè Græci laudibus celebrant, quid, nisi longa vita, sicut Magnum modò Pompeium, vertenti præbuit fortunæ? Recenseam duces Romanos, nec omnes omnium ætatum, sed ipsos eos, cum quibus consulibus aut dictatoribus Alexandro fuit bellandum; M. Valerium Corvum, C. Marcium Rutilum,

U.c. 435.
a.C. 317.

Alexandri & ducum Rom. collatio.

C. Sulpicium, T. Manlium Torquatum;
U.c.435. a.C.317. Q. Publilium Philonem, L. Papirium Cursorem, Q. Fabium Maximum, duos Decios, L. Volumnium, Manium Curium. Deinceps ingentes sequuntur viri, si Punicum Romano prævertisset bellum, seniorque in Italiam trajecisset. Horum in quolibet tum indoles eadem, quæ in Alexandro erat, animi ingeniique; tum disciplina militaris, jam inde ab initiis urbis tradita per manus, in artis perpetuis præceptis ordinatæ modum venerat. Ita reges gesserant bella; ita deinde exactores regum Junii Valeriique; ita deinceps Fabii, Quintii, Cornelii; ita Furius Camillus, quem juvenes ii, quibus cum Alexandro dimicandum erat, senem viderant. Militaria opera pugnando obeunti Alexandro (nam ea quoque haud minùs clarum eum faciunt) cessisset videlicet in acie oblatus par Manlius Torquatus, aut Valerius Corvus, insignes antè milites, quàm duces? cessissent Decii, devotis corporibus in hostem ruentes? cessisset Papirius Cursor, illo corporis robore, illo animi? victus esset consiliis juvenis unius, ne singulos nominem, senatus ille, quem qui ex regibus constare dixit, unus veram speciem Romani senatûs cepit? Id verò erat periculum, ne solertiùs quàm quilibet unus ex iis, quos nominavi, castris locum caperet, commeatus expediret, ab insidiis præcaveret, tem-

pus pugnæ deligeret, aciem instrueret, subsidiis firmaret. Non cum Dario rem esse dixisset; quem, mulierum ac spadonum agmen trahentem, inter purpuram atque aurum, oneratum fortunæ apparatibus suæ, prædam veriùs, quàm hostem, nihil aliud quàm bene ausus vana contemnere, incruentus devicit. Longè alius Italiæ, quàm Indiæ, per quam temulento agmine comissabundus incessit, visus illi habitus esset, saltus Apuliæ ac montes Lucanos cernenti & vestigia recentia domesticæ cladis, ubi avunculus ejus nuper Epiri rex Alexander absumptus erat. U.C. 435. A.C. 317.

XVIII. Et loquimur de Alexandro nondum merso secundis rebus, quarum nemo intolerantior fuit: qui, si ex habitu novæ fortunæ novique, ut ita dicam, ingenii, quod sibi victor induerat, spectetur, Dario magis similis, quàm Alexandro, in Italiam venisset, & exercitum Macedoniæ oblitum degenerantemque jam in Persarum mores adduxisset. Referre in tanto rege piget superbam mutationem vestis, & desideratas humi jacentium adulationes, etiam victis Macedonibus graves, nedum victoribus; & fœda supplicia, & inter vinum & epulas cædes amicorum, & vanitatem ementiendæ stirpis. Quid, si vini amor in dies fieret acrior? quid, si trux ac præfervida ira? (nec quidquam dubium inter scriptores refero) nullane hæc damna

U.c.435. a.C.317.

imperatoriis virtutibus ducimus? Id verò periculum erat, quod levissimi ex Græcis, qui Parthorum quoque contra nomen Romanum gloriæ favent, dictitare solent, ne majestatem nominis Alexandri (quem ne famâ quidem illis notum arbitror fuisse) sustinere non potuerit populus Romanus, &, adversùs quem Athenis, in civitate fracta Macedonum armis, cernente tum maximè propè fumantes Thebarum ruinas, concionari libere ausi sint homines (id quod ex monumentis orationum patet) adversùs eum nemo ex tot proceribus Romanis vocem liberam missurus fuerit. Quantalibet magnitudo hominis concipiatur animo, unius tamen ea magnitudo hominis erit, collecta paulò plus decem annorum felicitate; quam qui eo extollunt, quòd populus Romanus, etsi nullo bello, multis tamen prœliis victus sit, Alexandro nullius pugnæ non secunda fortuna fuerit, non intelligunt, se hominis res gestas, & ejus juvenis, cum populi jam octingentesimum bellantis annum rebus conferre. Miremur, si, quum ex hac parte secula plura numerentur, quàm ex illa anni, plus in tam longo spatio, quàm in ætate tredecim annorum, fortuna variaverit? Quin tu hominis cum homine, & ducis cum duce, fortunam cum fortuna confers? Quot Romanos duces nominem, quibus numquam adversa fortuna pugnæ fuit? Paginas in an-

Fortuna Alexandri collatio cum fortuna P. R.

nalibus magiſtratuum faſtiſque percurrere licet, conſulum, dictatorumque, quorum U.c.435. a.C.317. nec virtutis, nec fortunæ ullo die populum Romanum pœnituit. Et, quò ſint mirabiliores, quàm Alexander aut quiſquam rex, denos vicenoſque dies quidam dictaturam, nemo plus quàm annum conſulatum geſſit: ab tribunis plebis delectus impediti ſunt: poſt tempus ad bella ierunt: ante tempus comitiorum causâ revocati ſunt: in ipſo conatu rerum circumegit ſe annus: collegæ nunc temeritas, nunc pravitas, impedimento aut damno fuit: malè geſtis rebus alterius ſucceſſum eſt: tironem aut malâ diſciplinâ inſtitutum exercitum acceperunt. At, Hercule, reges non liberi ſolùm impedimentis omnibus, ſed domini rerum temporumque, trahunt conſiliis cuncta, non ſequuntur. Invictus ergo Alexander cum invictis ducibus bella geſſiſſet, & eadem fortunæ pignora in diſcrimen detuliſſet: immo etiam eò plus periculi ſubiſſet, quòd Macedones unum Alexandrum habuiſſent, multis caſibus non ſolùm obnoxium, ſed etiam offerentem ſe; Romanis multi fuiſſent, Alexandro, vel gloriâ, vel rerum magnitudine, pares, quorum ſuo quiſque fato, ſine publico diſcrimine, viveret moreretur que.

XIX. Reſtat ut copiæ copiis comparentur vel numero, vel militum genere, vel multitudine auxiliorum. Cenſebantur ejus *Collatio copiarum.*

ætatis lustris ducena quinquagena millia capitum. Itaque, in omni defectione sociorum Latini nominis, urbano propè delectu decem scribebantur legiones: quaterni quinique exercitus sæpe per eos annos in Etruria, in Umbria, Gallis hostibus adjunctis, in Samnio, in Lucanis, gerebant bellum. Latium deinde omne cum Sabinis, & Volscis, & Æquis, & omni Campania, & parte Umbriæ Etruriæque, & Picentibus, & Marsis, Pelignisque, ac Vestinis, atque Apulis; adjunctâque omni orâ Græcorum Inferi maris a Thuriis Neapolim & Cumas, & inde Antio atque Ostiis tenus Samnites, aut socios validos Romanis, aut fractos bello invenisset hostes. Ipse trajecisset mare cum veteranis Macedonibus, non plus triginta millibus hominum & quatuor millibus equitum, maximè Thessalorum; hoc enim roboris erat. Persas, Indos, aliasque si adjunxisset gentes, impedimentum majus, quàm auxilium, traheret. Adde, quòd Romanis ad manum domi supplementum esset; Alexandro (quod postea Annibali accidit) alieno in agro bellanti, exercitus consenuisset. Arma, clypeus sarissæque illis; Romano scutum, majus corpori tegumentum, & pilum, haud paulò, quàm hasta, vehementius ictu missuque telum. Statarius uterque miles, ordines servans: sed illa phalanx immobilis, & unius generis; Romana acies distinctior, ex pluribus

U.c.435. a.C.317.

partibus constans ; facilis partienti, quacumque opus esset, facilis jungenti. Jam in opere quis par Romano miles ? quis ad tolerandum laborem melior ? Uno prœlio victus Alexander, bello victus esset. Romanum, quem Caudium, quem Cannæ non fregerunt, quæ fregisset acies ? Næ ille sæpe, etiamsi prima prospere evenissent, Persas & Indos & imbellem Asiam quæsisset, & cum feminis sibi bellum fuisse dixisset ; quod Epiri regem Alexandrum, mortifero vulnere ictum, dixisse ferunt, sortem bellorum in Asia gestorum ab hoc ipso juvene cum sua conferentem. Equidem, quum per annos quatuor & viginti primo Punico bello classibus certatum cum Pœnis recordor, vix ætatem Alexandri suffecturam fuisse reor ad unum bellum. Et forsitan, quum & fœderibus vetustis juncta Punica res Romanæ esset, & timor par adversùs communem hostem duas potentissimas armis virisque urbes armaret, simul Punico Romanoque obrutus bello esset. Non quidem Alexandro duce, nec integris Macedonum rebus, sed experti tamen sunt Romani Macedonem hostem adversùs Antiochum, Philippum, Persen, non modò cum clade ulla, sed ne cum periculo quidem suo. Absit invidia verbo, & civilia bella sileant, numquam ab equite hoste, numquam a pedite, numquam apertâ acie, numquam æquis, utique numquam nos-

U.c.435.
a.C.317.

U.c.435. a.C.317. tris locis laboravimus. Equitem, sagittas, saltus impeditos, avia commeatibus loca gravis armis miles timere potest. Mille acies, graviores quàm Macedonum atque Alexandri, avertit avertetque; modò sit perpetuus hujus, qua vivimus, pacis amor, & civilis cura concordiæ.

U.c.436. a.C.316. M. Foslio, L. Plautio Coss. XX. M. Foslius Flaccinator inde & L. Plautius Venno consules facti. Eo anno ab frequentibus Samnitium populis de fœdere renovando legati, quum senatum humi strati movissent, rejecti ad populum, haudquaquam tam efficaces habebant preces. Itaque, fœdere negato, induciæ biennii, quum per aliquot dies fatigassent singulos precibus, impetratæ. Et ex Apulia Teanenses Canusinique populationibus fessi, obsidibus L. Plautio consuli datis, in deditionem venerunt. Eodem anno primùm præfecti Capuam creari cœpti, legibus ab L. Furio prætore datis; quum utrumque ipsi pro remedio ægris rebus discordiâ intestinâ petissent. Et duæ Romæ additæ tribus, *Tribus novæ.* Ufentina ac Falerina. Inclinatis semel in Apulia rebus, Teates quoque Apuli ad novos consules, C. Junium Bubulcum, U.c.437. a.C.315. C. Junio, Q. Æmilio Coss. Q. Æmilium Barbulam, fœdus petitum venerunt, pacis per omnem Apuliam præstandæ populo Romano auctores: id audacter spondendo impetravere, ut fœdus daretur; neque ut æquo tamen fœdere, sed

sed ut in ditione populi Romani essent. Apuliâ perdomitâ (nam Forento quoque valido oppido Junius potitus erat) in Lucanos perrectum: inde repentino adventu Æmilii consulis Nerulum vi captum. Et postquam res Capuæ stabilitas Romanâ disciplinâ fama per socios vulgavit, Antiatibus quoque, qui se sine legibus certis, sine magistratibus agere querebantur, dati ab senatu ad jura statuenda ipsius coloniæ patroni; nec arma modò, sed jura etiam Romana latè pollebant. U.c.437. a.C.315.

XXI. C. Junius Bubulcus & Q. Æmilius Barbula consules exitu anni non consulibus ab se creatis, Sp. Nautio & M. Popillio, ceterum dictatori L. Æmilio legiones tradiderunt. Is, cum L. Fulvio magistro equitum Saticulam oppugnare adortus, rebellandi causam Samnitibus dedit. Duplex inde terror illatus Romanis. Hinc Samnis, magno exercitu coacto ad eximendos obsidione socios, haud procul castris Romanorum castra posuit; hinc Saticulani magno cum tumultu, patefactis repentè portis, in stationes hostium incurrerunt. Inde pars utraque, spe alieni magis auxilii, quàm viribus freta suis, justo mox prœlio inito Romanos urgent. Et, quamquam anceps dimicatio erat, tamen utrimque tutam aciem dictator habuit; quia & locum haud facilem ad circumveniendum cepit, & diversa statuit signa. Infestior ta- U.c.438. a.C.314. Sp. Nautio, M. Popillio coss. L. Æmilius dictator.

men in erumpentes incessit; nec magno certamine intra moenia compulit. Tum totam aciem in Samnites obvertit: ibi plus certaminis fuit. Victoria sicut sera, ita nec dubia, nec varia fuit. Fusi in castra Samnites, exstinctis nocte ignibus, tacito agmine abeunt; & spe abjectâ Saticulæ tuendæ, Plistiam ipsi, socios Romanorum, ut parem dolorem hosti redderent, circumsidunt.

U.c.438. a.C.314.

XXII. Anno circumacto, bellum deinceps ab dictatore Q. Fabio gestum est. Consules novi, sicut superiores, Romæ manserunt. Fabius, ad accipiendum ab Æmilio exercitum, ad Saticulam cum supplemento venit: neque enim Samnites ad Plistiam manserant; sed, accitis ab domo novis militibus, multitudine freti, castra eodem, quo antea, loco posuerant, lacessentesque prœlio Romanos avertere ab obsidione conabantur. Eò intentiùs dictator in moenia hostium versus, id bellum tantùm ducere, quòd urbem oppugnabat: securior ab Samnitibus agere, stationibus modò oppositis, ne qua in castra vis fieret. Eò ferociùs adequitare Samnites vallo, neque otium pati. Et quum jam propè in portis castrorum esset hostis, nihil consulto dictatore, magister equitum Q. Aulius Cerretanus, magno tumultu cum omnibus turmis equitum evectus, summovit hostem. Tum in minimè pertinaci genere pugnæ

U.c.439. a.C.313. L. Papirio IV, Q. Publilio IV Coss.

Q. Fabius dictator.

Prœlium equestre cum Samnitibus.

sic fortuna exercuit opes, ut insignes utrimque clades & clara ipsorum ducum ederet funera. Prior Samnitium imperator, ægre patiens, quò tam ferociter adequitasset, inde se fundi fugarique, orando hortandoque equites prœlium integravit: in quem, insignem inter suos cientem pugnam, magister equitum Romanus infestâ cuspide ita permisit equum, ut uno ictu exanimem equo præcipitaret. Nec, ut fit, ad ducis casum perculsa magis, quàm irritata, est multitudo. Omnes, qui circà erant, in Aulium, temere invectum per hostium turmas, tela conjecerunt. Fratri præcipuum decus ulti Samnitium imperatoris dederunt: is victorem detractum ex equo magistrum equitum, plenus mœroris atque iræ, trucidavit; nec multum abfuit, quin corpore etiam, quia inter hostiles ceciderat turmas, Samnites potirentur. Sed exemplo ad pedes descensum ab Romanis est, coactique idem Samnites facere: & repentina acies circa corpora ducum pedestre prœlium iniit, quo haud dubiè superat Romanus; recuperatumque Aulii corpus, mixtâ cum dolore lætitiâ, victores in castra referunt. Samnites, duce amisso, & per equestre certamen tentatis viribus, omissâ Saticulâ, quam nequidquam defendi rebantur, ad Plistiæ obsidionem redeunt; intraque paucos dies Saticulâ Romanus per seditionem, Plistiâ per vim Samnis potitur. U.c.439. a.C.313.

U.c. 439. a.C. 313 *Sora defectio ad Samnites.*

XXIII. Mutata inde belli ſedes eſt: ad Soram ex Samnio Apuliaque traductæ legiones. Sora ad Samnites defecerat, interfectis colonis Romanorum: quò quum prior Romanus exercitus, ad ulciſcendam civium necem recuperandamque coloniam, magnis itineribus præveniſſet, & ſparſi per vias ſpeculatores, ſequi legiones Samnitium, nec jam procul abeſſe, alii ſuper alios nuntiarent; obviàm itum hoſti, atque ad Lautulas ancipiti prœlio dimicatum eſt: non cædes, non fuga alterius partis, ſed nox incertos, victi victoreſne eſſent, diremit. Invenio apud quoſdam, adverſam eam pugnam Romanis fuiſſe, atque in ea cecidiſſe Q. Aulium, magiſtrum equitum. Suffectus in locum Aulii C. Fabius magiſter equitum cum exercitu novo ab Roma advenit; & per præmiſſos nuntios conſulto dictatore, ubi ſubſiſteret, quove tempore, & qua ex parte hoſtem aggrederetur, ſubſtitit occultus, ad omnia ſatis exploratis conſiliis. Dictator, quum per aliquot dies poſt pugnam continuiſſet ſuos intra vallum, obſeſſi magis quàm obſidentis modo, ſignum repentè pugnæ propoſuit; & efficacius ratus ad accendendos virorum fortium animos, nullam alibi, quàm in ſemet ipſo, cuiquam relictam ſpem, de magiſtro equitum novoque exercitu militem celavit: &, tamquam nulla, niſi in eruptione, ſpes eſſet, *Locis*, in-

quit, angustis, milites, deprehensi, nisi quam victoriâ patefecerimus, viam nullam habemus. Stativa nostra munimento satis tuta sunt, sed inopiâ eadem infesta: nam & circà omnia defecerunt, unde subvehi commeatus poterant; &, si homines juvare velint, iniqua loca sunt. Itaque non frustrabor ego vos, castra hîc relinquendo, in quæ, infectâ victoriâ, sicut pristino die, vos recipiatis: armis munimenta, non munimentis arma tuta esse debent. Castra habeant repetantque, quibus operæ est trahere bellum: nos omnium rerum respectum, præterquam victoriæ, nobis abscindamus. Ferte signa in hostem: ubi extra vallum agmen excesserit, castra, quibus imperatum est, incendant: damna vestra, milites, omnium circà, qui defecerunt, populorum prædâ sarcientur. Et oratione dictatoris, quæ necessitatis ultimæ index erat, milites accensi vadunt in hostem, & respectus ipse ardentium castrorum, quamquam proximis tantùm (ita enim jusserat dictator) ignis est subditus, haud parvum fuit irritamentum. Itaque, velut vecordes illati, signa primo impetu hostium turbant, & in tempore, postquam ardentia procul vidit castra magister equitum (id convenerat signum) hostium terga invadit: ita circumventi Samnites, quà potest quisque, fugam per diversa petunt. Ingens multitudo, in unum metu conglobata, ac semet ipsam turbâ impediens, in medio cæsa.

U.c.439. a.C.313.

Victoria de Samnitibus.

Capta hostium castra direptaque; quorum prædâ onustum militem in Romana castra dictator reducit, haudquaquam tam victoriâ lætum, quàm quòd, præter exiguam deformatam incendio partem, cetera contra spem salva invenit.

U.c.439. a.C.313.

U.c.440. a.C.312. M. Pœtelio, C Sulpicio III Coss.

XXIV. Ad Soram inde reditum; novique consules M. Pœtelius, C. Sulpicius exercitum ab dictatore Fabio accipiunt, magnâ parte veterum militum dimissâ, novisque cohortibus in supplementum adductis. Ceterum, quum propter difficilem urbis situm nec oppugnandi satis certa ratio iniretur, & aut tempore longinqua, aut præceps periculo victoria esset; Soranus transfuga, clam ex oppido profectus, quum ad vigiles Romanos penetrasset, duci se extemplo ad consules jubet, deductusque traditurum urbem promittit. Visus inde (quum, quonam modo id præstaturus esset, percunctantes doceret) haud vana afferre, perpulit, propè adjuncta mœnibus Romana castra ut sex millia ab oppido removerentur: *Fore, ut minùs intentæ in custodiam urbis diurnæ stationes ac nocturnæ vigiliæ essent.* Ipse insequenti nocte, sub oppido sylvestribus locis cohortibus insidere jussis, decem milites delectos secum per ardua ac propè invia in arcem ducit; pluribus, quàm pro numero virorum, missilibus telis eò collatis. Ad hæc saxa erant, & temere jacentia (ut fit) in aspretis, &

Sora obsessa capitur.

de industria etiam, quò locus tutior esset, ab oppidanis congesta. Ubi quum constituisset Romanos, semitamque angustam & arduam, erectam ex oppido in arcem, ostendisset: *Hoc quidem adscensu*, inquit, *vel tres armati quamlibet multitudinem arcuerint. Vos & decem numero, &, quod plus est, Romani, Romanorumque fortissimi viri estis. Et locus pro vobis, & nox erit, quæ omnia ex incerto majora territis ostentat. Ego jam terrore omnia implebo: vos arcem intenti tenete.* Decurrit inde quanto maximè poterat cum tumultu, *Ad arma*, & *Prô vestram fidem, cives!* clamitans: *arx ab hostibus capta est; ite, defendite.* Hæc incidens principum foribus, hæc obviis, hæc excurrentibus in publicum pavidis increpat. Acceptum ab uno pavorem plures per urbem ferunt. Trepidi magistratus, missis ad arcem exploratoribus, quum tela & armatos tenere arcem multiplicato numero audirent, avertunt animos a spe recuperandæ arcis. Fugâ cuncta complentur, portæque ab semisomnis ac maximâ parte inermibus refringuntur; quarum per unam præsidium Romanum clamore excitatum irrumpit, & concursantes per vias pavidos cædit. Jam Sora capta erat, quum consules primâ luce advenere; &, quos reliquos fortuna ex nocturna cæde ac fuga fecerat, in deditionem accipiunt. Ex his ducentos viginti quinque, qui omnium con-

U.c.440. a.C.312.

U.c. 440. a.C. 312. sensu destinabantur & infandæ colonorum cædis & defectionis auctores, vinctos Romam deducunt: ceteram multitudinem incolumem, præsidio imposito, Soræ relinquunt. Omnes qui Romam deducti erant, virgis in foro cæsi, ac securi percussi summo gaudio plebis, cujus maximè intererat, tutam ubique, quæ passim in colonias mitteretur, multitudinem esse.

Ausones bello appetiti. XXV. Consules ab Sora profecti, in agros atque urbes Ausonum bellum intulerunt: mota namque omnia adventu Samnitium, quum apud Lautulas dimicatum est, fuerant, conjurationesque circa Campaniam passim factæ; nec Capua ipsa crimine caruit: quin Romam quoque & ad principum quosdam inquirendos ventum est. Ceterum Ausonum gens proditione urbium, sicut Sora, in potestatem venit. Ausona, & Minturnæ, & Vescia, urbes erant; ex quibus principes juventutis duodecim numero, in proditionem urbium suarum conjurati, ad consules veniunt: docent, *Suos, jampridem exoptantes Samnitium adventum, simul ad Lautulas pugnatum audierunt, pro victis Romanos habuisse; juventute, armis Samnites juvisse. Fugatis inde Samnitibus, incertâ pace agere, nec claudentes portas Romanis, ne arcessant bellum; & obstinatos claudere, si exercitus admoveatur. In ea fluctuatione animorum opprimi incautos posse.* His auctoribus mota propiùs

castra; missique eodem tempore circa tria oppida milites, partim armati, qui occulti propinqua moenibus insiderent loca; partim togati, tectis veste gladiis, qui sub lucem apertis portis urbes ingrederentur. Ab his simul custodes trucidari cœpti, simul datum signum armatis, ut ex insidiis concurrerent: ita portæ occupatæ, triaque oppida eâdem horâ eodemque consilio capta. Sed, quia absentibus ducibus impetus est factus, nullus modus cædibus fuit; deletaque Ausonum gens, vix certo defectionis crimine, perinde ac si internecivo bello certasset.

U.c. 440. a.C. 312.

Ausones deleti.

XXVI. Eodem anno, prodito hostibus Romano præsidio, Luceria Samnitium facta: nec diu proditoribus impunita res fuit. Haud procul inde exercitus Romanus erat; cujus primo impetu urbs, sita in plano, capitur. Lucerini ac Samnites ad internecionem cæsi; eóque ira processit, ut Romæ quoque, quum de colonis mittendis Luceriam consuleretur senatus, multi delendam urbem censerent. Præter odium, quod exsecrabile in bis captos erat, longinquitas quoque abhorrere a relegandis tam procul ab domo civibus inter tam infestas gentes cogebat. Vicit tamen sententia, ut mitterentur coloni: duo millia & quingenti missi. Eodem anno, quum omnia infida Romanis essent, Capuæ quoque occultæ principum conjurationes factæ. De

quibus quum ad senatum relatum esset, haudquaquam neglecta res est: quæstiones decretæ; dictatoremque quæstionibus exercendis dici placuit. C. Mænius dictus: is M. Fostium magistrum equitum dixit. Ingens erat magistratûs ejus terror: itaque sive timore ejus; seu conscientiâ, Calavios, Ovium Noviumque (ea capita conjurationis fuerant) priusquam nominarentur apud dictatorem, mors haud dubiè ab ipsis conscita judicio subtraxit. Deinde, ut quæstioni Campanæ materia decessit, versa Romam interpretando res, non nominatim qui Capuæ, sed in universum, qui usquam coïssent, conjurassentve adversùs rempublicam, quæri senatum jussisse; & coïtiones, honorum adipiscendorum causâ factas, adversùs rempublicam esse; latiorque & re & personis quæstio fieri; haud abnuente dictatore, sine fine ulla quæstionis suæ jus esse. Postulabantur ergo nobiles homines; appellantibusque tribunos nemo erat auxilio, quin nomina reciperentur. Inde nobilitas, nec hi modò, in quos crimen intendebatur, sed universi simul negare, nobilium id crimen esse, quibus, si nullâ obstetur fraude, pateat via ad honorem, sed hominum novorum: ipsos adeo dictatorem magistrumque equitum reos magis, quàm quæsitores idoneos ejus criminis esse; intellecturosque ita id esse, simul magistratu abissent. Tum enimvero Mænius, jam

U.c.440. a.C.312.

C. Mænius dictator quæstionibus exercendis.

famæ magis, quàm imperii memor, progressus in concionem, ita verba fecit: *Et omnes anteactæ vitæ vos conscios habeo, Quirites; & hic ipse honos, delatus ad me, testis est innocentiæ meæ: neque enim, quod sæpe aliàs, quia ita tempora postulabant reipublicæ, qui bello clarissimus esset, sed qui maximè procul ab his coïtionibus vitam egisset, dictator deligendus exercendis quæstionibus fuit. Sed quoniam quidam nobiles homines (qua de causa, vos existimare, quàm me pro magistratu quidquam incompertum dicere, melius est) primùm ipsas expugnare quæstiones omni ope adnisi sunt; dein, postquam ad id parum potentes erant, ne causam dicerent, in præsidia adversariorum, appellationem & tribunitium auxilium, patricii confugerunt; postremò repulsi inde (adeo omnia tutiora, quàm ut innocentiam suam purgarent, visa) in nos irruerunt, & privatis dictatorem poscere reum verecundiæ non fuit; ut omnes dii hominesque sciant, ab illis, etiam quæ non possint, tentari, ne rationem vitæ reddant; me obviàm ire crimini, & offerre me inimicis reum, dictaturâ me abdico. Vos quæso, consules, si vobis datum ab senatu negotium fuerit, in me primum & hunc M. Fostium quæstiones exerceatis, ut appareat innocentiâ nostrâ nos, non majestate honoris, tutos a criminationibus istis esse.* Abdicat inde se dictaturâ, & post eum confestim Foslius magisterio

U.c. 440. a.C. 312.

Abdicat se dictaturâ.

Reus factus absolvitur.

U.c.440. a.C.312.

equitum; primique apud consules (iis enim ab senatu mandata res est) rei facti, adversùs nobilium testimonia egregiè absolvuntur. Publilius etiam Philo, multiplicatis summis honoribus, post res tot domi belloque gestas, ceterum invisus nobilitati, causam dixit, absolutusque est. Nec diutius, ut fit, quàm dum recens erat, quæstio per clara nomina reorum viguit: inde labi cœpit ad viliora capita, donec coïtionibus factionibusque, adversùs quas comparata erat, oppressa est.

XXVII. Earum fama rerum, magis tamen spes Campanæ defectionis, in quam conjuratum erat, Samnites, in Apuliam versos, rursus ad Caudium revocavit; ut inde ex propinquo, si qui motus occasionem aperiret, Capuam Romanis eriperent. Eò consules cum valido exercitu venerunt. Et primò circa saltus, quum utrimque ad hostem iniqua via esset, cunctati sunt: deinde Samnites per aperta loca brevi circuitu in loca plana, Campanos campos, agmen demittunt, ibique primùm castra in conspectu hostibus data: deinde levibus prœliis, equitum sæpius, quàm peditum, utrimque periculum factum; nec aut eventûs eorum Romanum, aut moræ, quâ trahebant bellum, pœnitebat. Samnitium contrà ducibus, & carpi parvis quotidie damnis, & senescere dilatione belli vires suæ videbantur: itaque in aciem procedunt,

Prælium cum Samnitibus.

equitibus in cornua divisis, quibus præceptum erat, intentiores ad respectum castrorum, ne quà eò vis fieret, quàm ad prælium, starent: aciem pediti tutam fore. Consulum Sulpicius in dextro, Pœtelius in lævo cornu consistunt. Dextra pars, quâ & Samnites raris ordinibus, aut ad circumeundos hostes, aut ne ipsi circumirentur, constiterant, latiùs patefacta stetit. Sinistris, præterquam quòd confertiores steterant, repentino consilio Pœtelii consulis additæ vires; qui subsidiarias cohortes, quæ integræ ad longioris pugnæ casus reservabantur, in primam aciem extemplo emisit; universisque hostem primo impetu viribus impulit. Commotâ pedestri acie Samnitium, eques in pugnam succedit: in hunc transverso agmine inter duas acies se inferentem Romanus equitatus concitat equos, signaque & ordines peditum atque equitum confundit, donec universam ab ea parte avertit aciem. In eo cornu non Pœtelius solus, sed Sulpicius etiam, hortator affuerat, avectus ab suis nondum conserentibus manus ad clamorem, ab sinistra parte priùs exortum: unde haud dubiam victoriam cernens, quum ad suum cornu tenderet cum mille ducentis viris, dissimilem ibi fortunam invenit; Romanos loco pulsos, victorem hostem signa in perculsos inferentem. Ceterum omnia mutavit repentè consulis adventus: nam & conspectu

U.c.440. a.C. 312.

U.c.440. a.C.312. ducis refectus militum est animus; &, majus quàm pro numero auxilium, advenerant fortes viri; & partis alterius victoria audita, mox visa etiam, prœlium restituit. *Vincunt Romani.* Totâ deinde jam vincere acie Romanus, &, omisso certamine, cædi capique Samnites, nisi qui Maleventum, cui nunc urbi Beneventum nomen est, perfugerunt. Ad triginta millia cæsa aut capta Samnitium, proditum memoriæ est.

XXVIII. Consules, egregiâ victoriâ partâ, protinus inde ad Bovianum oppugnandum legiones ducunt; ibique hiberna egerunt, donec ab novis consulibus L. Papirio Cursore quintùm, C. Junio Bubulco iterum, nominatus dictator C. Pœtelius cum M. Foslio magistrò equitum exercitum accepit. U.c.441. a.C.311. L. Papirio V, C. Junio II Coss. *Pœtelius dictator.* Is quum audisset arcem Fregellanam ab Samnitibus captam, omisso Boviano ad Fregellas pergit: unde, nocturnâ Samnitium fugâ sine certamine receptis Fregellis, præsidioque valido imposito, in Campaniam reditum, maximè ad Nolam armis repetendam. Eò se intra mœnia, sub adventum dictatoris, & Samnitium omnis multitudo, & Nolani agrestes contulerant. Dictator, urbis situ circumspecto, quò apertior aditus ad mœnia esset, omnia ædificia (& frequenter ibi habitabatur) circumjecta muris incendit; nec ita multò pòst, sive a Pœtelio dictatore, sive ab C. Junio consule (nam utrumque

traditur) Nola est capta. Qui captæ decus Nolæ ad consulem trahunt, adjiciunt, Atinam & Calatiam ab eodem captas; Pœtelium autem, pestilentiâ ortâ, clavi figendi causâ dictatorem dictum. Suessa & Pontiæ eodem anno coloniæ deductæ sunt. Suessa Auruncorum fuerat: Volsci Pontias, insulam sitam in conspectu littoris sui, incoluerant. Et, Interamna & Casinum ut deducerentur coloniæ, senatusconsultum factum est: sed triumviros creavere, ac misere colonorum quatuor millia insequentes consules M. Valerius, P. Decius. U.c.441. a.C.311. U.c.442. a.C.310. M. Valerio, P. Decio Coss.

XXIX. Profligato ferè Samnitium bello, priusquam ea cura decederet Patribus Romanis, Etrusci belli fama exorta est: nec erat eâ tempestate gens alia, cujus, secundùm Gallicos tumultus, arma terribiliora essent, quum propinquitate agri, tum multitudine hominum. Itaque, altero consulum in Samnio reliquias belli persequente, P. Decius, qui graviter æger Romæ restiterat, auctore senatu dictatorem C. Junium Bubulcum dixit: is, prout rei magnitudo postulabat, omnes juniores sacramento adigit: arma, quæque alia res poscit, summâ industriâ parat: nec tantis apparatibus elatus de inferendo bello agitat, quieturus haud dubiè, nisi ultro arma Etrusci inferrent. Eadem in comparando cohibendoque bello consilia & apud Etruscos fuere: neutri finibus egressi. Et cen-

U.c.442. a.C.310. *Ap. Claudius & C. Plautius censores.* *Appia via.*

sura clara eo anno Appii Claudii & C. Plautii fuit; memoriæ tamen felicioris ad posteros nomen Appii, quòd viam munivit, & aquam in urbem duxit, eaque unus perfecit, quia, ob infamem atque invidiosam senatûs lectionem verecundiâ victus collega, magistratu se abdicaverat. Appius jam inde antiquitus insitam pertinaciam familiæ gerendo, solus censuram obtinuit. Eodem Appio auctore, Potitia gens, cujus ad aram Maximam Herculis familiare sacerdotium fuerat, servos publicos, ministerii delegandi causâ, solennia ejus sacri docuerat. Traditur inde dictu mirabile, & quod dimovendis statu suo sacris religionem facere posset, quum duodecim familiæ eâ tempestate Potitiorum essent, puberes ad triginta, omnes intra annum cum stirpe exstinctos; nec nomen tantùm Potitiorum interisse, sed censorem etiam Appium, memori deûm irâ, post aliquot annos luminibus captum.

Potitia gens intra annum exstincta.

U.c.443. a.C.309. C. Junio III, Q. Æmilio II Coss.

XXX. Itaque consules qui eum annum secuti sunt, C. Junius Bubulcus tertiùm & Q. Æmilius Barbula iterum, initio anni questi apud populum, deformatum ordinem pravâ lectione senatûs, quâ potiores aliquot lectis præteriti essent, negaverunt, eam lectionem se, quæ sine recti pravique discrimine ad gratiam ac libidinem facta esset, observaturos; & senatum extemplo citaverunt eo ordine, qui ante censores

Appium Claudium & C. Plautium fuerat. Et duo imperia eo anno dari cœpta per populum, utraque pertinentia ad rem militarem; unum, ut tribuni militum seni deni in quatuor legiones a populo crearentur, quæ antea, perquam paucis suffragio populi relictis locis, dictatorum & consulum ferme fuerant beneficia: tulere eam rogationem tribuni plebei L. Atilius, C. Marcius: alterum, ut duumviros navales classis ornandæ reficiendæque causâ idem populus juberet; lator hujus plebiscìti fuit M. Decius tribunus plebis. Ejusdem anni rem dictu parvam præterirem, ni ad religionem visa esset pertinere. Tibicines, quia prohibiti a proximis censoribus erant in æde Jovis vesci, quod traditum antiquitus erat, ægre passi, Tibur uno agmine abierunt; adeo ut nemo in urbe esset, qui sacrificiis præcineret. Ejus rei religio tenuit senatum; legatosque Tibur miserunt, ut darent operam, ut hi homines Romanis restituerentur. Tiburtini, benignè polliciti, primùm accitos eos in curiam hortati sunt, uti reverterentur Romam: postquam perpelli nequibant, consilio, haud abhorrente ab ingeniis hominum, eos aggrediuntur. Die festo alii alios per speciem celebrandarum cantu epularum causâ invitant, & vino, cujus avidum ferme genus est, oneratos sopiunt; atque ita in plaustra somno vinctos conjiciunt, ac Romam de-

U.c. 443. a.C. 309.

Duumviri navales creati.

Tibicines relinquunt Romam.

Revehuntur.

U.c.443. a. C.309. portant : nec priùs sensere, quàm, plaustris in foro relictis, plenos crapulæ eos lux oppressit. Tunc concursus populi factus, impetratoque, ut manerent, datum, ut triduum quotannis ornati, cum cantu atque hac, quæ nunc solennis est, licentia per urbem vagarentur; restitutumque in æde vescendi jus iis, qui sacris præcinerent. Hæc inter duorum ingentium bellorum curam gerebantur.

XXXI. Consules inter se provincias partiti; Junio Samnites, Æmilio novum bellum Etruria sorte obvenit. *Res gesta in Samnio.* In Samnio Cluviam, præsidium Romanum, quia nequiverat vi capi, obsessum fame in deditionem acceperant Samnites, verberibusque fœdum in modum laceratos occiderant deditos. Huic infensus crudelitati Junius, nihil antiquius oppugnatione Cluvianâ ratus, quo die aggressus est mœnia, vi cepit, atque omnes puberes interfecit. Inde victor exercitus Bovianum ductus: caput hoc erat Pentrorum Samnitium, longè ditissimum atque opulentissimum armis virisque. Ibi quia haud tantum irarum erat, spe prædæ milites accensi, oppido potiuntur: minùs itaque sævitum in hostes est; prædæ plus pene, quàm ex omni Samnio umquam, egestum, benignéque omnis militi concessa. Et postquam præpotentem armis Romanum nec acies subsistere ullæ, nec castra, nec urbes poterant; omnium prin-

cipum in Sammio eò curæ sunt intentæ, ut insidiis quæreretur locus, si quâ licentiâ populando effusus exercitus excipi ac circumveniri posset. Transfugæ agrestes & captivi quidam, pars fortè, pars consilio oblati, congruentia ad consulem afferentes, quæ & vera erant, pecoris vim ingentem in saltum avium compulsam esse, perpulerunt, ut prædatum eò expeditæ ducerentur legiones. Ibi ingens hostium exercitus itinera occultus insederat, &, postquam intrasse Romanos vidit sàltum, repentè exortus cum clamore ac tumultu incautos invadit. Et primò nova res trepidationem fecit, dum arma capiunt, sarcinas congerunt in medium: dein, postquam, ut quisque liberaverat se onere, aptaveratque armis, ad signa undique coïbant, &, notis ordinibus in vetere disciplina militiæ, jam sine præcepto ullius suâ sponte struebatur acies, consul, ad ancipitem maximè pugnam advectus, desilit ex equo, & *Jovem*, *Martemque*, *atque alios* testatur *deos, se nullam suam gloriam inde, sed prædam militi quærentem, in eum locum devenisse: neque in se aliud, quàm nimiam ditandi ex hoste militis curam, reprehendi posse. Ab eo se dedecore nullam rem aliam, quàm virtutem militum, vindicaturam: conniterentur modò uno animo omnes invadere hostem, victum acie, castris exsutum, nudatum urbibus, ultimam spem furto insidiarum tentan-*

U.c.443. a.C.309.

tem, & loco, non armis, fretum. Sed quem esse jam virtuti Romanæ inexpugnabilem locum? Fregellana arx, Soranaque, & ubicumque iniquo successum erat loco, memorabantur. His accensus miles, omnium immemor difficultatum, vadit adversùs imminentem hostium aciem: ibi paulùm laboris fuit, dum in adversum clivum erigitur agmen: ceterum, postquam prima signa planitiem summam ceperunt, sensitque acies æquo se jam institisse loco, versus extemplo est terror in insidiatores, eademque latebras, quibus se paulò antè texerant, palati atque inermes fugâ repetebant; sed loca difficilia, hosti quæsita, ipsos tum suâ fraude impediebant. Itaque ergo per paucis effugium patuit: cæsa ad viginti millia hominum; victorque Romanus ad oblatam ultro ab hoste prædam pecorum discurrit.

U.c.443. a. C.305.

Etrusci Sutrium oppugnant.

XXXII. Dum hæc geruntur in Samnio, jam omnes Etruriæ populi præter Arretinos ad arma ierant, ab oppugnando Sutrio, quæ urbs, socia Romanis, velut claustra Etruriæ erat, ingens orsi bellum. Eò alter consulum Æmilius cum exercitu ad liberandos obsidione socios venit. Advenientibus Romanis, Sutrini commeatus benignè in castra ante urbem posita advexere. Etrusci diem primum consultando, maturarent, traherentne bellum, traduxerunt. Postero die, ubi celeriora, quàm tutiora consilia magis placuere ducibus, sole

orto signum pugnæ propositum est, armatique in aciem procedunt. Quod postquam consuli nuntiatum est, extemplo tesseram dari jubet, ut prandeat miles, firmatisque cibo viribus arma capiat : dicto paretur. Consul, ubi armatos paratosque vidit, signa extra vallum proferri jussit, & haud procul hoste instruxit aciem. Aliquamdiu intenti utrimque steterunt, exspectantes ut ab adversariis clamor & pugna inciperet ; & priùs sol meridie se inclinavit, quàm telum hinc aut illinc emissum est : inde, ne infectâ re abiretur, clamor ab Etruscis oritur, concinuntque tubæ, & signa inferuntur. Nec segniùs ab Romanis pugna initur : concurrunt infensis animis : numero hostis, virtute Romanus superat. Anceps prœlium multos utrimque, & fortissimum quemque absumit ; nec priùs inclinata res est, quàm secunda acies Romana ad prima signa, integri fessis, successerunt. Etrusci, quia nullis recentibus subsidiis fulta prima acies fuit, ante signa circaque omnes ceciderunt : nullo umquam prœlio fugæ minus, nec plus cædis fuisset, ni obstinatos mori Tuscos nox texisset ; ita ut victores priùs, quàm victi, pugnandi finem facerent. Post occasum solis, signum receptui datum est : nocte ab utroque in castra reditum. Nec deinde quidquam eo anno rei memoriâ dignæ apud Sutrium gestum est ; quia & ex hostium exercitu prima tota

U.c.443.
a.C.309.

acies deleta uno prœlio fuerat, subsidiariis modò relictis, vix quod satis esset ad castrorum præsidium; & apud Romanos tantum vulnerum fuit, ut plures post prœlium saucii decesserint, quàm ceciderant in acie.

U.c.444. a.C.308.

Q. Fabio II, C. Marcio Coss.

XXXIII. Q. Fabius insequentis anni consul, bellum ad Sutrium excepit: collega Fabio C. Marcius Rutilus datus est. Cæterum & Fabius supplementum ab Roma adduxit; & novus exercitus domo accitus Etruscis venit. Permulti jam anni erant, quum inter patricios magistratus tribunosque nulla certamina fuerant, quum ex ea familia, quæ velut fatalis tum tribunis ac plebi erat, certamen oritur. Ap. Claudius censor, circumactis decem & octo mensibus, quod Æmiliâ lege finitum censuræ spatium temporis erat, quum C. Plautius collega ejus magistratu se abdicasset, nullâ vi compelli, ut abdicaret, potuit. P. Sempronius erat tribunus plebis, qui finiendæ censuræ intra legitimum tempus actionem susceperat, non popularem magis quàm justam, nec in vulgus, quàm optimo cuique, gratiorem. Is, quum identidem legem Æmiliam recitaret, auctoremque ejus Mamercum Æmilium dictatorem laudibus ferret, qui quinquennalem antè censuram, & longinquitate potestatem dominantem, intra sex mensium & anni coëgisset spatium, *Dic, agedum*, inquit, *Appi Claudi, quidnam facturus fueris, si eo tempore,*

Ap. Claudius censuram ultra legitimum tempus retinet.

*tto C. Furius & M. Geganius censores fue-
int, censor fuisses.* Negare Appius *inter-* U.c. 444. a.C. 308.
*ogationem tribuni magno opere ad causam
ertinere suam : nam, etsi tenuerit lex Æmi-
a eos censores, quorum in magistratu lata
set, quia post illos censores creatos eam le-
m populus jussisset, quodque postremum jus-
sset, id jus ratumque esset ; non tamen aut
', aut eorum quemquam, qui post eam le-
m latam creati censores essent, teneri eâ
ge potuisse.*

XXXIV. Hæc sine ullius assensu cavil- *P. Sempronii tr. pl. oratio in Claudium.*
nte Appio, *En*, inquit, *Quirites*, *illius
ppii progenies, qui, decemvir in annum
eatus, altero anno se ipse creavit ; tertio,
ec ab se, nec ab ullo creatus, privatus
sces & imperium obtinuit ; nec antè con-
inuando abstitit magistratu, quàm obruerent
um malè parta, malè gesta, malè retenta
nperia. Hæc est eadem familia, Quirites,
ujus vi atque injuriis compulsi, extorres pa-
iâ, Sacrum montem cepistis : hæc, adver-
ùs quam tribunitium auxilium vobis com-
araştis : hæc, propter quam duo exercitus
Aventinum insedistis : hæc, quæ fœnebres le-
ges ; hæc, quæ agrarias semper impugnavit :
hæc connubia Patrum & plebis interrupit :
hæc plebi ad curules magistratus iter obsepsit :
hoc est nomen multò, quàm Tarquiniorum,
infestius vestræ libertati. Itane tandem, Appi
Claudi, quum centesimus jam annus sit ab
Mamerco Æmilio dictatore, tot censores fue-*

rint, nobilissimi fortissimique viri, nemo eorum duodecim tabulas legit? nemo id jus esse, quod postremò populus jussisset, scivit? Immo verò omnes sciverunt; & ideo Æmiliæ potiùs legi paruerunt, quàm illi antiquæ, quâ primùm censores creati erant, quia hanc postremam jusserat populus; & quia ubi duæ contrariæ leges sunt, semper antiquæ obrogat nova. An hoc dicis, Appi, non teneri Æmiliâ lege populum? an populum teneri, te unum exlegem esse? Tenuit Æmilia lex violentos illos censores, C. Furium & M. Geganium, qui, quid iste magistratus in republica mali facere posset, indicarunt, quum irâ finitæ potestatis, Mamercum Æmilium, principem ætatis suæ belli domique, ærarium fecerunt: tenuit deinceps omnes censores intra centum annorum spatium: tenet C. Plautium collegam tuum, iisdem auspiciis, eodem jure creatum. An hunc non, ut qui optimo jure censor creatus esset, populus creavit? tu unus eximius es, in quo hoc præcipuum ac singulare valeat? Quem tu regem sacrificiorum crees, amplexus regni nomen, ut qui optimo jure rex Romæ creatus sit, creatum se dicet? Quem semestri dictaturâ, quem interregno quinque dierum contentum fore putes? quem clavi figendi, aut ludorum causâ dictatorem audacter crees? Quàm isti stolidos ac socordes videri creditis eos, qui intra vicesimum diem, ingentibus rebus gestis, dictaturâ se abdicaverunt, aut

U.c.444. a.C.308.

ut qui vitio creati abierunt magistratu? Quid ═══
antiqua repetam? Nuper intra decem U.c.444. a. C.308.
nos C. Mænius dictator, quia, quum quæs-
nes severiùs, quàm quibusdam potentibus
um erat, exerceret, contagio ejus, quod
rebat ipse, criminis objectata ab inimicis
, ut privatus obviàm iret crimini, dicta-
se abdicavit. Nolo ego istam in te mo-
iam: ne degeneraveris a familia impe-
ssima & superbissima: non die, non horâ
iùs, quàm necesse est, magistratu abieris;
dò ne excedas finitum tempus. Satis est,
t diem, aut mensem censuræ adjicere?
riennium, inquit, & sex menses ultra,
uàm licet Æmiliâ lege, censuram geram,
solus geram. Hoc quidem jam regno simile
est. An collegam subrogabis, quem ne in de-
mortui quidem locum subrogari fas est? Pœ-
nitet enim, quòd antiquissimum solenne, &
solum ab ipso, cui fit, institutum deo, ab
nobilissimis antistitibus ejus sacri ad servo-
rum ministerium religiosus censor deduxisti,
gens antiquior originibus urbis hujus, hospi-
tio deorum immortalium sancta, propter te
ac tuam censuram intra annum ab stirpe
exstincta est; nisi universam rempublicam eo
nefario obstrinxeris, quod ominari etiam re-
formidat animus. Urbs eo lustro capta est,
quo, demortuo collegâ C. Julio censore, L.
Papirius Cursor, ne abiret magistratu, M.
Cornelium Maluginensem collegam subroga-
vit. Et quantò modestior illius cupiditas fuit,

quàm tua, Appi? Nec solus, nec ultra finitum lege tempus L. Papirius censuram gessit: tamen neminem invenit, qui se postea auctorem sequeretur: omnes deinceps censores post mortem collegæ se magistratu abdicarunt. Te, nec quòd dies exiit censuræ, nec quòd collega magistratu abiit, nec lex, nec pudor coërcet: virtutem in superbia, in audacia, in contemptu deorum hominumque ponis. Ego te, Appi Claudi, pro istius magistratûs majestate ac verecundia, quem gessisti, non modò manu violatum, sed ne verbo quidem inclementiori a me appellatum vellem. Sed & hæc, quæ adhuc egi, pervicacia tua & superbia coëgit me loqui; &, nisi Æmiliæ legi parueris, in vincula duci jubebo; nec, quum ita comparatum a majoribus sit, ut, comitiis censoriis nisi duo confecerint legitima suffragia, non renuntiato altero comitia differantur, ego te, qui solus censor creari non possis, solum censuram gerere patiar. Hæc taliaque quum dixisset, prendi censorem, & in vincula duci jussit. Approbantibus sex tribunis actionem collegæ, tres appellanti Appio auxilio fuerunt; summâque invidiâ omnium ordinum solus censuram gessit.

U.c.444. a.C.308.

Fabii prælium cum Etruscis.

XXXV. Dum ea Romæ geruntur, jam Sutrium ab Etruscis obsidebatur; consulique Fabio imis montibus ducenti ad ferendam opem sociis, tentandasque munitiones, si quà posset, acies hostium instructa occurrit; quorum ingentem multi-

tudinem quum ostenderet subjecta latè planities, consul, ut loco paucitatem suorum adjuvaret, flectit paululum in clivos agmen (aspreta erant strata saxis) inde signa in hostem obvertit. Etrusci omnium, præterquam multitudinis suæ, quâ solâ freti erant, immemores, prœlium ineunt adeo raptim & avidè, ut, abjectis missilibus, quò celeriùs manus consererent, stringerent gladios, vadentes in hostem. Romanus contrà nunc tela, nunc saxa, quibus eos affatim locus ipse armabat, ingerere. Igitur scuta galeæque ictæ quum etiam, quos non vulneraverant, turbarent (neque subire erat facile ad propiorem pugnam, neque missilia habebant, quibus eminus rem gererent) stantes & expositos ad ictus quum jam satis nihil tegeret, quosdam etiam pedem referentes, fluctuantemque & instabilem aciem, redintegrato clamore, strictis gladiis hastati & principes invadunt. Eum impetum non tulerunt Etrusci, versisque signis, fugâ effusâ castra repetunt. Sed equites Romani, prævecti per obliqua campi, quum se fugientibus obtulissent, omisso ad castra itinere, montes petunt. Inde inermi pene agmine ac vexato vulneribus in sylvam Ciminiam penetratum. Romanus, multis millibus Etruscorum cæsis, duodequadraginta signis militaribus captis, castris etiam hostium cum præda ingenti potitur. Tum de persequendo hoste agitari cœptum.

U.c.444.
a.C.308.

U.c.444
a.C. 308
Ciminia sylva.

XXXVI. Sylva erat Ciminia magis tum invia atque horrenda, quàm nuper fuere Germanici saltus, nulli ad eam diem ne mercatorum quidem adita: eam intrare haud ferè quisquam, præter ducem ipsum, audebat: aliis omnibus cladis Caudinæ nondum memoria aboleverat. Tum ex iis, qui aderant (consulis fratrem M. Fabium, Cæsonem alii, C. Claudium quidam matre eâdem, quâ consulem, genitum tradunt) speculatum se iturum professus, brevique omnia certa allaturum. Cære educatus apud hospites, Etruscis inde litteris eruditus erat, linguamque Etruscam probè noverat. Habeo auctores, vulgò tum Romanos pueros, sicut nunc Græcis, ita Etruscis litteris erudiri solitos. Sed propius est vero, præcipuum aliquid fuisse in eo, qui se tam audaci simulatione hostibus immiscuerit: servus ei dicitur comes unus fuisse, nutritus unà, eóque haud ignarus linguæ ejusdem: nec quidquam aliud proficiscentes, quàm summatim regionis, quæ intranda erat, naturam, ac nomina principum in populis accepere; ne quâ inter colloquia insigni notâ hæsitantes deprehendi possent. Iere pastorali habitu, agrestibus telis, falcibus gæsisque binis armati. Sed neque commercium linguæ, nec vestis armorumve habitus sic eos texit, quàm quòd abhorrebat ab fide, quemquam externum Ciminios saltus intraturum. Usque ad Camertes Umbros

penetrasse dicuntur : ibi, qui essent, fateri Romanum ausum ; introductumque in senatum, consulis verbis egisse de societate amicitiaque ; atque inde comi hospitio acceptum, nuntiare Romanis jussum, commeatum exercitui dierum triginta præstò fore, si ea loca intrasset, juventutemque Camertium Umbrorum in armis paratam imperio futuram. Hæc quum relata consuli essent, impedimentis primâ vigiliâ præmissis, legionibus post impedimenta ire jussis, ipse substitit cum equitatu ; &, luce ortâ, postero die obequitavit stationibus hostium, quæ extra saltum dispositæ erant: &, quum satis diu tenuisset hostem, in castra sese recepit, portâque alterâ egressus, ante noctem agmen assequitur. Postero die, luce primâ, juga Ciminii montis tenebat : inde, comtemplatus opulenta Etruriæ arva, milites emittit. Ingenti jam abactâ prædâ, tumultuariæ agrestium Etruscorum cohortes, repentè a principibus regionis ejus concitatæ, Romanis occurrunt, adeo incompositæ, ut vindices prædarum propè ipsi prædæ fuerint. Cæsis fugatisque iis, latè depopulato agro, victor Romanus, opulentusque rerum omnium copiâ, in castra rediit. Eò fortè quinque legati cum duobus tribunis plebis venerant, denuntiatum Fabio senatûs verbis, ne saltum Ciminium transiret : lætati seriùs se, quàm ut impedire bellum possent, venisse, nuntii victoriæ Romam revertuntur.

U.c.444. a.C.308.

XXXVII. Hac expeditione consulis motum latiùs erat, quàm profligatum bellum: vastationem namque sub Ciminii montis radicibus jacens ora senserat; conciveratque indignatione non Etruriæ modò populos, sed Umbriæ finitima. Itaque, quantus non umquam antea, exercitus ad Sutrium venit; neque e sylvis tantummodo promota castra, sed etiam aviditate dimicandi quamprimum in campos delata acies: deinde instructa primò suo stare loco, relicto hostibus ad instruendum contrà spatio: dein, postquam detrectare hostem sensere pugnam, ad vallum subeunt. Ubi postquam stationes quoque receptas intra munimenta sensere, clamor repentè circa duces ortus, *Ut eò sibi e castris cibaria ejus diei deferri juberent: mansuros se sub armis, & aut nocte, aut certè luce primâ castra hostium invasuros.* Nihilò quietior Romanus exercitus imperio ducis continetur: decima erat ferè diei hora, quum cibum capere consul milites jubet; præcipit, ut in armis sint, quacumque diei noctisve horâ signum dederit. Paucis milites alloquitur, Samnitium bella extollit, elevat Etruscos: *Nec hostem hosti, nec multitudinem multitudini comparandam* ait *esse. Præterea telum aliud occultum scituros in tempore. Interea taceri opus esse.* His ambagibus prodi simulabat hostes, quò animus militum multitudine territus restitueretur; &, quòd sine

U.c.444. A.C.308.

Ingens Etruscorum exercitus colligitur.

munimento consederant, verisimilius erat, quod simulabatur. Curati cibo corpora quieti dant, & quartâ ferè vigiliâ sine tumultu excitati arma capiunt. Dolabræ calonibus dividuntur ad vallum proruendum, fossasque implendas; intra munimenta instruitur acies; delectæ cohortes ad portarum exitus collocantur: dato deinde signo paulò ante lucem, quod æstivis noctibus sopitæ maximè quietis tempus est, proruto vallo erupit acies; stratos passim invadit hostes; alios immobiles, alios semisomnos in cubilibus suis, maximam partem ad arma trepidantes, cædes oppressit; paucis armandi se datum spatium est. Eos ipsos, non signum certum, non ducem sequentes, fundit Romanus; fugatos eques persequitur. Ad castra, ad sylvas diversi tendebant. Sylvæ tutius dedêre refugium: nam castra in campis sita eodem die capiuntur: aurum argentumque jussum referri ad consulem; cetera præda militis fuit. Cæsa aut capta eo die hostium millia ad sexaginta. Eam tam claram pugnam trans Ciminiam sylvam ad Perusiam pugnatam, quidam auctores sunt; metuque in magno civitatem fuisse, ne interclusus exercitus tam infesto saltu, coortis undique Tuscis Umbrisque, opprimeretur. Sed, ubicumque pugnatum est, res Romana superior fuit: itaque a Perusia, & Cortona, & Arretio, quæ ferme capita Etruriæ

U.c.444. a.C.308.

Etrusci oppressi.

populorum eâ tempeſtate erant, legati;
U.c.444. a.C.308. pacem fœduſque ab Romanis petentes, inducias in triginta annos impetraverunt.

XXXVIII. Dum hæc in Etruria geruntur, conſul alter C. Marcius Rutilus Allifas de Samnitibus vi cepit: multa alia caſtella, vicique, aut deleta hoſtiliter, aut integra in poteſtatem venere. Per idem tempus & claſſis Romana a P. Cornelio, quem ſenatus maritimæ oræ præfecerat, in Campaniam acta, quum appulſa Pompeios eſſet; ſocii inde navales ad depopulandum agrum Nucerinum profecti, proximis raptim vaſtatis, unde reditus tutus ad naves eſſet, dulcedine (ut fit) prædæ longius progreſſi, excivere hoſtes. Palatis per agros nemo obvius fuit, quum occidione occidi poſſent: redeuntes agmine incauto haud procul navibus aſſecuti agreſtes exſuerunt prædâ, partem etiam occiderunt: quæ ſuperfuit cædi, trepida multitudo ad naves compulſa eſt. Profectio Q. Fabii trans Ciminiam ſylvam quantum Romæ terrorem fecerat, tam lætam famam in Samnium ad hoſtes tulerat: *Interclusum Romanum exercitum obſideri, cladiſque imaginem Furculas Caudinas* memorabant: *eâdem temeritate avidam ulteriorum ſemper gentem in ſaltus invios deductam, ſeptam non hoſtium magis armis, quàm locorum iniquitatibus eſſe.* Jam gaudium invidiâ quâdam miſcebatur, quòd belli Romani decus ab Samnitibus fortuna

Claſſis Romana

ad Etruscos avertisset: itaque armis virisque ad obterendum C. Marcium consulem concurrunt, protinus inde Etruriam per Marsos ac Sabinos petituri, si Marcius dimicandi potestatem non faciat. Obvius iis consul fuit: dimicatum prœlio utrimque atroci, atque incerto eventu est; & quum anceps cædes fuisset, adversæ tamen rei fama in Romanos vertit, ob amissos quosdam equestris ordinis, tribunosque militum, atque unum legatum, & (quod insigne maximè fuit) consulis ipsius vulnus. Ob hæc etiam aucta famâ (ut solet) ingens terror Patres invasit, dictatoremque dici placebat; nec, quin Cursor Papirius diceretur, in quo tum summa rei bellicæ ponebatur, dubium cuiquam erat: sed nec in Samnium nuntium perferri, omnibus infestis, tutò posse, nec vivere Marcium consulem satis fidebant. Alter consul Fabius infestus privatim Papirio erat; quæ ne ira obstaret bono publico, legatos ex consularium numero mittendos ad eum senatus censuit, qui suâ quoque eum, non publicâ solùm, auctoritate moverent, ut memoriam simultatum patriæ remitteret. Profecti legati ad Fabium, quum senatusconsultum tradidissent, adjecissentque orationem convenientem mandatis, consul, demissis in terram oculis, tacitus ab incertis, quidnam acturus esset, legatis recessit: nocte deinde silentio (ut mos est) L. Papi-

U.c. 444. a.C. 308.

Anceps prælium cum Samnitibus.

Fabius Papirium dictatorem dicit.

rium dictatorem dixit. Cui quum ob anímum egregiè victum legati gratias agerent,
U.c.444. a.C.308.
obstinatum silentium obtinuit, ac sine responso ac mentione facti sui legatos dimisit, ut appareret insignem dolorem ingenti comprimi animo. Papirius C. Junium Bubulcum magistrum equitum dixit; atque ei, legem curiatam de imperio ferenti, triste omen diem diffidit, quòd Faucia curia fuit principium, duabus insignis cladibus, captæ urbis, & Caudinæ pacis; quòd utroque anno eadem curia fuerat principium. Macer Licinius tertiâ etiam clade, quæ ad Cremeram accepta est, abominandam eam curiam facit.

XXXIX. Dictator postero die, auspiciis repetitis, pertulit legem, & profectus cum legionibus, ad terrorem traducti sylvam Ciminiam exercitûs nuper scriptis, ad Longulam pervenit, acceptisque a Marcio consule veteribus militibus, in aciem copias eduxit; nec hostes detrectare visi pugnam: instructos deinde armatosque (quum ab neutris prœlium inciperet) nox oppressit. Quieti aliquamdiu, nec suis diffidentes viribus, nec hostem spernentes, stativa in propinquo habuere. Interea res in Etruria gestæ: nam & cum Umbrorum exercitu acie depugnatum est (fusi tamen magis quàm cæsi hostes, quia cœptam acriter non tolerarunt pugnam) & ad Vadimonis lacum Etrusci, lege sacratâ coacto exerci-

Res in Etruria bene gesta.

ta, quum vir virum legisset, quantis numquam aliàs antea simul copiis, simul animis, dimicarunt; tantoque irarum certamine gesta res est, ut ab neutra parte emissa sint tela: gladiis pugna cœpit, & acerrimè commissa, ipso certamine, quod aliquamdiu anceps fuit, accensa est; ut non cum Etruscis toties victis, sed cum aliqua nova gente videretur dimicatio esse. Nihil ab ulla parte movetur fugæ: cadunt antesignani; &, ne nudentur propugnatoribus signa, fit ex secunda prima acies. Ab ultimis deinde subsidiis cietur miles; adeoque ad ultimum laboris ac periculi ventum est, ut equites Romani, omissis equis, ad primos ordines peditum per arma, per corpora evaserint: ea velut nova inter fessos exorta acies, turbavit signa Etruscorum. Secuta deinde impetum eorum, utcumque affecta erat, cetera multitudo tandem perrumpit ordines hostium. Tunc vinci pertinacia cœpta, & averti manipuli quidam; &, ut semel dedêre terga, etiam certiorem capessere fugam. Ille primùm dies fortunâ veteri abundantes Etruscorum fregit opes: cæsum in acie, quod roboris fuit; castra eo impetu capta direptaque.

U.c. 444. a.C. 308.

XL. Pari subinde periculo gloriæque eventu bellum in Samnitibus erat; qui, præter ceteros belli apparatus, ut acies sua fulgeret novis armorum insignibus, fecerunt. Duo exercitus erant: scuta alterius

Samnitium acies insignibus armis fulgens.

U.c.444. a.C.308. auro, alterius argento cælaverunt. Forma erat scuti: summum latius, quà pectus atque humeri teguntur, fastigio æquali; ad imum cuneatior, mobilitatis causâ: spongia pectori tegumentum; & sinistrum crus ocreâ tectum: galeæ cristatæ, quæ speciem magnitudini corporum adderent: tunicæ auratis militibus versicolores, argentatis linteæ candidæ: his dextrum cornu datum; illi in sinistro consistunt. Notus jam Romanis apparatus insignium armorum fuerat; doctique a ducibus erant, *Horridum militem esse debere; non cælatum auro & argento, sed ferro & animis fretum: quippe illa prædam veriùs, quàm arma esse; nitentia ante rem, deformia inter sanguinem & vulnera. Virtutem esse militis decus, & omnia illa victoriam sequi; & ditem hostem quamvis pauperis victoris præmium esse.* His Cursor vocibus instinctos milites in prœlium ducit: dextro ipse cornu consistit; sinistro præfecit magistrum equitum. Simul est concursum, ingens fuit cum hoste certamen; non segniùs inter dictatorem & magistrum equitum, ab utra parte victoria inciperet. Prior fortè Junius commovit hostem, lævo dextrum cornu, sacratos more Samnitium milites, eóque candidâ veste & paribus candore armis insignes: eos se Orco mactare Junius dictitans, quum intulisset signa, turbavit ordines, & haud dubiè impulit aciem. Quod ubi sensit dictator, *Ab læ-*

vone cornu victoria incipiet ? inquit, *& dextrum cornu, dictatoris acies, alienam pugnam sequetur, non partem maximam victoriæ trahet ?* Concitat milites : nec peditum virtuti equites, aut legatorum studia ducibus cedunt. M. Valerius a dextro, P. Decius ab lævo cornu, ambo consulares, ad equites in cornibus positos evehuntur ; adhortatique eos, ut partem secum capesserent decoris, in transversa latera hostium incurrunt. Is novus additus terror quum ex parte utraque circumvasisset aciem, & ad terrorem hostium legiones Romanæ, redintegrato clamore, intulissent gradum ; tum fuga ab Samnitibus cœpta. Jam strage hominum, armorumque insignium campi repleri. Ac primò pavidos Samnites castra sua accepere ; deinde ne ea quidem retenta : captis direptisque ante noctem injectus ignis. Dictator ex senatusconsulto triumphavit ; cujus triumpho longè maximam speciem captiva arma præbuere : tantum magnificentiæ visum in iis, ut aurata scuta dominis argentariarum ad forum ornandum dividerentur : inde natum initium dicitur fori ornandi ab ædilibus, quum thensæ ducerentur. Et Romani quidem ad honorem deûm insignibus armis hostium usi sunt : Campani, ab superbia & odio Samnitium, gladiatores (quod spectaculum inter epulas erat) eo ornatu armarunt, Samnitiumque nomine compellarunt. Eodem anno

U.c.444. a.C.308.

Vincitur.

Samnites gladiatores.

U.c.444. a.C.308. cum reliquis Etruscorum ad Perusiam, quæ & ipsa induciarum fidem ruperat, Fabius consul nec dubiâ nec difficili victoriâ dimicat: ipsum oppidum (nam ad mœnia victor accessit) cepisset, ni legati dedentes urbem exissent. Præsidio Perusiæ imposito, legationibus Etruriæ amicitiam petentibus præ se Romam ad senatum missis, consul præstantiore etiam, quàm dictator, victoriâ triumphans, urbem est invectus. Quin etiam devictorum Samnitium decus magna ex parte ad legatos, P. Decium & M. Valerium, est versum; quos populus proximis comitiis ingenti consensu consulem alterum, alterum prætorem declaravit.

U.c.445. a.C.307. Q. Fabio III, P. Decio II Coss. XLI. Fabio ob egregiè perdomitam Etruriam continuatur consulatus: Decius collega datur. Valerius prætor quartùm creatus. Consules partiti provincias. Etruria Decio, Samnium Fabio evenit. Is profectus ad Nuceriam Alfaternam, tum pacem petentes, quòd uti eâ, quum daretur, noluissent, aspernatus, oppugnando ad deditionem subegit. *Bene res gesta contra Samnites.* Cum Samnitibus acie dimicatum: haud magno certamine hostes victi; neque ejus pugnæ memoria tradita foret, ni Marsi eo primùm prœlio cum Romanis bellassent. Secuti Marsorum defectionem Peligni, eamdem fortunam habuerunt. Decio quoque alteri consuli secunda belli fortuna erat. *Contra Etruscos.* Tarquiniensem metu subegerat frumentum exercitui præ-

bere, atque inducias in quadraginta annos petere. Volſinienſium caſtella aliquot vi cepit: quædam ex iis diruit, ne receptaculo hoſtibus eſſent; circumferendoque paſſim bello, tantum terrorem ſui fecit, ut nomen omne Etruſcum fœdus ab conſule peteret. Ac de eo quidem nihil impetratum: induciæ annuæ datæ; ſtipendium exercitui Romano ab hoſte in eum annum penſum, & binæ tunicæ in militem exactæ: ea merces induciarum fuit. Tranquillas res jam Etruſcis turbavit repentina defectio Umbrorum, gentis integræ a cladibus belli, niſi quòd tranſitum exercitûs ager ſenſerat. Ii, concitatâ omni juventute ſuâ, & magnâ parte Etruſcorum ad rebellionem compulsâ, tantum exercitum fecerant, ut, relicto poſt ſe in Etruria Decio, ad oppugnandam inde Romam ituros, magnificè de ſe, ac contemptim de Romanis loquentes, jactarent. Quod inceptum eorum ubi ad Decium conſulem perlatum eſt, ad urbem ex Etruria magnis itineribus pergit, & in agro Pupinienſi ad famam intentus hoſtium conſedit. Nec Romæ ſpernebatur Umbrorum bellum; & ipſæ minæ metum fecerant expertis a Gallica clade, quàm intutam urbem incolerent. Itaque legati ad Fabium conſulem miſſi ſunt, ut, ſi quid laxamenti a bello Samnitium eſſet, in Umbriam propere exercitum duceret. Dicto paruit conſul, magniſque

U.c.445. a.C.307.

itineribus ad Mevaniam, ubi tum copiæ Umbrorum erant, perrexit. Repens adventus consulis, quem procul Umbria in Samnio bello alio occupatum crediderant, ita exterruit Umbros, ut alii recedendum ad urbes munitas, quidam omittendum bellum censerent. Plaga una (Materinam ipsi appellant) non continuit modò ceteros in armis, sed confestim ad certamen egit: castra vallantem Fabium adorti sunt. Quos ubi effusos ruere in munimenta consul vidit, revocatos milites ab opere, prout loci natura tempusque patiebatur, ita instruxit; cohortatusque prædicatione verâ quà in Tuscis, quà in Samnio partorum decorum, exiguam appendicem Etrusci belli conficere jubet, & vocis impiæ pœnas expetere, quâ se urbem Romanam oppugnaturos minati sunt. Hæc tantâ sunt alacritate militum audita, ut clamor, suâ sponte ortus, loquentem interpellaverit ducem: ante imperium deinde, ante concentum tubarum ac cornuum, cursu effuso in hostem feruntur. Non tamquam in viros aut armatos incurrunt: mirabilia dictu! signa primò eripi cœpta signiferis; deinde ipsi signiferi trahi ad consulem, armatique milites ex acie in aciem transferri; &, sicubi est certamen, scutis magis quàm gladiis geritur res. Umbonibus incussâque alâ sternuntur hostes: plus capitur hominum, quàm cæditur; atque una

U.c.445. a.C.307.

Contra Umbros.

vox ponere arma jubentium per totam fertur aciem. Itaque inter ipſum certamen facta deditio eſt a primis auctoribus belli : poſtero inſequentibuſque diebus & ceteri Umbrorum populi deduntur. Ocriculani ſponſione in amicitiam accepti. U.c.445. a.C. 307.

XLII. Fabius, alienæ ſortis victor belli, in ſuam provinciam exercitum reduxit : itaque ei, ob res tam feliciter geſtas, ſicut priore anno populus continuaverat conſulatum, ita ſenatus in inſequentem annum, quo Ap. Claudius, L. Volumnius conſules fuerunt, prorogavit, maximè Appio adverſante, imperium. Appium cenſorem petiſſe conſulatum, comitiaque ejus ab L. Furio tribuno plebis interpellata, donec ſe cenſurâ abdicavit, in quibuſdam annalibus invenio. Creatus conſul, quum collegæ novum bellum, Sallentini hoſtes decernerentur, Romæ manſit, ut urbanis artibus opes augeret, quando belli decus penes alios eſſet. Volumnium provinciæ haud pœnituit : multa ſecunda prœlia fecit ; aliquot urbes hoſtium vi cepit : prædæ erat largitor, & benignitatem per ſe gratam comitate adjuvabat, militemque iis artibus fecerat & periculi & laboris avidum. Q. Fabius proconſul ad urbem Alliſas cum Samnitium exercitu ſignis collatis confligit : minimè ambigua res fuit. Fuſi hoſtes, atque in caſtra compulſi ; nec caſtra forent retenta, ni exiguum ſuperfuiſ-

U.c.446. a.C. 306. Ap. Claudio, L. Volumnio Coſſ.

Sallentini victi.

Samnites victi.

U.c.446. a.C.306

set diei : ante noctem tamen sunt circumsessa, & nocte custodita, ne quis elabi posset. Postero die, vixdum luce certâ, deditio fieri cœpta; & pacti, qui Samnitium forent, ut cum singulis vestimentis emitterentur : hi omnes sub jugum missi. Sociis Samnitium nihil cautum : ad septem millia sub corona veniere. Qui se civem Hernicum dixerat, seorsum in custodia habitus : eos omnes Fabius Romam ad senatum misit; &, quum quæsitum esset, dilectu, an voluntarii pro Samnitibus adversùs Romanos bellassent, per Latinos populos custodiendi dantur; jussique eam integram rem novi consules, P. Cornelius Arvina, Q. Marcius Tremulus (ii enim jam creati erant) ad senatum referre. Id ægre passi Hernici : concilium populorum omnium habentibus Anagninis in circo, quem Maritimum vocant, præter Alatrinatem, Ferentinatemque, & Verulanum, omnes Hernici nominis populo Romano bellum indixerunt.

U.c.447. a.C.305. P. Cornelio, Q. Marcio Coss.

XLIII. In Samnio quoque, quia decesserat inde Fabius, novi motus exorti. Calatia & Sora, præsidiaque, quæ in iis Romana erant, expugnata; & in captivorum corpora militum fœdè sævitum : itaque eò P. Cornelius cum exercitu missus. Marcio novi hostes (jam enim Anagninis Hernicisque aliis bellum jussum erat) decernuntur. Primò ita omnia opportuna loca hostes

Bellum Hernicum.

inter consulum castra interceperunt, ut pervadere expeditus nuntius non posset, & per aliquot dies incerti rerum omnium, suspensique de statu alterius, uterque consul ageret, Romamque is metus manaret; adeo ut omnes juniores sacramento adigerentur, atque ad subita rerum duo justi scriberentur exercitus. Ceterum Hernicum bellum nequaquam pro præsenti terrore ac vetustate gentis gloriæ fuit: nihil usquam dictu dignum ausi, trinis castris intra paucos dies exsuti, triginta dierum inducias, ita ut ad senatum Romam legatos mitterent, pacti sunt bimestri stipendio frumentoque, & singulis in militem tunicis. Ab senatu ad Marcium rejecti, cui senatusconsulto permissum de Hernicis erat; isque eam gentem in deditionem accepit. Et in Samnio alter consul superior viribus, locis impeditior erat. Omnia itinera obsepserant hostes, saltusque pervios ceperant, ne quà subvehi commeatus possent; neque eos, quum quotidie signa in aciem consul proferret, elicere ad certamen poterat; satisque apparebat neque Samnitem certamen præsens, nec Romanum dilationem belli laturum. Adventus Marcii, qui, Hernicis subactis, maturavit collegæ venire auxilio, moram certaminis hosti exemit: nam, ut qui ne alteri quidem exercitui se ad certamen credidissent pares, conjungi utique passi duos consula-

U.c. 447. a.C. 305.

res exercitus nihil crederent superesse spei, adventientem incomposito agmine Marcium aggrediuntur. Raptim collatæ sarcinæ in medium ; &, prout tempus patiebatur, instructa acies. Clamor primùm in stativa perlatus, dein conspectus procul pulvis, tumultum apud alterum consulem in castris fecit ; isque confestim arma capere jussis, raptimque eductis in aciem militibus, transversam hostium aciem, atque alio certamine occupatam, invadit, clamitans, *Summum flagitium fore, si alterum exercitum utriusque victoriæ compotem sinerent fieri, nec ad se sui belli vindicarent decus.* Quà impetum dederat, perrumpit ; aciemque per mediam in castra hostium tendit, & vacua defensoribus capit atque incendit. Quæ ubi flagrantia Marcianus miles conspexit, & hostes respexere, tum passim fuga cœpta Samnitium fieri ; sed omnia obtinet cædes, nec in ullam partem tutum perfugium est. Jam triginta millibus hostium cæsis, signum receptui consules dederant, colligebantque in unum copias, in vicem inter se gratantes ; quum repentè visæ procul hostium novæ cohortes, quæ in supplementum scriptæ fuerant, integravere cædem : in quas, nec jussu consulum, nec signo accepto, victores vadunt, malo tirocinio imbuendum Samnitem clamitantes. Indulgent consules legionum ardori, ut qui probè scirent, novum mili-

U.c.447 a.C.305.

Victi Samnites.

tem hoſtium inter perculſos fugâ veteranos ne tentando quidem ſatis certamini fore. Nec eos opinio fefellit : omnes Samnitium copiæ, veteres novæque, montes proximos fugâ capiunt : eò & Romana erigitur acies ; nec quidquam ſatis tuti loci victis eſt, & de jugis, quæ ceperant, funduntur ; jamque unâ voce omnes pacem petebant. Tum, trium menſium frumento imperato, & annuo ſtipendio, ac ſingulis in militem tunicis, ad ſenatum pacis oratores miſſi. Cornelius in Samnio relictus. Marcius de Hernicis triumphans, in urbem rediit ; ſtatuaque equeſtris in foro decreta eſt, quæ ante templum Caſtoris poſita eſt. Hernicorum tribus populis, Alatrinati, Verulano, Ferentinati, quia maluerunt, quàm civitatem, ſuæ leges redditæ ; connubiumque inter ipſos, quod aliquamdiu ſoli Hernicorum habuerunt, permiſſum. Anagninis, quique arma Romanis intulerant, civitas ſine ſuffragii latione data ; concilia connubiaque adempta : & magiſtratibus, præterquam ſacrorum curatione, interdictum. Eodem anno ædes Salutis a C. Junio Bubulco cenſore locata eſt, quam conſul bello Samnitium voverat : ab eodem collegaque ejus M. Valerio Maximo viæ per agros publicâ impensâ factæ. Et cum Carthaginienſibus eodem anno fœdus tertiò renovatum ; legatiſque eorum, qui ad id venerant, comiter munera miſſa.

U.c. 447. a. C. 305.

Carthaginienſes legati.

U.c.447. a.C.305. *P. Cornelius dictator.*

XLIV. Dictatorem idem annus habuit P. Cornelium Scipionem, cum magistro equitum P. Decio Mure: ab iis, propter quæ creati erant, comitia consularia habita, quia neuter consulum potuerat bello abesse. Creati consules L. Postumius, Ti. Minucius. Hos consules Piso Q. Fabio & P. Decio suggerit, biennio exempto, quo Claudium Volumniumque, & Cornelium cum Marcio consules factos tradidimus: memoriane fugerit in annalibus digerendis, an consultò binos consules falsos ratus transscenderit, incertum est. Eodem anno in campum Stellatem agri Campani Samnitium incursiones factæ. Itaque ambo consules in Samnium missi, quum diversas regiones, Tifernum Postumius, Bovianum Minucius, petissent; Postumii priùs ductu ad Tifernum pugnatum. Alii haud dubiè Samnites victos, ac viginti millia hominum capta tradunt: alii Marte æquo discessum, & Postumium, metum simulantem nocturno itinere, clam in montes copias abduxisse; hostes secutos duo millia inde locis munitis & ipsos consedisse. Consul, ut stativa tuta copiosaque (& ita erant) petisse videretur, postquam & munimentis castra firmavit, & omni apparatu rerum utilium instruxit, relicto firmo præsidio, de vigilia tertia, quà duci proximè potest, expeditas legiones ad collegam, & ipsum adversùs alios sedentem, ducit.

U.c.448. a.C.304. L. Postumio, Ti. Minucio Coss.

Coss. in Samnium eunt.

Ibi, auctore Postumio, Minucius cum hostibus signa confert; &, quum anceps prœlium in multum diei processisset, tum Postumius integris legionibus defessam jam aciem hostium improvisò invadit. Itaque quum lassitudo ac vulnera fugam quoque præpedissent, occidione occisi hostes, signa unum & viginti capta; atque inde ad castra Postumii perrectum. Ibi duo victores exercitus perculsum jam famâ hostem adorti fundunt fugantque: signa militaria sex & viginti capta, & imperator Samnitium Statius Gellius, multique alii mortales, & castra utraque capta: & Bovianum, ubi postero die cœptum oppugnari, brevi capitur; magnâque gloriâ rerum gestarum consules triumpharunt. Minucium consulem, cum vulnere gravi relatum in castra, mortuum quidam auctores sunt, & M. Fulvium in locum ejus consulem suffectum; & ab eo, quum ad exercitum Minucii missus esset, Bovianum captum. Eodem anno Sora, Arpinum, Censennia, recepta ab Samnitibus. Herculis magnum simulacrum in Capitolio positum dedicatumque.

U.c.448. a.C.304. *Samnites vincuntur.*

XLV. P. Sulpicio Saverrione, P. Sempronio Sopho consulibus, Samnites seu finem, seu dilationem belli quærentes, legatos de pace Romam misere; quibus suppliciter agentibus responsum est, *Nisi sæpe bellum parantes pacem petissent Samnites; oratione ultro citroque habitâ, de pace transigi*

U.c.449. a.C.303. P. Sulpicio, P. Sempronio Coss. *Pacem petunt Samnites.*

U.c. 419. A.C. 303. *potuisse : nunc, quando verba vana ad id locorum fuerint, rebus standum esse. P. Sempronium consulem cum exercitu brevi in Samnio fore : eum, ad bellum pacemne inclinent animi, falli non posse. Comperta omnia senatui relaturum : decedentem ex Samnio consulem legati sequerentur.* Eo anno quum pacatum Samnium exercitus Romanus benignè præbito commeatu peragrasset, fœdus antiquum Samnitibus redditum. Ad Æquos inde veteres hostes, ceterum per multos annos sub specie infidæ pacis quietos, versa arma Romana ; quòd, incolumi Hernico nomine, missitaverant simul cum iis Samniti auxilia ; &, post Hernicos subactos, universa propè gens, sine dissimulatione consilii publici, ad hostes desciverat ; & postquam, icto Romæ cum Samnitibus fœdere, feciales venerant res repetitum, *Tentationem* aiebant *esse, ut, terrore incusso belli, Romanos se fieri paterentur : quod quantopere optandum foret, Hernicos docuisse ; quum, quibus licuerit, suas leges Romanæ civitati præoptaverint ; quibus legendi, quid mallent, copia non fuerit, pro pœna necessariam civitatem fore.* Ob hæc vulgò in conciliis jactata, populus Romanus bellum fieri Æquis jussit ; consulesque ambo, ad novum profecti bellum, quatuor millibus a castris hostium consederunt. Æquorum exercitus (ut qui suo nomine permultos annos imbelles egissent) tumultuario

Bellum cum Æquis.

tuario

mario similis, sine ducibus certis, sine imperio trepidare: alii exeundum in aciem, alii castra tuenda censent: movet plerosque vastatio futura agrorum, ac deinceps cum levibus præsidiis urbium relictarum excidia. Itaque, postquam inter multas sententias una, quæ, omissâ curâ communium, ad respectum suarum quemque rerum vertisset, audita, ut primâ vigiliâ diversi e castris ad deportanda omnia tuendaque mœnibus in urbes abirent; cuncti eam sententiam ingenti assensu accepere. Palatis hostibus per agros, primâ luce Romani, signis prolatis, in acie consistunt; &, ubi nemo obvius ibat, pleno gradu ad castra hostium tendunt. Ceterum, postquam ibi neque stationes pro portis, nec quemquam in vallo, nec fremitum consuetum castrorum animadverterunt; insolito silentio moti, metu insidiarum subsistunt: transgressi deinde vallum, quum deserta omnia invenissent, pergunt hostem vestigiis sequi; sed vestigia in omnes æquè ferentia partes, ut in dilapsis passim, primò errorem faciebant: pòst, per exploratores compertis hostium consiliis, ad singulas urbes circumferendo bello, unum & quadraginta oppida intra dies quinquaginta omnia oppugnando ceperunt; quorum pleraque diruta, atque incensa, nomenque Æquorum propè ad internecionem deletum. De Æquis triumphatum; exemploque eorum clades

U.c.449. a.C.303.

fuit, ut Marrucini, Marsi, Peligni, Frentani mitterent Romam oratores pacis petendæ amicitiæque: iis populis fœdus petentibus datum.

U.c.449. a.C.303.

Cn. Flavius ædilis curulis.

XLVI. Eodem anno, Cn. Flavius Ca. filius, scriba, patre libertino, humili fortunâ ortus, ceterum callidus vir & facundus, ædilis curulis fuit. Invenio in quibusdam annalibus, quum appareret ædilibus, fierique se pro tribu ædilem videret, neque accipi nomen, quia scriptum faceret, tabulam posuisse, & jurasse, se scriptum non facturum: quem aliquantò antè desisse scriptum facere arguit Macer Licinius, tribunatu antè gesto, triumviratibusque, nocturno altero, altero coloniæ deducendæ. Ceterum (id quod haud discrepat) contumaciâ adversùs contemnentes humilitatem suam nobiles certavit: civile jus repositum in penetralibus pontificum evulgavit, fastosque circa forum in albo proposuit, ut, quando lege agi posset, sciretur: ædem Concordiæ in area Vulcani summâ invidiâ nobilium dedicavit, coactusque consensu populi Cornelius Barbatus pontifex maximus verba præire, quum more majorum negaret, nisi consulem aut imperatorem, posse templum dedicare. Itaque ex auctoritate senatûs latum ad populum est, ne quis templum aramve injussu senatûs aut tribunorum plebei partis majoris dedicaret. Haud memorabilem rem per se, nisi documentum sit adversùs superbiam no-

bilium plebeiæ libertatis, referam. Ad collegam ægrum visendi causâ Flavius quum venisset, consensuque nobilium adolescentium, qui ibi assidebant, assurrectum ei non esset; curulem afferri sellam eò jussit, ac sede honoris sui anxios invidiâ inimicos spectavit. Ceterum Flavium dixerat ædilem forensis factio, Ap. Claudii censurâ vires nacta, qui senatum primus libertinorum filiis lectis inquinaverat; &, postquam eam lectionem nemo ratam habuit, nec in curia adeptus erat, quas petierat opes urbanas, humilibus per omnes tribus divisis, forum & campum corrupit: tantumque Flavii comitia indignitatis habuerunt, ut plerique nobilium annulos aureos & phaleras deponerent. Ex eo tempore in duas partes discessit civitas: aliud integer populus, fautor & cultor bonorum, aliud forensis factio tenebat; donec Q. Fabius & P. Decius censores facti; & Fabius, simul concordiæ causâ, simul ne humillimorum in manu comitia essent, omnem forensem turbam excretam in quatuor tribus conjecit, urbanasque eas appellavit; adeoque eam rem acceptam gratis animis ferunt, ut Maximi cognomen, quod tot victoriis non pepererat, hac ordinum temperatione pareret. Ab eodem institutum dicitur, ut Equites Idibus Quintilibus transveherentur.

U. c. 449. a. C. 303.

Forensis turba in tribus urbanas conjecta.

EPITOME
LIBRI DECIMI LIVIANI.

Coloniæ deductæ sunt Sora, & Alba, & Carseoli. Marsi in deditionem accepti sunt. Collegium augurum ampliatum est, ut essent novem, quum antea quaterni fuissent. Lex de provocatione ad populum a Valerio consule tunc tertiùm lata est. Duæ tribus adjectæ sunt, Aniensis & Terentina. Samnitibus bellum indictum; & adversùs eos sæpe prospere pugnatum est. Quum adversùs Etruscos, Umbros, Samnites, Gallos, P. Decio & Q. Fabio ducibus, pugnaretur, Romanusque exercitus in maximo esset discrimine, P. Decius, secutus exemplum patris, devovit se pro exercitu, & morte suâ victoriam ejus pugnæ populo Romano dedit. Papirius Cursor Samnitium exercitum, qui jurejurando obstrictus, quò majore constantiâ virtutis pugnaret, in aciem descenderat, fudit. Census actus est: lustrum conditum: censa sunt civium capita ducenta sexaginta duo millia, & trecenta viginti duo.

LIBER X.

I. Lucio Genucio, Ser. Cornelio consulibus, ab externis ferme bellis otium fuit. Soram atque Albam coloniæ deductæ. Albam in Æquos sex millia colonorum scripta. Sora agri Volsci fuerat; sed possederant Samnites : eò quatuor millia hominum missa. Eodem anno Arpinatibus Trebulanisque civitas data. Frusinates tertiâ parte agri damnati, quòd Hernicos ab eis sollicitatos compertum; capitaque conjurationis ejus, quæstione ab consulibus ex senatusconsulto habitâ, virgis cæsi ac securi percussi. Tamen, ne prorsus imbellem agerent annum, parva expeditio in Umbria facta est; quòd nuntiabatur ex spelunca quadam excursiones armatorum in agros fieri. In eam speluncam penetratum cum signis est, & ex eo loco obscuro multa vulnera accepta, maximéque lapidum ictu; donec altero specûs ejus ore (nam pervius erat) invento, utræque fauces congestis lignis accensæ : ita intus fumo ac vapore ad duo millia armatorum, ruentia novissimè in ipsas flammas, dum evadere tendunt, absumpta. Marcis Livio Dentre & Æmilio consulibus, redintegratum Æquicum bellum. Coloniam, ægre patientes velut arcem suis finibus impositam, summâ vi expugnare adorti, ab ipsis colonis pelluntur. Ceterum.

U.c.450. a.C.302. L. Genucio, Ser.Cornelio Coss.

Latrones in spelunca oppressi.

U.c.451. a.C.301. M. Livio, M. Æmilio Coss.

tantum Romæ terrorem fecere, quia vix credibile erat, tam affectis rebus solos per se Æquos ad bellum coortos, ut tumultus ejus causâ dictator diceretur C. Junius Bubulcus: is cum M. Titinio magistro equitum profectus, primo congressu Æquos subegit, ac die octavo triumphans in urbem quum rediisset, ædem Salutis, quam consul voverat, censor locaverat, dictator dedicavit.

U.c. 451. a.C. 301.

C. Junius dictator.

II. Eodem anno classis Græcorum, Cleonymo duce Lacedæmonio, ad Italiæ littora appulsa, Thurias urbem in Sallentinis cepit. Adversùs hunc hostem consul Æmilius missus prœlio uno fugatum compulit in naves. Thuriæ redditæ veteri cultori; Sallentinoque agro pax parta. Junium Bubulcum dictatorem missum in Sallentinos, in quibusdam annalibus invenio; & Cleonymum, priusquam confligendum esset cum Romanis, Italiâ excessisse. Circumvectus inde Brundisii promontorium, medioque sinu Adriatico ventis latus, quum lævâ importuosa Italiæ littora, dextrâ Illyrii, Liburnique, & Istri, gentes feræ, & magna ex parte latrociniis maritimis infames, terrerent, penitus ad littora Venetorum pervenit. Ibi expositis paucis, qui loca explorarent, quum audisset tenue prætentum littus esse, quod transgressis stagna ab tergo sint irrigua æstibus maritimis; agros haud procul proximos campestres cerni, ulteriora colles; inde esse

Cleonymus Lacon.

ostium fluminis prælalti, quò circumagi naves in stationem tutam vidisse (Meduacus amnis erat) eò invectam classem subire flumine adverso jussit. Gravissimas navium non pertulit alveus fluminis: in leviora navigia transgressa multitudo armatorum ad frequentes agros, tribus maritimis Patavinorum vicis colentibus eam oram, pervenit. Ibi egressi, levi præsidio navibus relicto, vicos expugnant, inflammant tecta, hominum pecudumque prædas agunt, & dulcedine prædandi longiùs usque a navibus procedunt. Hæc ubi Patavium sunt nuntiata (semper autem eos in armis accolæ Galli habebant) in duas partes juventutem dividunt: altera in regionem, quà effusa populatio nuntiabatur; altera, ne cui prædonum obvia fieret, altero itinere ad stationem navium (millia autem quatuordecim ab oppido aberat) ducta. In naves parvas, custodibus interemptis, impetus factus; territique nautæ coguntur naves in alteram ripam amnis transjicere. Et in terra prosperum æquè in palatos prædatores prœlium fuerat; refugientibusque ad stationem Græcis Veneti obsistunt. Ita in medio circumventi hostes cæsique; pars capti classem indicant regemque Cleonymum tria millia abesse. Inde, captivis proximo vico in custodiam datis, pars fluviatiles naves, ad superanda vada stagnorum aptè planis alveis fabricatas, pars captiva navigia ar-

U.c.451.
a.C.301.

matis complent; profectique ad classem, U.c.451. a.C.301. immobiles naves, & loca ignota plus, quàm hostem, timentes, circumvadunt; fugientesque in altum acriùs, quàm repugnantes, usque ad ostium amnis persecuti, captis quibusdam incensisque navibus hostium, quas trepidatio in vada intulerat, victores revertuntur. Cleonymus, vix quintâ parte navium incolumi, nullâ regione maris Adriatici prospere aditâ, discessit. Rostra navium spoliaque Laconum, in æde Junonis veteri fixa, multi supersunt qui viderunt. Patavii monumentum navalis pugnæ eo die, quo pugnatum est, quotannis solenni certamine navium in flumine oppidi medio exercetur.

III. Eodem anno Romæ cum Vestinis, petentibus amicitiam, ictum est fœdus. Multiplex deinde exortus terror. Etruriam rebellare, ab Arretinorum seditionibus motu orto, nuntiabatur, ubi Cilnium genus præpotens, divitiarum invidiâ pelli armis cœptum: simul Marsos agrum vi tueri, in quem colonia Carseoli deducta erat, quatuor millibus hominum scriptis. Itaque *M. Valerius dictator.* propter eos tumultus dictus M. Valerius Maximus dictator, magistrum equitum sibi legit M. Æmilium Paullum: id magis credo, quàm Q. Fabium eâ ætate atque eis honoribus Valerio subjectum: ceterum ex Maximi cognomine ortum errorem haud abnuerim. Profectus dictator cum exercitu

prœlio uno Marſos fundit : compulſis deinde in urbes munitas, Milioniam, Pleſtinam, Freſiliam, intra dies paucos cepit ; & parte agri multatis Marſis fœdus reſtituit. Tum in Etruſcos verſum bellum : & quum dictator auſpiciorum repetendorum cauſâ profectus Romam eſſet, magiſter equitum, pabulatum egreſſus, ex inſidiis circumvenitur, ſigniſque aliquot amiſſis, fœdâ militum cæde ac fugâ in caſtra eſt compulſus. Qui terror non eò tantùm a Fabio abhorret, quòd ſi quâ aliâ arte cognomen ſuum æquavit, tum maximè bellicis laudibus ; ſed etiam, quòd memor Papirianæ ſævitiæ, numquam, ut dictatoris injuſſu dimicaret, adduci potuiſſet. U.c.451. a.C.301. *Etruſcum bellum.*

IV. Nuntiata ea clades Romam majorem, quàm res erat, terrorem excivit : nam, ut exercitu deleto, ita juſtitium indictum ; cuſtodiæ in portis, vigiliæ vicatim exactæ ; arma, tela in muros congeſta. Omnibus junioribus ſacramento adactis, dictator ad exercitum miſſus, omnia ſpe tranquilliora & compoſita magiſtri equitum curâ, caſtra in tutiorem locum redacta, cohortes, quæ ſigna amiſerant, extra vallum ſine tentoriis deſtitutas invenit ; exercitum avidum pugnæ, quò maturiùs ignominia aboleretur. Itaque confeſtim caſtra inde in agrum Ruſellanum promovit. Eò & hoſtes ſecuti, quamquam ex bene geſta re ſummam & in aperto certamine

U. c. 451. a. C. 301. virium spem habebant; tamen insidiis quoque, quas feliciter experti erant, hostem tentant. Tecta semiruta vici, per vastationem agrorum deusti, haud procul castris Romanorum aberant: ibi abditis armatis, pecus in conspectu præsidii Romani, cui præerat Cn. Fulvius legatus, propulsum: ad quam illecebram quum moveretur nemo ab Romana statione; pastorum unus, progressus sub ipsas munitiones, inclamat alios cunctanter ab ruinis vici pecus propellentes, quid cessarent, quum per media castra Romana tutò agere possent? Hæc quum legato Cærites quidam interpretarentur, & per omnes manipulos militum indignatio ingens esset, nec tamen injussu movere auderent; jubet peritos linguæ attendere animum, pastorum sermo agresti, an urbano, propior esset. Quum referrent sonum linguæ, & corporum habitum, & nitorem, cultiora quàm pastoralia esse, *Ite igitur, dicite*, inquit, *detegant nequidquam conditas insidias: omnia scire Romanum; nec magis jam dolo capi, quàm armis vinci posse.* Hæc ubi audita sunt, & ad eos, qui consederant in insidiis, perlata, consurrectum repentè ex latebris est, & in patentem ad conspectum undique campum prolata signa. Visa legato major acies, quàm quæ ab suo præsidio sustineri posset: itaque propere ad dictatorem auxilia accitum mittit; interea ipse impetus hostium sustinet.

V. Nuntio allato, dictator signa ferri, ac sequi armatos jubet: sed celeriora propè omnia imperio erant. Rapta extemplo signa armaque, & vix ab impetu & cursu tenebantur: quum ira ab accepta nuper clade stimulabat, tum concitatior accidens clamor ab increscente certamine. Urgent itaque alii alios, hortanturque signiferos, ut ociùs eant: quò magis festinantes videt dictator, eò impensiùs retentat agmen, ac sensim incedere jubet. Etrusci contrà, principio exciti pugnæ, omnibus copiis aderant; & super alios alii nuntiant dictatori, omnes legiones Etruscorum capessisse pugnam, nec jam ab suis resisti posse; & ipse cernit ex superiore loco, in quanto discrimine præsidium esset. Ceterum satis fretus esse etiam nunc tolerando certamini legatum, nec se procul abesse periculi vindicem, quàm maximè vult fatigari hostem, ut integris adoriatur viribus fessos. Quamquam lentè procedunt, jam tamen ad impetum capiendum equiti utique modicum erat spatium: prima incedebant signa legionum, ne quid occultum aut repentinum hostis timeret; sed reliquerat intervalla inter ordines peditum, quà satis laxo spatio equi permitti possent. Pariter sustulit clamorem acies, & emissus eques libero cursu in hostem invehitur, incompositisque adversùs equestrem procellam subitum pavorem offundit. Itaque, ut propè serum U.c. 451. a.C. 301.

U.c.451. a.C.301. auxilium jam pene circumventis, ita universa requies data est: integri accepere pugnam; nec ea ipsa longa, aut anceps fuit. Fusi hostes castra repetunt, inferentibusque jam signa Romanis cedunt, & in ultimam castrorum partem conglobantur. Hærent fugientes in angustiis portarum: pars magna aggerem vallumque conscendunt, si aut ex superiore loco tueri se, aut superare aliquà & evadere possent. Fortè quodam loco malè densatus agger pondere superstantium in fossam procubuit; atque eà quum deos pandere viam fugæ conclamassent, plures inermes, quàm armati, evadunt. Hoc prœlio fractæ iterum Etruscorum vires; & pacto annuo stipendio, & duûm mensium frumento, permissum ab dictatore, ut de pace legatos mitterent Romam. Pax negata; induciæ biennii datæ: dictator triumphans in urbem rediit. Habeo auctores, sine ullo memorabili prœlio pacatam ab dictatore Etruriam esse, seditionibus tantùm Arretinorum compositis, & Cilnio genere cum plebe in gratiam reducto. Consul ex dictatura factus M. Valerius: non petentem, atque adeo etiam absentem, creatum credidere quidam; & per interregem ea comitia facta: id unum non ambigitur, consulatum cum Appuleio Pansa gessisse.

U.c.452. a.C.300. M. Valerio V, Q. Appuleio Coss.

VI. M. Valerio & Q. Appuleio consulibus, satis pacatæ foris res fuere. Etruscum adversa belli res & induciæ quietum tene-

bant : Samnitem, multorum annorum cladibus domitum, haud dum fœderis novi pœnitebat. Romæ quoque plebem quietam & exoneratam deducta in colonias multitudo præstabat. Tamen, ne undique tranquillæ res essent, certamen injectum inter primores civitatis, patricios plebeiosque, ab tribunis plebis Q. & Cn. Ogulniis; qui, undique criminandorum Patrum apud plebem occasionibus quæsitis, postquam alia frustra tentata erant, eam actionem susceperunt, quâ non infimam plebem accenderent, sed ipsa capita plebis, consulares triumphalesque plebeios; quorum honoribus nihil, præter sacerdotia, quæ nondum promiscua erant, deesset. Rogationem ergo promulgarunt, ut, quum quatuor augures, quatuor pontifices eâ tempestate essent, placeretque augeri sacerdotum numerum, quatuor pontifices, quinque augures, de plebe omnes, adlegerentur. Quemadmodum ad quatuor augurum numerum, nisi morte duorum, id redigi collegium potuerit, non invenio; quum inter augures constet, imparem numerum debere esse, ut tres antiquæ tribus, Ramnes, Titienses, Luceres, suum quæque augurem habeant; aut, si pluribus sit opus, pari inter se numero sacerdotes multiplicent, sicut multiplicati sunt, quum ad quatuor quinque adjecti novem numerum, ut terni in singulas essent, expleverunt. Ce-

U.c. 452.
a.C. 300.

Certamen inter patricios & plebeios, de sacerdotiis.

U.c.452. a.C.300.

terum, quia de plebe adlegebantur, juxtà eam rem ægre paſſi Patres, quàm quum conſulatum vulgari viderent, ſimulabant ad deos id magis, quàm ad ſe pertinere: *Ipſos viſuros, ne ſacra ſua polluantur: id ſe optare tantùm, ne qua in rempublicam clades veniat.* Minùs autem tetendere, aſſueti jam tali genere certaminum vinci: & cernebant adverſarios non id, quod olim vix ſperaverint, affectantes magnos honores, ſed omnia jam, in quorum ſpem dubiam erat certatum, tamen adeptos, multiplices conſulatus, cenſuraſque & triumphos.

VII. Certatum tamen ſuadendâ diſſuadendâque lege inter Ap. Claudium maximè ferunt, & inter P. Decium Murem: qui quum eadem ferme de jure Patrum ac plebis, quæ pro lege Licinia quondam contraque eam dicta erant, quum plebeiis conſulatus rogabatur, diſſeruiſſent; retuliſſe dicitur Decius parentis ſui ſpeciem, qualem eum multi, qui in concione erant, viderant, incinctum Gabino cultu, ſuper telum ſtantem, quo ſe habitu pro populo ac legionibus Romanis devoviſſet. *Tum P. Decium conſulem purum piumque deis immortalibus viſum, æquè ac ſi T. Manlius collega ejus devoveretur: eumdem P. Decium, qui ſacra publica populi Romani faceret, legi rite non potuiſſe? Id eſſe periculum, ne ſuas preces minùs audirent dii, quàm Ap. Claudii? caſtiùs eum ſacra privata facere, & religio-*

Decii oratio de ſacerdotiis cum plebe communicandis.

suis deos colere, quàm se? Quem pœnitere votorum, quæ pro republica nuncupaverint tot consules plebeii, tot dictatores, aut ad exercitus euntes, aut inter ipsa bella? Numerarentur duces eorum annorum, quibus plebeiorum ductu & auspicio res geri cœptæ sunt; numerarentur triumphi; jam ne nobilitatis quidem suæ plebeios pœnitere: pro certo habere, si quod repens bellum oriatur, non plus spei fore senatui populoque Romano in patriciis, quàm in plebeiis ducibus. Quod quum ita se habeat, cui deorum hominumve indignum videri potest, inquit, *eos viros, quos vos sellis curulibus, togâ prætextâ, tunicâ palmatâ, & togâ pictâ, & coronâ triumphali laureâque honoraritis, quorum domos spoliis hostium affixis insignes inter alias feceritis, pontificalia atque auguralia insignia adjicere? Qui, Jovis Optimi Maximi ornatu decoratus, curru aurato per urbem vectus in Capitolium adscenderit, si conspiciatur cum capide ac lituo, capite velato victimam cædat, auguriumve ex arce capiat? Cujus imaginis titulo consulatus, censuraque, & triumphus æquo animo legetur, si auguratum, aut pontificatum adjeceritis, non sustinebunt legentium oculi? Equidem (pace dixerim deûm) eos nos jam populi Romani beneficio esse spero, qui sacerdotiis non minùs reddamus dignatione nostrâ honoris, quàm accepimus; & deorum magis, quam nostrâ causâ expetamus, ut, quos privatim colimus, publicè colamus.*

U.c.452.
a.C.300.

U.c.452. a.C.300. VIII. *Quid autem ego ſic adhuc egi, tamquam integra ſit cauſa patriciorum de ſacerdotiis, & non jam in poſſeſſione unius ampliſſimi ſimus ſacerdotii? Decemviros ſacris faciundis, carminum Sibyllæ ac fatorum populi hujus interpretes, antiſtites eoſdem Apollinaris ſacri cæremoniarumque aliarum, plebeios videmus. Nec tum patriciis ulla injuria facta eſt, quum duumviris ſacris faciundis adjectus eſt propter plebeios numerus: & nunc tribunus, vir fortis ac ſtrenuus, quinque augurum loca, quatuor pontificum adjecit, in quæ plebeii nominentur, non ut vos, Appi, veſtro loco pellant, ſed ut adjuvent vos homines plebeii divinis quoque rebus procurandis, ſicut in ceteris humanis pro parte virili adjuvant. Noli erubeſcere, Appi, collegam in ſacerdotio habere, quem in cenſura, quem in conſulatu collegam habere potuiſti; cujus tam dictatoris magiſter equitum, quàm magiſtri equitum dictator eſſe potes. Sabinum advenam, principem nobilitatis veſtræ, ſeu Attum Clauſum, ſeu Ap. Claudium mavultis, illi antiqui patricii in ſuum numerum acceperunt. Ne faſtidieris nos in ſacerdotum numerum accipere: multa nobiſcum decora afferimus; immo omnia eadem, quæ vos ſuperbos fecerunt. L. Sextius primus de plebe conſul eſt factus; C. Licinius Stolo primus magiſter equitum; C. Marcius Rutilus primus & dictator & cenſor; Q. Publilius Philo primus prætor. Semper iſta audita ſunt ea-*

dem, penes vos auſpicia eſſe, vos ſolos gentem habere, vos ſolos juſtum imperium & auſpicium domi militiæque. Æquè adhuc proſperum plebeium ac patricium fuit, porróque erit. En umquam fando audiſtis, patricios primò eſſe factos, non de cælo demiſſos, ſed qui patrem ciere poſſent, id eſt, nihil ultrà quàm ingenuos? Conſulem jam patrem ciere poſſum, avumque jam poterit filius meus. Nihil eſt aliud in re, Quirites, niſi ut omnia negata adipiſcamur: certamen tantùm patricii petunt, nec curant, quem eventum certaminum habeant. Ego hanc legem, quod bonum, fauſtum, felixque ſit vobis ac reipublicæ, uti rogas, jubendam cenſeo. U.c.452. a.C.300.

IX. Vocare tribus extemplo populus jubebat, apparebatque accipi legem; ille tamen dies eſt interceſſione ſublatus: poſtero die, deterritis tribunis, ingenti conſenſu accepta eſt. Pontifices creantur ſuaſor legis P. Decius Mus, P. Sempronius Sophus, C. Marcius Rutilus, M. Livius Denter. Quinque augures item de plebe, C. Genucius, P. Ælius Pætus, M. Minucius Feſſus, C. Marcius, T. Publilius. Ita octo pontificum, novem augurum numerus factus. *Pontifices & augures plebeii.* Eodem anno M. Valerius conſul de provocatione legem tulit, diligentiùs ſanctam: tertiò ea tum poſt reges exactos lata eſt, ſemper a familia eadem. Cauſam renovandæ ſæpius haud aliam fuiſſe reor, quàm quòd plus paucorum opes, quàm libertas *Lex de provocatione tertiò lata.*

U.c.452. a.C.300. plebis, poterant. Porcia tamen lex sola pro tergo civium lata videtur; quòd gravi pœnâ, si quis verberasset necassetve civem Romanum, sanxit. Valeria lex, quum eum qui provocasset, virgis cædi, securive necari vetuisset, si quis adversùs ea fecisset, nihil ultrà, quàm improbè factum, adjecit. Id (qui tum pudor hominum erat) visum, credo, vinculum satis validum legis: nunc vix seriò ita minetur quisquam. Bellum ab eodem consule haudquaquam memorabile adversùs rebellantes Æquos, quum præter animos feroces nihil ex antiqua fortuna haberent, gestum est. Alter consul Appuleius in Umbria Nequinum oppidum circumsedit: locus erat arduus, atque in parte una præceps, ubi nunc Narnia sita est: nec vi, nec munimento capi poterat. Itaque eam infectam rem M. Fulvius Pætinus, T. Manlius Torquatus, novi consules, acceperunt. In eum annum quum Q. Fabium consulem non petentem omnes dicerent centuriæ, ipsum auctorem fuisse Macer Licinius ac Tubero tradunt differendi sibi consulatûs in bellicosiorem annum: *Eo anno majori se usui reipublicæ fore, urbano gesto magistratu*: ita nec dissimulantem, quid mallet, nec petentem tamen, ædilem curulem cum L. Papirio Cursore factum. Id ne pro certo ponerem, vetustior annalium auctor Piso effecit; qui eo anno ædiles curules fuisse tradit Cn. Do-

U.c.453. a.C.299. M. Fulvio, T. Manlio Coss.

mitium Cn. F. Calvinum, & Sp. Carvilium Q. F. Maximum. Id credo cognomen errorem in ædilibus fecisse; secutamque fabulam mixtam ex ædilitiis & consularibus comitiis, convenientem errori. Et lustrum eo anno conditum a P. Sempronio Sopho, & P. Sulpicio Saverrione censoribus; tribusque additæ duæ, Aniensis ac Terentina. Hæc Romæ gesta. U.c.453. a.C.299. *Tribus novæ.*

X. Ceterum ad Nequinum oppidum quum segni obsidione tempus tereretur, duo ex oppidanis, quorum erant ædificia juncta muro, specu facto ad stationes Romanas itinere occulto perveniunt: inde ad consulem deducti, præsidium armatum se intra mœnia & muros accepturos confirmant. Nec aspernanda res visa, neque incautè credenda: cum altero eorum (nam alter obses retentus) duo exploratores per cuniculum missi; per quos satis compertâ re, trecenti armati, transfugâ duce, in urbem ingressi, nocte portam, quæ proxima erat, cepere; quâ refractâ, consul exercitusque Romanus sine certamine urbem invasere. Ita Nequinum in ditionem populi Romani venit. Colonia eò adversùs Umbros missa, a flumine Narnia appellata: exercitus cum magna præda Romam reductus. Eodem anno ab Etruscis adversùs inducias paratum bellum: sed eos alia molientes Gallorum ingens exercitus, fines ingressus, paulisper a proposito aver- *Etrusci bellum adversùs Romanos moliuntur.*

U.c.453. a.C.299. tit. Pecuniâ deinde, quà multum poterant, freti, ſocios ex hoſtibus facere Gallos conantur, ut eo adjuncto exercitu cum Romanis bellarent. De ſocietate haud abnuunt barbari; de mercede agitur: quâ pactâ acceptâque, quum parata cetera ad bellum eſſent, ſequique Etruſcus juberet, inficias eunt, *Mercedem ſe belli Romanis inferendi pactos: quidquid acceperint, accepiſſe, ne agrum Etruſcum vaſtarent, armiſque laceſſerent cultores. Militaturos tamen ſe, ſi utique Etruſci velint; ſed nullâ aliâ mercede, quàm ut in partem agri accipiantur, tandemque aliquâ ſede certâ conſiſtant.* Multa de eo concilia populorum Etruriæ habita; nec perfici quidquam potuit, non tam quia imminui agrum, quàm quia accolas ſibi quiſque adjungere tam efferatæ gentis homines horrebat: ita dimiſſi Galli, pecuniam ingentem ſine labore ac periculo partam retulerunt. Romæ terrorem præbuit fama Gallici tumultûs ad bellum Etruſcum adjecti; eò minùs cunctanter fœdus ictum cum Picenti populo eſt.

T. Manlii Coſ. mors. XI. T. Manlio conſuli Etruria provincia ſorte evenit; qui, vixdum ingreſſus hoſtium fines, quum exerceretur inter equites, ab rapido curſu circumagendo equo effuſus, extemplo propè exſpiravit: tertius ab eo caſu dies finis vitæ conſuli fuit. Quò velut omine belli accepto, deos pro ſe commiſiſſe bellum memorantes Etruſci,

sustulere animos. Romæ tum desiderio viri, tum incommoditate temporis, tristis nuntius fuit; ut Patres ab jubendo dictatore consulis subrogandi comitia, ex sententia principum habita, deterruerint. M. Valerium consulem omnes sententiæ centuriæque dixere, quem senatus dictatorem dici jussurus fuerat: tum extemplo in Etruriam ad legiones proficisci jussit. Adventus ejus compressit Etruscos, adeo ut nemo extra munimenta egredi auderet, timorque ipsorum obsidioni similis esset: neque illos novus consul vastandis agris urendisque tectis, quum passim non villæ solùm, sed frequentes quoque vici incendiis fumarent, elicere ad certamen potuit. Quum hoc segnius bellum opinione esset, alterius belli, quod multis in vicem cladibus haud immeritò terribile erat, fama Picentium, novorum sociorum, indicio exorta est; Samnites arma & rebellionem spectare, seque ab iis sollicitatos esse. Picentibus gratiæ actæ, & magna pars curæ Patribus ab Etruria in Samnites versa est. Caritas etiam annonæ sollicitam civitatem habuit; ventumque ad inopiæ ultimum foret, ut scripsere, quibus ædilem fuisse eo anno Fabium Maximum placet, ni ejus viri cura, qualis in bellicis rebus multis tempestatibus fuerat, talis domi tum in annonæ dispensatione, præparando ac convehendo frumento, fuisset. Eo anno (nec traditur causa) inter-

U.c.453. a.C.299.

M. Valerius suffectus.

Samnites rebellant.

regnum initum: interreges fuere Appius Claudius, dein P. Sulpicius. Is comitia consularia habuit: creavit L. Cornelium Scipionem, Cn. Fulvium consules. Principio hujus anni oratores Lucanorum ad novos consules venerunt, questum, *conditionibus pellicere se nequiverint ad societatem armorum, Samnites infesto exercitu ingressos fines suos vastare, belloque ad bellum cogere. Lucano populo satis superque erratum quondam: nunc ita obstinatos animos esse, ut omnia ferre ac pati tolerabilius ducant, quàm ut umquam postea nomen Romanum violent. Orare Patres, ut & Lucanos in fidem accipiant, & vim atque injuriam ab se Samnitium arceant. Se, quamquam, bello cum Samnitibus suscepto, necessaria jam facta adversùs Romanos fides sit, tamen obsides dare paratos esse.*

U.c.454. a.C.298. L. Cornelio, Cn. Fulvio Coss.

Fœdus cum Lucanis.

XII. Brevis consultatio senatûs fuit: ad unum omnes jungendum fœdus cum Lucanis, resque repetendas ab Samnitibus, censent. Benignè responsum Lucanis; ictumque fœdus. Feciales missi, qui Samnitem decedere agro sociorum, ac deducere exercitum finibus Lucanis juberent: quibus obviàm missi ab Samnitibus, qui denuntiarent, *Si quod adissent in Samnio concilium, haud inviolatos abituros.* Hæc postquam audita sunt Romæ, bellum Samnitibus & Patres censuerunt, & populus jussit. Consules inter se provincias partiti sunt.

Scipioni Etruria, Fulvio Samnites obvenerunt; diversique, ad suum quisque bellum, proficiscuntur. Scipioni, segne bellum & simile prioris anni militiæ exspectanti, hostes ad Volaterras instructo agmine occurrerunt. Pugnatum majore parte diei, magnâ utrimque cæde: nox incerto, quà data victoria esset, intervenit; lux insequens victorem victumque ostendit. Nam Etrusci silentio noctis castra reliquerunt: Romanus egressus in aciem, ubi profectione hostium concessam victoriam videt, progressus ad castra, vacuis cum plurima præda (nam & stativa trepidè deserta fuerant) potitur: inde in Faliscum agrum copiis reductis, quum impedimenta Faleriis cum modico præsidio reliquisset, expedito agmine ad depopulandos hostium fines incedit. Omnia ferro ignique vastantur; prædæ undique actæ; nec solum modò vastum hosti relictum, sed castellis etiam vicisque illatus ignis: urbibus oppugnandis temperatum, in quas timor Etruscos compulerat. Cn. Fulvii consulis clara pugna in Samnio ad Bovianum haudquaquam ambiguæ victoriæ fuit. Bovianum inde aggressus, nec ita multò pòst Aufidenam, vi cepit. Eodem anno Carseolos colonia in Agrum Æquicolarum deducta. Fulvius consul de Samnitibus triumphavit.

U.C.454. a.C.298.

Pugna cum Etruscis.

Samnites victi.

XIII. Quum comitia consularia instarent, fama exorta, Etruscos Samnitesque ingen-

tes conscribere exercitus; palam omni[illegible] conciliis vexari principes Etruscorum, q[illegible] non Gallos quacumque conditione tra[illegible] rint ad bellum; increpari magistratus S[illegible] nitium, quòd exercitum, adversùs L[illegible] num hostem comparatum, objeceri[illegible] manis: itaque suis sociorumque vi[illegible] consurgere hostes ad bellum, & haud[illegible] quam pari defungendum esse certamine. [illegible] terror, quum illustres viri consulatum[illegible] terent, omnes in Q. Fabium Maximu[illegible] primò non petentem, deinde, ut inclin[illegible] studia vidit, etiam recusantem, con[illegible] tit: *Quid se jam senem, ac perfunctum la[illegible] boribus laborumque præmiis, sollicitare[illegible] Nec corporis, nec animi vigorem rema[illegible] eumdem; & fortunam ipsam vereri, ne [illegible] deorum nimia jam in se, & constantior, qu[illegible] velint humanæ res, videatur. Et se glori[illegible] seniorum succrevisse, & ad suam gloriam con-surgentes alios lætum adspicere: nec hono-res magnos fortissimis viris Romæ, nec ho-noribus deesse fortes viros.* Acuebat hac mo-deratione tam justa studia; quæ verecun-diâ legum restinguenda ratus, legem reci-tari jussit, quâ intra decem annos eumdem consulem refici non liceret. Vix præ stre-pitu audita lex est; tribunique plebis, *Ni-hil id impedimenti futurum* aiebant: *se ad populum laturos, uti legibus solveretur.* Et ille quidem in recusando perstabat, *Quid ergo attineret leges ferri* rogitans, *quibus per eosdem,*

U.C. 454. A.C. 298.

Q. Fabius invictus consul creatur.

ſdem, qui tuliſſent, fraus fieret? Jam regi ges, non regere. Populus nihilominus ſuf- (U.c.454. a.C.298.) gia inibat; &, ut quæque intro vocata centuria, conſulem haud dubiè Fa- m dicebat. Tum demum conſenſu civi- tis victus, *Dii approbent*, inquit, *quod itis, acturique eſtis, Quirites. Ceterum, niam in me, quod vos vultis, facturi tis, in collega ſit meæ apud vos gratiæ lo- s. P. Decium expertum mihi concordi col- gio virum, dignum vobis, dignum parente o, quæſo, mecum conſulem faciatis.* Juſta ffragatio viſa: omnes, quæ ſupererant, centuriæ Q. Fabium, P. Decium conſules dixere. Eo anno pleriſque dies dicta ab ædilibus, quia plus, quàm quod lege finitum erat, agri poſſiderent: nec quiſquam ferme eſt purgatus; vinculumque ingens immodicæ cupiditatis injectum eſt.

XIV. Conſules novi, Q. Fabius Maximus quartùm & P. Decius Mus tertiùm, (U.c.455. a.C.297. Q. Fabio IV, P. Decio III Coſſ.) quum inter ſe agitarent, uti alter Samnites hoſtes, alter Etruſcos deligeret; quantæque in hanc aut in illam provinciam copiæ ſatis, & uter ad utrum bellum dux idoneus magis eſſet; ab Sutrio & Nepete & Faleriis legati, auctores, concilia Etruriæ populorum de petenda pace haberi, totam belli molem in Samnium averterunt. Profecti conſules, quò expeditiores commeatus eſſent, & incertior hoſtis quà venturum bellum foret, Fabius per Soranum, (*Ambo conſ. in Samnium legiones ducunt.*)

U.c.455. a.C.297.

Decius per Sidicinum agrum, in Samnium legiones ducunt. Ubi in hostium fines ventum est, uterque populabundus effuso agmine incedit: explorant tamen latiùs, quàm populantur. Igitur non fefellere ad Tifernum hostes in occulta valle instructi, quam ingressos Romanos superiore ex loco adoriri parabant. Fabius, impedimentis in locum tutum remotis, præsidioque modico imposito, præmonitis militibus adesse certamen, quadrato agmine ad prædictas hostium latebras succedit. Samnites, desperato improviso tumultu, quando in apertum semel discrimen evasura esset res, & ipsi acie justâ maluerunt concurrere: itaque & in æquum descendunt, ac fortunæ se, majore animo, quàm spe, committunt. Ceterum, sive quia ex omnium Samnitium populis, quodcumque roboris fuerat, contraxerant, seu quia discrimen summæ rerum augebat animos, aliquantum apertâ quoque pugnâ præbuerunt terroris. Fabius, ubi nulla ex parte hostem loco moveri vidit, Maximum filium & M. Valerium, tribunos militum, cum quibus ad primam aciem procurrerat, ire ad equites jubet, & adhortari, *Ut, si quando umquam equestri ope adjutam rempublicam meminerint, illo die adnitantur, ut ordinis ejus gloriam invictam præstent. Peditum certamine immobilem hostem restare: omnem reliquam spem in impetu esse equitum.* Et ipsos nominatim ju-

Prœlium atrox cum Samnitibus.

venes, pari comitate utrumque, nunc laudibus, nunc promissis onerat. Ceterum, quando ne ea quoque tentata vis proficeret, consilio grassandum, si nihil vires juvarent, ratus, Scipionem legatum hastatos primæ legionis subtrahere ex acie, & ad montes proximos, quàm posset occultissimè, circumducere jubet : inde adscensu abdito a conspectu erigere in montes agmen, aversoque hosti ab tergo repentè se ostendere. Equites, ducibus tribunis, haud multò plus hostibus, quàm suis, ex improviso ante signa evecti, præbuerunt tumultûs. Adversùs incitatas turmas stetit immota Samnitium acies, nec parte ullâ pelli aut perrumpi potuit. Et, postquam irritum inceptum erat, recepti post signa prœlio excesserunt. Crevit ex eo hostium animus, nec sustinere frons prima tam longum certamen increscentemque fiduciâ sui vim potuisset, ni secunda acies jussu consulis in primum successisset. Ibi integræ vires sistunt invehentem se jam Samnitem; & tempore improvisa ex montibus signa clamorque sublatus non vero tantùm metu terruere Samnitium animos : nam & Fabius Decium collegam appropinquare exclamavit, & pro se quisque miles, adesse alterum consulem, adesse legiones, gaudio alacres fremunt ; errorque utilis Romanis oblatus fugæ formidinisque Samnites implevit, maximè territos, ne ab

U.c.455. a.C.297.

U.c. 455. a.C. 297. altero exercitu integro intactoque fessi opprimerentur: & quia passim in fugam dissipati sunt, minor cædes, quàm pro

Vincunt Romani. tanta victoria, fuit: tria millia & quadringenti cæsi: capti ad trecentos ferme & triginta: signa militaria capta tria & viginti.

XV. Samnitibus Apuli se ante prœlium conjunxissent, ni P. Decius consul iis ad Maleventum castra objecisset, extractos deinde ad certamen fudisset. Ibi quoque plus fugæ fuit, quàm cædis: duo millia Apulorum cæsa; spretoque eo hoste Decius in Samnium legiones duxit. Ibi duo consulares exercitus, diversis vagati partibus, omnia spatio quinque mensium evastarunt. Quadraginta & quinque loca in Samnio fuere, in quibus Decii castra fuerunt; alterius consulis sex & octoginta: nec valli tantùm ac fossarum vestigia relicta, sed multò illis insigniora monumenta vastitatis circà regionumque depopulatarum. Fabius etiam urbem Cimetram cepit: ibi capta armatorum duo millia quadringenti; cæsi ferme pugnantes ad quadringentos triginta. Inde, comitiorum causâ Romam profectus, maturavit eam rem agere.

Q. Fabius consulatum recusat. Quum primò vocatæ Q. Fabium consulem dicerent omnes centuriæ, Ap. Claudius consularis candidatus, vir acer & ambitiosus, non sui magis honoris causâ, quàm ut patricii recuperarent duo consu-

laria loca, quum suis, tum totius nobilitatis viribus incubuit, ut se cum Q. Fabio consulem dicerent. Fabius primò, de se eadem ferè, quæ priore anno, dicendo, abnuere: circumstare sellam omnis nobilitas; orare, ut ex cœno plebeio consulatum extraheret, majestatemque pristinam tum honori, tum patriciis gentibus redderet. Fabius, silentio facto, mediâ oratione studia hominum sedavit. *Facturum enim se fuisse* dixit, *ut duorum patriciorum nomina reciperet, si alium, quàm se, consulem fieri videret: nunc se sui rationem comitiis, quum contra leges futurum sit, pessimo exemplo non habiturum.* Ita L. Volumnius de plebe cum Ap. Claudio consul est factus, priore item consulatu inter se comparati. Nobilitas objectare Fabio, fugisse eum Ap. Claudium collegam, eloquentiâ civilibusque artibus haud dubiè præstantem. U.c.455. a.C.297. U.c.456. a.C.296. L. Volumnio II, Ap. Claudio II Coss.

XVI. Comitiis perfectis, veteres consules jussi bellum in Samnio gerere, prorogato in sex menses imperio. Itaque insequenti quoque anno, L. Volumnio & Ap. Claudio consulibus, P. Decius, qui consul in Samnio relictus a collega fuerat, proconsul idem populari non destitit agros, donec Samnitium exercitum, nusquam se prœlio committentem, postremò expulit finibus. Etruriam pulsi petierunt; &, quod legationibus nequidquam sæpe tentaverant, id se tanto agmine armatorum, mixtis ter- *Samnites pulsi finibus suis Etruriam petunt.*

rore precibus, acturos efficaciùs rati, postulaverunt principum Etruriæ concilium. Quo coacto, per quot annos pro libertate dimicent cum Romanis exponunt. *Omnia expertos esse, si suismet ipsorum viribus tolerare tantam molem belli possent: tentasse etiam haud magni momenti finitimarum gentium auxilia: petisse pacem a populo Romano, quum bellum tolerare non possent: rebellasse, quòd pax servientibus gravior, quàm liberis bellum, esset. Unam sibi spem reliquam in Etruscis restare. Scire, gentem Italiæ opulentissimam armis, viris, pecuniâ, esse: habere accolas Gallos, inter ferrum & arma natos, feroces quum suopte ingenio, tum adversùs Romanum populum, quem captum a se auroque redemptum, haud vana jactantes, memorent. Nihil abesse, si sit animus Etruscis, qui Porsenæ quondam majoribusque eorum fuerit, quin Romanos, omni agro cis Tiberim pulsos, dimicare pro salute sua, non de intolerando Italiæ regno, cogant. Samnitem illis exercitum paratum, instructum armis, stipendio, venisse: confestim secuturos, vel si ad ipsam Romanam urbem oppugnandam ducant.*

U.c. 456. a.C. 296.

XVII. Hæc eos in Etruria jactantes molientesque bellum domi Romanum urebat: nam P. Decius, ubi comperit per exploratores profectum Samnitium exercitum, advocato consilio: *Quid per agros,* inquit, *vagamur, vicatim circumferentes bel-*

lum? quin urbes & mœnia aggredimur? Nullus jam exercitus Samnio præsidet: cessere finibus, ac sibimet ipsi exsilium conscivere. Approbantibus cunctis, ad Murgantiam, validam urbem, oppugnandam ducit; tantusque ardor militum fuit, & caritate ducis, & spe majoris, quàm ex agrestibus populationibus, prædæ, ut uno die vi atque armis urbem caperent; ibi duo millia Samnitium & centum pugnantes circumventi captique; & alia præda ingens capta est; quæ ne impedimentis gravibus agmen oneraret, convocari milites Decius jubet: *Haccine, inquit, victoriâ solâ, aut hac prædâ contenti estis futuri? Vultis vos pro virtute spes gerere? Omnes Samnitium urbes, fortunaque in urbibus relicta, vestræ sunt; quando legiones eorum tot prœliis fusas, postremò finibus expulistis. Vendite ista, & illicite lucro mercatorem, ut sequatur agmen: ego subinde suggeram, quæ vendatis. Ad Romuleam urbem hinc eamus, ubi vos labor haud major, præda major manet.* Divenditâ prædâ, ultro adhortantes imperatorem ad Romuleam pergunt. Ibi quoque sine opere, sine tormentis, simul admota sunt signa, nullâ vi deterriti a muris, quà cuique proximum fuit, scalis raptim admotis, in mœnia evasere: captum oppidum ac direptum est: ad duo millia & trecenti occisi, & sex millia hominum capta; & miles ingenti prædâ potitus: quam vendere,

U.c.456.
a.C.296.
Tres in Samnio urbes a Romanis captæ.

sicut priorem, coactus, Ferentinum inde,
U.c.456. a.C.296. quamquam nihil quietis dabatur, tamen summâ alacritate ductus. Ceterum ibi plus laboris ac periculi fuit. Et defensa summa vi mœnia sunt, & locus erat munitus naturâque tutus; sed evicit omnia avidus prædæ miles: ad tria millia hostium circa muros cæsa; præda militis fuit. Hujus oppugnatarum urbium decoris pars major in quibusdam annalibus ad Maximum trahitur. Murgantiam ab Decio, a Fabio Ferentinum Romuleamque oppugnatas tradunt: sunt qui novorum consulum hanc gloriam faciant: quidam non amborum, sed alterius, L. Volumnii; ei Samnium provinciam evenisse.

Bellum Etruscum

XVIII. Dum ea in Samnio, cujuscumque ductu auspicioque, gererentur; Romanis in Etruria iterum bellum ingens multis ex gentibus concitur, cujus auctor Gellius Egnatius ex Samnitibus erat. Tusci ferè omnes consciverant bellum: traxerat contagio proximos Umbriæ populos; & Gallica auxilia mercede sollicitabantur: omnis ea multitudo ad castra Samnitium conveniebat. Qui tumultus repens postquam Romam perlatus est, quum jam L. Volumnius consul cum legionibus secunda ac tertia, sociorumque millibus quindecim profectus in Samnium esset, Ap. Claudium primo quoque tempore in Etruriam ire placuit: duæ Romanæ legiones secutæ, prima

Eò proficiscitur Appius.

& quarta, & ſociorum duodecim millia: caſtra haud procul ab hoſte poſita. Ceterum magis eò profectum eſt, quòd maturè ventum erat, ut quoſdam ſpectantes jam arma Etruriæ populos metus Romani nominis comprimeret, quàm quòd ductu conſulis quidquam ibi ſatis ſcitè aut fortunatè geſtum ſit. Multa prœlia locis & temporibus iniquis commiſſa; ſpeſque in dies graviorem hoſtem faciebat; & jam propè erat, ut nec duci milites, nec militibus dux ſatis fideret. Litteras ad collegam arceſſendum ex Samnio miſſas in trinis annalibus invenio: piget tamen incertum ponere, quum ea ipſa inter conſules populi Romani, jam iterum eodem honore fungentes, diſcrepatio fuerit; Appio abnuente miſſas, Volumnio affirmante Appii ſe litteris accitum. Jam Volumnius in Samnio tria caſtella ceperat, in quibus ad tria millia hoſtium cæſa erant, dimidium ferè ejus captum: & Lucanorum ſeditiones, a plebeiis & egentibus ducibus ortas, ſummâ optimatium voluntate per Q. Fabium proconſulem, miſſum eò cum veteri exercitu, compreſſerat. Decio depopulandos hoſtium agros relinquit: ipſe cum ſuis copiis in Etruriam ad collegam pergit; quem advenientem læti omnes accepere. Appium ex conſcientia ſua credo animum habuiſſe haud immeritò iratum, ſi nihil ſcripſerat; illiberali, & ingrato animo, ſi eguerat ope,

U.c.456. a.C.296.

Nec quidquam ſatis ſcitè aut fortunatè geſtum.

Volumnius it ad Appium.

U.c.456. a.C.296. *Altercatio Coss.*

dissimulantem. Vix enim salute mutuâ redditâ, quum obviàm egressus esset, *Satin' salvæ*, inquit, *Luci Volumni? ut sese in Samnio res habent? Quæ te causa, ut provinciâ tuâ excederes, induxit?* Volumnius *in Samnio res prosperas esse* ait: *litteris ejus accitum venisse: quæ si falsæ fuerint, nec usus sui sit in Etruria, extemplo conversis signis abiturum. Tu verò abeas*, inquit, *neque te quisquam moratur: etenim minimè consentaneum est, quum bello tuo forsitan vix sufficias, hîc te ad opem ferendam aliis gloriari venisse. Bene Hercules verteret*, dicere Volumnius: *malle frustra operam insumptam, quàm quidquam incidisse, cur non satis esset Etruriæ unus consularis exercitus.*

XIX. Digredientes jam consules legati tribunique ex Appiano exercitu circumsistunt: pars imperatorem suum orare, ne collegæ auxilium, quod acciendum ultro fuerit, suâ sponte oblatum sperneretur: plures abeunti Volumnio obsistere atque obtestari, *Ne pravo cum collega certamine rempublicam prodat. Si qua clades incidisset, desertori magis, quàm deserto, noxiæ fore. Eò rem adductam, ut omne rei bene aut secus gestæ in Etruria decus dedecusque ad L. Volumnium sit delegatum: neminem quæsiturum, quæ verba Appii, sed quæ fortuna exercitûs fuerit. Dimitti ab Appio eum, sed a republica & ab exercitu retineri. Experiretur modò voluntatem militum.* Hæc mo-

nendo obtestandoque, propè restitantes consules in concionem pertraxerunt : ibi orationes longiores habitæ in eamdem ferme sententiam, in quam inter paucos certatum verbis fuerat. Et quum Volumnius causâ superior, ne infacundus quidem adversùs eximiam eloquentiam collegæ visus esset; cavillansque Appius, *Sibi acceptum referre* diceret *debere, quòd ex muto atque elingui facundum etiam consulem haberent; priore consulatu, primis utique mensibus, hiscere eum nequisse; nunc jam populares orationes serere.* *Quàm mallem*, inquit Volumnius, *tu a me strenuè facere, quàm ego abs te scitè loqui didicissem! Postremò conditionem ferre, quæ decretura sit, non orator (neque enim id desiderare rempublicam) sed imperator uter sit melior. Etruriam & Samnium provincias esse: utram mallet, eligeret: suo exercitu se vel in Etruria, vel in Samnio rem gesturum.* Tum militum clamor ortus, ut simul ambo bellum Etruscum susciperent. Quo animadverso consensu, Volumnius, *Quoniam in collegæ voluntate interpretanda*, inquit, *erravi; non committam, ut, quid vos velitis, obscurum sit: manere, an abire me velitis, clamore significate.* Tum verò tantus est clamor exortus, ut hostes e castris exciret : armis arreptis in aciem descendunt. Et Volumnius signa canere, ac vexilla efferri e castris jussit. Appium addubitasse ferunt, cernentem, U.c. 456. a.C. 296.

U.c. 456. a.C. 296.

seu pugnante, seu quieto se, fore collegæ victoriam; deinde veritum, ne suæ quoque legiones Volumnium sequerentur, & ipsum flagitantibus suis signum dedisse. Ab neutra parte satis commodè instructi fuerunt: nam & Samnitium dux Gellius Egnatius pabulatum cum cohortibus paucis ierat; suoque impetu magis milites, quàm cujusquam ductu aut imperio, pugnam capessebant; & Romani exercitus nec pariter ambo ducti, nec satis temporis ad instruendum fuit. Priùs concurrit Volumnius, quàm Appius ad hostem perveniret: itaque fronte inæquali concursum est; & velut sorte quadam mutante assuetos inter se hostes, Etrusci Volumnio, Samnites parumper cunctati, quia dux aberat, Appio occurrêre. Dicitur Appius in medio pugnæ discrimine, ita ut inter prima signa manibus ad cœlum sublatis conspiceretur, ita precatus esse: *Bellona, si hodie nobis victoriam duis, ast ego templum tibi voveo.* Hæc precatus, velut instigante deâ, & ipse collegæ & exercitûs virtutem æquavit. Duces imperatoria opera exsequuntur; & milites, ne ab altera parte priùs victoria incipiat, adnituntur. Ergo fundunt fugantque hostes, majorem molem haud facilè sustinentes, quàm cum qua manus conserere assueti fuerant: urgendo cedentes, insequendoque effusos compulere ad castra. Ibi, interventu Gellii cohortiumque Sabellarum, pau-

Pugna cum Samnitibus & Tuscis.

lisper recruduit pugna : iis quoque mox fusis, jam a victoribus castra oppugnabantur ; &, quum Volumnius ipse portæ signa inferret, Appius, Bellonam victricem identidem celebrans, accenderet militum animos, per vallum, per fossas irruperunt. Castra capta direptaque, præda ingens parta & militi concessa est : septem millia ac trecenti hostium occisi, duo millia & centum viginti capti. U.c. 456. a.C. 296.

XX. Dum ambo consules omnisque Romana vis in Etruscum bellum magis inclinat, in Samnio novi exercitus, exorti ad depopulandos imperii Romani fines, per Vescinos in Campaniam Falernumque agrum transscendunt, ingentesque prædas faciunt. Volumnium magnis itineribus in Samnium redeuntem (jam enim Fabio Decioque prorogati imperii finis aderat) fama de Samnitium exercitu populationibusque Campani agri ad tuendos socios convertit. Ut in Calenum agrum venit, & ipse cernit recentia cladis vestigia, & Caleni narrant tantum jam prædæ hostes trahere, ut vix explicare agmen possint ; itaque jam propalam duces loqui, extemplo eundum in Samnium esse, ut, relictâ ibi prædâ, in expeditionem redeant, nec tam oneratum agmen dimicationi committant. Ea, quamquam similia veris erant, certiùs tamen exploranda ratus, dimittit equites, qui vagos prædatores in agros palantes ex-

Volumnius in Samnium reditu.

U.c.456. a. C.296.

Opprimit Samnites prædatores Campaniæ.

cipiant; ex quibus inquirendo cognoscit, ad Vulturnum flumen sedere hostem; inde tertiâ vigiliâ moturum: iter in Samnium esse. His satis exploratis profectus, tanto intervallo ab hostibus consedit, ut nec adventus suus propinquitate nimiâ nosci posset, & egredientem e castris hostem opprimeret. Aliquantò ante lucem ad castra accessit; gnarosque Oscæ linguæ, exploratum quid agatur, mittit. Intermixti hostibus (quod facile erat in nocturna trepidatione) cognoscunt, infrequentia armatis signa egressa, prædam prædæque custodes exire, ignobile agmen, & sua quemque molientem, nullo inter alios consensu, nec satis certo imperio. Tempus aggrediendi aptissimum visum est; & jam lux appetebat: itaque signa canere jussit; agmenque hostium aggreditur. Samnites, prædâ impediti, infrequentes armati, pars addere gradum, ac præ se agere prædam, pars stare, incerti utrum progredi, an regredi in castra tutius foret, inter cunctationem opprimuntur: & Romani jam transcenderant vallum, cædesque ac tumultus erat in castris. Samnitium agmen, præterquam hostili tumultu, captivorum etiam repentinâ defectione turbatum erat; qui partim ipsi soluti vinctos solvebant, partim arma in sarcinis deligata rapiebant, tumultumque, prœlio ipso terribiliorem, intermixti agmini præbebant. Memorandum deinde edi-

dere facinus : nam Staium Minacium ducem, adeuntem ordines hortantemque, invadunt : dissipatis inde equitibus, qui cum eo aderant, ipsum circumsistunt ; insidentemque equo captum ad consulem Romanum rapiunt. Revocata eo tumultu prima signa Samnitium ; prœliumque jam profligatum integratum est, nec diutius sustineri potuit. Cæsa ad sex millia hominum ; duo millia & quingenti capti : in eis tribuni militum quatuor : signa militaria triginta : &, quod lætissimum victoribus fuit, captivorum recepta septem millia & quadringenti ; præda ingens sociorum ; accitique edicto domini ad res suas noscendas recipiendasque. Præstitutâ die, quarum rerum non exstitit dominus, militi concessæ ; coactique vendere prædam, ne alibi, quàm in armis, animum haberent. U.c 456. a. C. 296.

XXI. Magnum ea populatio Campani agri tumultum Romæ præbuerat ; & per eos fortè dies ex Etruria allatum erat, post deductum inde Volumnianum exercitum, Etruriam concitam in arma, & Gellium Egnatium, Samnitium ducem, & Umbros ad defectionem vocari, & Gallos pretio ingenti sollicitari. His nuntiis senatus conterritus, justitium indici, delectum omnis generis hominum haberi jussit : nec ingenui modò aut juniores sacramento adacti, sed seniorum etiam cohortes factæ, libertinique centuriati : & defendendæ urbis

U. c. 456. a. C. 296.

consilia agitabantur; summæque rerum prætor P. Sempronius præerat. Ceterum parte curæ exonerarunt senatum L. Volumnii consulis litteræ, quibus cæsos fusosque populatores Campaniæ cognitum est. Itaque & supplicationes ob rem bene gestam consulis nomine decernunt: justitium remittitur, quod fuerat dies decem & octo; supplicatioque perlæta fuit. Tum de præsidio regionis, depopulatæ ab Samnitibus, agitari cœptum. Itaque placuit, ut duæ coloniæ circa Vescinum & Falernum agrum deducerentur: una ad ostium Liris fluvii, quæ Minturnæ appellata; altera in saltu Vescino, Falernum contingente agrum, ubi Sinope dicitur Græca urbs fuisse, Sinuessa deinde ab colonis Romanis appellata. Tribunis plebis negotium datum est, ut plebiscito juberetur P. Sempronius prætor triumviros in ea loca colonis deducendis creare: nec, qui nomina darent, facilè inveniebantur, quia in stationem se propè perpetuam infestæ regionis, non in agros, mitti rebantur. Avertit ab eis curis senatum Etruriæ ingravescens bellum, & crebræ litteræ Appii, monentis, ne regionis ejus motum negligerent: *Quatuor gentes conferre arma, Etruscos, Samnites, Umbros, Gallos: jam castra bifariam facta esse, quia unus locus capere tantam multitudinem non possit.* Ob hæc, & (jam appetebat tempus) comitiorum causâ L. Volumnius con-

Quatuor gentes in Etruria conferunt arma adversùs Rom.

ſul Romam revocatus: qui, priuſquam ad ſuffragium centurias vocaret, in concionem advocato populo, multa de magnitudine belli Etruſci diſſeruit. *Jam tum, quum ipſe ibi cum collega rem pariter geſſerit, fuiſſe tantum bellum, ut nec duce uno, nec exercitu geri potuerit: acceſſiſſe poſtea dici Umbros, & ingentem exercitum Gallorum. Adversùs quatuor populos duces conſules illo die deligi meminiſſent. Se, niſi confideret eum conſenſu populi Romani conſulem declaratum iri, qui haud dubiè tum primus omnium ductor habeatur, dictatorem fuiſſe extemplo dicturum.* U.c.456. a.C.296.

XXII. Nemini dubium erat, quin Q. Fabius omnium conſenſu deſtinaretur, eumque & prærogativæ, & primò vocatæ omnes centuriæ conſulem cum L. Volumnio dicebant. Fabii oratio fuit, qualis biennio antè: deinde, ut vincebatur conſenſu, verſa poſtremò ad collegam P. Decium poſcendum. *Id ſenectuti ſuæ adminiculum fore: cenſurâ duobuſque conſulatibus ſimul geſtis expertum ſe, nil concordi collegio firmius ad rempublicam tuendam eſſe: novo imperii ſocio vix jam aſſueſcere ſenilem animum poſſe: cum moribus notis faciliùs ſe communicaturum conſilia.* Subſcripſit orationi ejus conſul, quum meritis P. Decii laudibus, tum, *Quæ ex concordia conſulum bona, quæque ex diſcordia mala in adminiſtratione rerum militarium evenirent*, me-

Fabius recuſans Coſ. eligitur.

morando, *quàm prope ultimum discrimen suis & collegæ certaminibus nuper ventum foret*: admonendo Decium Fabiumque, *ut uno animo, unâ mente viverent. Esse præterea viros natos militiæ, factis magnos, ad verborum linguæque certamina rudes: ea ingenia consularia esse. Callidos solertesque, juris atque eloquentiæ consultos, qualis Ap. Claudius esset, urbi ac foro præsides habendos, prætoresque ad reddenda jura creandos esse.* His agendis dies est consumptus: postridie ad præscriptum consulis & consularia & prætoria comitia habita: consules creati Q. Fabius & P. Decius; Ap. Claudius prætor; omnes absentes: & L. Volumnio ex senatusconsulto & scito plebis prorogatum in annum imperium est.

U.c.456. a.C.296.

XXIII. Eo anno prodigia multa fuerunt; quorum averruncandorum causâ supplicationes in biduum senatus decrevit. Publicè vinum ac thus præbitum: supplicatum iere frequentes viri feminæque. Insignem supplicationem fecit certamen in sacello Pudicitiæ patriciæ, quæ in foro Boario est ad ædem rotundam Herculis, inter matronas ortum. Virginiam, Auli filiam, patriciam plebeio nuptam L. Volumnio consuli, matronæ, quòd e Patribus enupsisset, sacris arcuerant. Brevis altercatio inde ex iracundia muliebri in contentionem animorum exarsit; quum se Virginia & patriciam & pudicam in patricia

Pudicitia patricia.

Pudicitiæ templum ingressam, & uni nuptam, ad quem virgo deducta sit; nec se viri honorumve ejus ac rerum gestarum pœnitere, verò gloriaretur. Facto deinde egregio magnifica verba adauxit: in vico Longo, ubi habitabat, ex parte ædium, quod satis esset loci modico sacello, exclusit; aramque ibi posuit; &, convocatis plebeiis matronis, conquesta injuriam patriciarum, *Hanc ego aram*, inquit, *Pudicitiæ plebeiæ dedico; vosque hortor, ut, quod certamen virtutis viros in hac civitate tenet, hoc pudicitiæ inter matronas sit; detisque operam, ut hæc ara, quàm illa, si quid potest, sanctiùs & a castioribus coli dicatur.* Eodem ferme ritu & hæc ara, quo illa antiquior, culta est; ut nulla, nisi spectatæ pudicitiæ matrona, & quæ uni viro nupta fuisset, jus sacrificandi haberet. Vulgata dein religio a pollutis, nec matronis solùm, sed omnis ordinis feminis, postremò in oblivionem venit. Eodem anno Cn. & Q. Ogulnii ædiles curules aliquot fœneratoribus diem dixerunt; quorum bonis multatis, ex eo, quod in publicum redactum est, ænea in Capitolio limina, & trium mensarum argentea vasa in cella Jovis, Jovemque in culmine cum quadrigis, & ad ficum Ruminalem simulacra infantium conditorum urbis sub uberibus lupæ posuerunt; semitamque saxo quadrato a Capena porta ad Martis straverunt. Et ab ædilibus

U.c.456. a.C.296.

Pudicitia plebeia.

plebeiis L. Ælio Pæto & C. Fulvio C[...]vo, ex multatitia item pecunia, quam e[...]gerunt pecuariis damnatis, ludi facti; [...]teræque aureæ ad Cereris positæ.

U.c.457. a.C.295.

Q. Fabio V, P. Decio IV Coss.

XXIV. Q. inde Fabius quintùm & [...] Decius quartùm consulatum ineunt, [...] consulatibus censurâque collegæ; nec [...]riâ magis rerum, quæ ingens erat, qu[...] concordiâ inter se clari: quæ ne perpe[...] esset, ordinum magis, quàm ipsorum [...]se, certamen intervenisse reor; patric[...]tendentibus, ut Fabius Etruriam extra or[...]dinem provinciam haberet; plebeiis auc[...]ribus Decio, ut ad sortem revocaret. Fuit certè contentio in senatu; &, postquam ibi Fabius plus poterat, revocata res ad populum est. In concione, ut inter militares viros, & factis potiùs, quàm dictis, fretos, pauca verba habita. Fabius, *Quam arborem conseruisset, sub ea legere alium fructum, indignum esse*, dicere: *se aperuisse Ciminiam sylvam, viamque per devios saltus Romano bello fecisse. Quid se id ætatis sollicitassent, si alio duce bellum gesturi essent? Nimirum, adversarium se, non socium imperii legisse*, sensim exprobrat: *& invidisse Decium concordibus collegiis tribus.* Postremò *se tendere nihil ultra, quàm ut, si se dignum provinciâ ducerent, in eam mitterent: in senatûs arbitrio se fuisse, & in potestate populi futurum.* P. Decius senatûs injuriam querebatur: *Quoad potuerint, Pa-*

Inter coss. orta contentio de provinciis.

adnisos, ne plebeiis aditus ad magnos U.c.457.
ores esset : postquam ipsa virtus pervice- a.C.295.
ne in ullo genere hominum inhonorata
t, quæri, quemadmodum irrita sint non
ragia modò populi, sed arbitria etiam For-
æ, & in paucorum potestatem vertantur.
nnes ante se consules sortitos provincias
: nunc extra sortem Fabio senatum pro-
iciam dare. Si honoris ejus causâ, ita eum
se, deque republica meritum esse, ut fa-
at Q. Fabii gloriæ, quæ modò non suâ
ntumeliâ splendeat. Cui autem dubium esse,
i unum bellum sit asperum ac difficile,
um id alteri extra sortem mandetur, quin
lter consul pro supervacaneo atque inutili
abeatur? Gloriari Fabium rebus in Etru-
a gestis; velle & P. Decium gloriari: &
rsitan, quem ille obrutum ignem reliquerit,
a ut toties novum ex improviso incendium
aret, eum se exstincturum. Postremò se col-
gæ honores præmiaque concessurum verecun-
iâ ætatis ejus majestatisque; quum pericu-
um, quum dimicatio proposita sit, neque ce-
lere suâ sponte, neque cessurum. Et, si ni-
hil aliud ex eo certamine tulerit, illud certè
laturum, ut, quod populi sit, populus jubeat
potiùs, quàm Patres gratificentur. Jovem opti-
mum maximum deosque immortales se pre-
cari, ut ita sortem æquam sibi cum collega
dent, si eamdem virtutem felicitatemque in
bello administrando daturi sint. Certè id & na-
turâ æquum, & exemplo utile esse, & ad fa-

mam populi Romani pertinere, eos consules esse, quorum utrolibet duce bellum Etruscum geri rectè possit. Fabius nihil aliud precatus populum, quàm ut, priusquam intrò vocarentur ad suffragium tribus, Ap. Claudii prætoris allatas ex Etruria litteras audirent, comitio abit: nec minore populi consensu, quàm senatûs, provincia Etruria extra sortem Fabio decreta est.

U.c. 457. a.C. 495.

Fabio extra sortem datur Etruria.

XXV. Concursus inde ad consulem factus omnium ferme juniorum, & pro se quisque nomina dabant; tanta cupido erat sub eo duce stipendia faciendi. Qui circumfusus turbâ, *Quatuor millia*, inquit, *peditum & sexcentos equites duntaxat scribere in animo est: hodierno & crastino die qui nomina dederitis, mecum ducam. Majori mihi curæ est, ut omnes locupletes reducam, quàm ut multis rem geram militibus.* Profectus apto exercitu, & eò plus fiduciæ ac spei gerente, quòd non desiderata multitudo erat, ad oppidum Aharnam, unde haud procul hostes erant, ad castra Appii prætoris pergit. Paucis citrà millibus lignatores ei cum præsidio occurrunt; qui, ut lictores prægredi viderunt, Fabiumque esse consulem accepere, læti atque alacres diis populoque Romano grates agunt, quòd eum sibi imperatorem misissent. Circumfusi deinde quum consulem salutarent, quærit Fabius, quò pergerent; respondentibusque, lignatum se ire, *Ain' tandem*, inquit, *num*

Fabius in provinciam venit.

castra vallata non habetis? Ad hoc quum succlamatum esset, *duplici quidem vallo, & fossâ, & tamen in ingenti metu esse. Habetis igitur*, inquit, *affatim lignorum: redite, & vellite vallum.* Redeunt in castra, terroremque ibi, vellentes vallum, & iis, qui in castris remanserant, militibus, & ipsi Appio fecerunt. Tum pro se quisque alii aliis dicere, *Consulis se Q. Fabii facere jussu.* Postero inde die castra mota; & Appius prætor Romam dimissus. Inde nusquam stativa Romanis fuere: negabat utile esse uno loco sedere exercitum: itineribus ac mutatione locorum nobiliorem ac salubriorem esse: fiebant autem itinera, quanta fieri sinebat hiems hauddum exacta. Vere inde primo, relictâ secundâ legione ad Clusium, quod Camars olim appellabant, præpositoque castris L. Scipione proprætore, Romam ipse ad consultandum de bello rediit; sive ipse sponte suâ, quia bellum ei majus in conspectu erat, quàm quantum esse famæ crediderat; sive senatusconsulto accitus: nam in utrumque auctores sunt. Ab Ap. Claudio prætore retractum quidam videri volunt; quum in senatu & apud populum (id quod per litteras assiduè fecerat) terrorem belli Etrusci augeret. *Non suffecturum ducem unum, nec exercitum unum, adversùs quatuor populos. Periculosum esse, sive juncti unum premant, sive id diversi gerant bellum, ne ad omnia simul*

U.c.457. a.C.295.

Redit Romam ad consultandum de bello.

obire unus non possit. Duas se ibi legio
U.c.457. *Romanas reliquisse; & minus quinque mil*
a.C.295. *peditum equitumque cum Fabio venisse. Si*
placere, P. Decium consulem primo quoq
tempore in Etruriam ad collegam proficisci:
L. Volumnio Samnium provinciam dari: s
consul malit in suam provinciam ire, Vo-
lumnium in Etruriam ad consulem cum exer-
citu justo consulari proficisci. Quum magna
partem moveret oratio prætoris, P. De-
cium censuisse ferunt, ut omnia integra &
libera Q. Fabio servarentur, donec vel
ipse, si per commodum reipublicæ posset,
Romam venisset, vel aliquem ex legatis
misisset, a quo disceret senatus, quantum
in Etruria belli esset, quantisque adminis-
trandum copiis, & quot per duces esset.

XXVI. Fabius ut Romam rediit, & in senatu & productus ad populum mediam orationem habuit, ut nec augere, nec minuere videretur belli famam; magisque in altero assumendo duce aliorum indulgere timori, quàm suo aut reipublicæ periculo consulere. *Ceterum, si sibi adjutorem belli sociumque imperii darent, quonam modo se oblivisci P. Decii consulis per tot collegia experti posse? Neminem omnium secum conjungi malle: & copiarum satis sibi cum P. Decio, & numquam nimium hostium fore. Sin collega quid aliud malit, at sibi L. Volumnium darent adjutorem.* Omnium rerum arbitrium & a populo, & a senatu, & ab

ipso

ipso collega, Fabio permissum est: & quum P. Decius se in Samnium, vel in Etruriam proficisci paratum esse ostendisset, tanta lætitia ac gratulatio fuit, ut præciperetur victoria animis, triumphusque, non bellum decretum consulibus videretur. Invenio apud quosdam, extemplo, consulatu inito, profectos in Etruriam Fabium Deciumque, sine ulla mentione sortis provinciarum, certaminumque inter collegas, quæ exposui. Sunt, quibus ne hæc quidem certamina exponere satis fuerit: adjecerunt & Appii criminationes de Fabio absente ad populum, & pertinaciam adversùs præsentem consulem prætoris, contentionemque aliam inter collegas, tendente Decio, ut suæ quisque provinciæ sortem tueretur. Constare res incipit ex eo tempore, quo profecti ambo consules ad bellum sunt. Ceterum, antequam consules in Etruriam pervenirent, Senones Galli multitudine ingenti ad Clusium venerunt, legionem Romanam castraque oppugnaturi. Scipio, qui castris præerat, loco adjuvandam paucitatem suorum militum ratus, in collem, qui inter urbem & castra erat, aciem erexit. Sed, ut in re subita, parum explorato itinere ad jugum perrexit, quod hostes ceperant, parte aliâ egressi: ita cæsa ab tergo legio, atque in medio, quum hostis undique urgeret, circumventa. Deletam quoque ibi legionem, ita ut nuntius

U.c.457. a.C.295.

Galli legionem Romanam circumveniunt.

[illegible] non superesset, quidam auctores sunt; nec antè ad consules, qui jam haud procul a Clusio aberant, famam ejus cladis perlatam, quàm in conspectu fuere Gallorum equites, pectoribus equorum suspensa gestantes capita, & lanceis infixa, ovantesque moris sui carmine. Sunt, qui Umbros fuisse, non Gallos tradant; nec tantum cladis acceptum; & circumventis pabulatoribus cum L. Manlio Torquato legato Scipionem propraetorem subsidium e castris tulisse; victoresque Umbros, redintegrato proelio, victos esse, captivosque eis ac praedam ademptam. Similius vero est, a Gallo hoste, quàm Umbro, eam cladem acceptam, quòd quum saepe aliàs, tum eo anno, Gallici tumultûs praecipuus terror civitatem tenuit. Itaque praeterquam quòd ambo consules profecti ad bellum erant cum quatuor legionibus, & magno equitatu Romano, Campanisque mille equitibus delectis, ad id bellum missis, & sociorum nominisque Latini majore exercitu, quàm Romani; alii duo exercitus haud procul urbe Etruriae oppositi, unus in Falisco, alter in Vaticano agro. Cn. Fulvius & L. Postumius Megellus, propraetores ambo, stativa in eis locis habere jussi.

U.c.457. a.C.295.

XXVII. Consules ad hostes, transgressi Apennino, in agrum Sentinatem pervenerunt. Ibi quatuor millium ferme intervallo castra posita. Inter hostes deinde consulta-

Ambo coss. in agro Sentinati.

tiones habitæ; atque ita convenit, ne unis castris miscerentur omnes, neve in aciem descenderent simul. Samnitibus Galli, Etruscis Umbri adjecti: dies indicta pugnæ: Samnitibus Gallisque delegata pugna: inter ipsum certamen Etrusci Umbrique jussi castra Romana oppugnare. Hæc consilia turbarunt transfugæ Clusini tres, clam nocte ad Fabium consulem transgressi; qui, editis hostium consiliis, dimissi cum donis, ut subinde, ut quæque res nova decreta esset, exploratam perferrent. Consules Fulvio, ut ex Falisco, Postumio, ut ex Vaticano exercitum ad Clusium admoveant, summâque vi fines hostium depopulentur, scribunt. Hujus populationis fama Etruscos ex agro Sentinate ad suos fines tuendos movit. Instare inde consules, ut absentibus iis pugnaretur: per biduum lacessiere prœlio hostem: biduo nihil dignum dictu actum. Pauci utrimque cecidere; magisque irritati sunt ad justum certamen animi, quàm ad discrimen summa rerum adducta: tertio die descensum in campum omnibus copiis est. Quum instructæ acies starent, cerva fugiens lupum e montibus exacta per campos inter duas acies decurrit: inde diversæ feræ, cerva ad Gallos, lupus ad Romanos cursum deflexit. Lupo data inter ordines via; cervam Galli confixere. Tum ex antesignanis Romanus miles. *Illac fuga*, inquit, &

U.c. 457. a.C. 295.

Etrusci avocati ad sua tuenda.

U.C.457. a.C.295.

cædes vertit, ubi sacram Dianæ feram jacentem videtis. Hinc victor Martius lupus, integer & intactus, gentis nos Martiæ & conditoris nostri admonuit. Dextro cornu Galli, sinistro Samnites constiterunt. Adversùs Samnites Q. Fabius primam ac tertiam legiones pro dextro cornu; adversùs Gallos pro sinistro Decius quintam & sextam instruxit: secunda & quarta cum L. Volumnio proconsule in Samnio gerebant bellum. Primo concursu adeo æquis viribus gesta res est, ut, si adfuissent Etrusci & Umbri, aut in acie, aut in castris, *quocumque* se inclinassent, accipienda clades fuerit.

Prælium cum Gallis & Samnitibus.

XXVIII. Ceterum, quamquam communis adhuc Mars belli erat, necdum discrimen fortuna fecerat, quà datura vires esset; haudquaquam similis pugna in dextro lævoque cornu erat. Romani apud Fabium arcebant magis, quàm inferebant pugnam, extrahebaturque in quàm maximè serum diei certamen; quia ita persuasum erat duci, & Samnites & Gallos primo impetu feroces esse, quos sustineri satis sit; longiore certamine sensim residere Samnitium animos: Gallorum quidem etiam corpora intolerantissima laboris atque æstûs fluere, primaque eorum prœlia plusquam virorum, postrema minùs quàm feminarum esse. In id tempus igitur, quo vinci solebat hostis, quàm integerrimas vires militi servabat.

Ferocior Decius & ætate & vigore animi, quantumcumque virium habuit, certamine primo effudit : &, quia lentior videbatur pedestris pugna, equitatum in pugnam concitat ; & ipse, fortissimæ juvenum turmæ immixtus, orat proceres juventutis, in hostem ut secum impetum faciant : *Duplicem illorum gloriam fore, si ab lævo cornu & ab equite victoria incipiat.* Bis avertêre Gallicum equitatum : iterum longiùs evectos, & jam inter media equitum agmina prœlium cientes, novum pugnæ conterruit genus : essedis carrisque superstans armatus hostis, ingenti sonitu equorum rotarumque advenit, & insolitos ejus tumultûs Romanorum conterruit equos. Ita victorem equitatum velut lymphaticus pavor dissipat ; sternit inde ruentes equos virosque improvida fuga. Turbata hinc etiam signa legionum ; multique impetu equorum ac vehiculorum raptorum per agmen obtriti antesignani ; & insecuta, simul territos hostes vidit, Gallica acies nullum spatium respirandi recipiendique se dedit. Vociferari Decius, *Quò fugerent? quamve in fuga spem haberent?* obsistere cedentibus, ac revocare fusos : deinde, ut nullâ vi perculsos sustinere poterat, patrem P. Decium nomine compellans, *Quid ultrà moror*, inquit, *familiare fatum? Datum hoc nostro generi est, ut luendis periculis publicis piacula simus. Jam ego mecum*

U.c.457. a.C.295.

Decius se devovet.

legiones hostium mactandas Telluri ac Diis
U.c.457. *Manibus dabo.* Hæc locutus M. Livium
a.C.295. pontificem, quem, descendens in aciem, digredi vetuerat ab se, præire jussit verba, quibus se legionesque hostium pro exercitu populi Romani Quiritium devoveret. Devotus inde eâdem precatione eodemque habitu, quo pater P. Decius ad Veserim bello Latino se jusserat devoveri. Quum secundùm solennes precationes adjecisset, *Præ se agere sese formidinem ac fugam, cædemque ac cruorem, cœlestium, inferorum iras: contacturum funebribus diris signa, tela, arma hostium; locumque eumdem suæ pestis, & Gallorum ac Samnitium fore:* hæc exsecratus in se hostesque, quà confertissimam cernebat Gallorum aciem, concitat equum; inferensque se ipse infestis telis est interfectus.

XXIX. Vix humanæ inde opis videri pugna potuit. Romani, duce amisso, quæ res terrori aliàs esse solet, sistere fugam, ac novam de integro velle instaurare pugnam. Galli, & maximè globus circumstans consulis corpus, velut alienatâ mente, vana incassum jactare tela: torpere quidam, & nec pugnæ meminisse, nec fugæ. At ex parte altera pontifex Livius, cui lictores Decius tradiderat, jusseratque proprætorem esse, vociferari, *Vicisse Romanos, defunctos consulis fato. Gallos Samnitesque Telluris matris ac deorum Manium esse. Rapere*

id se ac vocare Decium devotam secum aciem; furiarumque ac formidinis plena omnia ad hostes esse. Superveniunt deinde his restituentibus pugnam L. Cornelius Scipio & C. Marcius, cum subsidiis ex novissima acie jussu Q. Fabii consulis ad præsidium collegæ missi: ibi auditur P. Decii eventus, ingens hortamen ad omnia pro republica audenda. Itaque quum Galli structis ante se scutis conferti starent, nec facilis pede collato videretur pugna; jussu legatorum collecta humi pila, quæ strata inter duas acies jacebant, atque in testudinem hostium conjecta: quibus plerisque in scuta, veruntis in corpora ipsa fixis, sternitur cuneus, ita ut magna pars integris corporibus attoniti conciderent. Hæc in sinistro cornu Romanorum fortuna variaverat. Fabius in dextro, primò (ut antè dictum est) cunctando extraxerat diem: deinde, postquam nec clamor hostium, nec impetus, nec tela missa, eamdem vim habere visa; præfectis equitum jussis ad latus Samnitium circumducere alas, ut signo dato in transversos, quanto maximo possent impetu, incurrerent, sensim suos signa inferre jussit, & commovere hostem. Postquam non resisti vidit, & haud dubiam lassitudinem esse, tum, collectis omnibus subsidiis, quæ ad id tempus reservaverat, & legiones concitavit, & signum ad invadendos hostes equitibus dedit. Nec

U.c.457. a.C.295.

Fabius in dextro cornu Samnites vincit.

[redacted] ſuſtinuerunt Samnites impetum, præterque
U.c.457 a.C.295. aciem ipſam Gallorum, relictis in dimicatione ſociis, ad caſtra effuſo curſu ferebantur.
Galli circumventi. Galli, teſtudine factâ, conferti ſtabant. Tum Fabius, auditâ morte collegæ, Campanorum alam, quingentos ferè equites, excedere acie jubet, & circumvectos ab tergo Gallicam invadere aciem; tertiæ deinde legionis ſubſequi principes, &, quà turbatum agmen hoſtium viderent impetu equitum, inſtare ac territos cædere. Ipſe ædem Jovi Victori, ſpoliaque hoſtium quum voviſſet, ad caſtra Samnitium perrexit, quò multitudo omnis conſternata agebatur. Sub ipſo vallo, quia tantam multitudinem portæ non recepere, tentata ab excluſis turbâ ſuorum pugna eſt. Ibi Gellius Egnatius imperator Samnitium cecidit: compulſi deinde intra vallum Samnites, parvoque certamine capta caſtra, & Galli ab tergo circumventi. Cæſa eo die hoſtium
Victoria Romanorum cruenta. viginti quinque millia, octo capta. Nec incruenta victoria fuit: nam ex P. Decii exercitu cæſa ſeptem millia; ex Fabii, mille ac ducenti. Fabius, dimiſſis ad quærendum collegæ corpus, ſpolia hoſtium conjecta in acervum Jovi Victori cremavit. Conſulis corpus eo die, quia obrutum ſuperſtratis Gallorum cumulis erat, inveniri non potuit: poſtero die inventum relatumque eſt cum multis militum lacrymis. Intermiſſâ inde omnium aliarum rerum curâ,

Fabius collegæ funus omni honore laudibusque meritis celebrat. U.c.457. a.C.295.

XXX. Et in Etruria per eosdem dies ab Cn. Fulvio proprætore res ex sententia gesta ; &, præter ingentem illatam populationibus agrorum hosti cladem, pugnatum etiam egregiè est ; Perusinorumque & Clusinorum cæsa amplius millia tria, & signa militaria ad viginti capta. Samnitium agmen, quum per Pelignum agrum fugeret, circumventum a Pelignis est : ex millibus quinque ad mille cæsi. Magna ejus diei, quo in Sentinati agro bellatum, fama est, etiam vero stanti : sed superjecere quidam augendo fidem, qui in hostium exercitu peditum quadraginta millia trecentos triginta, equitum sex millia, mille carpentorum scripsere fuisse ; scilicet cum Umbris Tuscisque, quos & ipsos pugnæ adfuisse : &, ut Romanorum quoque augerent copias, L. Volumnium proconsule ducem consulibus, exercitumque ejus legionibus consulum adjiciunt. In pluribus annalibus duorum ea consulum propria victoria est : Volumnius in Samnio interim res gerit, Samnitiumque exercitum, in Tifernum montem compulsum, non deterritus iniquitate loci, fundit fugatque. Q. Fabius, Deciano exercitu relicto in Etruria, suis legionibus deductis ad urbem, de Gallis Etruscisque ac Samnitibus triumphavit : milites triumphantem secuti sunt. Celebrata

Res in Etruria bene gesta.

inconditis carminibus militaribus non magis victoria Q. Fabii, quàm mors præclara P. Decii est; excitataque memoria parentis, æquata eventu publico privatoque filii laudibus. Data ex præda militibus æris octogeni bini, sagaque & tunicæ; præmia illâ tempestate militiæ haudquaquam spernenda.

U. c. 457. a. C. 295.

Etrusci & Samnites bellum reparant.

XXXI. His ita rebus gestis, nec in Samnitibus adhuc, nec in Etruria pax erat: nam &, Perusinis auctoribus, post deductum ab consule exercitum rebellatum fuerat; & Samnites prædatum in agrum Vescinum Formianumque, & parte aliâ in Æserninum, quæ Vulturno adjacent flumini, descendêre. Adversùs eos Appius Claudius prætor cum exercitu Deciano missus. Fabius in Etruria rebellante denuo quatuor millia & quingentos Perusinorum occidit: cepit ad mille septingentos quadraginta, qui redempti singuli æris trecentis decem: præda alia omnis militibus concessa. Samnitium legiones, quum partim Ap. Claudius prætor, partim L. Volumnius proconsule sequeretur, in agrum Stellatem convenerunt: ibi & Samnitium omnes considunt, & Appius Volumniusque castra conjungunt. Pugnatum infestissimis animis, hinc irâ stimulante adversùs rebellantes toties, illinc ab ultima jam dimicantibus spe. Cæsa ergo Samnitium sexdecim millia trecenti, capta duo millia septingenti: ex Romano exercitu cecidere duo millia septin-

genti. Felix annus bellicis rebus, pestilentiâ gravis, prodigiisque sollicitus: nam, & terram multifariam pluisse, & in exercitu Appii Claudii plerosque fulminibus ictos, nuntiatum est, librique ob hæc aditi. Eo anno Q. Fabius Gurges, consulis filius, aliquot matronas ad populum stupri damnatas pecuniâ multavit; ex quo multatitio ære Veneris ædem, quæ prope Circum est, faciendam curavit. Supersunt etiam nunc Samnitium bella, quæ continua per quartum jam volumen annumque sextum & quadragesimum, a M. Valerio, A. Cornelio consulibus, qui primi Samnio arma intulerunt, agimus; & ne tot annorum clades utriusque gentis laboresque actos nunc referam, quibus nequiverint tamen dura illa pectora vinci; proximo anno Samnites in Sentinati agro, Pelignis, ad Tifernum, Stellatibus campis, suis ipsi legionibus, mixti alienis, ab quatuor exercitibus, quatuor ducibus Romanis cæsi fuerant; imperatorem clarissimum gentis suæ amiserant; socios belli Etruscos, Umbros, Gallos in eadem fortuna videbant, quâ ipsi erant; nec suis, nec externis viribus jam stare poterant: tamen bello non abstinebant: adeo ne infeliciter quidem defensæ libertatis tædebat; & vinci, quàm non tentare victoriam, malebant. Quinam sit ille, quem non pigeat longinquitatis bellorum scribendo legen-

U.c.457.
a C.295.

Belli Samnitici diuturnitas, & atrocitas.

doque, quæ gerentes non fatigaverunt?

U.c.458. a.C.294. L. Postumio II, M. Atilio Coss.

XXXII. Q. Fabium, P. Decium, L. Postumius Megellus & M. Atilius Regulus consules secuti sunt. Samnium ambobus decreta provincia est, quia tres scriptos hostium exercitus, uno Etruriam, altero populationes Campaniæ repeti, tertium tuendis parari finibus, fama erat. Postumium valetudo adversa Romæ tenuit: Atilius extemplo profectus, ut in Samnio hostes (ita enim placuerat Patribus) nondum egressos opprimeret. Velut ex composito ibi obvium habuere hostem, ubi & intrare, nedum vastare, ipsi Samnitium agrum prohiberentur; & egredi inde in pacata sociorumque populi Romani fines Samnitem prohiberent. Quum castra castris collata essent, quod vix Romanus toties victor auderet, ausi Samnites sunt (tantum desperatio ultima temeritatis facit) castra Romana oppugnare; & quamquam non venit ad finem tam audax inceptum, tamen haud omnino vanum fuit. Nebula erat ad multum diei, densa adeo, ut lucis usum eriperet, non prospectu modò extra vallum adempto, sed propinquo etiam congredientium inter se conspectu. Hac velut latebrâ insidiarum freti Samnites, vixdum satis certâ luce, & eam ipsam premente caligine, ad stationem Romanam in porta segniter agentem vigilias perveniunt. Improvisò oppressis nec animi satis ad re-

Samnites castra Romana aggrediuntur.

ſiſtendum, nec virium fuit. Ab tergo caſtrorum decumanâ portâ impetus factus : itaque captum quæſtorium, quæſtorque ibi L. Opimius Panſa occiſus : conclamatum inde ad arma. U.c.458. a.C.294.

XXXIII. Conſul, tumultu excitus, cohortes duas ſociorum, Lucanam Sueſſanamque, quæ proximæ fortè erant, tueri prætorium jubet : manipulos legionum principali viâ inducit. Vixdum ſatis aptatis armis, in ordines eunt ; & clamore magis, quàm oculis, hoſtem noſcunt ; nec, quantus numerus ſit, æſtimari poteſt. Cedunt primò incerti fortunæ ſuæ, & hoſtem introrſum in media caſtra accipiunt : inde quum conſul vociferaretur, expulſine extra vallum, caſtra deinde ſua oppugnaturi eſſent, rogitans ; clamore ſublato connixi primò reſiſtunt : deinde inferunt pedem, urgentque & impulſos ſemel terrore eodem agunt, quo cœperunt. Expellunt extra portam vallumque : inde pergere ac perſequi (quia turbida lux metum circà inſidiarum faciebat) non auſi, liberatis caſtris contenti, receperunt ſe intra vallum trecentis ferme hoſtium occiſis. Romanorum ſtationis primæ vigilumque & eorum, qui circa quæſtorium oppreſſi, periere ad ducentos triginta. Animos inde Samnitibus non infelix audacia auxit, & non modò proferre inde caſtra Romanum, ſed ne pabulari quidem per agros ſuos patiebantur :

retro in pacatum Soranum agrum pabulatores ibant. Quarum rerum fama, tumultuosior etiam, quàm res erant, perlata Romam, coëgit L. Postumium consulem, vixdum validum, proficisci ex urbe. Priùs tamen quàm exiret, militibus edicto Soram jussis convenire, ipse ædem Victoriæ, quam ædilis curulis ex multatitia pecunia faciendam curaverat, dedicavit. Ita ad exercitum profectus, ab Sora in Samnium ad castra collegæ perrexit: inde postquam Samnites, diffisi duobus exercitibus resisti posse, recesserunt; diversi consules ad vastandos agros urbesque oppugnandas discedunt.

U.c.458. a.C.294.

Urbes Samnitium captæ.

XXXIV. Postumius Milioniam oppugnare adortus, vi primò atque impetu, dein, postquam ea parum procedebant, opere ac vineis demum injunctis muro cepit. Ibi, captâ jam urbe, ab hora quarta usque ad octavam ferè horam omnibus partibus urbis diu incerto eventu pugnatum est: postremò potitur oppido Romanus. Samnitium cæsi tria millia ducenti; capti quatuor millia ducenti, præter prædam aliam. Inde Ferentinum ductæ legiones; unde oppidani cum omnibus rebus suis, quæ ferri agique potuerunt, nocte per aversam portam silentio excesserunt. Igitur simul advenit consul, primò ita compositus instructusque mœnibus successit, tamquam idem, quod ad Milioniam fuerat, certa-

minis foret: deinde, ut silentium vastum in urbe, nec arma, nec viros in turribus ac muris vidit, avidum invadendi deserta mœnia militem detinet, ne quam occultam in fraudem incautus rueret. Duas turmas sociorum Latini nominis circumequitare mœnia, atque explorare omnia jubet. Equites portam unam alteramque eâdem regione in propinquo patentes conspiciunt, itineribusque iis vestigia nocturnæ hostium fugæ: adequitant deinde sensim portis, urbemque ex tuto rectis itineribus perviam conspiciunt. Ad consulem referunt excessum urbe; solitudine haud dubiâ id perspicuum esse, & recentibus vestigiis fugæ, ac strage rerum in trepidatione nocturna passim relictarum. His auditis, consul ad eam partem urbis, quâ adierant equites, circumducit agmen; constitutisque haud procul porta signis, quinque equites jubet intrare urbem, &, modicum spatium progressos, tres manere eodem loco, si tuta videantur; duos explorata ad se referre. Qui ubi redierunt, retuleruntque eò se progressos, unde in omnes partes circumspectus esset, longè latéque silentium ac solitudinem vidisse; extemplo consul cohortes expeditas in urbem induxit; ceteros interim castra communire jussit. Ingressi milites, refractis foribus, paucos graves ætate aut invalidos inveniunt, relictaque, quæ migratu difficilia essent. Ea direpta; & cognitum

U.c.458.
a.C.294.

ex captivis est, communi consilio aliquot
U.c.458. a.C.294. circà urbes conscisse fugam; suos primâ
vigiliâ profectos; credere, eamdem in aliis
urbibus solitudinem inventuros. Dictis captivorum fides exstitit: desertis oppidis consul potitur.

Bellum Atilio non facile. XXXV. Alteri consuli M. Atilio nequaquam tam facile bellum fuit. Quum ad Luceriam duceret legiones, quam oppugnari ab Samnitibus audierat, ad finem Lucerinum ei hostis obvius fuit: ibi ira vires æquavit. Prœlium varium & anceps fuit: tristius tamen eventu Romanis, & quia insueti erant vinci, & quia digredientes magis, quàm in ipso certamine, senserunt, quantum in sua parte plus vulnerum ac cædis fuisset. Itaque is terror in castris ortus, qui si pugnantes cepisset, insignis accepta clades foret. Tum quoque sollicita nox fuit jam invasurum castra Samnitem credentibus, aut primâ luce cum victoribus conserendas manus. Minus cladis, ceterum non plus animorum, ad hostes erat: ubi primùm illuxit, abire sine certamine cupiunt. Sed via una, & ea ipsa præter hostes, erat; quam ingressi, præbuere speciem rectà tendentium ad castra oppugnanda. Consul arma capere milites jubet, & sequi se extra vallum: legatis, tribunis, præfectis sociorum imperat, quod apud quemque facto opus est. Omnes affirmant, *Se quidem omnia facturos, sed militum ja-*

re animos : totâ nocte inter vulnera & ge- U.c.458.
itus morientium vigilatum esse. Si ante lu- a.C.294.
m ad castra ventum foret, tantum pavoris
isse, ut relicturi signa fuerint : nunc pu-
ore a fuga contineri, alioquin pro victis
se. Quæ ubi consul accepit, sibimet ipsi
rcumeundos alloquendosque milites ra-
is, ut ad quosque venerat, cunctantes
ma capere increpabat ; *Quid cessarent,*
rgiversarenturque ? Hostem in castra ven-
urum, nisi ipsi extra castra exissent ; & pro
ntoriis suis pugnaturos, si pro vallo nol-
ent. Armatis ac dimicantibus dubiam vic-
oriam esse : qui nudus atque inermis hostem
maneat, ei aut mortem, aut servitutem pa-
iendam. Hæc jurganti increpantique respon-
debant, *Confectos se pugnâ hesternâ esse ;*
nec virium quidquam, nec sanguinis super-
esse : majorem multitudinem hostium appa-
rere, quàm pridie fuerit. Inter hæc appro-
pinquabat agmen ; &, jam breviore inter-
vallo certiora intuentes, vallum secum por-
tare Samnitem affirmant, nec dubium esse,
quin castra circumvallaturi sint. Tunc enim-
vero consul *Indignum facinus esse*, vocife-
rari, *tantam contumeliam ignominiamque ab*
ignavissimo accipi hoste. Etiamne circumse-
debimur, inquit, *in castris, ut fame potiùs*
per ignominiam, quàm ferro, si necesse est,
per virtutem moriamur ? Dii bene verterent,
facerentque, quod se dignum quisque duce-
rent. Consulem M. Atilium vel solum, si

nemo alius sequatur, iturum adversùs hostes;
U.c.458. a.C.294. *casurumque inter signa Samnitium potiùs, quàm circumvallari castra Romana videat.* Dicta consulis legati, tribunique, & omnes turmæ equitum, & centuriones primorum ordinum, approbavere. Tum pudore victus miles segniter arma capit, segniter e castris egreditur: longo agmine, nec continenti, mœsti ac propè victi procedunt adversùs hostem, nec spe, nec animo certiorem. Itaque simul conspecta sunt Romana signa, extemplo a primo Samnitium agmine ad novissimum fremitus perfertur, *Exire, id quod timuerint, ad impediendum iter Romanos. Nullam inde ne fugæ quidem patere viam: illo loco aut cadendum esse, aut, stratis hostibus, per corpora eorum evadendum.*

XXXVI. In medio sarcinas conjiciunt: armati suis quisque ordinibus instruunt aciem. Jam exiguum inter duas acies erat spatium, & stabant exspectantes dum ab hostibus priùs impetus, priùs clamor inciperet. Neutris animus est ad pugnandum; diversique integri atque intacti abissent, ni cedenti instaturum alterum timuissent: suâ sponte inter invitos tergiversantesque segnis pugna, clamore incerto atque impari, cœpit; nec vestigio quisquam movebatur. Tum consul Romanus, ut rem excitaret, equitum paucas turmas extra ordinem immisit: quorum quum plerique de-

apsi ex equis essent, & alii turbati; & ab Samnitium acie ad opprimendos eos, qui ceciderant, & ad suos tuendos ab Romanis procursum est. Inde paululum irritata pugna est: sed aliquantò & impigre magis, & plures procurrerant Samnites; & turbatus eques sua ipse subsidia territis equis proculcavit: hinc fuga cœpta totam avertit aciem Romanam. Jamque in terga fugientium Samnites pugnabant, quum consul, equo prævectus ad portam castrorum, ac statione equitum ibi oppositâ, edictoque, ut, quicumque ad vallum tenderet, sive ille Romanus, sive Samnis esset, pro hoste haberent; hæc ipsa minitans, obstitit profusè tendentibus suis in castra. *Quò pergis*, inquit, *miles? & hîc arma & viros invenies; nec vivo consule tuo, nisi victor, castra intrabis. Proinde elige, cum cive, an hoste, pugnare malis.* Hæc dicente consule, equites infestis cuspidibus circumfunduntur, ac peditem in pugnam redire jubent. Non virtus solùm consulem, sed fors etiam adjuvit, quòd non institerunt Samnites; spatiumque circumagendi signa, vertendique aciem a castris in hostem fuit. Tum alii alios hortari, ut repeterent pugnam: centuriones ab signiferis rapta signa inferre, & ostendere suis, paucos & ordinibus incompositis effusè venire hostes. Inter hæc consul, manus ad cœlum attollens, voce clarâ, ita ut exaudiretur, tem-

U.c.458. a.C.294.

plum Jovi Statori vovet, si constitisset a
U.c.458. a.C.294. fuga Romana acies, redintegratoque prœlio cecidisset vicissetque legiones Samnitium. Omnes undique adnisi ad restituendam pugnam, duces, milites, peditum equitumque vis: numen etiam deorum respexisse nomen Romanum visum; adeo facilè inclinata res, repulsique a castris hostes, mox etiam redacti ad eum locum, in quo commissa pugna erat. Ibi, objacenti sarcinarum cumulo, quas conjecerant in medium, hæsere impediti: deinde, ne diriperentur res, orbem armatorum sarcinis circumdant. Tum verò eos a fronte urgere pedites, ab tergo circumvecti equites: ita in medio cæsi captique. Captivorum numerus fuit septem millium ac ducentorum, qui omnes nudi sub jugum *missi*: cæsos retulere ad quatuor millia octingentos. Ne Romanis quidem læta victoria fuit: *recensente* consule biduo acceptam cladem, amissorum militum numerus relatus septem millium ac ducentorum. Dum hæc in Apulia gerebantur, altero exercitu Samnites Interamnam, coloniam Romanam, quæ *viâ* Latinâ est, occupare conati, urbem non tenuerunt: agros depopulati, quum prædam aliam inde mixtam hominum atque pecudum, colonosque captos agerent, in victorem incidunt consulem, ab Luceria redeuntem; nec prædam solùm amittunt, sed ipsi longo atque impedito agmine in-

mpositi cæduntur. Consul, Interamnam U.c. 458. a.C. 294.
icto dominis ad res suas noscendas reci-
endasque revocatis, & exercitu ibi re-
to, comitiorum causâ Romam est pro-
ctus. Cui de triumpho agenti negatus ho-
s, & ob amissa tot millia militum, &
òd captivos sine pactione sub jugum
isisset.

XXXVII. Consul alter Postumius, quia *Etruria a Postumio vastata.*
Samnitibus materia belli deerat, in Etru-
am traducto exercitu, primùm pervasta-
erat Volsiniensem agrum: dein cum egres-
s ad tuendos fines haud procul mœni-
us ipsorum depugnat: duo millia tre-
enti Etruscorum cæsi: ceteros propinqui-
as urbis tutata est. In Rusellanum agrum
exercitus traductus: ibi non agri tan-
ùm vastati, sed oppidum etiam expugna-
um: capta ampliùs duo millia hominum,
ninùs duo millia circa muros cæsa. Pax
amen clarior majorque, quàm bellum in
Etruria eo anno fuerat, parta est. Tres va-
lidissimæ urbes, Etruriæ capita, Volsinii,
Perusia, Arretium, pacem petiere; &,
vestimentis militum frumentoque pacti cum
consule, ut mitti Romam oratores liceret,
inducias in quadraginta annos impetrave-
runt: multa præsens quingentûm millium
æris in singulas civitates imposita. Ob hasce
res gestas consul quum triumphum ab se-
natu moris magis causâ, quàm spe impe-
trandi petisset, videretque alios, quòd tar-

[redacted] U. c. 4 ſ. a. C. 294. diùs ab urbe exiſſet, alios, quòd injuſſu ſenatûs ex Samnio in Etruriam tranſiſſet, partim ſuos inimicos, partim collegæ amicos, ad ſolatium æquatæ repulſæ ſibi quoque negare triumphum, *Non ita*, inquit, *Patres Conſcripti, veſtræ majeſtatis meminero, ut me conſulem eſſe obliviſcar: eodem jure imperii, quo bella geſſi, bellis feliciter geſtis, Samnio atque Etruriâ ſubactis, victoriâ & pace partâ, triumphabo.* Ita ſenatum reliquit. Inde inter tribunos plebis contentio orta: pars interceſſuros, ne novo exemplo triumpharet, aiebant; pars auxilio ſe adversùs collegas triumphanti futuros. Jactata res ad populum eſt; vocatuſque eò conſul, quum M. Horatium, L. Valerium conſules, C. Marcium Rutilum nuper, patrem ejus, qui tunc cenſor eſſet, non ex auctoritate ſenatûs, ſed juſſu populi triumphaſſe diceret; adjiciebat, *Se quoque laturum fuiſſe ad populum, ni ſciret, mancipia nobilium tribunos plebis legem impedituros: voluntatem ſibi ac favorem conſentientis populi pro omnibus juſſis eſſe, ac futura.* Poſteroque die auxilio tribunorum plebis trium, adversùs interceſſionem ſeptem tribunorum & conſenſum ſenatûs, celebrante populo diem, triumphavit.

Poſtumius triumphat ſenatu adverſante.

Et hujus anni parum conſtans memoria eſt. Poſtumium auctor eſt Claudius in Samnio captis aliquot urbibus, in Apulia fuſum fugatumque, ſaucium ipſum cum paucis Lu-

eriam compulsum; ab Atilio in Etruria es gestas, eumque triumphasse. Fabius, ambo consules in Samnio & ad Luceriam es gessisse scribit, traductumque in Etruriam exercitum (sed ab utro consule non idjecit) & ad Luceriam utrimque multos occisos; inque ea pugna Jovis Statoris ædem votam, ut Romulus antè voverat: sed fanum tantùm, id est, locus templo effatus sacratus fuerat. Ceterum, hoc demum anno ut ædem etiam fieri senatus juberet, bis ejusdem voti damnata respublica in religionem venit.

U.c.458. a.C.294.

XXXVIII. Sequitur hunc annum & consul insignis L. Papirius Cursor, quà paternâ gloriâ, quà suâ, & bellum ingens victoriaque, quantam de Samnitibus nemo ad eam diem, præter L. Papirium patrem consulis, pepererat: & fortè eodem conatu apparatuque omni opulentiâ insignium armorum bellum adornaverant; & deorum etiam adhibuerant opes, ritu quodam sacramenti vetusto velut initiatis militibus, delectu per omne Samnium habito novâ lege; *Ut, qui juniorum non convenisset ad imperatorium edictum, quique injussu abisset, caput Jovi sacratum esset.* Tum exercitus omnis Aquiloniam est indictus: ad quadraginta millia militum, quod roboris in Samnio erat, convenerunt. Ibi mediis ferè castris locus est consæptus cratibus pluteisque, & linteis con-

U.c.459. a.C.293. L. Papirio, Sp. Carvilio Coss.

tectus, patens ducentos maximè pedes in omnes pariter partes. Ibi ex libro vetere linteo lecto sacrificatum, sacerdote Ovio Pactio quodam, homine magno natu, qui se id sacrum petere affirmabat ex vetusta Samnitium religione, quâ quondam usi majores eorum fuissent, quum adimendæ Etruscis Capuæ clandestinum cepissent consilium. Sacrificio perfecto, per viatorem imperator acciri jubebat nobilissimum quemque genere factisque: singuli introducebantur. Erat quum alius apparatus sacri, qui perfundere religione animum posset; tum in loco circà omni contecto aræ in medio, victimæque circà cæsæ, & circumstantes centuriones strictis gladiis. Admovebatur altaribus miles, magis ut victima, quàm ut sacri particeps; adigebaturque jurejurando, quæ visa auditaque in eo loco essent, non enuntiaturum. Dein jurare cogebatur diro quodam carmine, in exsecrationem capitis familiæque & stirpis composito, nisi isset in prœlium, quò imperatores duxissent; & si aut ipse ex acie fugisset, aut, si quem fugientem vidisset, non extemplo occidisset. Id primò quidam abnuentes juraturos se, obtruncati circa altaria sunt: jacentes deinde inter stragem victimarum documento ceteris fuere, ne abnuerent. Primoribus Samnitium eâ detestatione obstrictis, decem nominatis ab imperatore, eis dictum, ut vir virum legerent,

U.C. 459. A.C. 293.

Sacramento adiguntur milites Samnitium horrendo quodam ritu.

gerent, donec sexdecim millium numerum confecissent: ea legio linteata ab integumento consepti, quo sacrata nobilitas erat, appellata est. His arma insignia data, & cristatæ galeæ, ut inter ceteros eminerent. Paulò plus viginti millium alius exercitus fuit, nec corporum specie, nec gloriâ belli, nec apparatu linteatæ legioni dispar: hic hominum numerus, quod roboris erat, ad Aquiloniam consedit. U.c.459. a.C.293.

XXXIX. Consules profecti ab urbe. Prior Sp. Carvilius, cui veteres legiones, quas M. Atilius, superioris anni consul, in agro Interamnati reliquerat, decretæ erant, cum eis in Samnium profectus, dum hostes, operati superstitionibus, concilia secreta agunt, Amiternum oppidum de Samnitibus vi cepit. Cæsa ibi millia hominum duo ferme atque octingenti; capta quatuor millia ducenti septuaginta. Papirius, novo exercitu (ita decretum erat) scripto, Duroniam urbem expugnavit: minus, quàm collega, cepit hominum, plus aliquantò occidit: præda opulenta utrobique est parta. Inde pervagati Samnium consules, maximè depopulato Atinate agro, Carvilius ad Cominium, Papirius ad Aquiloniam (ubi summa rei Samnitium erat) pervenit. Ibi aliquamdiu nec cessatum ab armis est, neque naviter pugnatum: lacessendo quietos, resistentibus cedendo, comminandoque magis, quàm inferendo pugnam, *Samnium vastant coss.*

dies absumebatur: quod quum inciperetur, remittereturque, omnium rerum etiam parvarum eventus proferebatur in dies. Altera Romana castra viginti millium spatio aberant; & absentis collegæ consilia omnibus gerendis intererant rebus; intentiorque Carvilius, quò majore discrimine res vertebatur, in Aquiloniam, quàm ad Cominium, quòd obsidebat, erat. L. Papirius jam per omnia ad dimicandum satis paratus, nuntium ad collegam mittit, *Sibi in animo esse, postero die, si per auspicia liceret, confligere cum hoste. Opus esse & illum, quantâ maximâ vi posset, Cominium oppugnare, ne quid laxamenti sit Samnitibus ad subsidia Aquiloniam mittenda.* Diem ad proficiscendum nuntius habuit: nocte rediit, approbare collegam consulta referens. Papirius, nuntio misso, extemplo concionem habuit: multa de universo genere belli, multa de præsenti hostium apparatu, vanâ magis specie, quàm efficaci ad eventum, disseruit. *Non enim cristas vulnera facere; & per picta atque aurata scuta transire Romanum pilum; & candore tunicarum fulgentem aciem, ubi res ferro geratur, cruentari. Auream olim atque argenteam Samnitium aciem a parente suo occidione occisam; spoliaque ea honestiora victori hosti, quàm ipsis arma, fuisse. Datum hoc forsan nomini familiæque suæ, ut adversùs maximos conatus Samnitium opponeren-*

U. C. 459. A. C. 293.

Papirius milites hortatur.

tur duces, spoliaque ea referrent, quæ insignia publicis etiam locis decorandis essent. Deos immortales adesse propter toties petita fœdera, toties rupta: tum, si qua conjectura mentis divinæ sit, nulli umquam exercitui fuisse infestiores, quàm qui, nefando sacro mixtâ hominum pecudumque cæde respersus, ancipiti deûm iræ devotus, hinc fœderum cum Romanis ictorum testes deos, hinc jurisjurandi adversùs fœdera suscepti exsecrationes horrens, invitus juraverit, oderit sacramentum, uno tempore deos, cives, hostes metuat. U.c.459. a.C.293.

XL. Hæc, comperta perfugarum indiciis, quum apud infensos jam suâ sponte milites disseruisset, simul divinæ humanæque spei pleni, clamore consentienti pugnam poscunt; pœnitet in posterum diem dilatum certamen; moram diei noctisque oderunt. Tertiâ vigiliâ noctis, jam relatis litteris a collega, Papirius silentio surgit, & pullarium in auspicium mittit. Nullum erat genus hominum in castris intactum cupiditate pugnæ: summi infimique æquè intenti erant: dux militum, miles ducis ardorem spectabat. Is ardor omnium etiam ad eos, qui auspicio intererant, pervenit: nam, quum pulli non pascerentur, pullarius, auspicium mentiri ausus, tripudium solistimum consuli nuntiavit. Consul lætus, auspicium egregium esse, & deis auctoribus rem gesturos, pronuntiat; signumque *Auspicium mentitur pullarius.*

U.c.459. a.C. 293. pugnæ proponit. Exeunti jam fortè in aciem nuntiat perfuga, viginti cohortes Samnitium (quadringenariæ ferme erant) Cominium profectas, quod ne ignoraret collega, extemplo nuntium mittit: ipse signa ociùs proferri jubet, subsidiaque suis quæque locis, & præfectos subsidiis attribuerat. Dextro cornu L. Volumnium, sinistro L. Scipionem, equitibus legatos alios, Caios Cædicium & Trebonium, præfecit. Sp. Nautium mulos, detractis clitellis, cum cohortibus alariis in tumulum conspectum propere circumducere jubet, atque inde inter ipsam dimicationem, quanto maximè posset, moto pulvere ostendere. Dum his intentus imperator erat, altercatio inter pullarios orta de auspicio ejus diei, exauditaque ab equitibus Romanis; qui, rem haud spernendam rati, Sp. Papirio fratris filio consulis, ambigi de auspicio, renuntiaverunt. Juvenis ante doctrinam deos spernentem natus, rem inquisitam, ne quid incompertum deferret ad consulem, detulit. Cui ille, *Tu quidem macte virtute diligentiâque esto. Ceterum qui auspicio adest, si quid falsi nuntiat, in semet ipsum religionem recipit. Mihi quidem tripudium nuntiatum, populo Romano exercituique egregium auspicium est.* Centurionibus deinde imperavit, ut pullarios inter prima signa constituerent. Promovent & Samnites signa: insequitur acies ornata armataque, ut hostium

quoque magnificum spectaculum esset. Priusquam clamor tolleretur, concurrereturque, emisso temere pilo ictus pullarius ante signa cecidit: quod ubi consuli nuntiatum est, *Dii in prœlio sunt*, inquit: *habet pœnam noxium caput.* Ante consulem hæc dicentem corvus voce clarâ occinuit; quo lætus augurio consul, affirmans numquam humanis rebus magis præsentes interfuisse deos, signa canere, & clamorem tolli jussit.

U.c.459. a.C.293. *Isque ictus pilo cadit.*

XLI. Prœlium commissum atrox, ceterum longè disparibus animis. Romanos ira, spes, ardor certaminis, avidos hostium sanguinis in prœlium rapit: Samnitium magnam partem necessitas ac religio invitos magis resistere, quàm inferre pugnam, cogit; nec sustinuissent primum clamorem atque impetum Romanorum, per aliquot jam annos vinci assueti, ni potentior alius metus insidens pectoribus a fuga retineret. Quippe in oculis erat omnis ille occulti paratus sacri, & armati sacerdotes, & promiscua hominum pecudumque strages, & respersæ fando nefandoque sanguine aræ, & dira exsecratio, ac furiale carmen, detestandæ familiæ stirpique compositum: his vinculis fugæ obstricti stabant, civem magis, quàm hostem, timentes. Instare Romanus a cornu utroque, a media acie, & cædere deorum hominumque attonitos metu: repugnatur segniter, ut ab iis,

U.c. 459. a.C. 293.

quos timor moraretur a fuga. Jam propè ad signa cædes pervenerat, quum ex transverso pulvis, velut ingentis agminis incessu motus, apparuit. Sp. Nautius (Octavium Metium quidam eum tradunt) dux alariis cohortibus erat: pulverem majorem, quàm pro numero, excitabant: insidentes mulis calones frondosos ramos per terram trahebant: arma signaque per turbidam lucem in primo apparebant: pòst altior densiorque pulvis equitum speciem cogentium agmen dabat. Fefellitque non Samnites modò, sed etiam Romanos; & consul affirmavit errorem, clamitans inter prima signa, ita ut vox etiam ad hostes accideret, *Captum Cominium; victorem collegam adesse: anniterentur vincere priùs, quàm gloria alterius exercitûs fieret.* Hæc insidens equo: inde tribunis centurionibusque imperat, ut viam equitibus patefaciant. Ipse Trebonio Cædicioque prædixerat, ut, ubi se cuspidem erectam quatientem vidissent, quantâ maximâ vi possent, concitarent equites in hostem. Ad nutum omnia, ut ex antè præparato, fiunt: panduntur inter ordines viæ: provolat eques, atque infestis cuspidibus in medium agmen hostium ruit, perrumpitque ordines, quacumque impetum dedit: instant Volumnius & Scipio, & perculsos sternunt. Tum, jam deorum hominumque victâ vi, funduntur linteatæ cohortes: pariter jurati injuratique

Victi Samnites.

fugiunt, nec quemquam præter hostes metuunt. Peditum agmen, quod superfuit pugnæ, in castra ad Aquiloniam compulsum est: nobilitas equitesque Bovianum perfugerunt. Equites eques sequitur, peditem pedes; ac diversa cornua, dextrum ad castra Samnitium, lævum ad urbem tendit. Prior aliquantò Volumnius castra cepit: ab urbem Scipioni majore resistitur vi; non quia plus animi victis est, sed meliùs muri, quàm vallum, armatos arcent: inde lapidibus propulsant hostem. Scipio, nisi in primo pavore, priusquam colligerentur animi, transacta res esset, lentiorem fore munitæ urbis oppugnationem ratus, interrogat milites, *Satin' æquo animo paterentur, ab altero cornu castra capta esse; se victores pelli a portis urbis?* Reclamantibus universis, primus ipse, scuto super caput elato, pergit ad portam: secuti alii, testudine factâ, in urbem perrumpunt; deturbatisque Samnitibus, qui circa portam erant, muros occupavere: penetrare in interiora urbis, quia pauci admodum erant, non audent. U.c.459. a.C.293.

XLII. Hæc primò ignorare consul, & intentus recipiendo exercitui esse: jam enim præceps in occasum sol erat, & appetens nox periculosa & suspecta omnia etiam victoribus faciebat. Progressus longiùs ab dextra castra capta videt; ab læva clamorem in urbe, mixtum pugnantium ac paven-

U.c.459. a.C.293. tium fremitum esse : & tum fortè certamen ad portam erat. Advectus deinde equo propiùs, ut suos in muris videt, nec jam integri quidquam esse, quoniam temeritate paucorum magnæ rei parta occasio esset, acciri quas receperat copias, signaque in urbem inferri jussit. Ingressi proxima ex parte, quia nox appropinquabat, quievere : nocte oppidum ab hostibus desertum est. Cæsa illo die ad Aquiloniam Samnitium millia triginta trecenti quadraginta ; capta tria millia octingenti & septuaginta ; signa militaria nonaginta septem. Ceterum illud memoriæ traditur, non ferme alium ducem lætiorem in acie visum, seu suopte ingenio, seu fiduciâ bene gerundæ rei. Ab eodem robore animi neque controverso auspicio revocari a prœlio potuit, & in ipso discrimine, quo templa diis immortalibus voveri mos erat, voverat Jovi Victori, si legiones hostium fudisset, pocillum mulsi, priusquam temetum biberet, sese facturum : id votum diis cordi fuit ; & auspicia in bonum verterunt.

Pocillum mulsi votum Jovi.

XLIII. Eâdem fortunâ ab altero consule ad Cominium gesta res. Primâ luce, ad mœnia omnibus copiis admotis, coronâ cinxit urbem ; subsidiaque firma, ne qua eruptio fieret, portis opposuit. Jam signum dantem eum nuntius a collega trepidus de viginti cohortium adventu & ab impetu moratus est, & partem copiarum revocare

inſtructam intentamque ad oppugnandum coëgit. D. Brutum Scævam legatum cum U.c.459. a.C.293. legione prima, & decem cohortibus alariis equitatuque ire adversùs ſubſidium hoſtium juſſit : quocumque in loco fuiſſet obvius, obſiſteret ac moraretur; manumque, ſi fortè ita res poſceret, conferret : modò *Cominium a Carvilio captum.* ne ad Cominium eæ copiæ admoveri poſſent. Ipſe ſcalas ferri ad muros ab omni parte urbis juſſit, ac teſtudine ad portas ſucceſſit : ſimul & refringebantur portæ, & vis undique in muros fiebat. Samnites, ſicut, antequam in muris viderent armatos, ſatis animi habuerunt ad prohibendos urbis aditu hoſtes, ita, poſtquam jam non ex intervallo nec miſſilibus, ſed cominus gerebatur res; &, qui ægre ſucceſſerant ex plano in muros, loco, quem magis timuerant, victo, facilè in hoſtem imparem ex æquo pugnabant; relictis turribus muriſque, in forum omnes compulſi, pauliſper inde tentaverunt extremam pugnæ fortunam. Deinde, abjectis armis, ad undecim millia hominum & quadringenti in fidem conſulis venerunt : cæſa ad quatuor millia trecenti octoginta. Sic ad Cominium, ſic ad Aquiloniam geſta res. Inde medio inter duas urbes ſpatio, ubi tertia exſpectata erat pugna, hoſtes non inventi : ſeptem millia paſſuum quum abeſſent a Cominio, revocati ab ſuis neutri prœlio occurrerunt. Primis ferme tenebris,

U.c.459. a.C.293. quum in conſpectu jam caſtra, jam Aquiloniam habuiſſent, clamor eos utrimque par accidens ſuſtinuit; deinde e regione caſtrorum, quæ incenſa ab Romanis erant, flamma latè fuſa certioris cladis indicio progredi longiùs prohibuit. Eo ipſo loco propè temere ſub armis ſtrati paſſim inquietum omne tempus noctis, exſpectando timendoque lucem, egere: primâ luce, incerti quam in partem intenderent iter, repentè in fugam conſternantur, conſpecti ab equitibus; qui, egreſſos nocte ab oppido Samnites perſecuti, viderant multitudinem, non vallo, non ſtationibus firmatam. Conſpecta & ex muris Aquiloniæ ea multitudo erat; jamque etiam legionariæ cohortes ſequebantur. Ceterum nec pedes fugientes perſequi potuit; & ab equite noviſſimi agminis ducenti ferme & octoginta interfecti. Arma multa pavidi ac ſigna militaria duodeviginti reliquere: alio agmine incolumi, ut ex tanta trepidatione, Bovianum perventum eſt.

XLIV. Lætitiam utriuſque exercitûs Romani auxit & ab altera parte feliciter geſta res: uterque ex alterius ſententia conſul captum oppidum diripiendum militi dedit; exhauſtis deinde tectis ignem injecit, eodemque die Aquilonia & Cominium deflagravere. Et conſules, cum gratulatione mutua legionum ſuaque, caſtra conjunxere. In conſpectu duorum exercituum & Car-

vilius suos pro cujusque merito laudavit donavitque; & Papirius, apud quem multiplex, in acie, circa castra, circa urbem, fuerat certamen, Sp. Nautium, Sp. Papirium, fratris filium, & quatuor centuriones, manipulumque hastatorum, armillis aureisque coronis donavit; Nautium, propter expeditionem, quâ magni agminis modo terruerat hostes; juvenem Papirium, propter navatam cum equitatu & in prœlio operam, & nocte, quâ fugam infestam Samnitibus ab Aquilonia clam egressis fecit; centuriones militesque, quia primi portam murumque Aquiloniæ ceperant: equites omnes, ob insignem multis locis operam, corniculis armillisque argenteis donat. Consilium inde habitum, quum jam tempus esset deducendi ab Samnio exercitûs, aut utriusque, aut certè alterius. Optimum visum, *Quò magis fractæ res Samnitium essent, eò pertinaciùs & infestiùs agere cetera, & persequi; ut perdomitum Samnium insequentibus consulibus tradi posset. Quando jam nullus esset hostium exercitus, qui signis collatis dimicaturus videretur, unum superesse belli genus, urbium oppugnationes; quarum per excidia militem locupletare prædâ, & hostem pro aris ac focis dimicantem conficère possent.* Itaque, litteris missis ad senatum populumque Romanum de rebus ab se gestis, diversi, Papirius ad Sæpinum, Carvilius ad Volanam oppugnandam legiones ducunt. U.c.459. a.C.293.

U.c. 459. a.C. 293.

XLV. Litteræ consulum ingenti lætitiâ & in curia & in concione auditæ; & quatridui supplicatione publicum gaudium privatis studiis celebratum est: nec populo Romano magna solùm, sed peropportuna etiam ea victoria fuit, quia per idem fortè tempus rebellasse Etruscos allatum est. Subibat cogitatio animum, quonam modo tolerabilis futura Etruria fuisset, si quid in Samnio adversi evenisset, quæ, conjuratione Samnitium erecta, quoniam ambo consules omnisque Romana vis aversa in Samnium esset, occupationem populi Romani pro occasione rebellandi habuisset. Legationes sociorum a M. Atilio prætore in senatum introductæ querebantur, uri & vastari agros a finitimis Etruscis, quòd desciscere a populo Romano nollent; obtestabanturque Patres Conscriptos, ut se a vi atque injuria communium hostium tutarentur. Responsum legatis, *Curæ senatui futurum, ne socios fidei suæ pœniteret: Etruscorum propediem eamdem fortunam, quam Samnitium, fore.* Segniùs tamen, quod ad Etruriam attinebat, acta res esset, ni Faliscos quoque, qui per multos annos in amicitia fuerant, allatum foret, arma Etruscis junxisse. Hujus propinquitas populi acuit curam Patribus, ut feciales mittendos ad res repetendas censerent; quibus non redditis, ex auctoritate Patrum jussu populi bellum Faliscis indictum est; jussique consu-

Etruscorum rebellio.

les sortiri, uter ex Samnio in Etruriam cum exercitu transiret. Jam Carvilius Volanam, & Palumbinum, & Herculaneum ex Samnitibus ceperat; Volanam intra paucos dies, Palumbinum eodem, quo ad muros accessit. Ad Herculaneum bis etiam signis collatis ancipiti prœlio, & cum majore sua, quàm hostium, jactura dimicavit. Castris deinde positis, mœnibus hostem inclusit: oppugnatum oppidum captumque. In his tribus urbibus capta aut cæsa ad decem millia hominum, ita ut parvo admodum plures caperentur. Sortientibus provincias consulibus, Etruria Carvilio evenit secundùm vota militum, qui vim frigoris jam in Samnio non patiebantur. Papirio ad Sæpinum major vis hostium restitit: sæpe in acie, sæpe in agmine, sæpe circa ipsam urbem adversùs eruptiones hostium pugnatum: neque obsidio, neque bellum ex æquo erat; non enim muris magis se Samnites, quàm armis ac viris mœnia, tutabantur. Tandem pugnando in obsidionem justam coëgit hostes; obsidendoque, vi atque operibus urbem expugnavit; itaque ab ira plus cædis editum, captâ urbe: septem millia quadringenti cæsi; capta minùs tria millia hominum: præda, quæ plurima fuit, congestis Samnitium rebus in urbes paucas, militi concessa est.

U.c.459. a.C.293.

XLVI. Nives jam omnia oppleverant, nec durari extra tecta poterat; itaque con-

Papirii triumphus.

— sul exercitum de Samnio deduxit. Venienti
U.c.459. a.C.293. Romam triumphus omnium consensu est delatus: triumphavit in magistratu, insigni, ut illorum temporum habitus *erat*, triumpho. Pedites equitesque insignes donis transiere, ac transvecti sunt: multæ civicæ coronæ, vallaresque, ac murales conspectæ. Inspectata spolia Samnitium; & decore ac pulchritudine paternis spoliis, quæ nota frequenti publicorum ornatu locorum erant, comparabantur. Nobiles aliquot captivi, clari suis patrumque factis, ducti. Æris gravis transvecta vicies centena & ad triginta tria millia: id æs redactum ex captivis dicebatur: argenti, quod captum ex urbibus erat, pondo millia trecenta triginta. Omne æs argentumque in ærarium conditum. Militibus nihil datum ex præda est; auctaque ea invidia est ad plebem, quòd tributum etiam in stipendium militum collatum est; quum, si spreta gloria fuisset captivæ pecuniæ in ærarium illatæ, & militi tum dari ex præda, & stipendium militare præstari potuisset. Ædem Quirini (quam in ipsa dimicatione votam apud neminem veterem auctorem invenio, neque hercule tam exiguo tempore perficere potuisset) ab dictatore patre votam, filius consul dedicavit, exornavitque hostium spoliis, quorum tanta multitudo fuit, ut non templum tantùm forumque his ornaretur, sed sociis etiam colonisque finitimis, ad

templorum locorumque publicorum ornatum, dividerentur. A triumpho exercitum in agrum Vescinum, quia regio ea infesta ab Samnitibus erat, hibernatum duxit. Inter hæc Carvilius consul in Etruria Troilium primùm oppugnare adortus, quadringentos septuaginta ditissimos, pecuniâ grandi pactos, ut abire inde liceret, dimisit; ceteram multitudinem oppidumque ipsum vi cepit: inde quinque castella, locis sita munitis, expugnavit. Cæsa ibi hostium duo millia quadringenti; minùs duo millia capti. Et Faliscis pacem petentibus annuas inducias dedit, pactus centum millia gravis æris, & stipendium ejus anni militibus. His rebus actis ad triumphum decessit, ut minùs clarum de Samnitibus, quàm collegæ triumphus fuerat, ita cumulo Etrusci belli æquatum. Æris gravis tulit in ærarium trecenta octoginta millia: de reliquo ære ædem Fortis Fortunæ de manubiis faciendam locavit, prope ædem ejus deæ ab rege Servio Tullio dedicatam: & militibus ex præda centenos binos asses, & alterum tantum centurionibus atque equitibus (malignitate collegæ gratius accipientibus munus) divisit.

U.c.459.
a.C.293.

Carvilii triumphus.

XLVII. Favor consulis tutatus ad populum est L. Postumium legatum ejus; qui, dictâ die a M. Càntio tribuno plebis, fugerat in legationem (ut fama ferebat) populi judicium; jactarique magis, quàm

peragi accusatio ejus poterat. Exacto jam anno, novi tribuni plebis magistratum inierant; iisque ipsis, quia vitio creati *erant*, quinque post dies alii suffecti. Lustrum conditum eo anno est a P. Cornelio Arvina, C. Marcio Rutilo, censoribus: censa capitum millia ducenta sexaginta duo trecenta viginti duo. Censores vicesimi sexti a primis censoribus; lustrum undevicesimum fuit. Eodem anno coronati primùm, ob res bello bene gestas, ludos Romanos spectaverunt; palmæque tum primùm, translato e Græcia more, victoribus datæ. Eodem anno ab ædilibus curulibus, qui eos ludos fecerunt, damnatis aliquot pecuariis, via a Martis silice ad Bovillas perstrata est. Comitia consularia L. Papirius habuit: creavit consules Q. Fabium Maximi filium Gurgitem & D. Junium Brutum Scævam: ipse Papirius prætor factus. Multis rebus lætus annus vix ad solatium unius mali, pestilentiæ urentis simul urbem atque agros, suffecit; portentoque jam similis clades erat. Et libri aditi, quinam finis, aut quod remedium ejus mali ab diis daretur: inventum in libris, Æsculapium ab Epidauro Romam arcessendum. Neque eo anno, quia bello occupati consules erant, quidquam de ea re actum, præterquam quòd unum diem Æsculapio supplicatio habita est.

U.c.459. a.C.293.

Lustrum conditum.

Pestilentia.

EPITOMÆ

LIVIANORUM LIBRORUM XI-XX.

EPITOME LIBRI UNDECIMI.

Quum Fabius Gurges consul malè adversùs Samnites pugnasset, & senatus de removendo eo ab exercitu ageret, Fabius Maximus pater deprecatus hanc filii ignominiam, eò maximè senatum movit, quòd iturum se filio legatum pollicitus est, idque præstitit: ejus consiliis & operâ filius consul adjutus, cæsis Samnitibus triumphavit. C. Pontium imperatorem Samnitium ductum in triumpho securì percussit. Quum civitas pestilentiâ laboraret, missi legati, ut Æsculapii signum Romam ab Epidauro transferrent, anguem, qui se in navem eorum contulerat, in quo ipsum numen esse constabat, deportavere; eoque in insulam Tiberis egresso, eodem loco ædes Æsculapio consecrata est. L. Postumius consularis, quoniam, quum exercitui præesset, operâ militum in agro suo usus erat, damnatus est. Cum Samnitibus pacem petentibus fœdus quartò renovatum est. Curius Dentatus consul, Samnitibus cæsis, & Sabinis, qui rebellaverant, victis, & in deditionem acceptis, bis in eodem magistratu triumphavit. Coloniæ deductæ sunt, Castrum, Sena, Adria.

peragi accusatio ejus poterat. Exacto jam anno, novi tribuni plebis magistratum inierant; iisque ipsis, quia vitio creati erant, quinque post dies alii suffecti. Lustrum conditum eo anno est a P. Cornelio Arvina, C. Marcio Rutilo, censoribus: censa capitum millia ducenta sexaginta duo trecenta viginti duo. Censores vicesimi sexti a primis censoribus; lustrum undevicesimum fuit. Eodem anno coronati primùm, ob res bello bene gestas, ludos Romanos spectaverunt; palmæque tum primùm, translato e Græcia more, victoribus datæ. Eodem anno ab ædilibus curulibus, qui eos ludos fecerunt, damnatis aliquot pecuariis, via a Martis silice ad Bovillas perstrata est. Comitia consularia L. Papirius habuit: creavit consules Q. Fabium Maximi filium Gurgitem & D. Junium Brutum Scævam: ipse Papirius prætor factus. Multis rebus lætus annus vix ad solatium unius mali, pestilentiæ urentis simul urbem atque agros, suffecit; portentoque jam similis clades erat. Et libri aditi, quinam finis, aut quod remedium ejus mali ab diis daretur: inventum in libris, Æsculapium ab Epidauro Romam arcessendum. Neque eo anno, quia bello occupati consules erant, quidquam de ea re actum, præterquam quòd unum diem Æsculapio supplicatio habita est.

U.c.459. a.C.293.

Lustrum conditum.

Pestilentia.

EPITOMÆ

LIVIANORUM LIBRORUM XI-XX.

EPITOME LIBRI UNDECIMI.

Quum Fabius Gurges consul malè adversùs Samnites pugnasset, & senatus de removendo eo ab exercitu ageret, Fabius Maximus pater deprecatus hanc filii ignominiam, eò maximè senatum movit, quòd iturum se filio legatum pollicitus est, idque præstitit: ejus consiliis & operâ filius consul adjutus, cæsis Samnitibus triumphavit. C. Pontium imperatorem Samnitium ductum in triumpho securi percussit. Quum civitas pestilentiâ laboraret, missi legati, ut Æsculapii signum Romam ab Epidauro transferrent, anguem, qui se in navem eorum contulerat, in quo ipsum numen esse constabat, deportavere; eoque in insulam Tiberis egresso, eodem loco ædes Æsculapio consecrata est. L. Postumius consularis, quoniam, quum exercitui præesset, operâ militum in agro suo usus erat, damnatus est. Cum Samnitibus pacem petentibus fœdus quartò renovatum est. Curius Dentatus consul, Samnitibus cæsis, & Sabinis, qui rebellaverant, victis, & in deditionem acceptis, bis in eodem magistratu triumphavit. Coloniæ deductæ sunt, Castrum, Sena, Adria.

Triumviri capitales tunc primùm creati sunt. Censu acto, lustrum conditum est: censa sunt civium capita ducenta septuaginta duo millia. Plebs propter æs alienum, post graves & longas seditiones, ad ultimum secessit in Janiculum, unde a Q. Hortensio dictatore deducta est, isque in ipso magistratu decessit. Res præterea contra Volsinienses gestas continet; item adversùs Lucanos, contra quos auxilium Thurinis ferre placuerat.

EPITOME LIBRI XII.

QUUM legati Romanorum a Gallis Senonibus interfecti essent, bello ob id Gallis indicto, L. Cæcilius prætor cum legionibus ab iis cæsus est. Quum a Tarentinis classis Romana direpta esset, duumviro, qui præerat classi, occiso, legati ad eos a senatu, ut de iis injuriis quererentur, missi, pulsati sunt: ob id, bellum iis indictum est. Samnites defecerunt. Adversùs eos, & Lucanos, & Bruttios, & Etruscos, aliquot prœliis a compluribus ducibus bene pugnatum est. Pyrrhus Epirotarum rex, ut auxilium ferret Tarentinis, in Italiam venit. Quum in præsidium Rheginorum legio Campana cum præfecto Decio Jubellio missa esset, occisis Rheginis Rhegium occupavit.

EPITOME LIBRI XIII.

VALERIUS Lævinus consul parum propere adversùs Pyrrhum pugnavit, elephantorum maximè invisitatâ facie territis militibus. Post id prœlium quum corpora Romanorum, qui in acie ceciderant, Pyrrhus inspiceret, omnia versa in hostem invenit, populabundusque ad urbem Romam processit. C. Fabricius, missus ad eum a senatu, ut de redimendis captivis ageret, frustra, ut patriam desereret, a rege tentatus est: captivi sine pretio remissi sunt. Cineas, legatus a Pyrrho *ad senatum missus, petiit, ut componendæ pacis causâ rex in urbem reciperetur: de qua re quum ad frequentiorem senatum referri placuisset, Ap. Claudius, qui propter valetudinem oculorum jamdiu consiliis publicis se abstinuerat, venit in curiam, & sententiâ suâ tenuit, ut id Pyrrho negaretur. Cn. Domitius censor primus ex plebe lustrum condidit: censa sunt civium capita ducenta septuaginta octo millia, ducenta viginti duo. Iterum adversùs Pyrrhum dubio eventu pugnatum est. Cum Carthaginiensibus quartùm fœdus renovatum est. Quum C. Fabricio consuli is, qui ad eum a Pyrrho transfugerat, polliceretur, se regi venenum daturum, cum indicio ad regem remissus est. Res præterea contra Etruscos, Lucanos, Bruttios, & Samnites, prospere gestas continet.*

EPITOME LIBRI XIV.

PYRRHUS in Siciliam trajecit. Quum inter alia prodigia fulmine dejectum esset in Capitolio Jovis signum, caput ejus per aruspices inventum est. Curius Dentatus, quum delectum haberet, ejus, qui citatus non responderat, bona primus vendidit. Pyrrhum iterum ex Sicilia in Italiam reversum vicit, & Italiâ expulit. Fabricius censor P. Cornelium Rufinum consularem senatu movit, quòd is decem pondo argenti facti haberet. Lustro a censoribus condito, censa sunt capita civium ducenta septuaginta unum millia, ducenta viginti quatuor. Cum Ptolemæo Ægypti rege societas juncta est. Sextilia virgo Vestalis, damnata incesti, viva defossa est. Coloniæ deductæ sunt Posidonia & Cosa. Carthaginiensium classis auxilio Tarentinis venit, quo facto ab iis fœdus violatum est. Res præterea contra Lucanos, Samnites, & Bruttios feliciter gestas, & Pyrrhi regis mortem continet.

EPITOME LIBRI XV.

VICTIS Tarentinis pax & libertas data est. Legio Campana, quæ Rhegium occupaverat, obsessa, deditione factâ, securi percussa est. Quum legatos Apolloniatium ad se

natum missos quidam juvenes pulsassent, dediti sunt Apolloniatibus. Picentibus victis pax data est. Coloniæ deductæ, Ariminum in Piceno, Beneventum in Samnio. Tunc primùm populus Romanus argento uti cœpit. Umbri & Sallentini victi in deditionem accepti sunt. Quæstorum numerus ampliatus est, ut essent octo.

EPITOME LIBRI XVI.

ORIGO Carthaginiensium, & primordia urbis eorum referuntur; contra quos & Hieronem regem Syracusanorum auxilium Mamertinis ferendum censuit senatus, quum de ea re inter suadentes, ut id fieret, dissuadentesque contentio fuisset. Transgressis tum primùm mare equitibus Romanis, adversùs Hieronem sæpius bene pugnatum. Petenti pax data est. Lustrum a censoribus conditum est: censa sunt civium capita ducenta octoginta duo millia, ducenta triginta quatuor. D. Junius Brutus munus gladiatorium in honorem defuncti patris edidit primus. Colonia Æsernia deducta est. Res præterea contra Pœnos & Vulsinios prospere gestas continet.

EPITOME LIBRI XVII.

Cn. Cornelius conſul, a claſſe Punica circumventus, & per fraudem velut in colloquium evocatus, captus eſt. C. Duilius conſul adversùs claſſem Pœnorum proſpere pugnavit, primuſquè omnium Romanorum ducum navalis victoriæ duxit triumphum : ob quam cauſam ei perpetuus honos habitus eſt, ut reverenti a cœna, tibicine canente, funale præferretur. L. Cornelius conſul in Sardinia & Corſica contra Sardos, & Corſos, & Hannonem Pœnorum ducem feliciter pugnavit. Atilius Calatinus conſul, quum in locum iniquum, a Pœnis circumſeſſum, temere duxiſſet exercitum, M. Calpurnii tribuni militum virtute & operâ evaſit, qui, cum trecentis militibus eruptione factâ, hoſtes in ſe converterat. Annibal dux Pœnorum, victâ claſſe, cui præfuerat, a militibus ſuis in crucem ſublatus eſt. Atilius Regulus conſul, victis navali prœlio Pœnis, in Africam trajecit.

EPITOME LIBRI XVIII.

Atilius Regulus in Africa ſerpentem portentoſæ magnitudinis cum magna militum clade occidit; &, quum aliquot prœliis bene

adversùs Carthaginienses pugnasset, successorque ei a senatu prospere bellum gerenti non mitteretur, id ipsum per litteras ad senatum missas questus est, in quibus inter causas petendi successoris erat, quòd agellus ejus a mercenariis esset desertus. Quærente deinde fortunâ, ut magnum utriusque casûs exemplum in Regulo proderetur, arcessito a Carthaginiensibus Xanthippo Lacedæmoniorum duce, victus prœlio & captus est. Res deinde a ducibus Romanis omnibus terrâ marique prospere gestas deformaverunt naufragia classium. Ti. Coruncanius primus ex plebe pontifex maximus creatus est. P. Sempronius Sophus, Man. Valerius Maximus censores, quum senatum legerent, tredecim senatu moverunt: lustrum condiderunt, quo censa sunt civium capita ducenta nonaginta septem millia, septingenta nonaginta septem. Regulus missus a Carthaginiensibus ad senatum, ut de pace, &, si eam non posset impetrare, de captivis commutandis ageret, & jurejurando adstrictus, rediturum se Carthaginem, si commutari captivos non placuisset, utrumque negandi auctor senatui fuit; &, quum fide custoditâ reversus esset, supplicio a Carthaginiensibus de eo sumpto, periit.

EPITOME LIBRI XIX.

Cæcilius Metellus, rebus adversùs Pœnos prospere gestis, speciosum egit triumphum, tredecim ducibus hostium, & centum viginti elephantis in eo ductis. Claudius Pulcher consul, contra auspicia profectus, jussis mergi pullis, qui cibari nolebant, infeliciter adversùs Carthaginienses classe pugnavit; & revocatus a senatu, jussusque dictatorem dicere, Claudium Gliciam dixit, sortis ultimæ hominem; qui, coactus abdicare se magistratu, postea ludos prætextatus spectavit. Atilius Calatinus primus dictator extra Italiam exercitum duxit. Cum Pœnis captivorum commutatio facta est. Coloniæ deductæ sunt Fregenæ, in agro Sallentino Brundisium. Lustrum a censoribus conditum est: censa sunt civium capita ducenta quinquaginta unum millia, ducenta viginti duo. Claudia, soror P. Claudii, qui contemptis auspiciis malè pugnaverat, a ludis revertens, quum turbâ premeretur, dixit: Utinam frater meus viveret, iterumque classem duceret! *ob eam causam multa ei dicta est. Duo prætores tum primùm creati sunt. Cæcilius Metellus pontifex maximus A. Postumium consulem, quoniam idem & flamen Martialis erat, quum is ad bellum gerendum proficisci vellet, in urbe tenuit, nec passus est a sacris recedere. Rebus adversùs*

adversùs Pœnos a pluribus ducibus prospere gestis, summam victoriæ C. Lutatius consul, victâ ad Ægates insulas classe Pœnorum, imposuit. Petentibus Carthaginiensibus pax data est. Quum templum Vestæ arderet, Cæcilius Metellus pontifex maximus ex incendio sacra rapuit. Duæ tribus adjectæ sunt, Velina & Quirina. Falisci quum rebellassent, sexto die perdomiti, in deditionem venerunt.

EPITOME LIBRI XX.

SPOLETIUM colonia deducta est. Adversùs Ligures tunc primùm exercitus promotus est. Sardi & Corsi, quum rebellassent, subacti sunt. Tuccia virgo Vestalis incesti damnata est. Bellum Illyriis, propter unum ex legatis, qui ad eos missi erant, occisum, indictum est; subactique in deditionem venerunt. Prætorum numerus ampliatus est, ut essent quatuor. Galli Transalpini, qui in Italiam irruperant, cæsi sunt. Eo bello populus Romanus sui Latinique nominis trecenta millia armatorum habuisse dicitur. Exercitibus Romanis tum primùm trans Padum ductis, Galli Insubres, aliquot prœliis fusi, in deditionem venerunt. M. Claudius Marcellus consul, occiso Insubrium Gallorum duce Viridomaro, opima spolia retulit. Istri subacti sunt. Item Illyrii, quum rebellassent, domiti in deditionem venerunt. Lustrum a censoribus conditum

est, quo censa sunt civium capita ducenta septuaginta millia, ducenta tredecim. Libertini in quatuor tribus redacti sunt, quum antea dispersi per omnes fuissent; Esquilinam, Palatinam, Suburranam, Collinam. C. Flaminius censor viam Flaminiam munivit, & Circum Flaminium exstruxit. Coloniæ deductæ in agro de Gallis capto, Placentia & Cremona.

NOTÆ
IN T. LIVII HISTORIARUM
LIBRUM SEXTUM.

EPITOME. *Quatuor tribus additæ ſunt.... Arnienſis.* Vulgati omittunt verbum *ſunt*, & pro *Arnienſis*, habent ex Sigonii conjectura *Narnienſis*, utrumque invitis ſcriptis & editis prioribus hîc, & infrà cap. 5.

Senatuſconſultum factum eſt. Deeſt in vulgatis ultima vox. *Ne cui... Marco cognomen*, immo *nomen* aut *prænomen eſſet.* Ex iis quæ habentur infrà cap. 20, ſuſpicatur Sigonius plura hîc deeſſe : ſed ſcriptor epitomes potuit hoc loco diverſa a Livio tradere, ut non ſemel alibi.

Lata eſt & altera lex. Voculam *&* omiſit Sigonius.

Cap. 1. *Poſtridie Idus rebus divinis ſuperſederi juſſum : inde ut.* Hæc verba quibuſdam in mſſ. & editis deſunt, cui errori anſam dedit repetitio vocis *poſtridie.*

2. *In amicitiam populi Romani fuerant.* Ita plerique codices, & videtur eſſe manus Livii, pro vulgato *in amicitia.*

Tribuni... militum præpoſiti. Ita Mureto & Gronovio teſtibus plerique codices, quibus & ii accedunt qui per notas ſcribunt *Tr. mil.* Eſt ab Sigonio vulgatum *tribunus militum... præpoſitus.*

Ad Mæcium is locus dicitur. Unde tribus *Mæcia.* Ita ſcripti & editi veteres. Recentiores dederunt *ad Marcium*, obſecuti Sigonio, qui tamen ſeſe poſtea ipſe correxerat.

Septuagesimo demum anno. Immo centesimo septimo, si a Tarquinio Superbo numeres. Vide lib. 4, 53.

4. *Revocati quoque a Veiis... qui... Veios se contulerant.* Voces *a Veiis* delet Gronovius.

5. *Arniensis.* Vulgò *Narniensis.* Vide suprà ad Epitomen hujus libri.

6. *Qui se jam quartùm dictatorem creasset.* Immo tertiùm. Quartùm dictator fit infrà 38, quintùm autem ad finem hujus libri 42. Nisi fortè dictatorem se quodammodo creari dicit, quum & a senatu & a collegis velut dictatoria potestas sibi permittitur.

8. *Sese dediderunt.* Ita scripti & editi ante Clericum, qui dedit *se dediderunt.*

9. *Quibus Quintius præfuerat.* Suprà cap. 6, Quintius dicitur præfuisse causariis & senioribus, quem exercitum Camillo traditum fuisse verisimile non est, quum Servilius in urbe castra haberet cum altero exercitu scripto ex validis & junioribus. Sed fortasse inter hos facta erat permutatio exercituum, ut Servilius senior Quintiano exercitui præesset. Et sic censet Crevierius.

11. *Primus omnium.* Ita Faber, Perizonius & Gronovii emendant vulgatum *primùm omnium*, & hujus emendationis auctores habent plures codices. Ceterum quod hîc de Manlio prædicat Livius, non est ex omni parte verum. Vide quæ ipse refert de Sp. Cassio lib. 2, 41.

Cum plebeiis magistratibus. Ita scripti & editi ante Gruterum qui dedit *cum plebis magistratibus.*

12. *Et coloni etiam a Velitris. Romanus dictator.* Ita plures mss. & editi veteres constanter, quod verum videtur. Vulgò *& coloni etiam a Velitris Romani. Dictator &c.*

13. *Nullâ re præterquam numero freta.* Ita legimus cum Gronovio, & ſic ſemper Livius, ut habent duo codices, & jam editum eſt ab Aſcenſio. In aliis editur *nulli rei.*

14. *M. Manlii.* Prænomen in ultima Gruteri omiſſum reſtituimus. *Intuenda erant.* Omnino lege cum Gronovio *intuenti*, id eſt, ſi quis intueretur quâ mente fierent.

15. *Sive quod & ipſe... ſive quia &c.* Ita Aldus ex pleriſque mſſ. idque præſtat vulgato, *ſive ut & ipſe.*

16. *Satricum coloniam... deduci juſſit.* Ex hoc Livii loco videtur emendandus Velleius lib. 2, 24, ubi ait *Sutrium poſt annos ſeptem, quàm capta Roma eſt, deductam eſſe coloniam* : nam deductæ *Sutrium* coloniæ meminit Diodorus anno ipſo poſt Romam captam.

17. *Quum remiſſo.* Subintelligitur negotio. *Id quod*, ita ſolet Livius pro ſimplici *quod erepturi erant.* Ita plerique codices & veteres editi conſtanter. Vulgò *remiſſo eo, quod &c.* Mox iidem ſcripti & editi præferunt *iniſſent*, pro *iniiſſent.*

18. *M. Furius Camillus quintùm.* Immo *ſextùm*, ſed utrumque auctoribus quinque mſſ. delevit Drakemborchius. Et quidem quarto Camilli tribunatui lib. 5, 26, & quinto lib. 6, 6, nulla iterati tribunatûs nota additur.

In propinquum certamen aderat & Manlius. Advocata &c. Locus malè diſtinguitur in vulgatis, & præponitur vocula *jam*, quam ſcripti & editi veteres ignorant.

Tempus eſt, etiam majora canari. Ita ſcripti & editi veteres. Eſt ab Gronovio vulgatum, *tempus eſt jam.*

19. *Nam & quia eumdem & ſuæ poteſtatis.*

Displicet Glareano vocula *&* bis posita in eadem periodo pro *etiam* : priorem delet Crevierius, qui tamen mallet, *nam & hi* (nempe tribuni plebis) *quia eumdem & suæ potestatis &c.*

20. *Extra portam Nomentanam.* Quæ a Capitolio remotissima fuit. Ita conjecit Nardinus, & servat codex unus. Alii cum vulgatis vitiosè *extra portam Flumentanam*, quæ sub ipso sita erat Capitolio.

23. *Impetum militum.* Hunc vocum ordinem servant scripti & editi veteres, pro *militum impetum.*

Spectator intentus in eventu. Crevierius mallet *in eventum* : sed voces *in eventu* possunt referri non ad *intentus*, sed ad præcedens *spectator.*

24. *In fluctuantem aciem.* Legendum videtur cum Gronovio *inter fluctuantem aciem*, id est, interea dum fluctuat acies, & signa in hostem obvertens, nondum consistit. *Tradi equos.* Nempe lixis & calonibus.

25. *Et quum in exercitu, tum Romæ.* Ita codices, pro vulgato *& tum in exercitu, tum Romæ.*

Ex propinquis itineris locis. Vulgò *itineri*, sed invitis scriptis & editis vetustioribus.

27. *Nomina dabant. Quum patribus.* Ita rectè distinguit locum editio Mediolanensis. *Minor præsens cura.* Gronovius mallet, *minùs præsens*, id est, minùs urgens. *Quippe jam a Præneste profectos hostes.* Ita scripti & editi veteres, *in agro Gabino*, qui medius Romam inter & Præneste. Ita Jac. Gronovius rectè emendavit vulgatum *in agro Sabino*, qui fuit ultra Anienem, quum hîc agatur de Latio.

28. *Sine retractatione.* Vulgò *detrectatione*, quæ lectio nullis aut scriptis aut editis prioribus nititur.

29. *Oppida novem caperet.* Videntur hæc esse imperfecta & mutila, atque ex Festo rescribendum, *oppida novem diebus novem, & decimo Præneste caperet.*

30. *Quidquid superfuit fortunæ populi Romani, id militum virtus.* Hoc nimis elatè in re tam levi dictum esse rectè observat Gronovius, legitque, *quidquid superfuit*, (nempe militum) *fortuna populi Romani, & militum... virtus tutata est.*

31. *Morandi causa erat.* Alio vocum ordine vulgati post Frobenium, *morandi erat causa.*

33. *Clausas portas Tusculi.* Otiosam & delendam esse vocem ultimam censet Crevierius.

35. *Creatique tribuni.* Hîc desiderantur in Livio nomina tribunorum consulari potestate. L. Papirii, L. Menenii, Ser. Sulpicii, Ser. Cornelii, quos ex Diodoro substituit Dodwellus.

36. *An placeret fœnore circumventam plebem potiùs, quàm sorte creditum solvat*, hoc est, potiùs, quàm solâ sorte solutâ sine usuris, creditoribus satisfaciat. Vulgò editur, *ni potiùs, quàm sortem creditum solvat.* Locum, qui mirè torsit interpretes, emendavit Gronovius ex conjectura, quam firmant tres codices, pluribus aliis eódem alludentibus.

37. *Quî crederent duobusne in locis impartituros plebi.* Primas voces, *quî crederent*, expungit Gronovius pater: filius leviori remedio succurrit, *quî crederent duobus nunc in locis.......impartituros &c.* idque verum videtur.

Qui octona loca..... occupare soliti sint. Id semel contigisse memoravit Livius, sed parum probabiliter. Vide lib. 5, 1.

38. *Et addidit minas.* Ita scripti & editi Grutero priores, a quo est vulgatum *& addit minas.*

39. *Velut in aciem... stare.* Vulgò *veluti in acie.... stare*, invitis scriptis & editis vetustioribus.

40. *Quorum alterum non ego, non ceteri Claudii inficiamur.* Ita plures editi veteres, quibus consonant tres mss. & sic dedit Crevierius. Meritò sanè Gronovio displicuit vulgata lectio, *quorum alterum neque nego, neque inficias eo.*

Si tu non tuleris. Malè omittitur in vulgatis pronomen, quod servant scripti & editi veteres.

Quid est aliud dicere, nisi quia &c. Insertam ab Sigonio voculam *nisi* delevimus, quam ignorant plerique scripti & editi veteres.

41. *Ne pro minimis quidem.* Ne quidem tantum, quantum pro minimis deberi æquum sit. Mox pro *petere honores malint*, dedimus *malunt*, ut habent scripti & editi ante Gronovium.

Est aliquis, qui se inspici, æstimari fastidiat. Hæc, & quæ sequuntur, cum ironia, & quasi per irrisionem dicta legimus absque interrogatione.

Tamquam regum. Quorum statuæ, in Capitolio positæ, inscriptum habebant in basi numerum annorum, quibus regnaverant.

42. *Quum fugâ se longinquâ.* Pronomen *se* tamquam superfluum delet Gronovius.

Ad triduum. Latinarum, quæ vox fortasse excidit. Latinas ferias ludi comitari solebant.

IN LIBRRM SEPTIMUM.

Epitome. *Propter delectum... & ob T. Manlium.* Ita cum plerisque scriptis editi veteres, & solet alibi Livius variare præpositiones. Alteram omittunt vulgati.

In præaltam voraginem urbis Romæ. Sic, Dra-

kemborchio teste, plerique codices, pro vulgato *in patentem voraginem urbis Romanæ.*

Consulque proximo anno, quum annos viginti tres haberet, ob virtutem creatus est. Hanc scriptorum lectionem duximus præferendam vulgatæ, *consulque proximo anno creatus est ob virtutem, quum vigesimum tertium ageret annum.*

Cap. 2. *C. Sulpicio Petico.* Ita ex lapidibus Capitolinis scribendum esse nomen monuit Sigonius. Malè Gruterus dedit Pœtico.

Fescennino versu. Antiquè dictum pro *versui.* Qui non jam temere jaciebant incompositum & rudem versum, similemque *Fescennino*, a Fescennia Etruriæ urbe, *sed impletas modis saturas*, sed poëmata multis & variis rebus referta, & justâ modulatione condita peragebant.

Canticum egisse. Gesticulationem cantico convenientem peregisse magis *vigente motu.* Ita scripti & editi veteres pro vulgato *vigenti motu.*

Ad manum cantari cœptum. Institutum, ut tacitæ histrionum gesticulationi, quæ saltando fiebat & loquaci manu, cantando responderetur, & ab cantore pronuntiarentur modulatè, quæ histriones agerent.

Quæ inde exodia. Insertam ab Rhenano mediam vocem delevimus, quam ignorant plerique scripti & editi veteres.

3. *Fixa fuit.* Proprium de legibus verbum, & sic habent mss. ferè omnes, & editio Romana, pro vulgato *fixus*, de clavo.

Ex qua parte. Scripti & editi veteres habent *eâ quâ parte.* Emendavit Gronovius errorem, qui frequens occurrit in mss. in quibus litteræ *a* & *x* sæpius vicissim permutantur. Contrario errore paulò pòst scribitur *ex lege* pro *eâ lege*, quam Livius suprà vetustam & priscis litteris

verbisque scriptam vocavit, quâ lege & dedicandi templi, & clavi pangendi ritus præscribebatur. Vulgata lectio *ea ex parte quâ*, nullo codice nititur.

Digna visa est res. Penultimam vocem delevimus mss. obsecuti.

5. *Quos Rufulos vocant.* Ex Festo tribuni militum, a consule facti, vocabantur *Rufuli*, quòd de jure eorum legem tulerat Rutilius Rufus. At Romæ a populo comitiis designati dicebantur *Comitiati*.

6. *In insidias præcipitaret.* Ita ex optimis mss. Gronovius pro vulgato *præcipitaretur*.

8. *Ab Signinis, quum præter mœnia eorum infrequentia conspecta signa essent.* Ita ex conjectura locum emendavit Crevierius, idque verissimum putamus. Vulgatum *ab signis*, ita viros doctos exercuit, ut nihil inde extricare potuerint.

10. *Quum scuto scutum imum.* Hunc vocum ordinem servant scripti & editi veteres, præstatque vulgato *scutum scuto imum*. Nec melior infrà vocum transpositio *gratulantes laudantesque*, pro *laudantes gratulantesque*.

11. *Sicut arcem belli Gallici petunt.* Crevierius mallet *sicut arcem belli, Galli petunt.* Et sic præfert codex Latinii.

Hernicos devincit. Ita Gronovii & Drakemborchii codices, & veteres editi vulgo *devicit*.

13. *Utcumque enim se habet res.* Vulgò *habent*, invitis scriptis & editis vetustioribus.

Quum vincere cupimus, tum te duce vincere. Ita scripti & editi veteres, quod præstat vulgato, *tum vincere cupimus, tum duce te.*

14. *Neque inde antè moveri.* Ita plerique codices, pro vulgato *movere*.

15. *Profligato dextro cornu.* Vel hîc legendum est *sinistro cornu*, vel initio capitis pro *dextrum cornu* scribendum *dextro cornu*, ut utroque loco intelligatur dextrum cornu Gallorum.

Agasonibusque. Resecandam censet Sigonius copulam, quam ignorant plures mss.

17. *Novi consules.... Ambustus secundùm.... Lanas iterum.* Ita vulgati post Gruterum; sed quæ hîc deliciæ, inquit Gronovius, ut huic vox *secundùm* adscribatur, illi verò *iterum*. Scripti & editi veteres utrique addunt notam numeralem II, hoc est, *secundùm*.

Nec per consulem, scilicet plebeium. Quidam habent, *nec per Popillium consulem*: sed vocem *Popillium* scripti & editi veteres non agnoscunt.

Quumque intercedendo. Scriptis & editis prioribus obsecuti copulam delevimus.

19. *Deinde populabundos.* Ita vulgati post Gruterum, quum scripti & editi veteres consensu habeant *inde populabundos*.

21. *Tarda..... nomina.* Debita, quæ tardiùs & ægriùs solvebantur, non tam inopiâ, quàm inertiâ & negligentiâ debitorum.

23. *Vallo etiam integi Romanos.* Vulgò *tegi*, invitis scriptis & editis vetustioribus. Et quidem verbo *integi* utitur alibi Livius.

24. *Subjicere exercitum pugnâ fessum tumulis ab hoste occupatis nolebat, prædâ omni &c.* Ita codices optimi & editio Romana. In ceteris locus mutilus est, aut superfluis vocibus depravatus. *Subjicere exercitum pugnâ fessum novo labori nolebat, a persequendo hoste continuit, tumulis ab hoste occupatis.*

25. *Inter hos.* Nempe motus, quibus annum insignem fuisse dixit suprà Livius. Sic habent

ſcripti plerique & editi ante Sigonium qui maluit *inter hæc.*

Quando ſocialis cœtus deſereret. Vel dele vocem *cœtus*, vel pro ea lege cum Gronovio *fœdus*, intellectâ ex priori membro voce *exercitus.*

26. *Adeo duorum militum eventum. . . . animis perceperat.* Ita ſcripti & editi veteres, ut voluit Gronovius, pro vulgato *præceperat.* Non enim *ex præcepto*, ſed ex *percepto* pugnæ eventu Romanorum animi creverant, Gallorum autem debilitati erant. Ex iiſdem ſcriptis & editis dedimus infrà *videbantur*, pro vulgato *videbatur.*

Decem bubus. Ita hîc & alibi codices, pro vulgato *bobus.*

28. *Primâ. . . . . acie debellatum eſt.* Ultimam vocem omittunt vulgati, quam ſervant ſcripti & editi ante Gronovium.

29. *Longinquitate vel regionum vel temporum ſpatio.* Gronovio ſuſpectum eſt ultimum vocabulum tamquam additum ab aliquo, qui longinquum de tempore dici non putabat.

30. *Populo ulli.* Dedimus *ulli populo*, volentibus ſcriptis & editis ante Clericum.

Omnes ipſi in hanc neceſſitatem venerunt. Primam vocem abundare cenſet Crevierius.

Hiſcine ira expleri non potuit. Ita hîc & alibi codices & editi ante Gronovium, qui dedit *hiſcene.*

32. *Qui Gallos. . . . . in mare ac naves fugâ compulerit.* Non Galli, ſed Græci in mare ac naves compulſi dicuntur ſuprà cap. 26.

Non factionibus modò. Vox ultima videtur temere huc immigraſſe e ſuperiore verſu.

33. *Paucos ante dies*, fortè, *paucos ante menſes*, ne juſto brevius aſſignetur intervallum a gemina Samnitium victoria de Campanis ad hoc tempus.

Accensi.... ante se quisque.... prælium cient. Ita Drakemborchio teste sex codices, ut voluit Gronovius pro vulgato *ciet.*

35. *Armati... ad se convenirent.* Sic habent scripti & editi ante Frobenium, a quo est vulgatum *venirent.*

Tot ipsi millibus hominum. Lege cum Jac. Gronovio, *tot ipsi millia hominum.* Error natus est ex interpretatione notæ numeralis *m.*

37. *Binisque privis tunicis.* Mediam vocem omittimus, quam omittunt plerique scripti & editi veteres.

Duabus legionibus. Verisimile non est duas legiones, qui consularis exercitus erat, præsidio castris relictas. Itaque Jac. Gronovius reponendum censet *duabus cohortibus*, vel *duobus millibus.*

38. *Suessanorum.* Probabilis conjectura Sigonii reponentis *Suessulanorum*, qui propiùs aberant a Capua.

39. *Somno gravem Quintium oppressum*, id est, quum oppressissent, *in castra pertraxerunt.* Ita codices longè plures & vetustiores editi, pro vulgato *somno gravi.*

40. *Ubi primùm in conspectum ventum est, & arma signaque.* Hunc locum dedimus ex emendatione Gronoviorum, & sic meliùs cohæret oratio. Vocula *&* absorberi potuit a præcedenti *est.*

Haud minor...... verecundia. Rectè videtur emendare Perizonius, *haud minore ab adversariis verecundiâ, quàm ab suis, silentium datum.*

Ne destiteritis impio bello? Ita, teste Drakemborchio, codices tantùm non omnes, pro vulgato *non destiteritis?*

41. *Oravit, ut causam... susciperet.* Ita scripti

& editi ante Sigonium, qui dedit *oravitque.* Gronovius mallet *orare.*

Et ne particeps eorum esset. Ita scripti & editi veteres, Sigonius primus dedit, *nec particeps eorum esset. Qui ab Lautulis fugissent.* In his sensus obscurus aut nullus. Deletâ primâ voce, Gronovius emendat, *ab Lautulis fugisset.*

IN LIBRUM OCTAVUM.

Epitome. *Cales colonia deducta est. Item Fregellæ coloniæ deductæ sunt.* Hæc procul dubio vitiosa. Resectis tribus ultimis vocibus, lege, *Cales colonia deducta est, item Fregellæ. Veneficium..... deprehensum est..... lex de veneficio constituta est.* Verbum *est* duobus his locis Gruterus omisit, invitis scriptis & editis prioribus.

2. *Quod ad Sidicinos attineat.* Ita constanter scripti, & sic dedit Sigonius, pro vulgato *attinet.*

Adversùs Romanum bellum. Insolens loquendi genus videtur Dukero, qui vocem ultimam censet delendam esse.

Nihil esse, quo bellare... prohibeantur. Vulgò *nihil esse, quòd &c.* correxit ex pluribus mss. Gronovius.

3. *Creati consules T. Manlius Torquatus.* Ita plures codices, ut voluit Gronovius. Vulgata lectio, *is creavit consules T. Manlium Torquatum &c.* solis conjecturis nititur. Mendosè veteres editi *creavere consules T. Manlium &c.*

Prætores tum duo Latium habebat. Ita codices & plures & optimi, pro vulgato *prætores tum duos Latini habebant*, quod videtur esse ab emendatrice manu. Infrà pro *Numicium*, dedimus *Numisium*, & sic nomen alibi scribitur.

4. *Si quem hoc metus dicere prohibet.* Ita scripti

& editi ante Frobenium, qui primus voces in alium ordinem digessit.

6. *Dii pium movère bellum.* Ita constanter scripti & editi veteres, idque præstat vulgato, *dii, pium movete bellum.*

7. *Geminius Metius.* Optimi quique codices scribunt *Geminus*, quos sequimur.

Ignarus fati futurique. Ita plerique scripti & editi veteres, ut apud Virgilium, *nescia mens hominum fati sortisque futuræ.* Vulgò editur *facti.*

Quandoque, inquit. Ita scripti integriores, ut voluit Gronovius, & sic alibi Livius, pro *quandoquidem.*

Velut emerso ab admiratione animo. Locum luxatum esse censet Crevierius, & hæc verba transfert post voces *fusus est cruor*, hoc modo. *Itaque quum silentio defixi stetissent, repente, postquam cervice cæsâ fusus est cruor, tum*, sive potiùs, *tam libero conquestu &c.*

8. *Stipendiarii facti sunt.* Stipendium de publico cœperunt accipere. Stipendiarius vulgò is est, qui stipendium solvit; hîc sumitur pro eo, qui accipit.

Scuta pro clypeis fecere. Clypeus rotundus fuit & brevior; scutum formæ oblongæ, ut totum corpus tegeret.

Ordo sexagenos milites, duos centuriones. Hæc & quæ sequuntur, quum in multis vitiata videantur, duplici modo edenda curavit Crevierius, ac primò textum ipsum Livii, qualis in vulgatis legitur, deinde eumdem textum posuit emendatum a Lipsio, quem vide de militia Romana lib. 2, Dial. 3 & 5.

Quinis millibus peditum. Hîc quoque Lipsius rectè emendat *quatuor millibus peditum.*

10. *Quum legiones hostium devoveat, non uti-*

que se, sed quem velit. Ita cum scriptis ferme omnibus editi veteres. Recentiores maluerunt *devoveant* & *velint.*

Et piaculum hostiâ cædi, id est, fieri. Mallemus tamen cum Sigonio, *& piaculum hostiam cædi. Cædi hostiam*, quæ sit piaculum.

11. *Milionium.* Ita nomen efferunt scripti & editi veteres, non, ut vulgò, *Millionium.*

12. *In campis Fenectanis.* Hujus nominis nusquam alibi mentio. Doujatius suspicatur *Ferentinis* aut *Ferentanis.*

Venerant & ab Lanuvio. Vulgò *ab Lavinio.* Hîc & cap. sequenti veterum editorum & codicum lectionem revocavimus.

13. *Nostrum enim fuit.* Mediam vocem delevimus, quam ignorant scripti & editi veteres.

14. *Si de singulis nominatim referrent.* Nempe consules. Ita constanter scripti & editi veteres, pro vulgato *referret.*

15. *Dextrâ viâ stratâ.* Ad dextram partem viæ stratæ. Pro *strata* conjicit Jac. Gronovius *salariâ.*

Prætor primus de plebe... est factus. Ita solet dicere Livius, non *primùm*, ut vulgò editur.

17. *Pro tumultu.* Faber delet has voces, retinet Perizonius hoc sensu, sola belli Gallici fama veri tumultûs loco fuit, valuitque ut dictator diceretur, tamquam Gallis jam revera bellum moventibus.

Excensionem a Pæsto facientem, hoc est, ab ea parte, ubi Pæstum est; nec opus videtur cum Sigonio reponere *ad Pæstum.*

18. *Alienatasque..... mentes..... eo piaculo compotes sui fecisse.* Videtur legendum *fuisse*, id est, ad sanitatem revocatas esse.

19. *Creati consules.* Annum, quem circa hæc tempora esse interjiciendum consentiunt omnes

interpretes, Dodwellus hîc reponit, editque in eum consules L. Papirium Cursorem, & C. Pœtelium Libonem.

Fabraterni & Lucani. Nihil ad Volscos pertinent Lucani, quibus, quinto pòst anno, nihil antea fuisse cum populo Romano scribit infrà Livius cap. 25. Rubenius divinabat *Poluscani.*

20. *In deditionem consulis.* Mallet Gronovius *in ditionem*, hoc est, in potestatem consulis.

Versus ædem Quirini. Ita ex mss. optimis Drakemborchius, pro vulgato *adversus ædem Quirini.*

21. *Pars melior senatûs ad meliora responsa.* Hæc meritò displicent Gronovio, legitque *ad molliora responsum trahere*, & sic dedimus.

23. *Recepta... Palæpolim miserat.* Nempe litteras. Nuntiaverat recepta esse Palæpolim, ita enim scripti & editi veteres pro vulgato *Palæpoli.*

24. *Eodem anno Alexandriam...... conditam.* Hoc anno Babylone mortuus est Alexander conditor Alexandriæ, quam urbem sex septemve annis ante conditam fuisse constat, eo fortasse anno, quem omissum ab Livio monuimus suprà ad cap. 19.

Haud procul Pandosiâ urbe, imminente Lucanis. Ita scripti & editi ante Modium, qui primus dedit *imminentes.*

25. *Fœdiora.... patiebantur.* Suspectum Gronovio verbum *patiebantur*, quum idem mox sequatur, & satis commodè hîc intelligi possit. *Et velut capti a suismet ipsi præsidiis.* Ita idem Gronovius & Perizonius pro vulgato, *& veluti capti a suismet ipsis præsidiis.*

27. *Decernitur ut societas...... renovaretur, legatique ad eam rem mittuntur.* Ita scripti & editi veteres. Vulgatam lectionem *renovetur & mittantur* nullus codex agnoscit.

29. *Junio Bruto Scævæ.* Prænomen *D.* seu *Decimo* restituendum ex Diodoro censet Pighius.

Aut vulnerum irâ. Dedimus ex quinque codicibus *ac vulnerum irâ*, ut voluit Crevierius.

30. *Argumentum... minimè cum eo communicantis laudes.* Ita codices & Campana recensio, pro vulgato *laudem.*

32. *Adversus quæ singula Q. Fabio.* Voces *Q. Fabio*, quas codices tantùm non omnes, & vetustiores editi ignorant, delevimus.

Tumultum jam in concione miscentes. Legendum videtur cum Fabro, *tumultu jam concionem miscentes.*

33. *Iterata deinde contentio ; & prendi Fabium Papirius jussit.* Ita scripti & editi ante Sigonium, qui primus dedit, *iterata deinde contentio est; prendi Papirius Fabium jussit.*

Ibi primò. Ita plures & meliores libri tum scripti, tum editi ante Jac. Gronovium, qui maluit *in primo.*

Quantum interesse. Ita in orationibus indirectis solet Livius, & sic emendavit Gronovius vulgatum, *quantum interesset.*

Quem.... socium sibi imperii deligeret. Ita plures codices, pro vulgato *delegerit.*

34. *De alieno imperio spreto.* Vel dele præpositionem cum Cupero, vel potiùs cum Fabro lege *dictatorio imperio spreto.*

Pro licentia Q. Fabii. Ita scripti & editi ante Gruterum, a quo est vulgatum *Q. Fabio.* Sed capita obnoxia objecturi erant non Q. Fabio pro licentia, sed posteris ac seculis omnibus pro licentia Q. Fabii.

36. *Severitatem miscendam comitati.* Ferri potest. Mallet tamen Gronovius *comitate.*

37. *Quia de conditionibus agebatur*, id est,

'es hærebat, non conveniebat. Ita Gronovius, qui tamen mallet *ambigebatur*.

In Tusculanos... quorum eorum. In Tusculanos, non omnes quidem, sed in illos eorum, sive ex is, quorum ope &c.

Papiriam ferre. Impetrare suffragia Papiriæ tribûs, in quam conjecti erant Tusculani.

IN LIBRUM NONUM.

Epitome. *Pudor prioris flagitii abolitus est*. Vocem ultimam malè omittunt editi recentiores.

Suessa & Pontiæ coloniæ. Ita veteres editi cum plerisque mss. Vulgò *Suessa & Pontia*.

Aquam Claudiam perduxit. Vocem mediam ignorant plerique scripti & editi ante Ascensium.

Æstimatis populi Romani viribus... colligitur. Sic habent editi veteres pro vulgato *colligit*.

Cap. I. *Quem tibi... judicem feram, neminem... fugio*. Hujus loci distinctionem monente Gronovio mutavimus. Pontius vult tam apertam esse causam Samnitium, ut quovis judice vincere debeant.

Non bona exsatient. Placari nequeunt. Ita scripti & editi veteres, & sic Gronovius emendavit vulgatum, *non bona exsatient, placari nequeant*.

2. *Altera præter oram Superi maris*. Non facilè intelligitur quomodo ab urbe Calatia Luceriam euntibus ora Superi maris legenda sit, nisi immenso circuitu : sed videtur Livius per *oram Superi maris* non ipsum littus ejus maris intellexisse, sed omnem illum tractum, qui est inter Apenninum & mare.

Ad prætorium versi. Ita codices, ut voluit Gronovius, pro vulgato *in prætorium versi*.

3. *Alius per obices viarum, alius.* Alterum illud *alius* e suis mss. delet Muretus, cui subscribit Gronovius.

4. *Alias conditiones pacis... fore, si agro... decederetur.* Particulam *si* vulgati post Gruterum omittunt, quam servant scripti & editi priores.

Tum L. Lentulus, qui tum. Alterum illud *tum* videtur delendum esse.

5. *Abire lictores jussi, paludamentaque detracta tantam..... miserationem fecit.* Immo *fecerunt*: nisi malis, positâ majori distinctione post vocem *detracta*, legere, *tantam id miserationem fecit.*

6. *Omnium egena corpora humi prostraverunt.* Alii cum Sigonio legunt *omnium egeni*: & sic habent nonnulli codices.

Suos quemque eorum animos habiturum. Ita constanter scripti & editi ante Heinsium, a quo est vulgatum *coràm* pro *eorum.*

7. *Jam Romæ etiam.* Ita Flor. & plures alii codices, quibus accedunt veteres editi, in quibus solito librariorum errore legitur *jam Romæ &*, pro *etiam.* Frobenius dedit primus *jam & Romæ.*

Tristior deinde..... magis. Sufficiebat *tristior*: sed vox *magis* sæpe comparativis per pleonasmum additur.

8. *Incessit omnes.* Ita Grævius ex conjectura, quam firmant quinque codices, pro vulgato, *incessit homines.*

Tribunis plebis. Fuerant ad Caudium inter sponsores pacis, sed postea reversi ad urbem facti erant tribuni plebis.

9. *Si quid est in quo.* Editi recentiores Vascosanum secuti dederunt *in quod*, invitis optimis & pluribus mss.

Quàm ut & illi. Additam a Frobenio vocu-

am & delevimus, quam ignorant ſcripti & editi priores.

10. *Pro populo Romano dare.* Hunc vocum ordinem ſervant codices. Vulgò, *pro populo dare Romano.*

11. *Pacem ſibi habeat.* De pace ſtatuat, ut lubet; eâ nos facilè carere poſſumus: dummodò captas legiones nobis reſtituat. Mallet Gronovius, *pacem ne habeat.* Idem infrà pro *hoſti tibi remittendo*, emendat *hos tibi remittendo.* Idque verum videtur, & ſic dedimus.

Sponſione commiſſâ. Cujus nempe conditio exſtitit, & quæ proinde locum & effectum habere debeat. Sic commiſſa pœna dicitur, quum quid actum eſt ex quo pœna debeatur.

12. *Omnia quæ deinde venerunt.* Gronovius reponit *evenerunt.* Non deſunt tamen exempla, in quibus *venire* pro *evenire* ponitur.

13. *Locis ſimili genere.* Parum intereſt: at ſic habent codices optimi & editi veteres, pro *loci ſimili genere.*

Et obſeſſis. Conjunctionem, cui locus hîc non eſt, & quam ignorant optimi codices, monente Gronovio delevimus.

14. *Perdere priùs, quàm perire optantes.* Videtur admittenda Gronovii conjectura legentis *perdere priùs, quàm perirent, optantes.*

15. *Quæ ad Caudium amiſſa erant.* Ita Mureto & Gronovio teſtibus, plures codices, ut de ſuis etiam teſtatur Drakembor. pro vulgato *amiſerant.*

16. *Quæ cognomen etiam dedit.* Non dedit, ſed confirmavit: hujus enim avus, ipſo Livio teſte, eodem cognomine fuit. Vide lib. 6, 11, & infrà cap. 34.

17. *Quem juvenes ii.* Priores editi pronomen *ii* pro nota numeri acceperunt, unde in vulgatis, *juvenes duo.*

Oneratum fortunæ apparatibus suæ. Hunc vocum ordinem e suis mss. restituit Drakemborch.

18. *Secula plura.* His vocibus intelligendæ sunt ætates, quales in quolibet centum annorum spatio ternæ numerantur.

19. *Absit invidia verbo.* Sic alibi loquitur Livius, & ita hoc loco præferunt codices & editi priores Sigonio, qui primus dedit *absit invidia vero.*

20. *Itaque fœdere negato.* Ita plerique codices, testibus Gronovio & Drakemborchio, qui hanc lectionem prætulit vulgatæ, *itaque de fœdere negatum.*

Præfecti Capuam creari cœpti. Qui scil. Capuam mitterentur, ibique jus dicerent. Videntur tamen Campani jugum illud excussisse postea, si quidem bello Punico secundo iterum in præfecturæ formam rediguntur. Vulgò editur *Capuæ* vel *Capua.* Plurium codicum & veterum editorum lectionem revocavit Gronovius.

Teates quoque Apuli. In voce *Teates* mendum esse existimant interpretes. Teate enim non in Apulia, sed in Marrucinis est. Reponunt alii Teanenses, alii Uriates. *Fœdus petitum venerunt.* Vulgati *venere*: sed invitis scriptis & editis ante Gronovium.

22. *Consules novi.* L. Papirius Cursor quartùm, Q. Publilius Philo quartùm, quorum nomina in Livio desiderantur potiùs incuriâ librariorum quàm auctoris.

Insignes utrimque clades. Ita cum Perizonio dedimus ex uno codice, pro vulgato *insignis.*

23. *Quò quum prior Romanus.... prævenisset.* Ita codices pro vulgato *pervenisset.*

24. *Concursantes per vias cædit.* Ita vetus liber Sigonii & plures alii codices, pro vulgato *per viam.*

25. *Juventute & armis.* Copulam non agnoſcunt
dices. Ex iiſdem codicibus dedimus infrà, *ab
ſimul cuſtodes*, pro vulgato, *ab iis ſimul
ſtodes.*

Internecivo bello. Ita codices optimi & editi
teres. Quidam recentiores præferunt *interne-
no.* Videtur perinde eſſe utro modo legatur,
uamquam viri docti priorem orthographiam ma-
is probant.

27. *Si qui motus occaſionem aperiret.* Ita Fro-
enius, idque numero quidem pauciores, ſed
uctoritate præſtantiores mſſ. tuentur pro vul-
gato *aperirent.*

Caſtra in conſpectu hoſtibus data. Gronovius
mallet *in conſpectum.* Idem infrà pro *aciem pediti
tutam fore*, reponit *pedite* hoc ſenſu, pedes ipſe
ſolus per ſe ſatis tutam præſtabit aciem ex ſeſe
conſtantem.

Conſulum Sulpicius. Ita plerique codices. Qui-
dam *conſules*, quod non minùs rectum.

*Et, majus quàm pro numero auxilium, adve-
nerant fortes viri.* Ita legit ac diſtinguit locum
Gronovius ex Flor. & aliis codicibus. Vulgò
editur *& majus..... auxilium advenerat : fortes
viri &c.*

29. *Dictatorem C. Junium Bubulcum.* Locus
librariorum negligentiâ mutilus. Sigonius ſup-
plet ex faſtis Capitolinis *dictatorem C. Sulpicium
longum, magiſtrum equitum C. Junium Bubulcum
dixit.*

30. *Per ſpeciem celebrandarum cantu epularum
causâ.* Dele ultimam vocem, quæ planè otioſa
eſt, ut monuere Gronovius & alii interpretes.

Somno vinctos. Ita codices plerique & veteres
editi pro vulgato *victos.*

31. *Ibi paulùm laboris fuit.* Ita ſcripti & editi

priores Grutero a quo eſt vulgatum, *ubi paululum laboris fuit.*

32. *Nocte ab utroque in caſtra reditum.* Mallemus cum Crevierio *ab utriſque.*

33. *Inter patricios magiſtratus tribunoſque plebis.* Ultimam vocem, quam nec ſcripti nec editi veteres agnoſcunt, delevimus.

Quæ velut fatalis tum tribunis ac plebi erat. Scripti & editi veteres habent *cum tribunis ac plebe erat;* unde conjicit Gronovius, *quæ velut nata litibus cum tribunis ac plebe erat.* Certè videtur aliquid ſubeſſe vitii in vulgata lectione, quam concinnavit Frobenius.

Longinquitate poteſtatem dominantem. Crevierio magis placeret *longinquitate poteſtatis.*

34. *Quàm obruerent eum.* Gruterus invitis ſcriptis & editis ante ipſum vulgavit *obruerunt.*

Quia hanc poſtremam juſſerat populus. Malè vulgati poſt Gruterum omittunt vocem ultimam.

Nuper intra decem annos. Hîc quintus eſt annus ab eo, quo Livius Mænium dictatorem exhibuit. At faſti Capitolini eum dictatorem habent totis decem annis ante hanc Sempronii actionem. Nimirum non eoſdem utroque loco auctores ſequitur Livius, cujus honori conſulere ſe ait Jac. Gronovius reponendo *intra quinque annos.*

Contagio ejus, quod quærebat ipſe, criminis objectata eſt. Ita codices optimi præferunt pro vulgato *quod quærebat, ipſi criminis &c.*

37. *Relicto hoſtibus ad inſtruendum contrà ſpatio: dein poſtquam &c.* Ita ſcripti plerique & veteres editi, ut voluit Gronovius, & ſic alibi loquitur Livius. Eſt a Grutero vulgatum *ad inſtruendam contrà ſpatio: deinde poſtquam.*

38. *Quidnam acturus eſſet.* Vulgò *eſſet acturus.*

Ordinem

Ordinem vocum ſequimur, quem præferunt codices.

Quòd Faucia curia fuit principium. Idem quod prærogativa, hoc eſt, prima ad ſuffragium ſorte vocata eſt.

Quòd utroque anno. Gronovius mallet, *quo utroque anno eadem curia fuerat principium.* Vulgò editur *ejuſdem curiæ.* Correxit idem Gronovius ex conjectura, quam ſuadent, aut etiam planè confirmant plures mſſ.

39. *Quantis numquam aliàs antea.... animis.* Et mox, *geſta res eſt.* Ita ſcripti & editi veteres. Baſileenſes primi dederunt *antè* pro *antea*, & *res geſta eſt.*

40. *Spongia pectori tegumentum.* Intelligenda videtur lorica in ſpongiæ formam texta. Lipſius *ſpongiam* eſſe ait, quam baltheum vocat Juvenalis Satir. 6, v. 255.

41. *Ita inſtruxit.* Vulgò *inſtruit*, invitis ſcriptis & editis priſcis, ex quibus dedimus infrà *minati ſunt*, pro *minati ſint.*

Ante imperium deinde, ante concentum tubarum ac cornuum. Ita Latinius profert ex codice Neapolitano, quod idem Mureto etiam & Gronovio placuit ex Flor. Vulgò editur, *concentu tubarum.*

42. *In inſequentem annum.* Ita plerique codices, & editi ante Gruterum, qui primus dedit *inſequente anno.*

43. *Ac vetuſtate gentis gloriæ fuit.* Scribitur in Flor. *gloria*, unde conjicit Gronovius, *ac vetuſtâ gentis gloriâ.*

Soli Hernicorum. Hunc vocum ordinem ſervant ſcripti & editi ante Frobenium.

44. *Herculis magnum ſimulacrum.* Ex nonnullis mſſ. reponit Hearne *Herculis magni*, quo nomine Hercules colebatur.

45. *Urbium relictarum excidia.* Ita hic & alibi constanter Livii codices, & editi ferè ante Clericum, qui maluit *exscidia* ab *exscindere.* Sanè utrumque rectè dicitur. Sed a mss. discedere sine causa quid attinet?

46. *Cn. Flavius Cn. filius.* Vulgò *C. Flavius*, sed invitis plerisque codicibus, & ipso Cicerone, aliisque scriptoribus; *quia scriptum faceret*, hoc est, scribæ ministerio fungeretur.

Senatum... libertinorum filiis lectis inquinaverat. Suetonius in Claudio ait libertinos his temporibus vocatos fuisse non ipsos, qui manu mitterentur, sed ingenuos ex his procreatos.

Nec in curia adeptus erat quas petierat opes urbanas. Humilibus. Commodiùs legit ac distinguit Gronovius. *Nec in curia adeptus erat quas petierat opes. Urbanis humilibus forum & campum*, id est, tributa & centuriata comitia, quæ his locis habebantur, *corrupit.*

IN LIBRUM DECIMUM.

Epitome. *Sora, & Alba, & Carseoli.* Vulgò *Sora, ac Alba, Carseoli*, invitis scriptis & editis veteribus, ex quibus dedimus infrà, *accepti sunt*, & *pugnatum est.* Malè vocem ultimam utrobique omisit Gruterus.

Cap. 1. *Expeditio in Umbria facta est.* Mallemus cum Crevierio *in Umbriam*, & sic habent Drakemborchio teste duo codices, sed non optimæ notæ.

2. *Altera...... altero itinere.* Lege vel cum Gronovio *alio itinere*, vel cum Burmanno *avio itinere.* Mox scripti & editi ante Gruterum constanter exhibent *millia quatuordecim*, non *quindecim.*

Monumentum. . . . solenni certamine navium. . . xercetur. Mallet Crevierius solenne certamen avium, ut *monumentum* dictum intelligatur per ppositionem.

4. *Et quamquam.* Insertam a Sigonio voculam ? delevimus, quam optimi codices non agnoscunt.

Indignatio ingens esset. Vulgati alio ordine, *ngens esset indignatio*, sed invitis codicibus.

5. *Creatum credidere quidam.* Dukero magis placeret, *tradidere quidam.*

6. *Adversa belli res.* Ita ferè codices & veteres editi, non ut vulgo, *adversæ.*

Imparem numerum. Nempe ternarium, aut e ternario factum, ut par sit augurum numerus in unaquaque tribuum illarum antiquarum.

7. *Pro populo & legionibus Romanis.* Vocem ultimam, quam servant codices & veteres editi, omittunt vulgati post Gronovium.

9. *Nunc vix seriò ita minetur quisquam.* Comminatione hujusmodi vix quisquam nunc uteretur in re seria : adeo vim parvam habitura esset. Ita codices nonnulli : alii ferè cum priscis editis, *nunc vix servo ita minetur quisquam.*

Cn. Domitium. Ita e vestigiis codicum Gronovius pro vulgato *C. Domitium :* quod prænomen vix reperias in gente Domitia. Veteres editi mendosè habent *Cl. Domitium.*

10. *Sed eos alia molientes.* Legendum videtur ex conjectura Glareani *sed eos talia molientes.*

12. *Carseolos colonia in agrum Æquicolarum deducta.* Livius suprà cap. 3, Carseolos Marsis adscripsit, & tum deductam eò coloniam memoravit. Nimirum hìc alios sequitur auctores. Id autem videtur a Livio non semel commissum esse.

13. *Vinculumque ingens immodicæ cupiditatis injectum est.* Supple *possessoribus*: nisi malis legere *cupiditati.*

14. *Legati, auctores*, hoc est, nuntiantes, pro comperto afferentes.

Ubi nulla ex parte hostem moveri vidit, Maximum filium. Ita codices, & quidem optimi. Vulgò editur *videt, M. Fulvium.*

Quando ne ea quoque tentata vis proficeret. Hic aliquid mendi latere suspicatur Crevierius. Sensus esse debet, si fortè acciderit, ut ea quoque vis tentata nihil proficeret.

17. *Ubi vos labor haud major, præda major manet.* Ita plerique scripti & editi veteres, idque Crevierius præfert vulgato, *ubi vos labor haud magnus &c.*

18. *Tusci ferè omnes consciverant bellum.* Ita ex pluribus mss. Gronovius, & sic habent veteres editi pro vulgato *conciverant.* Conciverat bellum Egnatius, Tusci consciverant, id est, simul jusserant.

Piget tamen incertum ponere. Crevierio magis placeret, *certum*, id est, pro certo ponere, scribere.

19. *Omne rei decus.* Ita e mss. Muretus & Gronovius. Vulgò *omnis rei decus.*

Virtutem æquavit. Ita codices, non ut vulgò editur *virtutem adæquavit.*

20. *Ut vix explicare agmen possint.* Ita plerique codices cum editis ante Gronovium, qui dedit *explicari agmen possit.*

Staium Minacium. Ita plures mss. & editio Romana nomen exhibent, alibi variis modis deformatum.

21. *Et Umbros ad defectionem vocari.* Omnino probanda Gronovii conjectura legentis *vocare* &

licitare, ut id factum intelligatur ab Etruria
ıul & ab Egnatio.

Ob hæc, & (jam appetebat tempus) comitio-m causâ. Ita Gronovius distinguit locum, in ıibusdam mss. non insolito librariorum errore ːpravatum, *ob hæc etiam appetebat tempus co-itiorum causa.*

22. *Prærogativæ.* Ita quidem scripti & editi. 'idetur tamen legendum cum Crevierio *præro-ativa.*

23. *Publicè vinum ac thus.* Sigonius addidit ɾocem *sacrificiis* quam a Gronovio damnatam scripti & editi pariter ignorant.

L. Volumnio consuli. Malè prænomen omittunt recentiores.

25. *Nobiliorem*, id est, magis strenuum, laboris tolerantiorem. Doujacius dedit *mobiliorem*, sed invitis scriptis & priscis editis.

Quod Camars olim appellabant. Scripti & editi veteres unâ voce *Camarsolim.* Cluverius legi malebat *Camers*, & sic dedit Gronovius.

Periculosum esse. Gronovio magis Livianum videretur *periculum esse.*

26. *Majore exercitu, quàm Romani.* Suspectas habet duas ultimas voces Gronovius pater: filius autem reponit ac distinguit, *majore exercitu; etiam Romani alii duo exercitus &c.*

27. *Consules ad hostes, transgresso Apennino.* Probabilis conjectura Gronovii legentis *transgressos Apenninum.*

30. *Peditum quadraginta millia... equitum sex millia, carpentorum mille.* In his numeris videtur aliquis error subesse, quum ex cap. 26 suprà colligi possit Romanos ipsos non fuisse pauciores quadraginta hominum millibus.

31. *Quæque Vulturno adjacent flumini.* Copu-

lam ignorant plerique codices, unde Gronovius conjicit *quà Vulturno adjacet flumini.*

Ibi & Samnitium omnes (pro Samnites omnes) *confidunt.* Hæc eſt omnium ferè ſcriptorum lectio, quæ Gronovio placuit. Vulgò editur, *ibi & Samnitium legiones omnes confidunt*: ſed ingrata nec neceſſaria repetitio vocis *legiones.*

Dura illa pectora. Ita codices optimi cum priſcis editis. Grutero & recentioribus placuit *duriora pectora.*

33. *Principali viâ.* Quæ videtur porrecta fuiſſe a fronte caſtrorum ad decumanam portam.

34. *Ad conſulem referunt exceſſum urbe; ſolitudine haud dubiâ id perſpicuum eſſe.* Ita locus diſtinguitur ac legitur in editis veteribus ac pleriſque mſſ. Mutavit Gruterus, ejectâ malè voculâ *id.*

35. *Niſi ipſi extra caſtra exiſſent.* Ita Sigonii liber vetus, cui & alii plures mſſ. accedunt, pro vulgato *niſi illi.*

36. *In medio ſarcinas conjiciunt.* Lege cum Gronovio *in medium.*

Ad vallum tenderet. Ita ſcripti plerique & editi ante Gronovium qui dedit *pergeret.*

Septem millium ac ducentorum. Vulgò editur *trecentorum*, ſed invitis ſcriptis & editis prioribus.

Longo atque impedito agmine. Ita codices ac veteres editi. Vulgati, *longo ac impedito agmine*, ſed præter morem Livii, vitantis concurſum vocis *ac* cum ſequente vocali.

37. *Duo millia trecenti.* Ita cum Flor. codice ac pluribus aliis veteres editi, pro vulgato *ducenti* vel *octingenti.*

Voluntatem ſibi ac favorem.... pro.... juſſu

esse ac futura. Ita Flor. & optimi quique codices, pro vulgato *futurum* vel *futuram.*

Jam sacratus erat. Voculam *jam* quam ignorant codices, delevimus.

Bis ejusdem voti damnata respublica in religionem venit. Ita cum priscis editis codices. Gronovius ex conjectura maluit *damnatâ republicâ.*

38. *Ex libro vetere linteo lecto.* Posset abesse vox ultima, quam non agnoscit codex unus Hearnii.

Decem nominatis ab imperatore, eis dictum. Perizonius conjicit, *decem nominati ab imperatore, queis dictum*, aut unâ voce ejectâ, *decem nominatis ab imperatore edictum.*

40. *Cum cohortibus alariis.* Videtur deesse numerus cohortium. Editur vulgò *cum cohortibus alaribus*, sed invitis scriptis & priscis editis: utroque tamen modo nomen hoc flectitur.

41. *Non quia plus animi victis est.* Ita scripti & editi veteres. Gronovius edidit *esset*, non monito lectore quam ob causam a vulgata lectione recederet.

Penetrare in interiora urbis. Ita codicum plerique, & sic solet Livius. Vulgati præpositionem omittunt.

42. *Mixtum pugnantium ac paventium fremitum esse.* Ita scripti & editi ante Aldum, qui primus dedit *fremitu.*

Cæsa Samnitium millia triginta &c. Fidem superare videtur numerus iste cæsorum. Duodecim millia hostium in hoc prœlio cæsa esse innuit Orosius.

43. *Et decem cohortibus alariis.* Vulgò, *& viginti cohortibus alaribus.* Correxit ex mss. Gronovius, qui rectè credidit sufficere hunc numerum.

Ad undecim millia. Ita ſcripti & editi ante Aldum, qui primus dedit *ad quindecim millia.*

Eo ipſo loco propè temere. Non videtur locus eſſe hic voci *propè*, quam ignorat codex Flor.

45. *Si quid..... adverſi eveniſſet.* Ita e Flor. Gronovius, pro vulgato *veniſſet*, quod tamen ſervari poterat. Utrumque verbum eodem ſenſu promiſcuè Livius uſurpat.

Papirio... major vis... reſtitit. Ita ſcripti & editi ante Gronovium, cujus eſt vulgatum *reſiſtit*, aberratione fortaſſe operarum.

Neque obſidio, neque bellum. Laudat ex Flor. Gronovius, *neque obſidio, ſed bellum ex æquo erat.* Non jam videbantur obſideri, ſed in campo pares cum paribus congredi ; quem ſenſum poſtulant ea quæ ſequuntur.

46. *Vicies centena & ad triginta tria millia.* Ita proximè ad codices & veteres editos Gronovius. Eſt ab Sigonio vulgatum *vicies centies millies & quingenta triginta tria millia*, quæ ſumma eſt immanis, & tunc nullo ex triumpho ſperanda.

Trecenta octoginta millia. Ita plerique codices pro vulgato *nonaginta.* Ex iiſdem mſſ. & edit. Romana dedimus infra *ejus deæ* ubi vulgati, *eidem deæ.*

47. *A M. Cantio.* Ita nomen efferunt ſcripti & editi ante Jac. Gronovium, qui primus dedit *a M. Scantio.*

Jactarique magis, quàm peragi accuſatio ejus poterat. Omnino lege cum Crevierio *potuerat.*

NOTÆ
IN EPITOMAS
[S]ECUNDÆ DECADIS DEPERDITÆ

LIBRI UNDECIMI.

Deprecatus *hanc filii ignominiam.* Sic [h]abent scripti & editi ante Frobenium, qui [r]edit, *hanc sibi ignominiam.*

Ejus consiliis. Vulgati post Clericum præmittunt copulam *atque*, quam non agnoscunt scripti & editi priores.

Missi legati... deportavere. Ita teste Drakemborchio duo codices, ut sensus postulat, pro vulgato *missis legatis.*

Ædes Æsculapio consecrata est. Ita plerique codices, pro Sigoniano, *sedes Æsculapii constituta est.*

Censu acto, lustrum conditum est. Ita Gruterus ex mss. Nullo codice nititur vulgatum, *census actus est, lustrum conditum.*

LIBRI DUODECIMI.

L. Cæcilius prætor. Qui anno præcedente consul fuerat. Tunc enim erat fere in usu, ut alter consulum in annum sequentem prætor crearetur, quod de Appio, & de Papirio tradit Livius lib. 10, capp. 22 & 47.

LIBRI DECIMI TERTII.

Invisitatâ facie. Ita scribendum esse censuit Salmasius, & sic apud Livium non semel restituit Gronovius, pro vulgato *inusitatâ facie.*

Propter valetudinem oculorum. Ita hîc & alibi codices, & sic dedit Gruterus, pro vulgato *invaletudinem.*

LIBRI DECIMI QUARTI.

Decem pondo argenti facti. Alio vocum ordine vulgati, sed invitis codicibus.

Posidonia & Cosa. Ita scribunt optimi codices, non verò *Possidonia & Cossa.*

LIBRI DECIMI QUINTI.

Picentinis victis pax data est. Vulgati omittunt ultimam vocem, quam servant codices.

LIBRI DECIMI SEXTI.

Primordia urbis eorum. Omittitur in vulgatis vox ultima, quam servant integriores mss.

Transgressis tum primùm. Ita plerique codices, & editi ante Gronovium, qui primus dedit *transgressisque.*

Lustrum a censoribus conditum est. Censa sunt civium capita ducenta octoginta duo millia ducenta triginta quatuor. In his plerique codices consentiunt, & sic dedit Drakemborchius. In aliis scriptis & editis variant numeri.

LIBRI DECIMI SEPTIMI.

Atilius Regulus consul, victis navali prælio Pœnis, in Africam trajecit. Gruterus hæc verba ad Epitomen sequentem transtulit, invitis plerisque scriptis & editis prioribus. Priscam lectionem reduxit Freinshemius. Et quidem agitur hoc loco de C. Atilio Regulo, qui consul anno 496, ibi verò de M. Atilio, qui anno sequenti suffectus consul in locum M. Cædicii demortui.

LIBRI DECIMI OCTAVI.

Atilius Regulus in Africa serpentem &c. Ita plerique scripti & editi veteres, omissis iis, quæ Gruterus inseruerat. Infrà iidem codices pro *maxima*, scribunt *magna clade.* In his epitomis sæpius superlativum pro gradu positivo dederunt librarii.

Questus est. Ita rectè Gruterus ex codicibus, quum priùs ederetur *conquestus est.*

LIBRI DECIMI NONI.

Speciosum triumphum. Hîc quoque codices quidam cum vulgatis præferunt superlativum.

Jussis mergi pullis. Vulgò *immergi*, quod nullus codex agnoscit. Plerique scribunt *jussit mergi pullos.*

LIBRI VIGESIMI.

Spoletium colonia deducta est. Ita nomen

ſcribendum eſſe docent Cluverius & Cellarius, & ſic præferunt plerique Livii codices, pro vulgato *ſpoletum*.

Occiſo..... Viridomaro. Ita quidem veteres editi plerique : ſed e veſtigiis codicum videtur cum Propertio legendum *Virdomaro* vel *Virdumaro*.

INDEX RERUM

MEMORABILIUM.

Numeri Romani libros, Arabici cap. indicant.

A

Cleopatra,

E

M

O

Q

T

FINIS.

